

1

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΗ ΜΥΚΟΝΟ (17ος-18ος αι.)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1999

Στους αγαπημένους μου γονείς
με πολλά φιλάκια
Λυδία

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

ΣΤΗ ΜΥΚΟΝΟ (17ος-18ος αι.)

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1999

ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΗ ΜΥΚΟΝΟ (17ος-18ος αι.)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΑΘΗΝΑ 1999

- © Ακαδημία Αθηνών
Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου
Αναγνωστοπούλου 14, 10673 Αθήνα, τηλ. / fax (01) 3623565
- © Academy of Athens
Research Centre in the History of the Greek Law
14, Anagnostopoulou Street, 10673 Athens / Greece, tel. /fax (01) 3623565

ISSN 1105-0055 • ISBN 960-7099-81-8

Διόρθωση δοκιμίων με ευθύνη του συγγραφέα

Στη μνήμη του Πέτρου

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Συμπληρώθηκε ήδη μισός αιώνας από τότε που κυκλοφόρησε, το 1948, το πρώτο τεύχος της "Επετηρίδος" του Κέντρου Ερεύννης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, με πρόλογο και επιμέλεια του Διευθυντού του "Αρχείου", όπως τότε ονομαζόταν το Κέντρο, Ιακ. Τ. Βισβίτζη. Έκτοτε κυκλοφόρησαν, με πρωτοβουλία και επιμέλεια των κατά καιρούς Διευθυντών του Κέντρου, τριάντα τέσσερις τόμοι της "Επετηρίδος", καταρτίσθηκαν από τους συνεργάτες του Κέντρου και δημοσιεύθηκαν αναλυτικά ευρετήρια για τους τριάντα πρώτους τόμους της και επιδιώχθηκε, από το έτος 1995 και εντεύθεν, η τακτική κατ' έτος έκδοση της "Επετηρίδος", έτσι ώστε να δικαιολογεί και την ονομασία της.

Όμως από ικανού ήδη χρόνου είχε επισημανθεί η αδυναμία να περιλαμβάνονται στην "Επετηρίδα" μονογραφίες και διατριβές, οι οποίες, παρά το γεγονός ότι βρίσκονταν εντός των πλαισίων των επιστημονικών και ερευνητικών ενδιαφερόντων του Κέντρου, ως εκ του μεγέθους τους δημιουργούσαν ανυπερέβλητα προβλήματα. Και είναι γεγονός ότι στη μακρόχρονη ιστορία της "Επετηρίδος" υπήρξαν ελάχιστες περιπτώσεις δημοσιεύσεως σε αυτήν πραγματειών και διατριβών, τούτο όμως αποτέλεσε την εξαίρεση, η οποία τελικώς επαλήθευε τον κανόνα.

Προκειμένου να αντιμετωπισθεί η αδυναμία αυτή, μετά από πρόταση του Διευθυντού του Κέντρου, η Εφορευτική Επιτροπή του ΚΕΙΕΔ, υπό την προεδρία του Ακαδημαϊκού, καθηγητού κ. Γ. Μητσοπούλου, αποφάσισε την έκδοση "Παραρτήματος" της Επετηρίδος του Κέντρου προς τον σκοπό όπως δημοσιεύονται σε αυτό αφ' ενός μεν μονογραφίες και διατριβές, οι οποίες ως εκ της εκτάσεώς τους δεν θα μπορούσαν να περιληφθούν στην "Επετηρίδα", αφ' ετέρου δε κείμενα πηγών του ελληνικού δικαίου, κατ' εξοχήν βεβαίως της περιόδου εκείνης η οποία αποτελεί το κύριο αντικείμενο ερευνητικής ενασχολήσεως για το Κέντρο.

Κατ' ευτυχή συγκυρία το "Παράρτημα" της Επετηρίδος εγκαινιάζεται, σε πολύ σύντομο διάστημα μετά την ίδρυσή του, με μία εξαιρετικού

ενδιαφέροντος μελέτη της ερευνήτριας του Κέντρου κ. Ανδίας Παπαρρήγα - Αρτεμιάδη για τη "Νομική προστασία της γονικής περιουσίας στη Μύκονο (17ος - 18ος αι.)", η αρχική μορφή της οποίας αποτέλεσε τη διδακτορική διατριβή της στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η μελέτη δημοσιεύεται εμπλουτισμένη και αναδιαρθρωμένη, με σειρά προσθηκών και βελτιώσεων, τις οποίες επέφερε η κ. Παπαρρήγα - Αρτεμιάδη υπό την επίβλεψη του πρώην Διευθυντού του Κέντρου και αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας Αθηνών, ομ. καθηγητού κ. Μ. Τουρτόγλου, προς τον οποίον το Κέντρο και η συγγραφέας εκφράζουν τις πολλές και ειλικρινείς ευχαριστίες τους.

Δεν μένει παρά να ευχηθεί κανείς στο "Παράρτημα" της Επετηρίδος, που προσφέρεται ήδη στους νέους ιδιαιτέρως ερευνητές και εγκαινιάζεται με την μετά χείρας διατριβή, να μακροημερεύσει και να τύχει θετικής ανταποκρίσεως από την επιστημονική κοινότητα.

Ο Διευθυντής του Κέντρου

I. M. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ
Καθηγητής Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	13
---------------------------	-----------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Αντικείμενο και πηγές	23
§ 2. Χρονικά και τοπικά όρια	29
§ 3. Έννοια της "γονικής" περιουσίας	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΝ ΖΩΗ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

ΤΙΤΛΟΣ Α΄

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΕΝΩΝ

§ 4. Έννοια του δικαιώματος	53
§ 5. Περιεχόμενο του δικαιώματος	55
I. Δικαιούχοι	55
II. Προθεσμίες ασκήσεως του δικαιώματος	70
III. Τρόπος ασκήσεως του δικαιώματος	76
IV. Παραίτηση από το δικαίωμα	80
V. Ανταλλαγές, δωρεές και έγερση δικαιωμάτων προτιμήσεως	82
VI. Διάκριση του δικαιώματος προτιμήσεως από παρεμφερή σύμφωνα	85

ΤΙΤΛΟΣ Β΄

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ "ΚΟΝΤΕΤΖΙΟΝΑΔΑΣ" ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

§ 6. Κατηγορίες γονικών περιουσιών και "κοντετζιό"	87
§ 7. Νομική προστασία	101

ΤΙΤΛΟΣ Γ΄**Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΙΚΩΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ**

§ 8. Γενικά χαρακτηριστικά του προικοδοτικού συστήματος	109
§ 9. Νομική προστασία	112
I. "Κοντετζιονάδες" προικώες περιουσίες	112
II. Μη "κοντετζιονάδες" προικώες περιουσίες	117

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ**Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ****ΤΙΤΛΟΣ Α΄****ΟΙ ΑΡΧΕΣ**

§ 10. Η κληρονομική διαδοχή στη Μύκονο	133
--	-----

ΤΙΤΛΟΣ Β΄**Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ**

§ 11. Τα τέκνα ως αποκλειστικοί κληρονόμοι	139
§ 12. Οι πλησιέστεροι συγγενείς ως κληρονόμοι	149
§ 13. Το κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου σε περίπτωση προαποβιώσεως των τέκνων	157
§ 14. Το δικαίωμα διαθέσεως με διαθήκη γονικής περιουσίας σε μη συγγενικά πρόσωπα	179
I. "Κοντετζιονάδες" περιουσίες	182
II. Μη "κοντετζιονάδες" περιουσίες	188
§ 15. Η κληρονομική εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου με διαθήκη του θανόντος συζύγου	196
§ 16. Η παραχώρηση επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο	208
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	213
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	217

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΙΔ = Αρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, Αθήναι 1934 επ.

Α ν τ ω ν ι ᾶ δ η , Ἰδιοκτησιακὸ καθεστῶς = Αντωνιάδη Ξ., "Το ἰδιοκτησιακὸ καθεστῶς καὶ ἡ αγοραπωλησία ακινήτων στὴν Τουρκοκρατοῦμένη Σκύρο (Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου)", ΕΚΕΙΕΔ, 29–30 (1990), σ. 61–122

Α ν τ ω ν ι ᾶ δ η , Προίκα = Αντωνιάδη Ξ., "Προίκα καὶ προικοσύμφωνα στὴ Σκύρο ἐπὶ Τουρκοκρατίας", ΕΚΕΙΕΔ, 31 (1995), σ. 151–248

ΑΟΚΕ = Αρχεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Επιστημῶν, Αθήναι 1921 επ.

AR = Assises de Roumanie. Édition critique avec une introduction et des notes (Bibl. de l'École des Hautes Études, fasc. 258), ἐκδ. G. Recoura, Paris 1930

B. = Basilica, ἐκδ. H. J. Scheltema – N. Van Der Wal – D. Holwerda, Basilicorum Libri LX, Series A, τ. I–VIII, Textus. Series B, t. I–IX Scholia, Groningen 1955–1988

Β ι σ β ῖ ζ η , Ερωτήματα (1950) = Βισβίζη Ιακ., "Τα ἐρωτήματα τοῦ Υπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν", ΕΚΕΙΕΔ, 3 (1950), σ. 158–169

Β ι σ β ῖ ζ η , Ἐγγράφα δικαιοπραξιῶν = Βισβίζη Ιακ., "Τα ἐγγράφα δικαιοπραξιῶν τῆς Μυκόνου τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος", ΕΚΕΙΕΔ, 5 (1954), σ. 127–143

Β ι σ β ῖ ζ η , Ερωτήματα (1955) = Βισβίζη Ιακ., "Τα ἐρωτήματα τοῦ Υπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν", ΕΚΕΙΕΔ, 6 (1955), σ. 122–130

Β ι σ β ῖ ζ η , Ερωτήματα (1957) = Βισβίζη Ιακ., "Τα ἐρωτήματα τοῦ Υπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν", ΕΚΕΙΕΔ, 7 (1957), σ. 10–19

Β ι σ β ῖ ζ η , Δικαστικαὶ ἀποφάσεις = Βισβίζη Ιακ., "Δικαστικαὶ ἀποφάσεις τοῦ 17ου αἰῶνος ἐκ τῆς νήσου Μυκόνου", ΕΚΕΙΕΔ, 7 (1957), σ. 20–154

Β ι σ β ῖ ζ η , Πάρος = Βισβίζη Ιακ., "Το κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐπὶ ἀτέκνου γάμου εἰς τὴν Πάρον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα", ΕΚΕΙΕΔ, 8 (1958), σ. 135–203

Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) = Βισβίζη Ιακ., "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών", ΕΚΕΙΕΔ, 9 (1962), σ. 7-151

Βισβίζη, Προικώα έγγραφα = Βισβίζη Ιακ., "Τινά περί των προικώων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν", ΕΚΕΙΕΔ, 12 (1968), σ. 1-129

Βλάσταρης = Ματθαίου του Βλαστάρεως, Σύνταγμα κατά στοιχείον των εμπειρογληπμένων απασών υποθέσεων τοις θείοις και ιεροίς κανόσι....., Ρ. -Π. ΣΤ', σ. 1 επ.

BNJ = Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, Berlin 1920 επ.-Athen 1966 επ.

BZ = Byzantinische Zeitschrift, Leipzig 1892 επ. -München 1950 επ.

C. = Codex Iustinianus, έκδ. P. Krueger, Berolini 1877 (= Corpus Juris Civilis, τ. II)

C. Th. = Theodosiani, Libri XVI, cum constitutionibus sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes, έκδ. Th. Mommsen-P. Meyer, I-II, Dublin-Zurich 1970-71

Χατζησεβαστός = Χατζησεβαστού Σ., Το Αστικόν Δίκαιον εις Νοτίους Σποράδας επί Τουρκοκρατίας και Ιταλοκρατίας, Αθήναι 1977

Χωμ. = Δημητρίου Χωματιανού πονήματα διάφορα, έκδ. J.-B. Pitra, Juris ecclesiastici graecorum selecta paralipomena. [Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata, VI.] Parisiis-Romae 1891

Χριστοφιλόπουλου, Σχέσεις = Χριστοφιλοπούλου Αναστ., Σχέσεις γονέων και τέκνων κατά το βυζαντινόν δίκαιον μετά συμβολών εις το αρχαίον και το ελληνιστικόν, [Συμβολαί εις την έρευναν της ιστορίας του Ελληνικού και του Ρωμαϊκού δικαίου ως και των άλλων δικαίων της αρχαιότητος. 4], Αθήναι 1946

Χριστοφιλόπουλου, Προικώα = Χριστοφιλοπούλου Αναστ., "Η εκποίηση των προικώων ακινήτων κατά το βυζαντινόν δίκαιον", ΑΙΔ, 6 (1939), σ. 538-549 = του ίδιου, Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 186-196 (όπου και παραπέμπεται)

Χρυσανθοπούλου = Χρυσανθοπούλου Λ., Συλλογή τοπικών της Ελλάδος συνηθειών εξ επισήμων προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν των τοπικών αρχών απαντήσεων και απόσπασμα της περί συνηθειών πραγματείας κατά το ρωμαϊκόν δίκαιον του Δ. Χρ. Φρεδ. Γλούκ, Αθήνησι 1853

D. = Digesta, έκδ. Th. Mommsen (= Corpus Juris Civilis, τ. I), Berolini 1920

ΔΙΕΕΕ = Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, Αθήναι 1883 επ.

Δ ρ α κ ά κ η , Δικαίωμα προικίσεως = Δρακάκη Α., "Το δικαίωμα προικίσεως των αρρένων τέκνων εις τας Κυκλάδας", Θ., ΞΓ' (1952), σ. 764-768

Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος = Δρακάκη Α., Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας. Τόμος Β'. Η δικαιοσύνη και το δίκαιον, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τ. ΣΤ', εν Αθήναις 1967

Ε. = Εκλογή των νόμων..., έκδ. H. Von L. Burgmann, Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V., [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. 10], Frankfurt am Main 1983

ΕΕΒΣ = Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, 1924 επ.

ΕΕΚΜ = Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, 1961 επ.

ΕΕΝ = Εφημερίς Ελλήνων Νομικών, Αθήναι 1934 επ.

ΕΕΠΘΕΣ. = Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΕΚΕΙΕΔ = Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, Αθήναι 1948 επ.

ΕΜΑ = Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου, Αθήναι 1939 επ.

Εξάβιβλος = G. E. Heimbach, Constantin Harmenopoulos, Manuale legum sive Hexabiblos cum appendicibus et legibus agrariis, Lipsiae 1851 (ανατ. Aalen 1969)

Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) = Πιτσάκη Κ., Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος, [Βυζαντινά και Νεοελληνικά κείμενα. 1], Αθήνα 1971

Επαν. = Επαναγωγή του Νόμου υπό Βασιλείου και Λέοντος και Αλεξάνδρου, JGR, II, σ. 231-368

Ε υ α γ γ ε λ ί δ η ς = Ευαγγελίδου Τ., Η Μύκονος, ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, εν Αθήναις 1912

F o t i n o = Fotino G., Contribution a l' étude des origins de l' ancien droit coutumier roumain. Un chapitre de l' Histoire de la propriété au Moyen Âge, Paris 1925

ΓΑΚ = Γενικά Αρχεία του Κράτους

G e i b = Geib G., Παρουσίαση της κατάστασης του δικαίου στην Ελλάδα στη διάρκεια της τουρκοκρατίας και ως τον ερχομό του βασιλιά Όθωνα του Α', Χαϊδελβέργη 1835, μετάφραση Ι. Αυδή -Καλκάνη

Γ κ ί ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον = Γκίνη Δ., "Ανέκδοτον εγχειρίδιον περί κληρονομικής διαδοχής κατά το Οθωμανικόν Δίκαιον", ΕΕΒΣ, 27 (1957), σ. 272-280

Γ κ ί ν η , Περίγραμμα = Γκίνη Δ., Περίγραμμα Μεταβυζαντινού Δικαίου, Πραγματεία Ακ. Αθ., τ. 26, εν Αθήναις 1966

Γ κ ί ν η , Συμπλήρωμα (Α) = Γκίνη Δ., Περίγραμμα Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου, ΕΕΒΣ, τ. ΑΘ'-Μ', ΛΕΙΜΩΝ, Τιμητική προσφορά τω καθηγητή Ν. Β. Τωμαδάκη, Αθήναι 1972-73, σ. 201-246

Γ κ ί ν η , Συμπλήρωμα (Β) = Γκίνη Δ., Περίγραμμα Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου, ΕΕΒΣ, τ. ΜΓ', Αθήναι 1977-78, σ. 152-187

J a c o b y = Jacoby D., La féodalité en Grèce médiévale. Les "Assises de Romanie" sources, application et diffusion, Paris 1971 [École Pratique des Hautes Études VIe section. Documents et Recherches sur l'économie des pays byzantines (...) et leurs relations commerciales au Moyen Âge. X.]

J G R = Ζέπων Ι. και Π., Jus Graecoromanum (από την έκδοση Κ. Zachariä von Lingenthal -με προσθήκες), τ. Ι-VIII, Αθήναι 1931 (ανατ. Aalen 1962)

Κ α λ λ ι γ ά Π. = Καλλιγά Π., *Περί εθίμων*, Ευρετήριο της Ελληνικής Νομολογίας, Ν. Ιωαννίδου (παράρτημ. Θέμιδος), τ. Γ' (1847), σ. 273 επ., λ. "Αρμενόπουλος" = του ίδιου, Μελέται νομικαί, πολιτικά, οικονομολογικά, ιστορικά, φιλολογικά κ.λπ. και Λόγοι εν τη Εθνοσυνελεύσει και τη Βουλή, τ. Α'. *Περί εθίμων*, έκδ. Γ. Καλλιγά, εν Αθήναις 1899, σ. 187-279 (όπου και παραπέμπεται)

L a d u r i e = Ladurie Le Roy E., "Système de la coutume: Structures familiales et coutume d'héritage en France au XVIe siècle", Annales, Economies, Sociétés, Civilisations, 27 (1972), σ. 825-846

Λ ε ν τ ά κ η Σ = Λεντάκη Α., "Paterna paternis-materna maternis, ένα κατάλοιπο της συλλογικής ιδιοκτησίας του γένους στο μεταβυζαντινό δίκαιο ή αναίρεση μιας ερμηνείας του Γ. Μαριδάκη για το κληρονομικό δίκαιο της Μήλου τον ΙΖ' αιώνα.", Μηλιακά, Β' (1985), σ.285-469

Λ υ κ ο ύ ρ η Σ = Λυκούρη Ι., Η Διοίκησης και Δικαιοσύνη των τουρκοκρατούμενων νήσων: Αίγινα-Πόρος-Σπέτσαι-Υδρα κ.λπ. Επί τη βάσει εγγράφων του Ιστορικού Αρχείου Υδρας και άλλων, Αθήναι 1954

Μ α λ α ξ ό ς = Νομοκάνων Μανουήλ νοταρίου του Μαλαξού (...) μετενεχθείς εις λέξιν απλήν δια την των πολλών ωφέλειαν, κριτική έκδοσις Δ. Γκίνη-Ν. Πανταζόπουλου, ΝΟΜΟΣ, ΕΕΠΘΕΣ, 1 (1982), Θεσσαλονίκη 1985

Μ α λ α ξ ό ς (Θ. Σγούτα) = Νομοκάνων Εμμανουήλ Μαλαξού, Θ. (Σγούτα), τ. 7 (1856), σ. 165-246

Μάμουκας = Μάμουκα Α., Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος, τ. ΙΑ', Πειραιεύς-Αθήναι 1839-1852

Μανίν = Μανίν Δ., Περί της Αστικής, Εμπορικής και ποινικής των Ενετών νομοθεσίας, μετάφρασις Μ. Σ. Ιδρωμένου, Κέρκυρα 1889

Μάουρερ (μετ. Πράτσια-Καραστάθη) = Μάουρερ Γ., Ο Ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου, εκκλησιαστικού και ιδιωτικού δικαίου προ του Απελευθερωτικού Αγώνος και μετ' αυτόν μέχρι της 31ης Ιουλίου 1834, μετάφρασις υπό Χρήστου Πράτσια και Ευσταθίου Καραστάθη, τ. Α'-Γ', Αθήναι 1943

Μάουρερ (μετ. Ρομπάκη) = Ο Ελληνικός λαός. Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την Έναρξιν του Αγώνα για την Ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834, Χαϊλδεβέργη 1835, μετάφραση Ο. Ρομπάκη, τ. Α'-Γ', Αθήνα 1976

Μαριδάκη, Αστικόν Δίκαιον = Μαριδάκη Γ., Το Αστικόν Δίκαιον εν ταις Νεαραῖς των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, Αθήναι 1922

Μαριδάκη, Μήλος = Μαριδάκη Γ., "Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή εις την νήσον Μήλον κατά τον 17ον αιώνα (*Paterna paternis, materna, maternis*)" ΕΕΠΘΕΣ, τ. ΙΒ', τευχ. β', Θεσσαλονίκη 1967 (αφιέρωμα εις Χαρ. Ν. Φραγκίσταν), σ. 3-23

Μιχαηλίδου-Νουάρου, Κάρπαθος = Μιχαηλίδου-Νουάρου Μ., Νομικά έθιμα της νήσου Καρπάθου της Δωδεκανήσου ήτοι παλαιαί τοπικαί συνήθειαι περί του οικογενειακού δικαίου και του κληρονομικού θεσμού των πρωτοτοκίων, περί χρεωστικών συναλλαγών, πτωχεύσεων κ.λπ (...), Αθήναι 1926

Michaélidès - Nouaros, Contribution = Michaélidès-Nouaros G., Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin ((Justinien et post-justinien), Paris 1937

Μιχαηλίδου-Νουάρου, Παρατηρήσεις = Μιχαηλίδου-Νουάρου Γ., "Παρατηρήσεις στο κληρονομικό έθιμο της Καρπάθου", Καρπαθιακαί Μελέται, τ. Γ', Αθήνα 1984, σ. 7-27

MM = F. Miclosich - J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, τ. I-VI, Vindobonae 1860-1890 (Aalen 1968)

Μοσχობάκης = Μοσχობάκη Ν., Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας, Αθήναι 1882

Μπαλή, Εγχειρίδιον = Μπαλή Γ., Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου, έκδ. τετάρτη, εν Αθήναις 1938

Μπαλή, Κληρονομικόν Δίκαιον = Μπαλή Γ., Κληρονομικόν Δίκαιον (κατά τον Κώδικα), έκδ. πέμπτη, Αθήναι 1965

N. = Νεαρές του Ιουστινιανού, έκδ. R. Schoell-G. Kroll, Berolini 1895 (= Corpus Juris Civilis, τ. III)

Noailles - Dain = Noailles P.-Dain A., Les Nouvelles de Léon VI le Sage, Paris 1944

NoB = Νομικό Βήμα, Αθήνα 1954 επ.

Νομικόν Πρόχειρον = Νομικόν Πρόχειρον συνταχθέν υπό Μιχαήλ Φωτεινοπούλου εις Βουκουρέστιον (1765-1777), έκδ. Π. Ι. Ζέπου-V. Georgescu-A. Σιφωνιού-Καράπα (συνοδευόμενον υπό της ρουμανικής μεταφράσεως (...) N. Camariapno), ΕΚΕΙΕΔ, τ. 24-26 (1982)

Πανταζόπουλον, "Λογία" παράδοσις = Πανταζόπουλου Ν., Από της "λογίας" παραδόσεως εις τον Αστικόν Κώδικα, Αθήνα 1947

Πανταζόπουλον, Εκκλησία και δίκαιον = Πανταζόπουλου Ν., "Εκκλησία και δίκαιον εις την χειρόγραφον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας", ΕΕΠΘΕΣ, Η' ("Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουκίδου"), 1960-63, σ. 668-775 = ΕΕΠΘΕΣ, τ. ΙΘ', τευχ. Γ' (1986), σ. 139-235 (όπου και παραπέμπεται)

Παπαγιάννη, Νομολογία Ι = Ε. Παπαγιάννη, Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου. Ι. Ενοχικό δίκαιο-Εμπράγματο δίκαιο, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe. 6], Αθήνα 1992

Παπαγιάννη, Νομολογία ΙΙ = Ε. Παπαγιάννη, Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου. ΙΙ. Οικογενειακό δίκαιο, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe. 11], Αθήνα-Κομοτηνή 1997

Πετρόπουλον, Συζυγική κοινοκτημοσύνη = Πετροπούλου Γ., Περί της συζυγικής κοινοκτημοσύνης. Συμβολή εις την ιστορίαν του δικαίου. Τευχ. Ι. Το Αιγυπτιακόν δίκαιον, ιδίως κατά τους δημοτικούς παπύρους, Πραγματεία Ακ. Αθ., τ. Β', Αθήναι 1932

Πετρόπουλον, Εισηγήσεις = Πετροπούλου Γ., Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού δικαίου ως εισαγωγή εις το ισχύον εν Ελλάδι Αστικόν Δίκαιον και εις τον Αστικόν Κώδικα, τ. 1-2, Αθήναι 1944

Πετρόπουλον, Σίφνος = Πετροπούλου Γ., Νομικά έγγραφα Σίφνου εκ της συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835). Μετά συμβολών εις την έρευναν του μεταβυζαντινού δικαίου, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Γ', τευχ. 1, εν Αθήναις 1956

Πετρόπουλον, Μύκονος = Πετροπούλου Γ., Νοταριακαί πράξεις Μυ-

κόνου των ετών 1663–1779, Μνημεία του Μεταβυζαντινού δικαίου (Παράρτημα της Επιστημονικής Επετηρίδος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών), 3, Αθήναι 1960

Platon = Platon G., Observations sur le droit de protimésis en droit Byzantin, Paris 1906

Πραγματεΐαι Ακ. Αθ. = Πραγματεΐαι Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1935 επ.

Πρακτικά Ακ. Αθ. = Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1926 επ.

Πρόχ. = Ο Πρόχειρος Νόμος, JGR, II, Αθήναι 1931, σ. 109–227

P.-P. = Γ. Ράλλης–Μ. Ποτλής, Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τε αγίων (...) αποστόλων και των ιερών οικουμενικών συνόδων και των οικουμενικών συνόδων και των κατά μέρος αγίων πατέρων (...), τ. Α'–ΣΤ', Αθήνησιν 1852–1859 (ανατ. Αθήνα 1966)

Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη = Σάθα Κ., Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ή Συλλογή Ανεκδότων Μνημείων της Ελληνικής Ιστορίας, τ. ΣΤ', Ασσίζαι του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και της Κύπρου. Κυπριακοί νόμοι, Βυζαντινά συμβόλαια, Κρητικά διαθήκαι, Παρίσι–Βενετία 1877

Sathas, Documents = Sathas C., Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge, II, Athènes–Paris, 1880–1890

Μηνιάτης = Σιφωνιού – Καράπα Α., Ροδολάκη Γ., Αρτεμιάδη Λ., "Ο Κώδικας του Νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη 1680–1689 (ΓΑΚ. 86)", ΕΚΕΙΕΔ, 29–30 (1990), σ. 125–1312

Slot = Slot B., Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation Latine et occupation Ottomane c. 1500–1718, Nederlands Historisch–Archaeologisch Instituut te Istanbul 1982

Svoronos = Svoronos N., Les Nouvelles des Empereurs Macedoniens concernant la terre et les stratiotes, Athènes 1994

Συνταγμάτιον = Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικόν Αλεξάνδρου Ιωάννου Υψηλάντη Βοεβόδα ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας 1780, Πραγματεΐαι Ακ. Αθ., τ. Δ', αριθ. 2, Μέρος Β' (Το "Συνταγμάτιον"), εν Αθήναις 1936, σ. 143–238

Θ. = "Θέμις", έκδ. Θ. και Π. Αγγελοπούλων και Χ. Πράτσικα, εν Αθήναις 1890 επ.

Θ.(Σγούτα) = Θέμις ή Επιθεώρησις της Ελληνικής Πολιτικής, Εμπορικής και Διοικητικής Νομοθεσίας, έκδ. Α. Σγούτα, τ. 1–9, εν Αθήναις 1846–1865

Τουρτόγλου, Μελετήματα = Τουρτόγλου Μ., Μελετήματα Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, τ. Α (1984) /τ. Β (1993)

Τουρτόγλου, Τήνος = Τουρτόγλου Μ., "Η απάντησις της Δημογεροντίας Τήνου εις τα περί των νομικών εθίμων ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης", ΕΚΕΙΕΔ, 14 (1970), σ. 207-214

Τουρτόγλου, Δίκαιο = Τουρτόγλου Μ., "Το Δίκαιο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας", Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, έκδ. Εκδοτικής Αθηνών, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 110-117

Τουρτόγλου, Παράγοντες = Τουρτόγλου Μ., "Παράγοντες αντιστάσεως στα νησιά του Αιγαίου. Οι τοπικές ενώσεις", Μνημοσύνη, τ. 10 (1985-87), εν Αθήναις, σ. 269 επ. = Μελετήματα Β, σ. 93-153 (όπου και παραπέμπεται)

Τουρτόγλου, Μύκονος = Τουρτόγλου Μ., "Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17ος-19ος αι.)", ΕΚΕΙΕΔ, 27-28 (1985), σ. 3-256

Τουρτόγλου, Συμβολή = Τουρτόγλου Μ., "Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων", ΕΕΚΜ, 13 (1985-90), σ. 245-256 (όπου και παραπέμπεται) = Μελετήματα Β, σ. 171-182

Τουρτόγλου, Νομικά έθιμα = Τουρτόγλου Μ., "Παρατηρήσεις επί των νομικών εθίμων εξ αφορμής δύο εθίμων της Βυτίνας", ΕΚΕΙΕΔ, 29-30 (1990), σ. 21-59 = Πελοποννησιακά, 17, Πρακτικά του Β' τοπικού Συνεδρίου Αρκαδικών Σπουδών, Τεγέα-Τρίπολις 11-14 Νοεμβρίου 1988, Αθήναι 1990 = Μελετήματα Β, σ. 80-93 (όπου και παραπέμπεται).

Visvizi s, L' administration communale = Visvizi s J., "L' administration communale des Grecs pendant la domination Turque", 1453-1953, La cinquieme anniversaire de la prise de Constantinople, L' Hellénisme contemporain, Athènes 1953, σ. 183-204

Yver = Yver J., Egalité entre heritiers et exclusion des enfants dotés, Essai de geographie coutumière, Paris 1966

Zachariä = Zachariae K.E.von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, Berlin 1892 (ανατ. Aalen 1955)

Ζέπου, Προτίμησις = Ζέπου Π., "Τινά περί βυζαντινής προτιμήσεως κατά το δίκαιον των παραδουναβείων χωρών", Μνημόσυνα Παππούλια, εν Αθήναις 1934, σ. 291-301

Ζέπου, Συνταγμάτιον = Ζέπου Π., Συνταγμάτιον Νομικόν Αλεξάνδρου Ιωάννου Υψηλάντη Βοεβόδα ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας 1780, εκδιδόμενον μετ' εισαγωγής και ιστορικής ανασκοπήσεως των εν αυτώ θεσμών, Πραγματεία

Ακ. Αθ., τ. Δ', αριθ. 2, Μέρος Α' (Συνταγμάτων Νομικόν), εν Αθήναις 1936, σ. 21–141

Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες = Ζε ρ λ έ ν τ ο υ Π., "*Παναγιώτης Νικούσιος και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, άρχοντες Μυκόνιοι*", Νησιωτική Επετηρίς, Έτος Α', Ερμούπολις Σύρου 1918, σ. 161–223

Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Νησιωτικά = Ζε ρ λ έ ν τ ο υ Π., "*Εκ των νησιωτικών: γεωγραφικά, ιστορικά, γλωσσικά*", Έτος Α', Νησιωτική Επετηρίς, Έτος Α', Ερμούπολις Σύρου 1918, σ. 5–114

Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις = Ζε ρ λ έ ν τ ο υ Π., "*Σύστασις του Κοινού των Μυκονίων*", εν Ερμουπόλει 1924

ZSav = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Weimar, Romanistische Abteilung 1880 επ. –Kanonistische Abteilung 1910 επ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Αντικείμενο και πηγές

Αντικείμενο της έρευνας αυτής είναι η ανεύρεση και παρουσίαση των εθιμικών κανόνων δικαίου και πρακτικών οι οποίοι μέσα στα τιθέμενα χρονικά και τοπικά όρια, δηλαδή στη μικρή νησιωτική κοινωνία της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνα, αποσκοπούσαν στη διαφύλαξη των γονικής προελεύσεως (γονικών) περιουσιών υπέρ των μελών της ευρύτερης οικογένειας (γενεάς).

Οι εθιμικές αυτές τοπικές δικαιοκές συνήθειες, ως όροι εξασφαλιστικοί της οικογενειακής περιουσιακής συνοχής και αλληλεγγύης, σχετίζονται με τη μεταβίβαση της οικογενειακής περιουσίας και συνιστούν το πλέγμα της νομικής προστασίας της από τρίτα (έξω από τον κύκλο της οικογένειας) πρόσωπα κατά τα ακόλουθα χρονικά σημεία: α) κατά τη μεταβίβαση της ακίνητης ιδιοκτησίας με δικαιοπραξία "εν ζωή" και β) κατά την κληρονομική διαδοχή. Αντίστοιχη είναι και η διαίρεση της παρούσας εργασίας στα δύο αυτά μέρη.

Η κίνηση των οικογενειακών αγαθών κατά τις δύο αυτές χρονικές στιγμές αλλαγής ιδιοκτητή, στον βαθμό που αποβαίνει δηλωτική της στενότητας σύνδεσης του δικαιώματος κυριότητας με την ένταξη του προσώπου σε μία οικογένεια, με την οικογενειακή του ταυτότητα, αποκαλύπτει και την ειδική βαρύτητα του οικογενειακού θεσμού, ως πρωτογενούς κοινωνικού και οικονομικού κυττάρου της Μυκονιάτικης μικροκοινωνίας του 17ου και 18ου αιώνα.

Η επιλογή της διερευνήσεως του εθιμικού δικαίου του μικρού νησιού της Μυκόνου κατά τη χρονική περίοδο του 17ου και 18ου αιώνα οφείλεται στο σημαντικό υλικό που προσφέρεται από τις νομικές πηγές του νησιού της περιόδου αυτής.

Πριν ωστόσο προχωρήσουμε στην περιγραφή-απαρίθμηση των νομικών αυτών πηγών, οι οποίες λόγω του πλούτου των νομικών και άλλων πληροφοριών τους αλλά και της χρονικής συνέχειάς τους παρέχουν στον ερευνητή μια ολοκληρωμένη σχεδόν εικόνα για το τοπικό εθιμογενές δίκαιο του νησιού, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί κατά την οθωμανική περίοδο κατάκτησης της ευρύτερης περιοχής των Κυκλάδων, θα πρέπει να τονισθεί ότι δεν ισχύει το ίδιο και για την αμέσως προηγούμενη βενετική περίοδο κατάκτησης της Μυκόνου για την οποία οι νομικές πηγές και κατά συνέπεια οι πληροφορίες που διαθέτουμε είναι ιδιαίτερα ελλιπείς έως ανύπαρκτες.

Ειδικότερα, μετά το έτος 1390 (έτος κατά το οποίο επέρχεται το τέλος της δυναστείας των Γκίξη και επομένως της καθαρά φραγκικής περιόδου του νησιού), η Μύκονος και η Τήνος τίθενται πλέον, λόγω και της αντιδράσεως των κατοίκων των νησιών που δεν ήθελαν να υπαχθούν σε ιδιώτη βενετό μισθωτή φόρων, κάτω από την άμεση επικυριαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας. Στα 1392, τα δύο νησιά υπάγονται στη δικαιοδοτική εξουσία "ρέκτορα"¹ με ενιαύσια θητεία που απεστέλλετο από τη Χαλκίδα και υποβοηθείτο από 12μελές συμβούλιο και ο οποίος είχε την υποχρέωση να διοικεί και να αποδίδει το δίκαιο σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες των νησιών και μόνο σε περίπτωση ανάγκης σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες της Χαλκίδας που ήδη είχαν κωδικοποιηθεί στο κείμενο των AR². Κατά μία δε άποψη, η Βενετία στην προσπάθειά της να συμφιλιώσει τα συμφέροντά της με τις πολύπλοκες πραγματικές συνθήκες κάθε περιοχής, όπως αυτές είχαν ήδη διαμορφωθεί κατά την αμέσως προηγηθείσα φεουδαλική περίοδο κατάκτησης των νησιών αυτών αλλά και το προγενέστερο βυζαντινό παρελθόν τους, επέδειξε στην απονομή της δικαιοσύνης ελαστικότητα και πραγματισμό και διασφάλισε τη συνέχεια του τοπικού εθιμογενούς δικαίου των περιοχών αυτών. Και τούτο διότι το δίκαιο των AR εφαρμόζόταν μόνο σε περίπτωση όπου ανέκυπτε ανάγκη συμπληρώσεως του τοπικού δικαίου προκειμένου το δικαστήριο να διαμορφώσει δικανική κρίση³. Εξ άλλου, δεν αποκλείεται να υπήρχε αντιστοιχία των διατάξεων των AR με το τοπικό εθιμογενές δίκαιο της περιοχής καθώς, κατά την υπόθεση που διατυπώνει ο Π. Ζέπος, οι Αссίζες της Βουργησίας της Ιερουσαλήμ και Κύπρου, οι οποίες ενδεχομένως αποτέλεσαν το πρότυπο των Αссίζών της Ρωμανίας, "έκφράζουν μέν καί φεουδαλικόν δίκαιον, κυρίως όμως αποπνέουν τό έλληνίζον δίκαιο τών ανατολικών συλλογών, αΐτινες από της Συρορωμαϊκής Νομοβίβλου καί της Έκλογής τών Ίσαύρων ως καί τών μεταγενεστέρων έπεξεργασιών αυτής...έπί αιώνας άπετέλεσαν τήν έκφρασιν τοῦ εἰς τās ανατολικάς έπαρχίας κρατήσαντος δικαίου"⁴. Στον βαθμό λοιπόν που οι AR αποτέλεσαν ένα "χωνευτήρι" του δημόδους δικαίου των ανατολικών

1. *ρέκτορ*: από το ιταλ. *rettore*, διοικητής (G. B o e r i o , Dizionario del dialetto Veneziano, Venezia 1929).

2. J a c o b y σ. 240 σημ. 1.

3. M a n i n σ. 21· J a c o b y σ. 296· προβλ. επίσης σχετικά πράξη της Βενετικής Συγκλήτου της 20/7/1406 με την οποία παραχωρούνται τα νησιά αυτά ως φέουδο στον G. Giorgio τον Α' (S a t h a s , Documents, II, σ. 145-146).

4. Π. Ζέπος, "Το δίκαιον εις τας Ελληνικάς Αссίζας της Κύπρου", ΕΕΒΣ, 25 (1955), σ. 309· προβλ. επίσης, του ίδιου, "Το δίκαιον εις το Χρονικόν του Μορέως", ΕΕΒΣ, 18 (1948), σ. 205-207· του ίδιου, "Το δίκαιον εις τας Αссίζας της Αντιοχείας", Εράνιον προς τον Γ. Σ. Μαριδάκη, τ. Α', Αθήναι 1963, σ. 11-119· του ίδιου, "Το δίκαιον της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας", ΕΚΕΙΕΔ, 23 (1978), σ. 123-191.

επαρχιών του βυζαντινού κράτους, είναι πιθανόν ότι η συμπλήρωση των κενών του τοπικού εθιμογενούς δικαίου από τις διατάξεις των AR επήρχετο φυσιολογικά, χωρίς ιδιαίτερες δηλαδή συγκρούσεις με τους κατοίκους της περιοχής. Το γεγονός αυτό της αλληλοτροφοδότησης AR και τοπικού εθιμογενούς δικαίου επισημαίνει για την περιοχή του φραγκοκρατούμενου Μωριά ο Αδ. Αδαμαντίου, ο οποίος αναφέρει ότι στην περιοχή αυτή οι Φράγκοι ηγεμόνες δεν εφάρμοσαν τις AR αυτούσιες και αναλλοίωτες, αλλά τις προσαρμοσαν στα "έγχωρια νόμιμα", από την προσαρμογή δε αυτή προήλθαν τα "Συνήθεια του τόπου" τα οποία ήταν σεβαστά τόσο από τους κυβερνήτες όσο και από τους υπηκόους τους⁵.

Το καθεστώς αυτό απονομής της δικαιοσύνης στην περιοχή δεν άλλαξε κατά τις διαδοχικές εκμισθώσεις του νησιού σε διάφορους βενετούς φεουδάρχες που ακολούθησαν. Αλλά και μετά τη νέα υπαγωγή των νησιών αυτών στην άμεση βενετική επικυριαρχία από το έτος 1429 και μετά⁶, δίδονται από τη Βενετία οδηγίες στον νέο ρέκτορα να εφαρμόζει τις τοπικές συνήθειες στους τομείς τόσο του ιδιωτικού όσο και του ποινικού δικαίου⁷. Ποιές ήταν αυτές οι τοπικές συνήθειες δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Κατά την άποψη που διατυπώνει ο Jacoby, ήταν πανομοιότυπες με εκείνες των AR, ενώ τα *statuta* απέρρεαν από τη νομοθεσία των Γκίζη⁸. Η μόνη αλλαγή η οποία επήλθε σύμφωνα με τις νέες οδηγίες που δόθηκαν από τη Βενετία, είναι ότι, σε περίπτωση σιωπής του τοπικού δικαίου, ο ρέκτορας όφειλε πλέον να προσφεύγει όχι πλέον στις τοπικές συνήθειες της Χαλκίδας αλλά στους νόμους και τα έθιμα της Βενετίας⁹. Οι εφέσεις όμως κατά των πρωτόδικων αποφάσεων συνέχισαν να εκδικάζονται όπως και στο παρελθόν από το δικαστήριο της Χαλκίδας. Από το 1432 πλέον, καθώς αναφέρει ο Jacoby, έχουμε πληθώρα από μαρτυρίες σχετικά με την εφαρμογή των AR στην Τήνο και στη Μύκονο. Παρατηρούμε πάντως ότι ένα κοινό χαρακτηριστικό των μνημονευόμενων υποθέσεων όπου εφαρμόζονται οι AR, είναι ότι αφορούν ζητήματα κληρονομικής διαδοχής στα φέουδα¹⁰ καθώς και σε δικονομικά ζητήματα¹¹, ενώ εξ άλλου μόνο μία υπόθεση μεταξύ αυτών προέρχεται από το νησί της Μυκόνου. Και αυτή όμως πάλι η μοναδική απόφαση που προέρχεται από τη Μύκονο αφορά ζήτημα κληρονομικής διαδοχής της Μαρίας, κόρης του

5. Α δ . Α δ α μ α ν τ ί ο υ , "Τα Χρονικά του Μωρέως. Συμβολαί εις την Φραγκοβυζαντινήν ιστορίαν και φιλολογίαν", ΔΙΕΕΕ, 6 (1901-1904), σ. 667.

6. S a t h a s , Documents, III, σ. 362-364.

7. "secundum suas consuetudines et statuta", S a t h a s , Documents, III, σ. 364.

8. J a c o b y σ. 241· πρβλ. επίσης S l o t σ. 40.

9. "te adhereas legibus et consuetudinibus nostris Venetiarum", S a t h a s , Documents, III, σ. 364· J a c o b y σ. 241, 298.

10. J a c o b y σ. 242, σημ. 6, 9, 10 και σ. 243, σημ. 1, 2.

11. J a c o b y σ. 243 σημ. 3, σ. 251 σημ. 2, 5.

παπα-Μάρκου Σκλάβου, στο φέουδο του πατέρα της, το οποίο τρίτοι παρακρατούσαν παράνομα εξ αιτίας του γεγονότος ότι αυτή ήταν ορφανή από γονείς και χωρίς κηδεμόνα¹².

Ανεξάρτητα πάντως από το εύρος των επιρροών του βενετικού ή φραγκικού δικαίου στο εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου αλλά και γενικότερα του κυκλαδικού χώρου¹³, – επιρροές τις οποίες αρκετοί ερευνητές, έλληνες και ξένοι, δεν θεωρούν ιδιαίτερα σημαντικές, δεδομένου ότι η βενετική κυριαρχία δεν ήταν μακρόχρονη και συνεχής, ούτε υπήρξε βενετική πολιτική εποικισμού των νησιών του Αιγαίου, όπως στα Ιόνια νησιά ή στην Κρήτη¹⁴ –, γεγονός παραμένει ότι το χάσμα που αναντιρροητα υπάρχει, όσον αφορά τις σωζόμενες νομικές πηγές, μεταξύ βενετικής και οθωμανικής περιόδου κατάκτησης του νησιού, συσκοτίζει το πιθανό άμεσο δικαιοκτικό υπόστρωμα των νομικών θεσμών που εθιμικά αναπτύχθηκαν στο νησί κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο και μας υποχρεώνει να ανατρέχουμε σε προγενέστερες περιόδους για να αναζητήσουμε την ιστορική προέλευση ή έστω τις προφανείς αντιστοιχίες των τοπικών συνθηθειών.

Με δεδομένη λοιπόν την ανεπάρκεια πηγών-κειμένων που να παρέχουν νομικές πληροφορίες για την επίλυση ιδιωτικών διαφορών και τη συναφή διαπλοκή οικογενειακών σχέσεων και περιουσιακών αγαθών των κατοίκων κατά τους τέσσερις πρώτους αιώνες της μεταβυζαντινής δικαιοκτικής περιόδου του νησιού (δηλαδή από τον 13ο μέχρι και τα τέλη του 16ου αιώνα)¹⁵, η έρευνά μας στρέφεται στην επεξερ-

12. J a c o b y σ. 242 σημ. 6.

13. Η Φραγκοκρατία στα νησιά του Αιγαίου και ειδικότερα στις Κυκλάδες ξεκινά γύρω στα 1205 (Τήνος, Μύκονος) ή στα 1207 (Άνδρος, Σαντορίνη, Σίφνος, Σύρος, Σέριφος, Κίμωλος, Ανάφη, Κύθνος, Πάρος, Αντίπαρος) και, με ένα μικρό διάλειμμα (1280–1300) κατά το οποίο ορισμένα νησιά (Αμοργός, Κέα, Κύθνος, Τος, Σαντορίνη, Σίφνος, Σέριφος) επανακτήθηκαν από τους Βυζαντινούς, διήρκεσε περίπου 350 έτη, δηλαδή μέχρι τα 1537 (για Μύκονο, Τήνο, Σίφνο, Σέριφο, Σύρο, Πάρο–Αντίπαρο, Κίμωλο, Ανάφη) ή 1579 (για Άνδρο, Σαντορίνη)· W. M i l l e r, Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204–1566, μετάφραση Α. Φουριώτη, Αθήναι 1960, σ. 720–722· S l o t σ. 38, 39.

14. Πα ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ, "Λογία" παράδοσις σ. 93 σημ. 10, 104 σημ. 38 και 344 σημ. 42· Β ι σ β ί ζ η, Νομικά έθιμα σ. 236· τ ο υ ί δ ι ο υ, "Το πρόβλημα της Ιστορίας του Μεταβυζαντινού δικαίου", ΕΚΕΙΕΔ, 6 (1955) σ. 137–144, 152· τ ο υ ί δ ι ο υ, Προϊκτώ έγγραφο σ. 2· Δ ρ α κ ά κ η, Σύρος σ. 123· J a c o b y σ. 237–252, 299 επ· τ ο υ ί δ ι ο υ, "Les "Assises de Romanie" et le droit vénitien dans les colonies vénitiennes", Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle, Variorum Reprints, London 1979, σ. 347–360· S l o t σ. 37–43.

15. Για τον όρο "Μεταβυζαντινό Δίκαιο" και το πρόβλημα της έναρξης του Μεταβυζαντινού Δικαίου βλ. Γ ρ ι ν η, Περίγραμμα σ. 9· Β ι σ β ί ζ η, Το πρόβλημα της ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου, όπ. π., σ. 131 σημ. 1.

γασία και ερμηνεία των γραπτών πηγών που παρήγαγε σε αφθονία η συγκεκριμένη κοινωνία κατά τον 17ο και 18ο κυρίως αιώνα, κατά την οθωμανική δηλαδή περίοδο κατάκτησης του νησιού. Οι γραπτές αυτές πηγές, ποικίλες σε μορφή και περιεχόμενο, που θα μας χρησιμεύσουν ως στοιχεία-τεκμήρια για την προσέγγιση του ζητήματος της σύνδεσης των οικιακών μονάδων της Μυκονιάτικης μικροκοινωνίας του 17ου, 18ου και αρχών του 19ου αιώνα με τα περιουσιακά σύνολα, είναι αναλυτικότερα οι εξής:

1. 209 δικαστικές αποφάσεις που έχουν εκδοθεί από τα κριτήρια της Μυκόνου, εκκλησιαστικά και κοινοτικά και οι οποίες καλύπτουν χρονική περίοδο δύο περίπου αιώνων (1663–1823)¹⁶.

2. 48 δικαστικές αποφάσεις των τοπικών κριτηρίων της Μυκόνου του 17ου αιώνα (1648–1697)¹⁷.

3. Νοταριακές πράξεις Μυκόνου των ετών 1663–1779¹⁸ που περιλαμβάνονται σε δύο κώδικες: το χειρόγραφο 77 και το χειρόγραφο 90 που βρίσκονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Στο χειρόγραφο 77 περιλαμβάνονται 1681 νοταριακές πράξεις της χρονικής περιόδου 1663–1669, οι οποίες συντάχθηκαν και καταχωρήθηκαν στον κατζηλλιετικό αυτό κώδικα από τον κατζηλλιέρη¹⁹ και πρωτονοτά-

16. Οι αποφάσεις αυτές εκδόθηκαν από τον Μ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ (Μύκονος σ. 18–257). Προέρχονται από τα ΓΑΚ και από το Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος.

17. Οι αποφάσεις αυτές έχουν εκδοθεί και σχολιασθεί από τον Ιάκ. Βισβίτη. Προέρχονται από το Αρχείο της Κατζηλλαρίας της Κοινότητας Μυκόνου και αφού ενσωματώθηκαν στο αρχείο του μετά την απελευθέρωση Δήμου Μυκονίων, μεταφέρθηκαν στη συνέχεια στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Β ι σ β ί τ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 20 επ.).

18. Οι νοταριακές αυτές πράξεις έχουν εκδοθεί από τον Γ. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο (Μύκονος σ. 10 επ.).

19. Κατζηλλιέρης: από το ιταλ. Cancelliere = γραμματεύς. Σχετικά με το αξίωμα του κατζηλλιέρη ως γραμματέα της κοινότητας και συνεπώς αρμοδίου για τη σύνταξη εγγράφων βλ. Μ ο σ χ ο β ά κ η ς σ. 59· Ε π . Γ ε ω ρ γ α ν τ ό π ο υ λ ο υ , Τηνιακά, ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία και ιστορία της νήσου Τήνου, Αθήναι 1889, σ. 122 σημ. 33· Α. Β ά λ λ η ν δ α , Ιστορία της νήσου Κύθνου, Αθήναι 1896, σ. 77 επ.· Ι. Ψ ύ λ λ α , Ιστορία της νήσου Κέας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, Αθήναι 1921, σ. 154· Ι. Χ α τ ζ η δ ά κ η , Η ιστορία της Μήλου, Αθήναι 1927, σ. 165, 166· Δ. Π α σ χ ά λ η , "Τουρκοκρατούμενοι Κυκλάδες. Η δικαιοσύνη εν Άνδρω επί τουρκοκρατίας", ΑΟΚΕ, 19 (1939), σ. 199· Ι α κ . Β ι σ β ί τ η , "Οι κοινοί καγκελλάριοι της Νάξου επί Τουρκοκρατίας", Ανάπτυξ από το ΑΙΑ, ΙΒ' (1945), σ. 10· τ ο υ ί δ ι ο υ , L'administration communale σ. 227· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 85–87· Σ λ ο τ σ. 105· Ειδικά για τους κατζηλλιέρηδες της Μυκόνου βλ. Ε ν α γ γ ε λ ί δ η ς σ. 114· Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 166· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 12, 13· Β ι σ β ί τ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 129. Κατά τα έτη 1635–1636 ως κατζηλλιέρης Μυκόνου αναφέρεται ο Γεώργιος Λίμνιος, από το έτος 1663

ριο²⁰ Μυκόνου ιερομόναχο Γεράσιμο Βίδο. Στο χειρόγραφο 90 περιλαμβάνονται 120 νοταριακές πράξεις των ετών 1776–1779 οι οποίες συντάχθηκαν από τον δημόσιο νοτάριο Μυκόνου Γρηγόριο Αρτακινό. Οι δύο αυτοί κατσηλλιερικοί κώδικες περιλαμβάνουν κυρίως ποικιλία συμβάσεων που αναφέρονται σε μεταθέσεις εμπράγματων δικαιωμάτων επί ακινήτων²¹.

4. Η απάντηση της δημογεροντίας Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 σχετικά με τα νομικά έθιμα που ίσχυσαν στο νησί αυτό επί Τουρκοκρατίας²².

έως το έτος 1675 τουλάχιστον ο παπα-Γεράσιμος Βίδος, ενώ κατά το έτος 1691 ως κατσηλλιερης Μυκόνου αναφέρεται ο παπα-Μάρκος Κορίνθιος.

20. Τα αξιώματα του κατσηλλιέρη και νοταρίου συνυπήρχαν, συνήθως δε ο νοτάριος εκλεγόταν ως κατσηλλιέρης (π.χ. ο μέχρι τα 1663 νοτάριος παπα-Γεράσιμος Βίδος εξελέγη από το 1663 και μετά κατσηλλιέρης Μυκόνου). Ο κατσηλλιέρης, μετά την εκλογή του, ελάμβανε αυτοδίκαια και τον τίτλο του πρωτονοταρίου ή δημόσιου νοταρίου, διατηρούσε δε το αξίωμα του νοταρίου ισόβια μετά τη λήξη της θητείας του ως κατσηλλιέρη (Β ι σ β ι ζ η , Οι κοινοί καγκελλάριοι κ.λπ., όπ. π., σ. 8' τ ο υ ί δ ι ο υ , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 129).

21. Η καταχώριση των εγγράφων αυτών στον κατσηλλιερικό κώδικα δεν ήταν υποχρεωτική στη Μύκονο (πρβλ. αντιθέτως γραπτά έθιμα Νάξου έτους 1810, κεφ. Ε', λζ', μζ', JGR, VIII, σ. 538, 540). Συνήθως όμως στην πρακτική οι απαλλοτριωτικές συμβάσεις που συντάσσονταν από άλλα πρόσωπα πλην του κατσηλλιέρη, προσκομιζόνταν σε πρωτότυπο ("καθολικό") ενώπιον του από τους κατόχους του πρωτοτύπου προκειμένου να εξασφαλισθεί η γνησιότητα των εγγράφων. Στις περιπτώσεις αυτές ο κατσηλλιέρης ή κρατούσε αντίγραφο για το αρχείο του οπότε επέστρεφε το καθολικό σε εκείνον που το είχε προσκομίσει ή κρατούσε το πρωτότυπο και παρέδιδε στον ενδιαφερόμενο πιστό αντίγραφο. Τα πρωτότυπα ή αντίγραφα των εγγράφων αυτών που, όπως προαναφέρθηκε, δεν είχαν συνταχθεί από τον κατσηλλιέρη, διατηρούνταν κατ' αρχήν από αυτόν λυτά, μόνο δε μετά την πάροδο μακρού χρόνου και προκειμένου να διαφυλαχθούν ορισμένοι κατσηλλιέρηδες τα συνέρραπταν (Β ι σ β ι ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 132, 133). Επίσης, για την αυξανόμενη διαχρονικά σημασία των νοταριακών εγγράφων βλ. Π. Ζ έ π ο υ , "Η παράδοση δι' εγγράφου εν τω Βυζαντινῷ και Μεταβυζαντινῷ δικαίῳ", Τόμος Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβιβλίου αυτού (1345–1945), ΕΕΠΘΕΣ, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1952, σ. 217–229). Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι πράξεις που περιείχαν απαλλοτριωτικές δικαιοπραξίες ακινήτων περιουσιών καταχωρούνταν σε ιδιαίτερο κατσηλλιερικό κώδικα από εκείνον όπου καταχωρούνταν τα προικοσύμφωνα ή οι διαθήκες ή οι άλλες απαλλοτριωτικές δικαιοπραξίες που αφορούσαν κινητή περιουσία (Β ι σ β ι ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 139).

22. Το έτος 1833, το Υπουργείο Δικαιοσύνης απηύθυνε προς τις τοπικές αρχές δύο εγκυκλίους (αριθ. 330/22–3–1833 και 1133 της 5–9–1833) με τις οποίες και με βάση το περιεχόμενο σε αυτές ερωτηματολόγιο ζητούσε πληροφορίες σχετικά με τα κρατούντα σε κάθε περιφέρεια νομικά έθιμα. Οι απαντήσεις αυτές των τοπικών αρχών, μολονότι εξαιρετικά διαφωτιστικές για το εθιμικό καθεστώς των περιοχών αυτών σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, έχουν ωστόσο επικριθεί ότι πάσχουν αφ' ενός μεν από αοριστία λόγω της

Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι κωδικοποιήσεις εθίμων δεν σώζονται από το νησί της Μυκόνου. Η μοναδική κωδικοποίηση είναι η "ταρίφα", δηλαδή η απόφαση της Συνελεύσεως του Κοινού των Μυκονίων της 26-10-1647, η οποία δημοσιεύεται από τον Π. Ζερλέντη²³ και αφορά στην επιβολή ορισμένων κυρώσεων σε αξιόποινες πράξεις.

§ 2. Χρονικά και τοπικά όρια

Στις νησιωτικές κοινότητες των Κυκλάδων, ο 17ος και 18ος αιώνας, σηματοδοτούνται από την ιδιαίτερη προβολή του τοπικού τους εθιμικού δικαίου. Το εθιμογενές δίκαιο των νησιών αυτών, διαμορφωμένο ήδη κατά την εποχή αυτή κάτω από τις όποιες επιδράσεις των προηγθέντων φράγκων και βενετών κατακτητών τους²⁴

αδυναμίας των απαντώντων να κατανοήσουν την έννοια του νόμου προς τον οποίον καλούνταν να παραβάλουν το ισχύον έθιμο, απ' ετέρου δε από ανακρίβειες και αντιφάσεις λόγω των αλληλοσυγκρουομένων τοπικών συμφερόντων. Εξ άλλου και το ίδιο το ερωτηματολόγιο έχει επικριθεί για την ασαφή διατύπωση του περιεχομένου του νόμου προς τον οποίο οι τοπικές αρχές καλούνταν να παραλληλίσουν τα τοπικά τους νομικά έθιμα καθώς και για την πρόταση σε κάθε ερώτηση της "κατά νόμον" λύσεως, στοιχείου που έμμεσα εξανάγκαζε τους απαντώντες να δηλώσουν συμφωνία με τον νόμο (Γ κ ί ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον σ. 275 σημ. 5) Ειδικότερα δύο αντιφατικές απαντήσεις προέρχονται από τη δημογεροντία της Τήνου σχετικά με τα έθιμα του νησιού τις οποίες ο Νομάρχης θεωρεί και τις δύο ψευδείς (Μ ά - ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 187 (= μετ. Καραστάθη, σ. 177)· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 15· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 209). Επίσης αντιφατικές απαντήσεις προέρχονται από τη δημογεροντία της Πάρου σχετικά με το κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος σ. 152 επ.). Για τους λόγους αυτούς η απάντηση της δημογεροντίας Μυκόνου στα επί μέρους νομικά ζητήματα που θα μας απασχολήσουν στα πλαίσια της μελέτης αυτής θα ελέγχεται κάθε φορά με αντιπαράβολή της με τις πληροφορίες που παρέχονται από τις εδώ εξεταζόμενες δικαστικές αποφάσεις και νοταριακά έγγραφα. Ιδιαίτερα όσον αφορά την απάντηση της Μυκόνου παρατηρούμε ότι αυτή είναι ανυπόγραφη, γεγονός που πιθανόν να αντανάκλα τις ενδοτοπικές διαμάχες που είχαν κατά μέγα μέρος διασπάσει την αλληλεγγύη και συνοχή της Κοινότητας της Μυκόνου στις αρχές του 19ου αιώνα· για τις ενδοκοινοτικές διαμάχες της Μυκόνου και τα αίτια αυτών κατά την περίοδο του ρωσοτουρκικού πολέμου (1807-1808) βλ. Σ. Λ ά ζ α ρ η , "Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου. Εξέλιξη και κατανομή των φόρων, τέλη 17ου αρχές 19ου αιώνα", ΕΕΚΜ, ΙΔ' (1991-1993), Πρακτικά Α' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991, Μέρος Α', Αθήνα 1993, σ. 147-148.

23. Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 215-216· Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 9, 19-23.

24. Όπως προαναφέρθηκε, την έκταση των επιδράσεων του δικαίου των φράγκων κατακτητών, των αντιστάσεων του εγχώριου δικαίου και της επιρροής του ορθοδόξου κλήρου δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε καθώς τα νομικά έγγραφα της εποχής εκείνης που έχουν μέχρι σήμερα εκδοθεί είναι ελάχιστα, ούτε υπάρχουν, εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις, έγγραφες συλλογές ή ιδιωτικά εγχειρίδια σχετικά με τα έθιμα της περιόδου αυτής· εξ άλλου τα πε-

καθώς και εκείνες του πρόσφατου βυζαντινού παρελθόντος²⁵ και εμπλουτισμένο με εθιμικές πρακτικές που άλλες διακρίνονται από τον τοπικιστικό τους χαρακτήρα²⁶, ενώ άλλες εμφανίζουν ομοιογενή χαρακτηριστικά²⁷, προσαρμόζεται πλέον στις ισχύουσες σε κάθε τοπική κοινότητα ιστορικές προϋποθέσεις²⁸, αυτονομούμε-

ρισσότερα από τα νομικά αυτά έγγραφα μεταφέρθηκαν κατά την τουρκοκρατία από ξένους στα Αρχεία και στις βιβλιοθήκες του εξωτερικού.

25. Οι επιδράσεις των βυζαντινών διατάξεων στην εφαρμογή του δικαίου από τα μικτές συνθέσεις δικαστήρια των κοινοτήτων (κληρικοί και λαϊκοί) και από τα διαιτητικά δικαστήρια είναι σαφείς. Ιδιαίτερα σημαντική για την ανάπτυξη του δημόσιου δικαίου υπήρξε η επιρροή της Εξαβίβλου του Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου η οποία, αποτελώντας στην πράξη λαϊκό δίκαιο γενικής αποδοχής, αποκατέστησε την ενότητα του δικαίου συνδέοντάς το με τη βυζαντινή νομική παράδοση, ακόμα δε και οι ασάφειες ή οι ελλείψεις της προώθησαν την ανάπτυξη της συμπληρωματικής ή διορθωτικής νομοπλαστικής λειτουργίας των τοπικών κριτηρίων και της εκκλησίας. Σε τούτο συνέβαλλαν οι μεταφράσεις της Εξαβίβλου στην "κοινή γλώσσα" οι οποίες επέφεραν τις απαραίτητες μεταβολές στο αρχικό κείμενο της Εξαβίβλου για να ανταποκριθεί αυτή στις νέες ανάγκες που είχαν δημιουργηθεί διαχρονικά. Από τις μεταφράσεις άλλωστε αυτές αναδεικνύεται μία διαδικασία αλληλεπίδρασης των τοπικών εθιμικών δικαίων και της Εξαβίβλου. Η παρουσία της Εξαβίβλου υπήρξε σημαντική όχι μόνο σε ορισμένες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας (όπως κυρίως στην Πελοπόννησο) αλλά προσέλαβε και διαστάσεις πανεθνικές στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής, στον βαθμό που αποτέλεσε άμεση ή έμμεση πηγή δικαίου για το δίκαιο των παραδουνάβειων χωρών (Μάοβερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 89-92· Κάλιγας σ. 206· το υ δ ι ο υ, Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, τ. Γ', Αθήναι 1885, σ. 215 επ.· Ν. Παπαρ-ρηγοπούλου, Ενοχικόν Δίκαιον, Αθήναι 1868, σ. 333 επ.· Δ. Παππούλια, Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον εν τη ιστορική αυτού εξέλιξει, Αθήναι 1912 σ. 29, 30· Ζέ-ποβ, Συνταγμάτων σ. 149, 157, 220· Πανταζόπουλου, "Λογία" παραδόσεις σ. 95-103· Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. πθ'· Το υ ρ ό γ λ ο υ, Μύκονος σ. 16 σημ. 36· το υ ί δ ι ο υ, Παρατηρήσεις επί των νομικών εθίμων σ. 80). Επί πλέον σημαντικότερη πηγή μεταβυζαντινού δικαίου επί τουρκοκρατίας αποτέλεσαν οι παραλλαγές της παραφράσεως του Νομοκάνονος του Μαλαξού λόγω της προσαρμογής, από τους διάφορους συντάκτες τους, των επί μέρους νομικών διατάξεων στο δημόδες δίκαιο (Κ. Δυοβουνιώτου, Ο νομοκάνων του Μανουήλ Μαλαξού, Αθήναι 1916· Δ. Γκίνη, "Η εις φράσιν κοινήν παράφρασις του Νομοκάνονος Μαλαξού", Ελληνικά, 8 (1935) σ. 29 επ.· το υ ί δ ι ο υ, Ο νομοκάνων του Μαλαξού ως πηγή δικαίου του μετά την άλωσιν Ελληνισμού", Πρακτικά Ακ. Αθ., 13 (1938), σ. 396-401· το υ ί δ ι ο υ, Περίγραμμα σ. 54, 55· Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. ηβ').

26. Λόγω κυρίως των διαφορών που υπήρχαν κατά περιοχές όσον αφορά την εγκατάσταση των ξένων κυριαρχιών (φραγκικών, βενετικών, οθωμανικών) αλλά και τον βαθμό αντιστάσεως των κατοίκων κάθε περιοχής (Βισβίτζη, Νομικά έθιμα σ. 233-237· Σλοτ σ. 107).

27. Παππούλια, Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον κ.λπ., όπ. π., σ. 33-36.

28. Ένδειξη της διαρκούς προσαρμογής του εθιμογενούς δικαίου στις εκάστοτε μετα-

νο πλήρως μεν από το οθωμανικό, μερικώς δε και από το εκκλησιαστικό δίκαιο²⁹.

Εξωτερικές εκδηλώσεις της αυτονομίσεως αυτής είναι η ενίσχυση της απονομής δικαστικής εξουσίας στους τομείς του ιδιωτικού αλλά και του ποινικού δικαίου³⁰ από τα κατά τόπους κοινοτικά όργανα τα οποία λειτουργούν πλέον ως πραγματικά δικαστήρια³¹, η άσκηση "πρωτογενούς" νομοθετικής λειτουργίας από τις συνελεύσεις των κοινοτήτων δια των πρακτικών που υπέγραφαν λαϊκοί και κληρικοί³², το φαινόμενο των κωδικοποιήσεων των τοπικών συνηθειών των νησιών που

βαλλόμενες συνθήκες και συμφέροντα είναι οι ενδοτοπικές διαφοροποιήσεις των εθιμικών κανόνων, όπως για παράδειγμα η διαφοροποίηση του εθιμικού δικαίου της Άνω Σύρου από εκείνο της Ερμούπολεως, λόγω της αθρόας εγκαταστάσεως κατοίκων καταστραφειών περιφερειών (Χίος, Ψαρά) στην περιοχή της Άνω Σύρου κατά την εποχή της Επανάστασεως (Βισβίτζη, Νομικά έθιμα σ. 234), αλλά και οι διαχρονικές μεταβολές ενός νομικού θεσμού μέσα στον ίδιο τόπο, όπως για παράδειγμα η διαφοροποίηση του εξ' αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματος του συζύγου στην Πάρο κατά την περίοδο πριν και μετά το έτος 1755 (Βισβίτζη, Πάρος σ. 152).

29. Πανταζόπουλου, "Λογία" παράδοσις σ. 104-111.

30. Μ. Τουρτόγλου, "Περί της ποινικής δικαιοσύνης επί τουρκοκρατίας και μετ' αυτήν μέχρι και του Καποδιστρίου. Βυζαντιναί τινές επιδράσεις επί το εφαρμοσθέν δίκαιον", ΕΚΕΙΕΔ, 15 (1972), σ. 1 επ.· του ίδιου, Δίκαιο σ. 111, 112.

31. Visvizi, L' administration communale σ. 200. Άλλωστε λόγω της ελλείψεως οθωμανών αξιωματούχων ή τούρκων εποίκων, η πληθυσμιακή σύνθεση των νησιών ήταν περισσότερο ή λιγότερο ομοιογενής, συνθήκη η οποία διευκόλυνε την κοινή συνείδηση δικαίου των κατοίκων (Siot σ. 107).

32. Visvizi, L' administration communale σ. 235· Τουρτόγλου, Παράγοντες σ. 114. Δια της ασκήσεως νομοθετικής λειτουργίας με αποφάσεις των συνελεύσεων του λαού ή του ιερατείου και των προεστών επιφέρονται ορισμένες φορές αλλαγές στο εθιμογενές δίκαιο προκειμένου να προσαρμοσθούν οι τοπικές συνήθειες σε ήδη διαμορφωμένες καταστάσεις της αγοράς. Έτσι η κοινότητα Σύρου, με απόφασή της του έτους 1812, τροποποιεί το έθιμο της προτιμήσεως, όπως αυτό έχει καταγραφεί στην κωδικοποίηση των εθίμων της Σύρου έτους 1695, προκειμένου να προσαρμοσθεί αυτό στις νέες ισορροπίες της αγοράς (JGR, VIII, σ. 499-500· Γκίνη, Περίγραμμα σ. 148-149, 269-270· Χατζησεβαστός σ. 76· Σ. Ασδραχά, "Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στη τουρκοκρατία", Ιστορικά, 5 (1986), σ. 60). Ωστόσο οι τροποποιήσεις ή η κατάργηση εδραιωμένων λαϊκών συνηθειών και γενικότερα η επιβολή πρωτότυπων "συνηθειών" δια των αποφάσεων των συνελεύσεων των κοινοτήτων μπορεί να σημαίνει κατά περίπτωση και επιβολή των συμφερόντων της άρχουσας τάξης του νησιού τα οποία εκπροσωπούνται από τους ευπορότερους προεστούς ή τον κλήρο στη συνέλευση των κοινοτήτων (Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αρ. 22 έτους 1716, σ. 133· του ίδιου, Νομικά έθιμα σ. 88, 89· Γ. Κοντογιώργη, Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, Αθήνα 1982, σ. 246 επ.· περί της ολιγαρχικής-πλουτοκρατικής συνθέσεως των κοινοτικών συμβουλίων βλ. επίσης Siot σ. 107, 263). Εξ άλλου με τις πράξεις εκλογής των επιτρόπων τους ή με τις γραπτές κωδικοποιημένες διατάξεις που προβλέπουν συχνά αξιό-

αντανάκλουν δικαιοσύνη καταστάσεις γενικής εμβέλειας στον μικρόκοσμο των νησιωτικών κοινοτήτων³³ καθώς και η διαιτητική ανέκκλητη επίλυση (αιρετοκρισία) των ιδιωτικών διαφορών από Έλληνες διαιτητές που εφαρμόζαν τα τοπικά έθιμα³⁴. Από τις παραπάνω εκδηλώσεις γίνεται φανερό ότι οι κοινότητες στον βαθμό που αναλαμβάνουν την προστασία και τη διαιώνιση των συνθηκών, δηλαδή του όλου δικαιοτικού πλέγματος που καθορίζει τις εσωτερικές ισορροπίες μιάς τοπικής περιορισμένης κοινωνίας, όπως αυτής του νησιού, ασκούν μία κατά βάση συντηρητική λειτουργία³⁵ η οποία συνίσταται στην αναπαραγωγή, στην ερμηνεία των ήδη διαμορ-

ποινες πράξεις και αντίστοιχες ποινές οι κοινότητες παρέχουν πρωτογενώς ποινική δικαιοδοσία στους επιτρόπους του κοινού (Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 112).

33. Βλ. κωδικοποιήσεις εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων νήσων: Σύρου έτους 1695 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 76 επ. = JGR, VIII, σ. 499 επ. = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 271 επ.· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 129-135, 302 επ.) και Σύρου έτους 1763 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 78-79 = JGR, VIII, σ. 500-501 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 273), Νάξου έτους 1810 (Θ. Σγούτα), 5 (1852), σ. 134 επ. = JGR, VIII, σ. 523 επ.), Φολεγάνδρου έτους 1808 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 183-184 = JGR, VIII, σ. 522 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 303), Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 145 επ. = JGR, VIII, σ. 502 επ. = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 274 επ.), Κύθνου (Α . Β ά λ λ η ν δ α , Κυθνιακά, εν Ερμουπόλει Σύρου 1882, σ. 85· Α . Γ ο ύ ν α ρ η , Η Κύθνος, Αθήναι 1938, σ. 145 επ.). Για τα άλλα νησιά του Αιγαίου βλ. κωδικοποιήσεις εθιμικού δικαίου Ύδρας (Α . Λ ι γ ν ο ύ , "Αρχείον της Κοινότητας Ύδρας 1778-1832", 6 (έτη 1818-1821), Πειραιεύς 1925, σ. 39 επ.· Ι . Μ α ν ι α τ ό π ο υ λ ο υ , Το Ναυτικόν Δίκαιον της Ύδρας (1757-1821), Αθήναι 1939, σ. 101 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ιστορία της νήσου Ύδρας, τ. Α', Αθήναι 1946, σ. 257 επ.) Σπετσών έτους 1833 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 176 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 304 επ. = JGR, VIII, σ. 559), Καρπάθου έτους 1864 (Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 14 επ. = JGR, VIII, σ. 564).

34. Έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Θ', σ. 543· Μ ο σ χ ο β ά κ η ς σ. 57· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 104 σημ. 38· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Ein Beitrag zur Entwicklung der Diaitesie im altgriechischen Recht mit besonderer Berücksichtigung des attischen Rechts", Festschrift Paul Koschaker, 3 (1939), σ. 199 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Τριπλή διαμάχη δικαίων κατά την επίλυση κληρονομικής διαφοράς επί τουρκοκρατίας", ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Γ', (Αφιέρωμα εις Χαράλαμπον Ν. Φραγκίσταν), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 549· V i s v i z i s , L' administration communale σ. 201· Λ υ κ ο ύ ρ η ς σ. 299-305· Ν . Ρ ο ζ ά κ ο υ , "Θέματα εθιμικής διαιτησίας από τη Λακωνία", Πελοποννησιακά, 2 (1957), σ. 287 επ.· Α . Δ η μ ο π ο ύ λ ο υ , "Επτανησιακά διαιτησία ΙΗ' αιώνας", Νέον Αθηναίον, 2 (1957), σ. 87 επ.· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 105-107· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 8 σημ. 12. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις διαιτητικά επιλύονταν και ποινικές υποθέσεις (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 113).

35. Σχετικά με τη συντηρητικότητα των εθίμων και γενικότερα των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού βλ. Γ . Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Δίκαιον και Κοινωνική συνείδησις, Λαϊκόν και επίσημον δίκαιον εις την νομικήν ζωήν, Αθήναι 1972, σ. 29· Μ . Μ α -

φωμένων και εδραιωμένων στη συνείδηση των μελών της κοινότητας συνηθειών προκειμένου να διατηρηθούν οι συνοχές της κοινότητας. Ακριβώς δε επειδή η κοινότητα εξασφαλίζει, μέσα από το δικαιοδοτικό και νομοθετικό ρόλο που έχει αναλάβει, τη διατήρηση των συστατικών στοιχείων της κοινότητας, δηλαδή των οικογενειών όπως αυτές είναι διαμορφωμένες μέσα στο συλλογικό σώμα και συνεπώς βασίζεται σε ένα γενικό consensus, έχει δυνατότητα και πειθαναγκασμού των μελών της. Τούτο γίνεται φανερό στην αναγνώριση των τοπικών κοινοτικών κριτηρίων ως πραγματικών δικαστηρίων που απονέμουν το εθιμογενές δίκαιο ως "ζωντανό", ισχύον δίκαιο³⁶, στον χαρακτηρισμό από τις κοινότητες των προσφυγών των υποδούλων στα τουρκικά δικαστήρια ως πράξεων επίμεπτων³⁷, στη θεώρηση ως ακύρων των νομικών πράξεων που καταρτιζόνταν κατά παράβαση των κωδικοποιημένων εθιμικών διατάξεων³⁸, στην απαγόρευση αναμίξεως ακόμα και των κληρικών, στις "πολιτικές" υποθέσεις, "στάς του κοινού διαφοράς"³⁹, στη μέθοδο επιβολής ποινών προστίμου υπέρ του κυριάρχου από τα κοινοτικά κριτήρια με σκοπό να εξασφαλισθεί η εκτελεστικότητα των αποφάσεών τους⁴⁰ και γενικά στην υποστήριξη της εφαρμογής του εθιμικού δικαίου απέναντι στους κατακτητές⁴¹.

Η ενίσχυση των κοινοτικών αρμοδιοτήτων στον τομέα της απονομής δικαιοσύ-

ρ ό π ο υ λ ο υ , *"Η πολιτική των εκκλησιαστικών και κοινοτικών αρχών στο ζήτημα της αύξησης του ποσού της προίκας. Η περίπτωση των Ζαγοροχωριών στην Ήπειρο (18ος-19ος αιώνας)"*, στον τόμο *"Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο"*, Αθήνα 1994, σ. 125.

36. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 200· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 113· τ ο υ ί δ ι ο υ , Μύκονος σ. 9.

37. Βλ. Νόμον της Ύδρας του 1818, άρθρα ιδ'-ι' (Λ ι γ ν ο ύ , Αρχαίον της Κοινότητας Ύδρας 1778-1832, όπ. π., σ. 43). Επίσης, απόφαση προεστώτων Αιγίνης έτους 1819 (Λ υ κ ο ύ ρ η σ . 328 επ.· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 4 σημ. 4), καθώς και έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. ΣΤ', σ. 512. Άλλωστε οι προσφυγές αυτές συνεπάγονταν και οικονομική επιβάρυνση των κοινοτήτων (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 165· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 111).

38. Γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1763, JGR, VIII, σ. 501.

39. Βλ. ειδικές εθιμικές διατάξεις Σύρου έτους 1763, JGR, VIII, σ. 501, Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 530, Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. ΣΤ', σ. 512, καθώς και ρητή διάταξη στον "Κώδικα" Κύθνου έτους 1799 (Α. Β ά λ λ η ν δ α , Κυθνιακά, εν Ερμουπόλει Σύρου 1882, σ. 83 επ.). Πρβλ. επίσης Λ ι γ ν ο ύ , Αρχαίον Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, όπ. π., σ. 43 επ.

40. Οι αποφάσεις των Ελλήνων κριτών δεν είχαν εξαναγκαστικό χαρακτήρα καθώς η έννοια του δεδικασμένου ήταν άγνωστη και συνεπώς η προβολή του δεν ήταν παραδεκτή (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 85, 93· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 85 σημ. 4 και 86 σημ. 6· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 97-101· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 114· τ ο υ ί δ ι ο υ , Μύκονος σ. 12).

41. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 5, 6, 7· τ ο υ ί δ ι ο υ , Παράγοντες σ. 115.

νης εντάσσεται μέσα στα πλαίσια της αναγνώρισης από τον κατακτητή ενός καθεστώτος ευρείας τοπικής αυτοδιοίκησης στις περιοχές αυτές⁴², αναγνώριση η οποία εκδηλώθηκε με την παραχώρηση των εκάστοτε προνομιακών ορισμών ("ακτναμέ")⁴³ που μεταξύ των άλλων περιελάμβαναν και ειδικές δικαστικές προνομιακές παραχωρήσεις⁴⁴. Οφείλεται όμως και σε ποικίλους άλλους παράγοντες οι κυριότεροι από

42. Γ. Αγγελοπούλου, Περί τοπικής αυτοδιοικήσεως εν Ελλάδι εν συγκρίσει προς την εν Γαλλία και Αγγλία, Αθήναι 1879, σ. 11 επ.· Μοσχόβακης σ. 78· Α. Andreades, "L'administration financière de la Crée sous la domination turque", Έργα, 1, (1938), σ. 700 επ.· D. Zakynthinos, "La Commune grecque. Les conditions historiques d'une décentralisation administrative", L' Hellénisme contemporain, II (1948) σ. 295-310, 414-428· του ίδιου, Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις την νεωτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού, Αθήναι 1957, σ. 31· Α. Δρακάκης, Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας, τ. Α', Σύρος 1948, σ. 271 επ.· Visvizi, L' administration communale σ. 217-238 επ.· Ν. Πανταζόπουλου, "Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν", ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Α' (1986), σ. 93-119· Ε. Κούρκου, Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία [Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος. 1], Αθήνα 1980· Τουρόγλου, Μύκονος σ. 3 σημ. 2, 3· Slot σ. 104-105, 155-160, 172-176, 214-218, 240-243, 260-265· Σ. Ασδραχά, "Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων (ιζ'-ιθ' αι.)", Ζητήματα Ιστορίας, Αθήνα 1983, σ. 235-253· Ε. Λιάτα, Η Σέριφος κατά την Τουρκοκρατία (17ος-19ος αιώνες). Συμβολή στη μελέτη των κοινωνικών και οικονομικών δομών του κοινοτικού συστήματος, Ρέθυμνο 1986.

43. Ακτναμέ ή ακτναμέ: από το αραβικό ahdnamé = έγγραφο συμφωνίας, έγγραφο υποχρέωσης. Πλήρη αναφορά των κειμένων όπου ευρίσκονται δημοσιευμένοι οι ακτναμέδες που παραχωρήθηκαν στις Κυκλάδες κατά τον 16ο-17ο αι. (ακτναμέ Σουλεϊμάν Α' έτους 1523, ακτναμέ Σουλεϊμάν έτους 1565, ακτναμέ Μουράτ Γ' έτους 1580, ακτναμέ έτους 1628/9, ακτναμέ Ιμβραήμ Α' έτους 1646) βλ. στον Μ. Τουρόγλου, Μύκονος σ. 3 σημ. 2. Για τα άλλα νησιά του Αιγαίου πρβλ. κυρίως τον Ακτναμέ της Χίου έτους 1567 που δημοσιεύθηκε σε βενετική μετάφραση από τον G. Battista Donato (Viaggi a Constantinopoli, Venezia 1688, IV, σ. 51-58), Κ. Αμαντο ("Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών", Ελληνικά, 9 (1936), σ. 129-131), και σε ελληνική μετάφραση από το τουρκικό πρωτότυπο που καταστράφηκε το 1912 από τον R. H. Argentinis (Chios vineta, or the occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566-1912), Cambridge 1941, σ. 208-214). Τα προνόμια αυτά της Χίου αποτέλεσαν τη βάση για τα προνόμια των Κυκλάδων (Μάμουκας σ. 320-321· Γ. Ζολώτα, Ιστορία της Χίου, Γα Τουρκοκρατία, Αθήναι 1926, σ. 58-72). Επίσης, για τα προνόμια που παραχωρήθηκαν με σουλτανικά φερμάνια στις Νότιες Σποράδες βλ. Χατζησεβαστός σ. 43 σημ. 1, 2, 3, σ. 44 σημ. 4, 5 όπου και σχετική βιβλιογραφία, ενώ για τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στα νησιά του Αργοσαρωνικού βλ. Λυκούρης σ. 30-43.

44. Ρύθμιση των δικαστικών διαφορών χωρίς παρέμβαση των τούρκων καδήδων από πρόσωπα της εκλογής των νησιωτών, αναγνώριση όλων των συμφωνιών, δικαιοπραξιών και διαιτησιών που είχαν γίνει έως το 1580 ως αμετακλήτων, εκδίκαση των εφέσεων επί υποθέσεων που είχαν εκδικαστεί μέχρι το 1580 σύμφωνα με τα τοπικά δίκαια (ακτναμέ Μουράτ Γ'

τους οποίους είναι η μη ύπαρξη ενδιαφέροντος του κατακτητή να εγκατασταθεί στις νησιωτικές περιοχές⁴⁵, για λόγους τόσο οικονομικούς-γεωγραφικούς (έλλειψη εδαφικού πλούτου των νησιών, απρόσιτο ορισμένων περιοχών και δυσχερής επικοινωνία) όσο και ιστορικούς (πειρατεία⁴⁶ και γενικότερη αναταραχή στο Αιγαίο λόγω των βενετοτουρκικών πολέμων⁴⁷) καθώς και η όλη οργάνωση του φορολογικού μη-

έτους 1580 προς τα νησιά της Νάξου, Άνδρου, Πάρου, Μήλου, Σαντορίνης και Σύρου), αναγνώριση στους Ναξίους δικαιώματος εκλογής δραγομάνου χριστιανού, νέα αναγνώριση όλων των προηγούμενων δικαστικών αποφάσεων και αγοραπωλησιών, κατοχύρωση της ανθρωπινότερης μεταχείρισης των φυλακισμένων (ακτιναμέ προς τους Ναξίους έτους 1628/9), αναγνώριση του δικαιώματος κατοχής και ιδιοκτησίας, κατοχύρωση της δυνατότητας των κατοίκων να κληροδοτούν την κινητή και ακίνητη περιουσία τους κατά βούληση, απαγόρευση των επεμβάσεων των καδήςδων σε υποθέσεις εκτός της δικαιοδοσίας τους ή ανατροπής των δικαστικών αποφάσεων των τοπικών κριτηρίων, αναγνώριση της ισχύος των δικαστικών αποφάσεων των τοπικών κριτηρίων (ακτιναμέ Ιμπραήμ Α' έτους 1646 προς τα νησιά της Νάξου, Άνδρου, Μήλου, Πάρου, Σαντορίνης και Σίφνου). Ανάλυση του περιεχομένου των ακτιναμέδων βλ. στους Μάμουκα σ. 323-324· Zakythinos, *La Commune grecque* κ.λπ., όπ. π., σ. 24-30, 96· Δράκακη, Σύρος σ. 73-74· Β. Σφύρορα, Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο θεσμός και οι φορείς, Αθήναι 1965, σ. 1 σημ. 2, 16-17 σημ. 3· Κούκου, όπ. π., σ. 25 επ.). Γεγονός είναι πάντως ότι οι προνομακοί αυτοί ορισμοί συχνά παραβιάζονταν από τους καπουδάν πασάδες όταν κατέπλεαν στο Αιγαίο για να εισπράξουν τους φόρους (Ζερέντοβ, Άρχοντες σ. 163) ενώ εξ άλλου και η χρονική τους διάρκεια ήταν περιορισμένη (Τούρτογλου, Δίκαιο σ. 110).

45. Για παράδειγμα στην Άνδρο όπου υπάρχει ισχυρή παρουσία των τούρκων οι κοινοτικοί θεσμοί εμφανίζουν μικρή ανάπτυξη, αντίθετο όμως φαινόμενο παρατηρείται στη Μύκονο (Siot σ. 105). Επίσης στη Χίο, παρά το γεγονός ότι στο νησί αυτό είχαν παραχωρηθεί οι ίδιοι προνομακοί ορισμοί όπως και στις Κυκλάδες (βλ. πιο πάνω σημ. 43), λόγω της εγκαταστάσεως τουρκικής δικαστικής αρχής, έχουμε εφαρμογή του οθωμανικού δικαίου στο κληρονομικό δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, ενώ αντιθέτως στις Κυκλάδες, λόγω της μη εγκαταστάσεως τούρκων δικαστών, έχουμε κατά κανόνα εφαρμογή των τοπικών εθιμικών δικαίων στα κληρονομικά ζητήματα (Βισβίτζη, Νομικά έθιμα σ. 237).

46. Ευαγγελίδης σ. 119· Ζερέντοβ, Νησιωτικά σ. 15-20· D. Zakythinos, *Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque*, Athènes 1939· Α. Κατσούρο, Κουρσάροι και Σκλάβοι. Ανέκδοτα μυκονιάτικα και συριανά έγγραφα, Ερμούπολις 1948· Α. Βακαλόπουλου, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 198· Β. Siot, "Καθολικαί Εκκλησίαι Κιμώλου και των πέριξ νήσων, Ιστορία των Δυτικών ναυτικών κοινοτήτων των ΝΔ Κυκλάδων και των Εκκλησιών των (1600-1893)", Κιμωλιακά, 5 (1975), σ. 70, 85-87· Siot σ. 198-200.

47. Τον 17ο αιώνα ξεσπούν δύο μεγάλοι πόλεμοι μεταξύ Τούρκων και Βενετών. Ο πρώτος, ο λεγόμενος Κρητικός, είχε διάρκεια από το 1645 ως το 1669, ενώ ο δεύτερος από το 1684 ως το 1699. Κατά την άποψη που διατυπώνει ο Β. Siot, οι πόλεμοι αυτοί συνετέλεσαν στην αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας των Κυκλάδων (Siot σ. 243).

χανισμού του οθωμανικού κράτους που υπαγόρευε στις νησιωτικές κοινότητες να αναλάβουν αναδιανεμητικό-διαχειριστικό αλλά και συχνά καθοριστικό ρόλο⁴⁸ στον τομέα της είσπραξης και απόδοσης των φόρων στον κατακτητή.

Η ανάληψη απ' ευθείας φοροεισπρακτικών αρμοδιοτήτων από τις Κοινότητες (*μακτού*)⁴⁹ σε συνδυασμό με την αύξηση των αρμοδιοτήτων (κυβερνητικών και δικαιοδοτικών) των "δραγομένων του βασιλικού στόλου" στην περιοχή του Αιγαίου⁵⁰, προκαλούν τη διεύρυνση της αυτοδιοικήσεως των νησιών.

48. Στις περιπτώσεις όπου φορολογούνταν πληθυσμοί που δεν διέθεταν κατά κύριο λόγο αγροτικά εισοδήματα, όπως αυτοί των νησιών, τη φορολογική υποχρέωση επανακαθόριζε η κοινότητα στηριζόμενη σε κριτήρια διαφορετικά από εκείνα της κεντρικής εξουσίας (για την οποία κύρια πηγή φορολογίας ήταν η αγροτική παραγωγή) και τα οποία ανταποκρίνονταν στην πραγματική οικονομική και κοινωνική διαστρωμάτωση του πληθυσμού (Σ. Α σ δ ρ α χ ά , Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στη τουρκοκρατία, όπ. π., σ. 45· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Νησιωτικές κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (I)", Ιστορικά, 8 (1988), σ. 3 επ.). Τούτο έχει ιδιαίτερη σημασία για τη Μύκονο όπου, από τα μέσα του 17ου αιώνα, ένα μεγάλο τμήμα του αρσενικού πληθυσμού απασχολείτο σε μη αγροτικές δραστηριότητες. Ειδικά για τις οικονομικές-φορολογικές λειτουργίες της Κοινότητας Μυκόνου κατά τον 17ο, 18ο και αρχές του 19ου αιώνα βλ. διεξοδικά Λ ά ζ α ρ η , Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου κ.λπ., όπ. π., σ. 123 επ.

49. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παράγοντες σ. 110 επ. όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές για τον όρο "*μακτού*"· πρβλ. επίσης Λ ά ζ α ρ η , όπ. π., σ. 124 επ.

50. Οι δραγομένοι του στόλου αναπλήρωναν στην άσκηση των εξουσιών του τον τούρκο αρχιναύαρχο, τον καλούμενο καπουδάν πασά, στον οποίον υπάγονταν από τα μέσα του 17ου αιώνα τα νησιά τόσο διοικητικά όσο και φορολογικά· στα πλαίσια δε της αναπλήρωσης αυτής κατέστησαν πραγματικοί "νομοφύλακες" διατάσσοντας και επικυρώνοντας τη σύνταξη κωδικοποιήσεων του εθιμικού δικαίου από τους νησιώτες (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 80 = μετ. Ρομπάκη, σ. 82-83· Μ ο σ χ ο β ά κ η ς σ. 150· Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VII, σ. 503· Λ υ κ ο ύ ρ η ς σ. 64 και 255· Σ φ υ ρ ό ε ρ α , Οι δραγομένοι του στόλου, όπ. π., σ. 21 επ.· Μ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , "Τινά περί ανακλήσεως διαθηκών εις την Νάξον κατά τον 18ον αιώνα", Μελετήματα Α', σ. 131-140· S l o t σ. 262· Ε. Κ ο ύ κ κ ο υ , Θεσμοί και προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση. Διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία, β' έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή 1988, σ. 240). Η παρέμβαση των δραγομένων στην άσκηση δικαιοδοτικής λειτουργίας προκύπτει στη Μύκονο από τις δικαστικές αποφάσεις με αριθ. 134 έτους 1720, όπου δικάζει κριτήριο μικτής συνθέσεως (επίτροποι και κληρικοί) "*κατά την προσταγή του ένδοξοτάτου άφθέντη δραγουμάνου*", 148 έτους 1721, όπου το τοπικό κριτήριο δικάζει "*θεωρώντας την γραφή όπου τον έστειλεν ο ένδοξοτάτος άθθέντης δραγουμάνος εις την όποιαν προστάζει από μέρος του ίψηλοτάτου άθθεντός καπετάν πασά*", 158 έτους 1727, όπου δικάζει μικτής συνθέσεως δικαστήριο "*υπό προσταγάς του ένδοξοτάτου άθθεντός Κυρίτζη Κωνσταντίνου Βεντούρα δραγουμάνου της βασιλικής άρμάδος*", 180 έτους 1754, όπου ακυρώνεται απόφαση του βοεβόδα από τον δραγομένο του Βασιλικού στόλου Στέφανο Δημάκη, καθώς και 192 έτους 1779 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 144, 157, 167, 189, 203).

Συνέπεια τούτου υπήρξε η επέκταση του δικαιοδοτικού ρόλου των κοινοτήτων και δι' αυτής η αναζωπύρωση του εθιμογενούς δικαίου των νησιών. Πρόσθετοι επίσης παράγοντες, όπως:

α) η εφαρμογή των τοπικών εθιμικών δικαίων και από τους τούρκους αξιωματούχους οι οποίοι ασχούν δικαστικά καθήκοντα (καδήδες⁵¹, βοεβόδες⁵²) έχοντας συχνά στο έγγραφο του διορισμού τους εντολή να λαμβάνουν υπ' όψη τους τα τοπικά έθιμα προκειμένου να κρίνουν αστικές διαφορές των υποδούλων⁵³,

και β) ο περιορισμός με τα εκάστοτε "βεράτια"⁵⁴ της δικαιοδοτικής δραστηριό-

51. Για τον περιορισμένο δικαιοδοτικό ρόλο των καδήδων, της "έξωτικής" λεγομένης "κρίσεως", λόγω και της μη διαμονής τους στα νησιά βλ. Μάουρερ, Α', μετ. Καρασάθη, σ. 64· Μ. Μαλανδράκη, "Νησιωτικά Χρονικά - Ανέκδοτα έγγραφα", Ελληνικά, 10 (1938), σ. 87 επ.· Παυταξόπουλου, "Λογία" παράδοσις σ. 116 σημ. 67· Λυκούρης σ. 124-126· Δρακάκη, Σύρος σ. 76-80· Τουρτόγλου, Δίκαιο σ. 113· Siot σ. 261. Στη Μύκονο δε ειδικά, σύμφωνα με παλιά προνομία του νησιού, καδήδες δεν στέλνονταν για να υπηρετήσουν (Ζελέντοβ, Σύστασις σ. 12). Η προνομία αυτή ωστόσο χάθηκε μετά τον Κρητικό πόλεμο (1669). Έτσι εμφάνιση του καδή έχουμε σε δύο δικαστικές αποφάσεις του έτους 1672 από τις οποίες, στη μεν πρώτη, ως κριτής εμφανίζεται ο Καδής Παροναξίας και Μυκόνου, στη δε δεύτερη, την υπόθεση εκδικάζει ο Μιχάλης Καλαμαράς ως επίτροπος του Καδή Παροναξίας και Μυκόνου (Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 17 έτους 1672) καθώς και σε δικαστικές αποφάσεις έτους 1710 (Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 113 και 118 έτους 1710) κατόπιν οικειοθελούς προσφυγής των διαδίκων στην κρίση του καδή. Πάντως ο καδής αυτός φαίνεται ότι διώχτηκε από το νησί της Μυκόνου με απόφαση της συνέλευσεως του Κοινού (Ζελέντοβ, Σύστασις σ. 67· Visvizi, L' administration communale σ. 200 σημ. 1· Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 16 σημ. 37). Τέλος, κατά μία μαρτυρία, εμφάνιση καδή (Αχμέτ εφένδης) έχουμε και πάλι στο νησί κατά την περίοδο 1759-1763 (Ευαγγελίδης σ. 108).

52. Ειδικότερα για τον ρόλο του βοεβόδα βλ. Μάμουκας σ. 313· Μάουρερ, Α', μετ. Καρασάθη, σ. 59, 60, 73, 102 = μετ. Ρομπάκη, σ. 66, 67, 78, 101· Κ. Γκιών, Ιστορία της νήσου Σίφνου, Σύρος 1876, σ. 143· Ευαγγελίδης σ. 107· του ίδιου, Η νήσος Σκιάθος, Αθήναι 1913, σ. 59· Ζελέντοβ, Σύστασις σ. 12· Ψύλλα, Ιστορία της νήσου Κέας, όπ.π., σ. 154· Δ. Πασχάλη, Η Άνδρος, 2, Αθήναι, 1927, σ. 197-8· Μαλανδράκη, Νησιωτικά Χρονικά, όπ.π., σ. 74· Κ. Σακελλάριου, Η Πελοπόννησος κατά την δεύτεραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821), Αθήναι 1939, σ. 84· Visvizi, L' administration communale σ. 192· Δρακάκη, Η Σύρος επί τουρκοκρατίας, τ. Α', όπ. π., σ. 369· του ίδιου, Σύρος σ. 80-81· Τουρτόγλου, Δίκαιο σ. 112· του ίδιου, Παράγοντες σ. 109, 145.

53. Μάουρερ, Α', μετ. Καρασάθη, σ. 86, 87, 95, 111· Κούκου, Οι κοινοτικοί θεσμοί κ.λπ., όπ. π., σ. 279· Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 16· πρβλ. επίσης, δικαστικές αποφάσεις Μυκόνου αριθ. 113 έτους 1710, 184 έτους 1762, 194 έτους 1877 (Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 124, 193, 204).

54. Μ. Γεδεών, Επίσημα γράμματα τουρκικά αναφερόμενα εις τα εκκλησιαστικά ημών δίκαια, εν Κωνσταντινουπόλει 1910, σ. 9 επ., 76 επ., 87 επ.· Αμάτο, Οι προνο-

τητας των εκκλησιαστικών δικαστηρίων⁵⁵ σε ορισμένους μόνον τομείς ιδιωτικού δικαίου⁵⁶—παρά τις επεκτατικές τάσεις της Εκκλησίας στα πλαίσια κυρίως της διαιτητικής διαδικασίας⁵⁷—συμβάλλουν επίσης προς στην ίδια κατεύθυνση: την αναγέννηση του εθιμογενούς δικαίου⁵⁸ στις μικρές αυτοδιοικούμενες νησίδες του Αιγαίου

μιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών, όπ. π., σ. 149 επ.· Μ. Κ α - λ ι ν δ έ ρ η , Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης (1676–1808), Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, εν Θεσσαλονίκη 1951, σ. 87 επ.· Χ. Π α π α - σ τ ά θ η , Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 69 επ.

55. Συνεχίζοντας την εκκλησιαστική παράδοση των τελευταίων αιώνων πριν από την Άλωση, της ενεργούς δηλαδή αναμίξεως της Εκκλησίας στην εκδίκαση διαφορών για τις οποίες αποκλειστικά αρμόδια ήσαν τα πολιτικά δικαστήρια των βυζαντινών, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια αναδείχθηκαν κατά την οθωμανική κυριαρχία σε "θεματοφύλακα" του βυζαντινού δικαίου (Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 90 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Ιστορική Εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου", ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Α' (1986), σ. 8 επ.· V i s v i z i s , L' administration communale σ. 220· Μ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , "Απονομή δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία (Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού δικαίου)", Μελετήματα Β, σ. 243 σημ. 23).

56. "Αναγκαστική" δικαστική δικαιοδοσία του κλήρου σε θέματα που σχετίζονται με τις προσωπικές σχέσεις των Χριστιανών (σύσταση και λύση του γάμου με διαζύγιο, κληρονομικές υποθέσεις που αναφέρονται στην εκ διαθήκης διαδοχή και σε ορισμένα ζητήματα εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής όπως η "τρυμοιρία"), "προαιρετική" διαιτητική αρμοδιότητα σε κάθε είδους θέματα, εφ' όσον οι διάδικοι συμφωνούν να αναθέσουν την επίλυση των ζητημάτων σε κληρικούς, πειθαρχική δικαιοδοσία επί του κλήρου (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 81 = μετ. Ρομπάκη, σ. 83· Μ ο σ χ ο β ά κ η ς σ. 56, 125· Μ. Θ ε ο τ ο κ ά , Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήτοι της Ι. Συνόδου και του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου επί του αστικού, κανονικού και δικονομικού δικαίου (...) από του έτους 1800 μέχρι του 1896 μετά σημειώσεων, εν Κωνσταντινουπόλει 1897, σ. 145 και 149· Γ ε δ ε ώ ν , Επίσημα γράμματα κ.λπ., όπ. π., σ. 9 επ., 76 επ.· Λ υ κ ο ύ ρ η ς σ. 199 επ.· Π α ν τ α - ζ ό π ο υ λ ο υ , Εκκλησία και δίκαιον σ. 192 επ.· Α . Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ύ λ ο υ , "Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων επί ιδιωτικών διαφορών κατά την βυζαντινήν περίοδον", Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 251· Π α π α σ τ ά - θ η , Οι κανονισμοί κ.λπ., όπ. π., σ. 11 επ., 123 επ.· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Απονομή δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία, όπ. π., σ. 237 επ.).

57. Για τις επεκτατικές τάσεις της Εκκλησίας, ως συνέπεια της παροχής προνομιακών ορισμών στις κοινότητες των νησιών, και γενικά για τον ανταγωνισμό εκκλησιαστικών–κοινοτικών κριτηρίων βλ. Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 92 σημ. 19· τ ο υ ί δ ι ο υ , Εκκλησία και δίκαιον σ. 151 επ.· Εξαβίβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. ηβ', γ'.· Τ ο υ ρ - τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 111· S l o t σ. 106, 107.

58. Την εικόνα του εθιμογενούς αυτού δικαίου των Κυκλάδων νήσων μας παρέχουν:

α. Οι επί μέρους κωδικοποιήσεις αυτού, των οποίων ωστόσο οι πληροφορίες δεν είναι πάντα ασφαλείς. Απόδειξη γι' αυτό, σύμφωνα με την άποψη που επικράτησε μέχρι σήμερα,

παρά τις δυσμενείς και καταπιεστικές συνθήκες της αναγκαστικής υποταγής.

Εντασσόμενη μέσα στον αιγαιοπελαγίτικο κυκλαδικό χώρο, η Μύκονος κατά τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, εμφανίζει κάποιες ιδιαιτερότητες έναντι των άλλων νησιών ως προς τα ακόλουθα σημεία:

αποτελεί ο Κώδικας Εθίμων Νάξου έτους 1810 (JGR, VIII, σ. 523 επ. = Θ.(Σγούτα), 5 (1982), σ. 134–174) του οποίου το κείμενο αποτελεί "ανακάθαρση" που έκανε ο ηγούμενος των Σιναιτών Ιλαρίων στο πρωτότυπο που συνέταξαν οι Ναξιώτες. Όπως δε έχει υποστηριχθεί, με την "ανακάθαρση" που επιχειρήθηκε, το πρωτότυπο κείμενο άλλαξε ουσιαστικά κατά τρόπο ώστε το τελικό κείμενο να δημιουργεί αμφιβολίες αν τα έθιμα που αναφέρει ισχύαν πραγματικά στο νησί (Ι α κ . Β ι σ β ί ζ η , Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την Επανάσταση μέχρι του Καποδιστρίου, Αθήνα 1941, σ. 188 επ., 190 σημ. 1, 531 (έγγραφο δημογεροντίας Νάξου έτους 1827)· τ ο υ ί δ ι ο υ , L' administration communale σ. 203 σημ. 3· τ ο υ ί δ ι ο υ , Προικία έγγραφα σ. 31· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 109 σημ. 48 και 362· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ.110· Α . Κ α τ σ ο υ ρ ο ύ , "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνα", ΕΜΑ, 5(1955), σ. 47· Γ. Ρ ο δ ο λ ά κ η , "Η λαϊκή γλώσσα στα νομικά κείμενα της Τουρκοκρατίας", Επιστημονικές Ανακοινώσεις Ακ. Αθ. (1982), σ. 150). Πάντως η άποψη περί πλήρους ασυμφωνίας του Κώδικος των Εθίμων της Νάξου με τα πράγματι ισχύσαντα στο νησί έθιμα, αμφισβητήθηκε πρόσφατα με πειστικά επιχειρήματα από τον Μ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , ("Παρατηρήσεις επί της απονομής δικαιοσύνης κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια. Το παράδειγμα της διαφοράς μεταξύ Μοσχούς συζύγου Αποστόλου Γρυπάρη και Αικατερίνης Ι. Μπάου", ΕΚΕΙΕΔ, 31 (1995), σ. 59–60).

β. Τα κατά τόπους σωζόμενα νομικά έγγραφα (νοταριακά αρχεία και δικαστικές αποφάσεις των τοπικών εκκλησιαστικών και κοινοτικών κριτηρίων) των οποίων ωστόσο συστηματική προσπάθεια περισυλλογής δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα.

γ. Οι αποσταλείσες απαντήσεις των τοπικών αρχών στις δύο εγκυκλίους που απηύθυνε το έτος 1833 (αριθ. 330/22–3–1833 και 1133 της 5–9–1833) το Υπουργείο Δικαιοσύνης προς τους Επαρχιακούς Ειρηνοδίκες και Δημογέροντες της Επικρατείας και με τις οποίες, με βάση το περιεχόμενο σε αυτές ερωτηματολόγιο, ζητούσε πληροφορίες σχετικά με τα κρατούντα σε κάθε περιφέρεια νομικά έθιμα. Το κείμενο των απαντήσεων βλ. στους Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο υ σ σ. 7 επ.· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καρασάθη, σ. 166 επ. = μετ. Ρομπάκη, σ.· Κ α λ λ ι γ ά σ σ. 187 επ.· Δ . Π α σ χ α λ ή , "Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, ήτοι τοπικά εν Άνδρω συνήθειαι περί του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, εμπορικών συμβάσεων, αγροτικών μισθώσεων κ.λπ. μετ' ανεκδότων εγγράφων", ΑΟΚΕ, 5 (1925), τευχ. β', σ. 151–174 και τ ο υ ί δ ι ο υ , "Κυκλαδικά θέσμιμα μετ' ανεκδότων εγγράφων", ΑΙΔ, 6 (1939), σ. 217 επ. και σε ολοκληρωμένη έκδοση από τους Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 163–169· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1955) σ. 122–130· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1957) σ. 10–19· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 207–214. Πρβλ. επίσης και G e i b σ. 55 επ.· Π . Κ α λ λ ι γ ά , Μελέται Νομικάι, Πολιτικάι, οικονομολογικάι κ.λπ. και Λόγοι εν τη Εθνοσυνελεύσει και τη Βουλή, τ. Α', "Περί συντάξεως πολιτικού Κώδικος εις την Ελλάδα", έκδ. Γ. Καλλιγιά, εν Αθήναις 1899, σ. 449· Π α π ο ύ - λ ι α , Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον κ.λπ., όπ. π., σ. 31 σημ. 58, 59, 60, 61.

α. Πληθυσμιακό μέγεθος και σύνθεση

Κατά τον 16ο αιώνα σύμφωνα με τις αναφορές διαφόρων περιηγητών (Bordone –1538, Da Millo –1579) το νησί της Μυκόνου εμφανίζεται αραιοκατοικημένο, κατά την προσωπική δε εκτίμηση του B. Slot ο πληθυσμός του νησιού ανέρχεται μόνον σε μερικές εκατοντάδες κατοίκων⁵⁹. Η πληθυσμιακή αυτή συρρίκνωση αποδίδεται από τον B. Slot στην τουρκική επέκταση του 1538. Πάντως σύμφωνα με κάποια άλλη εκτίμηση (Ζυγομαλάς 1570), ο πληθυσμός της Τήνου συμπεριλαμβανομένου και του πληθυσμού της Μυκόνου ανέρχεται κατά την περίοδο αυτή στους 3.000 κατοίκους⁶⁰. Κατά τον 17ο αιώνα, όπως αναφέρουν διάφοροι περιηγητές, ο αριθμός των κατοίκων ήταν περίπου 2.000–3.000, από τους οποίους η συντριπτική πλειοψηφία (γύρω στα 3/4 του πληθυσμού) ήταν γυναίκες, ενώ κατά τον 18ο αιώνα, παρατηρείται πληθυσμιακή αύξηση, οπότε ο πληθυσμός του νησιού ανέρχεται πλέον γύρω στους 4.000 κατοίκους⁶¹.

Ανεξάρτητα πάντως από το πληθυσμιακό μέγεθος, η σύνθεση του πληθυσμού του νησιού παραμένει τόσο κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης⁶² όσο και κατά την προγενέστερη περίοδο της Φραγκοκρατίας (1207–1390) και Βενετοκρατίας (1390–1537)⁶³, ανυποχρεωτικά ομοιογενής.

59. Slot σ. 286, 287.

60. Slot σ. 288.

61. Ζεργλέντοφ, Νησιωτικά σ. 74· Slot σ. 268.

62. Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις σ. 28. Πρβλ. επίσης τον Slot (σ. 107), όπου η Μύκονος δεν απαριθμείται ανάμεσα στα κυκλαδίτικα νησιά όπου υπάρχει κάποια έστω και αμυδρή εγκατάσταση τουρκικού πληθυσμού, όπως ήταν η Νάξος (γύρω στους 70 οθωμανούς, αν και από τους οποίους οι πιο πολλοί εξισλαμίστηντες χριστιανοί), η Σαντορίνη, η Άνδρος, η Πάρος (περίπου 12), η Ίος, η Κέα, η Σύρος μετά τα 1617.

63. P. Sauer, Ιστορία των αρχαίων δουκών και λουτών ηγεμόνων του Αιγαίου Πελάγους, μετάφραση Α. Καράλη, Ερμούπολις Σύρου 1878, σ. 188· Jacoby σ. 246, 249, 252, 310. Αποτέλεσμα της σταθερότητας αυτής στις κοινωνικές δομές του νησιού κατά τη φεουδαλική του περίοδο, ήταν ότι η "φεουδαλοποίηση" του νησιού υπήρξε μόνον επιφανειακή καθώς δεν δημιουργήθηκαν κοινωνικές ή δικαστικές κάστες στη διαστρωμάτωση του πληθυσμού, ακόμα δε και οι "φεουδάρχες" (fiefs) του νησιού ήσαν Έλληνες τους οποίους μόνο η παροχή προσωπικής υπηρεσίας στους Γκίξη τους διέκρινε από τον υπόλοιπο πληθυσμό (Jacoby σ. 246, 249, 310· το ίδιο, "Les Archontes grecs et la féodalité en Morée franque", Variorum Reprints, London 1975, σ. 467, 476, 477· Slot σ. 42). Επίσης ποτέ δεν ιδρύθηκε στη Μύκονο Επισκοπή των Καθολικών ή μοναστήρι, καθώς δε αναφέρεται, κατά τον 17ο αιώνα υπήρχε στο νησί μόνο μία φραγκική εκκλησία που λειτουργούσε μόνον όταν προσόρμιζαν φράγκοι πειρατές (Ζεργλέντοφ, Αρχόντες σ. 198)· πρβλ. επίσης και τον B. Slot ο οποίος αποδίδει την ίδρυση και επέκταση των Καθολικών κοινοτήτων στον κυκλαδικό χώρο (Μήλος, Πάρος, Κίμωλος, Μύκονος) κατά τον Κρητικό πόλεμο, στις εγκαταστάσεις πειρατών και εμπορών πειρατικών λαφύρων στις Κυκλάδες Slot, Καθολικά εκ-

β. Ιδιαιτερότητες στον διοικητικό τομέα

Παρά το γεγονός ότι η οθωμανική περίοδος του νησιού αρχίζει τυπικά από το 1537 (έτος κατακτήσεως του νησιού από τους Τούρκους), για ένα μεγάλο τμήμα του 17ου αιώνα και μέχρι τουλάχιστον το έτος 1683, δηλαδή σε όλο το διάστημα του Κρητικού (1645–1669) και Τουρκοβενετικού πολέμου (1684–1699), το νησί της Μυκόνου συνέχισε να διοικείται με το σύστημα της φραγκοκρατίας⁶⁴. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής και λόγω της διττής και εναλλασσόμενης επικυριαρχίας Τούρκων και Βενετών, η Μύκονος απέδιδε διπλούς φόρους τόσο στους Τούρκους όσο και στους Βενετούς⁶⁵. Αν και υπάρχουν πολλές ιστορικές μαρτυρίες για διαρκή αδυναμία της Κοινότητας Μυκόνου να ανταποκριθεί στις φορολογικές της υποχρεώσεις, πράγμα που προκύπτει και από τις συχνές αποστολές επιτρόπων ως πρέ-

κλησίου Κιμώλου και των πέριξ νήσων κ.λπ., όπ. π., σ. 70).

64. Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 9· Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 131· τ ο υ ί δ ι ο υ , Δικαστικά αποφάσεις σ. 24· Λ ά ζ α ρ η , Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου κ.λπ., όπ. π., σ. 125. Κατά τις περιόδους αυτές, η Μύκονος κυβερνάται από "γοβερναδόρους", "καστελλάνους" και "καπετάνιους" που αποστέλλονται στο νησί από το "ρέκτορα" ("ρετούρη", "προνοητή") Τήνου (Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Νησιωτικά σ. 27 επ· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 9· Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 131· τ ο υ ί δ ι ο υ , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 38 έτους 1691, στιχ. 10, 11, σ. 123 όπου ως ρεττούρης Τήνου αναφέρεται ο Μπαρμπαρής). Ως καπετάνιοι Μυκονίων αναφέρονται οι Ιωάννης Καλδώρας μέχρι τα 1603 και ο Σίμων Ιουστινιάνος μέχρι τα 1615 (Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 165) καθώς και ο Ζωρζής Φράγκος κατά τα έτη 1656, 1657 (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 48–50). Ως καστελλάνος Μυκόνου αναφέρεται ο Τσανής Μουρκής κατά τα έτη 1689–1696 (Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 199). Κατά το διάστημα επίσης αυτό τη δικαστική εξουσία ασκούν και βενετοί αξιωματούχοι. Έτσι ο Ζωρζής Φράγκος, καπετάνιος Μυκόνου, εμφανίζεται ως κριτής σε δικαστικές αποφάσεις των ετών 1656 και 1657 ("ώς άπεσταλμένος του ύψηλοτάτου άφεντός ρετούρη Τήνου και Μυκόνου", Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 131 και τ ο υ ί δ ι ο υ , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 2 έτους 1656, 3 έτους 1656 και 4 έτους 1657, σ. 48–50). Η άσκηση δικαστικής εξουσίας και από βενετούς αξιωματούχους προκύπτει επίσης από τις νοταριακές πράξεις αριθμ. 371 έτους 1664, 1036 έτους 1669 και 1042 έτους 1669 όπου σαφώς αναφέρεται η έκδοση δικαστικών αποφάσεων από τον "καπετάν γκενεράλε" και τον "πρεβεδόρο Τήνου" κατά τα έτη 1665 και 1669 αντίστοιχα (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος σ. 231, 618, 621).

65. Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 198, 203· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 36–50· Δ. Π α σ χ ά λ η , "Αι Κυκλάδες κατά τους μεταξύ των Τούρκων και Βενετών πολέμους (1644–1669 και 1684–1699)", τόμος εις μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου, Αθήναι 1935, σ. 132–139. Ειδικά στη Μύκονο οι Βενετοί εισέπρατταν απ' ευθείας τους φόρους και όχι μέσω ντόπιων αντιπροσώπων, όπως συνήθιζαν στα άλλα νησιά, ενώ επί πλέον εισέπρατταν και ένα ποσό από τα καταβαλλόμενα δικαστικά πρόστιμα. Όπως δε αναφέρεται, η απόδοση φόρων σε δύο κυρίαρχους έθετε μερικές φορές την κοινότητα σε ιδιαίτερη δύσκολη θέση μεταξύ οθωμανών και βενετών εισπρακτόρων του φόρου (S l o t σ. 241, 242).

σβειών στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να δανειστούν για λογαριασμό της Κοινότητας χρηματικά ποσά για την εξόφληση των χρεών⁶⁶ ή για να εκθέσουν τη δύσκολη οικονομική κατάσταση του νησιού⁶⁷ ή για να αναδιαπραγματευτούν το χρέος⁶⁸, οι νεότερες έρευνες τείνουν στο συμπέρασμα ότι η ανταπόκριση του νησιού στις φορολογικές του υποχρεώσεις κατά τα τέλη του 17ου αιώνα ήταν ιδιαίτερα υψηλή⁶⁹.

Μετά το έτος 1669, δηλαδή την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους, το νησί παραχωρήθηκε από τον Μεγάλο Βεζίρη διαδοχικά στους Έλληνες διερμηνείς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Παναγιώτη Νικουσίο (1669–1673) και Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (1673–1683), οι οποίοι πλέον έχοντας το δικαίωμα να εισπράττουν τους φόρους του νησιού, επενέβαιναν ενεργά στη διοίκηση του νησιού και εκμεταλλεύονταν οικονομικά τους κατοίκους⁷⁰. Ειδικά δε η είσπραξη των φόρων είχε εκχωρηθεί από τους διερμηνείς στους επιτρόπους τους, οι οποίοι ως διορισμένοι πλέον βοεβόδες κατένεμαν και εισέπρατταν του φόρους του νησιού ενώ παράλληλα ασκούσαν και διοικητικά και δικαστικά καθήκοντα⁷¹. Μόνο μετά το 1683, οπότε αφαιρέθη-

66. Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες, έγγραφο της 26/10/1671, σ. 169, 170.

67. Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες, έγγραφο της 10/1/1677, σ. 184 και τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις, έγγραφο της 24/2/1672, σ. 26.

68. Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις, έγγραφο της 17/11/1687, σ. 42.

69. Σ Ι ο ι σ. 311–314· Λ ά ζ α ρ η , όπ. π., σ. 125.

70. Ε π . Σ τ α μ α τ ι ά δ ο υ , Βιογραφία των Ελλήνων μεγάλων διερμηνέων του οθωμανικού κράτους, Αθήναι 1865, σ. 57, 72· Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 169, 175, 176, 184–185, 188, 189, 194–196· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 24, 27–28, 29–31, 34–36, 39–42· Κ. Α μ ά ν τ ο υ , "Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρητών (1641–1709)", Ελληνικά, 5 (1932), σ. 342· Σ φ υ ρ ό ε ρ α , Οι δραγομάνοι κ.λπ., όπ. π., σ. 17 σημ. 1, 3· Κ ο ύ κ ο υ , Οι κοινοτικοί θεσμοί κ.λπ., όπ. π., σ. 91–93· Σ Ι ο ι σ. 213, 214.

71. Ως επιτροποί του Π. Νικουσίου, αναφέρονται οι Τζαννής Καλαμαράς και ο Αρχιεπίσκοπος Σίφνου και Μυκόνου Αθανάσιος ενώ, ως επιτροποί του Αλ. Μαυροκορδάτου, αναφέρονται οι Ιωάννης Καναβούτσος, Ιωάννης Μαυροκορδάτος για τα έτη 1674 και 1675 και Κυρίτζης Δράκος από το έτος 1675, καθώς και Λουκής Δαμαλάς, Τσανέτος Λογγίνος και Γιαννάκις ο δραγουμάνος (Ζε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 161, 169, 176, 179, 27–28, 183–184). Η απονομή δικαστικής εξουσίας από τους εκάστοτε βοεβόδες "είς πρόσωπον του άφθεντός" Παναγιώτη Νικουσίου και στη συνέχεια του Αλ. Μαυροκορδάτου, ως "μέγα διερμηνευτή της αυτοκρατορικής βασιλείας" προκύπτει επίσης από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1672–1679 όπου ως βοϊβόντες αναφέρονται οι Μιχαήλ Καναβούτζος, Ιωάννης Μαυροκορδάτος και Λουκής Δαμαλάς (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14, 15 έτους 1672, σ. 28, 29, 17 έτους 1674, σ. 31, 18 έτους 1679, σ. 32). Ομοίως άσκηση δικαστικής εξουσίας από τους ίδιους βοεβόδες έχουμε και σε άλλες δικαστικές αποφάσεις των ετών 1672–1682 (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 17 έτους 1672, σ. 84, 20 έτους 1674, σ. 92, 21 έτους 1674, σ. 94, 24 έτους 1679, σ. 100, 26, 27 έτους 1682, σ. 103,

κε από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο η προνομία απολήψεως των φόρων, έπαυσε και η άσκηση δικαστικών καθηκόντων από τους διορισμένους από τους διερχομένους έλληνες βοεβόδες⁷².

Μετά το έτος 1683, το σύστημα τοπικής αυτοδιοικήσεως⁷³ αναπτύσσεται πλέον χωρίς την πατρωνεία των Ελλήνων Διερχομένων. Τούτο γίνεται ιδιαίτερα έκδηλο στον τομέα της απονομής δικαιοσύνης όπου η δικαστική εξουσία ασκείται πλέον ανεμπόδιστα από τα κοινοτικά κριτήρια. Ωστόσο η ιδιαίτερη αυτή ανάπτυξη της οργάνωσης του συστήματος τοπικής αυτοδιοίκησης συνοδεύεται από συχνές υπερωβασίες της φορολογικής λειτουργίας από την πλευρά ορισμένων κοινοτικών εκπροσώπων οι οποίοι, καθιστώντας το λειτουργημά τους επιχείρηση προσωπικού πλουτι-

106). Επανεμφάνιση του βοεβόδα, ως κριτού, συνήθως όμως μαζί με επιτρόπους έχουμε πάλι από το 1703 και κυρίως μετά τα 1764 οπότε όμως πλέον οι βοεβόδες είναι οθωμανοί (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 50 έτους 1703 (Μιχαήλ Καλαμαράς, Παύλος Πετρή, Περάκης Φώσκουλος), 125 έτους 1710 (Μουλά Ισμαήλ), 126 έτους 1719 (Μουλά Ισμαήλ), 174 έτους 1740 (Μεϊμέτ Μπέης σερασκέρης), 176 έτους 1745 (εδώ οι διάδικοι προσέφυγαν στην κρίση του βοεβόδα Μεϊμέτ Αγά ο οποίος προκάλεσε την κρίση του κοινοτικού κριτηρίου), 184 έτους 1762 (Χουσεϊν Αγάς και επίτροποι), 185 έτους 1764 (Ισμαήλ Αγάς και επίτροποι), 187 έτους 1766 (Σαλά Αγάς και επίτροποι), 192 έτους 1779 (Δημήτρης Μαυρογένης), 193 έτους 1785 (Χουσεϊν Αγάς Μενεξελή και επίτροποι), 194 έτους 1787 (Χουσεϊν Αγάς Μενεξελή και επίτροποι).

72. Κ. Α μ ά ν τ ο υ , Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, Πειραιεύς 1946, σ. 111· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 25.

73. Πιθανολογείται ότι η παραχώρηση προνομίων στην κοινότητα της Μυκόνου προήχθη από την παραχώρηση αντίστοιχων προνομίων στα άλλα κυκλαδικά νησιά (Κ ο υ κ - κ ο υ , Οι κοινοτικοί θεσμοί κ.λπ. όπ. π., σ. 89, 90). Η παραχώρηση προνομίων ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα προκύπτει σαφώς από το πρώτο πρακτικό εκλογής κοινοτικών αρχόντων της 8/10/1615 το οποίο ρητώς αναφέρει ότι ήδη έχουν παραχωρηθεί στους Μυκονιάτες οι προνομίες "...κατα ταπαράτια κί τούς ορισμούσ οπου εχομε απο τούς εγλαμπροτάτους πασαδες τούσ απερασμένους κί απο τον πολύχρονονεμο χαλιλ καπεταν πασα τον σιμερνο ίκοτη ορισμύ διαλαμβάνου ότι το νισί ετούτο τισ μύκονου νανη κειμιν άπανο σε ολο το ραγια κί να εχι εξούσια ο ραγιασ να διαλεγι καθε χρόνο να βαζι κριτι..." δηλαδή οι μισθωτές του φόρου να είναι Μυκόνιοι καθώς και η προνομία να επιλέγουν ελεύθερα τους κριτές τους (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Αρχοντες σ. 165· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 18-19· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 117-118· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 24 σημ. 2). Πάντως, ανεξάρτητα από τον ακριβή χρόνο της παραχωρήσεως των προνομίων, από τη συχνότητα της εκδόσεως διαφόρων κοινοτικών πράξεων προκύπτει ότι οι βάσεις της κοινοτικής οργάνωσης της Μυκόνου είχαν τεθεί πολύ νωρίς έτσι ώστε να μπορούμε να μιλάμε για ύπαρξη κοινοτικών αρχείων Μυκόνου νωρίτερα από τα λοιπά κυκλαδικά νησιά. Το γεγονός αυτό θεωρεί ο Slot ως απόρροια της Φραγκοκρατίας δεδομένου ότι οι Βενετοί δεν διέθεταν δικούς τους αξιωματούχους στο νησί και επομένως ανέθεταν στην κοινότητα φορολογικά, δικαστικά και διοικητικά καθήκοντα (S l o t σ. 174 σημ. 57, 58).

σμού, κερδοσκοπούσαν εκμεταλλευόμενοι την ίδια την οργάνωση του οθωμανικού φορολογικού συστήματος που επέτρεπε στην κοινότητα να κατανέμει στους κατοίκους τις φορολογικές υποχρεώσεις, να ανακαθορίζει τα φορολογικά κριτήρια που έθετε η κεντρική εξουσία και να διαχειρίζεται το χρέος⁷⁴.

γ. Ιδιαιτερότητες στον οικονομικό τομέα

Ο απομονωτισμός του νησιού περιορίζεται κατά τον 17ο αιώνα λόγω της ανάπτυξης εμπορικών και ναυτικών δραστηριοτήτων από τους Μυκονίους. Η ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας της Μυκόνου οφείλεται στο γεγονός ότι το θαλάσσιο πέρασμα μεταξύ Τήνου και Μυκόνου αποτελούσε το ένα (και μάλιστα το ευρύτερο) από τα τρία στενά περάσματα του Αιγαίου (τα άλλα δύο ήταν το Στενό Καφιεύς και το Στενό Δύσβατο) δια μέσου των οποίων τα πλοία της Δύσης μπορούσαν να διακινηθούν προς τα οθωμανικά λιμάνια του βορείου Αιγαίου (Κωνσταντινούπολη, Χίος, Σμύρνη, Θεσσαλονίκη, Βόλος). Λόγω λοιπόν της στρατηγικής σημασίας της Μυκόνου για το διαμετακομιστικό εμπόριο Δύσης-Ανατολής η ναυσιπλοΐα των Μυκονίων εξελίχθηκε ως η σημαντικότερη των Κυκλάδων στα μέσα του 17ου αιώνα και αντιπροσώπευε την πιο βασική πηγή πλουτισμού των κατοίκων, οι οποίοι απασχολούνταν σε αυτήν όχι μόνον ως πλοιοκτήτες αλλά και ως ναύτες σε ξένα πλοία⁷⁵. Άλλωστε οι αγροτικές δραστηριότητες δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα σημαντικές για την οικονομική ζωή του νησιού λόγω του άγονου του εδάφους του⁷⁶. Παράλ-

74. Έγγραφο της 24/2/1672, "*και όλη η παρόν κοινότης καθώς λέσει να είναι αδικημένη από προεστούς και ετέρους του παρόντος νησιού*" (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 26). Επίσης συμφωνητικό της 10/3/1687 με το οποίο η Κοινότητα έρχεται σε συμβιβασμό με το Μιχάλη Καλαμαρά, "*απάνω εις τα βοϊβοντιλίκια και πιτροπιλίκια...και διά να λείπουν τα σκάνδαλα αναμεταξύ τως*" και παραιτείται από τις αξιώσεις της κατ' αυτού (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 39). Επίσης έγγραφο της 4/8/1700 με το οποίο αποφασίζεται από την Κοινότητα να γίνει επανέλεγχος της οικονομικής διαχείρισεως από τους Αντώνη Πετρή, Γιαννάκη Οστοβίκη και τον κατ'ηλλιέρη Γιαννάκη Χαδεμένο προκειμένου να εξαναγκαστούν σε πληρωμή όσοι παράνομα κατακρατούν χρήματα της Κοινότητας είτε είναι επίτροποι είτε χαρατζιάροι ("*και ότι να εύρουν γή πιτρόποι, γή χαρατζιάροι και βαστά το ειδικό της κοινότης να τον εισιγουνάρουν να πλερώνη*") (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 64). Σχετικά με το ζήτημα αυτό πρβλ. S l o t σ. 213 και Σ. Α σ δ ρ α χ ά , Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία, όπ. π., σ. 62). Πάντως στις αρχές πλέον του 19ου αιώνα και ιδιαίτερα κατά την περίοδο του ρωσοτουρκικού πολέμου (1807-1808) οι ενδοκοινοτικές συγκρούσεις, λόγω της αυξανόμενης καταχρέωσης της κοινότητας, εντείνονται αισθητά με αποτέλεσμα τη διάσπαση της κοινοτικής συνοχής και αλληλεγγύης (Λ ά ζ α ρ η , Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου κ.λπ., όπ. π., σ. 147).

75. Ε υ α γ γ ε λ ί δ η ς σ. 122· Β α κ α λ ό π ο υ λ ο υ , Ιστορία του νέου Ελληνισμού, όπ. π., σ. 475· S l o t σ. 20, 215· Λ ά ζ α ρ η , όπ. π., σ. 142.

76. Η αύξηση του αριθμού των μικρών ιδιοκτησιών μεταξύ του έτους 1620 και των αρ-

ληλα δε παρατηρείται και ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων του νησιού⁷⁷.

Τέλος, ένα μέρος της οικονομικής ανάπτυξης της Μυκόνου κατά τον 17ο αιώνα αποδίδεται από ορισμένους περιηγητές στην "ερασιτεχνική" ενασχόληση των κατοίκων με την πειρατεία, ως μέλη πληρωμάτων πειρατικών πλοίων και ως εμπορευομένων πειρατικά λάφυρα και εφόδια. Σύμφωνα δε με μία άποψη, την οποία ωστόσο δεν θεωρούμε επαρκώς τεκμηριωμένη, οι πειρατές της Δύσεως ενίσχυαν την τοπική οικονομία διότι διέθεταν τη λεία τους για να αγοράσουν γη πράγμα που συνεπαγόταν εισροή χρήματος στο αγροτικό οικονομικό σύστημα των νήσων⁷⁸.

Η οικονομική άνθηση του νησιού λόγω της αναπτύξεως ναυτιλιακών και εμπορικών δραστηριοτήτων συνεχίστηκε και κατά τον 18ο αιώνα. Το γεγονός αυτό συνδυάζεται με κάποια πληθυσμιακή αύξηση που σημειώνεται στο νησί της Μυκόνου κατά την περίοδο αυτή⁷⁹.

§ 3. Έννοια της "γονικής" περιουσίας

Για την τουρκοκρατούμενη νησιωτική κοινωνία της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνα, η πατρογονική ή μητρογονική ακίνητη ιδιοκτησία φέρει σε κάθε χρονική στιγμή διαδοχής, αλλαγής δηλαδή του προσώπου του ιδιοκτήτη της, ένα ειδικό "μεταφυσικό" βάρος: εκείνο της συνέχειας της γενεάς⁸⁰ από την οποία έχει προέλθει

χών του 18ου αιώνα, υποθέτει ο Slot ότι είναι πιθανόν να οφείλεται σε επενδύσεις των κερδών που προέρχονται από το εμπόριο ή τις ναυτιλιακές δραστηριότητες των Μυκονίων (S I o t σ. 292).

77. Μεταξύ των ελλήνων υποπροξένων που αντιπροσώπευαν κατά τον 17ο και 18ο αιώνα το αγγλικό εμπόριο (την εταιρία Levant Company) στα νησιά του Αιγαίου ήταν και Μυκονιάτες (B α κ α λ ό π ο υ λ ο υ , όπ.π., σ. 471). Σχετικά με τις εμπορικές σχέσεις των Μυκονίων βλ. επίσης S I o t σ. 190 σημ. 125 ενώ για τα καθήκοντα των προξένων της Γαλλίας, Βενετίας και Ολλανδίας στον κυκλαδικό χώρο βλ. Π. Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , "Αναστάσεις των γαλλικών προξενείων εν ταις Κυκλάσιν εν έτει 1724", Νέος Ελληνομνήμων, ΙΑ' (1918), σ. 135-136· B. S I o t , "Ολλανδοί προξένοι Μήλου-Κιμώλου", Κιμωλιακά, 8 (1978), σ. 157 επ.

78. S I o t σ. 200 σημ. 51· τ ο υ ί δ ι ο υ , Καθολικά εκκλησία Κιμώλου και των πέριξ νήσων κ.λπ., όπ. π., σ. 85, 87.

79. S I o t σ. 268, 269.

80. Ο όρος "γενεά" ή "γένος" δεν απαντάται κατά κανόνα στα Μυκονιάτικα νοταριακά έγγραφα ή στις δικαστικές αποφάσεις (εξάιρεση αποτελεί μόνο μία δικαστική απόφαση έτους 1720· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 135 έτους 1720, στιχ. 13-15, σ. 145). Αντί για τον όρο αυτό χρησιμοποιείται ο όρος "κληρονόμοι (έκ τής σαρκός)", ο οποίος δηλώνει περιοριστικά τους άμεσους απογόνους του κληρονομούμενου, δηλαδή τα γνήσια (σε αντιδιαστολή με τα υιοθετηθέντα) τέκνα και τους κατιόντες τους (εγγόνια, διεγγόνα κ.λπ.), τη γενεά δηλαδή του κληρονομούμενου (B ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους

η περιουσία αυτή. Το εθιμογενές δίκαιο του νησιού, κατά την καθοριστική χρονική

1662, στιχ. 11, 12, σ. 55· ομοίως, Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος, προικοσύμφωνα Σύρου αριθ. 15 έτους 1615, σ. 319, 19 έτους 1641, σ. 322-323· Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, προικοσύμφωνα Πάρου αριθ. 14 έτους 1738, σ. 171, 19 έτους 1808, σ. 193, 28 έτους 1826, σ. 192). Παράλληλα δε χρησιμοποιείται και ο όρος "πρόθυμοι" ή "πρόσσιμοι-προσσιμώτεροι έδικοί" που σημαίνει όλους τους πλησιέστερους συγγενείς του κληρονομουμένου που κατάγονται από κοινούς ομοιόβαθμους προγόνους, δηλαδή τη γενεά με την ευρεία της έννοια (γενεά του πατέρα ή της μητέρας του κληρονομουμένου, που περιλαμβάνει τον γονέα, ως αρχηγό της γενεάς, και τους απογόνους του, αδέρφια, ανήψια κ.λπ. του κληρονομουμένου, καθώς και τη γενεά του παππού και της γιαγιάς του κληρονομουμένου, που περιλαμβάνει τον παππού ή τη γιαγιά του κληρονομουμένου και τους απογόνους τους, δηλαδή τους θείους, πρώτα εξαδέλφια του κληρονομουμένου· πρβλ. και τη σχετική διάταξη των Ασσιζών της Ρωμανίας, "suciede lo pluy proximo che apare", AR, άρθρο 32, σ. 178-179· επίσης για τον όρο "πρόσσιμοι" όσον αφορά την έγερση δικαιωμάτων προτιμήσεως βλ. πιο κάτω, § 5 I, σημ. 9). Στη Νάξο πάντως και στη Μήλο, παράλληλα με τον όρο "πρόξιοι" ή "πρόσσιμοι" χρησιμοποιείται και ο όρος "γενεά" ή "γένος" για να δηλωθεί ο ευρύς κύκλος συγγενικών προσώπων που έχουν κληρονομικά δικαιώματα προσδοκίας στην (προ)γονική περιουσία (Μ η ν ι ά τ η ς , διαθήκες Νάξου αριθ. 379 έτους 1683, σ. 594, "και από κεί νά πηγαίνουν .. από τό γένος μας", 376 έτους 1683, σ. 586, 377 έτους 1683, σ. 588, "νά πηγαίνουν από άσερνικόν έως άσερνικόν διά νά στέκην πάτα και νά κατάγεται από τό γένος της καζάδας μας"). Ανεξάρτητα πάντως από τους ακριβείς όρους που χρησιμοποιούνται για να δηλωθούν τα πρόσωπα που έχουν κληρονομικά δικαιώματα σε περίπτωση εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, το εθιμικό κληρονομικό σύστημα των νησιών των Κυκλάδων ακολουθούσε, αν και με αρκετές επί μέρους παρεκκλίσεις, όπως θα αναλυθεί παρακάτω (§ 12) το κληρονομικό "σύστημα των γενεών" σύμφωνα με το οποίο οι εξ αίματος συγγενείς κληρονομούσαν κατά γενεάς (τάξεις). Αντιθέτως ο όρος "φαμίλια", όρος ο οποίος κατά το επίσημο βυζαντινό δίκαιο αναφέρεται στην οικογένεια με την ευρεία της έννοια (C. 6, 38, 5 = B. 44, 3, 108) "τό της φαμίλιας όνομα τοιαύτην έχει δύναμιν· τοις ανιόντας και κατιόντας και πάντας τοις συγγενείς...διά της προσηγορίας ταύτης σημαίνεσθαι. Και ει τις εν τη ίδια διαθήκη αποκατάστασιν τη ίδια φαμίλια καταλίπη, μηδεμιᾶς ιδίας προσθήκης περί τινων ζήτων προσώπων γενομένης...". Εξάβιβλος, V, IX, 29), δεν απαντάται στο μεταβυζαντινό εθιμικό δίκαιο των Κυκλάδων, τον ανευρίσκουμε δε μόνο να χρησιμοποιείται τον 18ο αιώνα στη Σαντορίνη για να δηλώσει την οικογένεια με τη στενή της έννοια, δηλαδή γονείς και ανήλικα τέκνα ("Τά τέκνα της φαμίλιας, δηλαδή τά ανήλικα, όπου εύρίσκονται με τοις γονείς των...", γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505). Για τον όρο "familia" στο ρωμαϊκό δίκαιο, ως συνώνυμου της ακίνητης περιουσίας βλ. Ν. Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Ρωμαϊκόν Δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσει προς το ελληνικόν, Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις, τευχ. Α', Θεσσαλονίκη-Αθήνα 1974, σ. 16· G. T h o m s o n , The Prehistoric Aegean, Studies in Ancient Greek Society, London 1978, σ. 927, ενώ για τον ίδιο όρο, όπως εμφανίζεται στα "πρακτικά" (κτηματολογικούς καταλόγους για φορολογικούς σκοπούς) των βυζαντινών επαρχιών της Ανατολικής Μακεδονίας (1073-1425 μ.χ.) βλ. D. J a c o b y , "Phénomènes de demographie rurale à Byzance aux XIIIe, XIVe et XVe siècles", Variorum Reprints, Société et demographie à Byzance et en Roumanie latine, London 1975, αριθ. III, σ. 172 σημ. 52.

στιγμή της μεταβίβασης της ακίνητης ιδιοκτησίας⁸¹ από τον παλαιό ιδιοκτήτη σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα, ενδιαφέρεται όχι τόσο για αυτό τούτο το μεταβιβαζόμενο περιουσιακό αγαθό αλλά για τον τρόπο προέλευσής του, για την καταγωγή του. Το στοιχείο δε αυτό της προέλευσης του ακινήτου περιουσιακού αγαθού από συγγενικά πρόσωπα θα αποβεί καθοριστικό για τον προσδιορισμό των όρων με τους οποίους πρόκειται να συντελεσθεί η μεταβίβαση της περιουσίας αυτής.

Πιο συγκεκριμένα, γύρω από την περιουσία την οποία ο εκάστοτε ιδιοκτήτης έχει αποκτήσει ως κληρονομία, προίκα ή δωρεά από συγγενείς του εξ αίματος (ανιόντες ή πλάγιοι εξ αίματος συγγενείς), τη "γονική" δηλαδή περιουσία⁸², η οποία αποκαλείται και "πατρική" ή "μητρική" ή "πατρομητρική" ανάλογα με το από ποιόν γονέα έχει περιέλθει αυτή στα τέκνα⁸³, αρθρώνεται ένα πλέγμα περιοριστικών εθιμικών διατάξεων ή πρακτικών που αναδεικνύει τη διατήρηση της περιουσίας μέσα στους κόλπους της οικογένειας καταγωγής της σε βασικό άξονα του εθιμικού συστήματος του νησιού της Μυκόνου. Η έμφαση την οποία το εθιμογενές δίκαιο αποδίδει στα γονικά πράγματα συνεπάγεται διαφοροποίηση στη νομική μεταχείριση των ακινήτων ιδιοκτησιών ανάλογα αν πρόκειται για γονικές ή για επίκτητες περιουσίες, περιουσίες δηλαδή που έχουν αποκτηθεί με ίδιες ενέργειες του ιδιοκτήτη και οι οποίες συνεπώς δεν προέρχονται από την οικογένεια του ιδιοκτήτη (αυτόκτητες πε-

81. Από τα μεταβιβαζόμενα περιουσιακά αγαθά θα μας απασχολήσει κυρίως η έγγραφος ιδιοκτησία καθώς σε αυτήν αναφέρονται οι περισσότερες δικαστικές αποφάσεις και νοταριακά έγγραφα που αποτελούν το εδώ ερευνώμενο υλικό. Τα ακίνητα αγαθά, η ακίνητη περιουσία και κυρίως η αγροτική, είναι εκείνη που συγκροτεί τη "ραχοκοκαλιά" της οικογενειακής περιουσίας και σε αυτήν μετατοπίζεται το κέντρο βάρους της νομικής προστασίας, καθώς τουλάχιστον επίσημα, για την κεντρική οθωμανική εξουσία, αυτή αποτελούσε και την κυριότερη πηγή των κοινοτικών εσόδων (Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 137· Μ α λ α ν δ ρ ά κ η , Νησιωτικά Χρονικά κ.λπ., όπ. π., σ. 71 επ., 319 επ.· Δ ρ α κ ά κ η , Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας, τ. Α', όπ. π., σ. 245 επ.· Ν. Α ρ μ α κ ό λ λ α , Οικονομικά της Τήνου, 1715–1822, εν Αθήναις 1926· Γ . Ν ά κ ο υ "Η φορολογική νομοθεσία κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν (1821–1826)", ΕΕΠΘΕΣ, Ι (εις μνήμην Κ. Καραβά), Θεσσαλονίκη 1978, σ. 1155 επ.· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παράγοντες σ. 101· ειδικά για την έγγραφη ιδιοκτησία ως μείζονος καθοριστικού στοιχείου της οικογενειακής ταυτότητας των κατοίκων του χωριού Ανωγείων (Κρήτη) βλ. την ενδιαφέρουσα μελέτη της F. S a u l n i e r – T h i e r c e - l i n , "Αρχές και πρακτικές της διανομής των αγαθών. Το παράδειγμα της Κρήτης", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", μετάφραση Μ. Μαροπούλου, Αθήνα 1994, σ. 55–76). Από το πληροφοριοδοτικό μας υλικό η σπουδαιότητα της ακίνητης ιδιοκτησίας προκύπτει από το γεγονός ότι οι σχέσεις γύρω από τα ακίνητα είναι αυτές που αποτελούν κατά κανόνα αντικείμενο διαφορών και συνεπώς απαιτούν δικαστική επίλυση.

82. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 39· προβλ. Έθιμα Νάξου έτους 1810, κεφ. Γ', κζ', JGR, VIII, σ. 536.

83. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10.

ριουσίες)⁸⁴. Η αντιδιαστολή αυτή μεταξύ γονικών και επικτητών περιουσιών είναι σαφής σε όλες τις πηγές από τις οποίες αντλήθηκε το πληροφοριακό μας υλικό, δηλαδή τις δικαστικές αποφάσεις και τα νοταριακά έγγραφα⁸⁵. Πρόκειται για ένα εθιμικό σύστημα που διακρίνεται, όσον αφορά τον τρόπο μεταβίβασης της γονικής προελεύσεως ιδιοκτησίας, για τον προστατευτικό του χαρακτήρα υπέρ των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του εκάστοτε ιδιοκτήτη, την οικογένεια δηλαδή υπό ευρεία έννοια, καθώς αποσκοπεί να αναπαράγει μονότονα και αυστηρά τη γενιά των ιδιοκτητών, αποκλείοντας την είσοδο νέων προσώπων, ξένων προς την ομάδα των συγγενών, στο οικογενειακό ιδιοκτησιακό κύκλωμα⁸⁶.

Η διαφοροποίηση στη νομική μεταχείριση μεταξύ γονικών και επίκτητων πραγμάτων δεν αποτελεί ωστόσο ένα χαρακτηριστικό του εθιμογενούς δικαίου τοπικιστικού χαρακτήρα. Απαντάται σαφώς και στα εθιμικά δίκαια πολλών άλλων νησιωτικών μικροκοινωνιών του τουρκοκρατούμενου αιγαιοπελαγίτικου χώρου, κυκλαδικού και δωδεκανησιακού⁸⁷. Πρόκειται συνεπώς για μια διατοπικής ισχύος γε-

84. Οι περιουσίες αυτές αποδίδονται στη Μύκονο με τους όρους "αγορά" (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 19, 32, 77, 79, 84, 96, 98, 117, 126, 130, 140, 150, 154, 189, 203, 208, 209· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 4, 8, 12, 17, 36), "αγοράδες" (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6), "αγορασιά" (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 21), "αγορασιμιό" (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 7, 8, 25, 1138), "κίστα" (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 44, 95)

85. Ο όρος "γονικό" απαντάται στις ακόλουθες δικαστικές αποφάσεις και νοταριακά έγγραφα Μυκόνου: Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 8 έτους 1664, 13 έτους 1665, 15 έτους 1667, 26 έτους 1682, 37 έτους 1690, 44 έτους 1694, 47 έτους 1696· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 2 έτους 1663, 27 έτους 1701, 5 έτους 1702, 56 έτους 1706, 65 έτους 1706, 68 έτους 1706, 98 έτους 1710, 104 έτους 1710, 108 έτους 1710, 117 έτους 1710, 132 έτους 1720, 146 έτους 1721, 163 έτους 1728, 203 έτους 1817· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 100 έτους 1663, 148 έτους 1663, 158 έτους 1664, 232 έτους 1679, 235 έτους 1683, 241 έτους 1685, 248 έτους 1685, 253 έτους 1686, 263 έτους 1691, 265 έτους 1688, 286 έτους 1664, 375 έτους 1665, 393 έτους 1665, 583 έτους 1677, 693 έτους 1666, 704 έτους 1666, 718 έτους 1667, 945 έτους 1669, 955 έτους 1668, 1052 και 1053 έτους 1669, 1071, 1072 και 1073 έτους 1669, 1091 έτους 1670, 1101 έτους 1670, 1249 έτους 1670, 1426 έτους 1671, 1451 έτους 1672, 1453 έτους 1672, 1504 έτους 1673, 1538 έτους 1673, 1540 και 1547 έτους 1673, 1590 έτους 1674, 1629 έτους 1674, 1648 έτους 1675.

86. Η αντιμετώπιση από τους Μυκονιάτες ακόμα και των προσώπων που δεν ανήκουν στην ίδια οικογένεια, αν και Μυκονιατών, ως "ξένων", αναφέρεται ως ανθρωπολογικό χαρακτηριστικό των κατοίκων της Μυκόνου, σε μια μελέτη της Μ. Stott που αναφέρεται στη Μύκονο από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα (Μ . S t o t t , Economic transition and the family in Myconos, Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών, 17 (1973), σ. 123 σημ. 2).

87. Για τη διάκριση αυτή όπως εμφανίζεται στο μεταβυζαντινό εθιμικό δίκαιο των νησιών του Αιγαίου βλ. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 35 επ.· Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος

νική αρχή του εθιμικού δικαίου των νησιών αυτών η οποία, ειδικά στο οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο που εφαρμόζοταν εθιμικά στις περιοχές αυτές από τον 16ο έως τις αρχές του 19ου αιώνα⁸⁸, εκφράζεται μέσα από τον κληρονομικό κανόνα *paterna paternis/materna-maternis* (ή "το γονικό στο γονικό", όπως ειδικά αποκαλείται στον δωδεκανησιακό χώρο)⁸⁹, ενώ στις σχέσεις εμπραγμάτου δικαίου μέσα από τον νομικό θεσμό της προτιμήσεως⁹⁰.

Η ύπαρξη μιάς κοινής γενικής αρχής των εθιμικών συστημάτων που αναπτύχθηκαν στην περιοχή του Αιγαίου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, δηλαδή της αρ-

σ. 6· Ζ. Χαλκιάδη, Λαογραφικά Κάσου, 1971, σ. 41· Κ. Σακελλαρίδη, Παροιμίες και φράσεις από την Νίσυρο, 1983, σ. 91 αριθ. 534· Μιχαηλίδου - Νουάρου, Παρατηρήσεις σ. 10 σημ. 9, 11, 26 σημ. 48· Τουρτόγλου, Συμβολή σ. 246). Γενικότερα δε για τη διάκριση γονικών και επικτήτων περιουσιών βλ. E. B r u c k , Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, α' έκδ., München 1926, σ. 86 σημ. 2, 87 σημ. 1, 88· F. O l i v i e r - M a r t i n , Histoire du droit Francais des origines à la Revolution, 1948, σ. 271.

88. Λεντάκης σ. 329, 410.

89. Η διάκριση των περιουσιών σε γονικές και επίκτητες και η συνακόλουθη περιέλευση της γονικής περιουσίας στην οικογένεια από την οποία αυτή προέρχεται απαντάται σαφώς και στο αρχαίο ελληνικό καθώς και στο ελληνιστικό δίκαιο των πατύρων (Γ. Σιμωνέτου, "Αι περιουσιακά σχέσεις των συζύγων κατά το αρχαίο ελληνικό δίκαιον. Επιδράσεις αυτού μέχρι της Εξαβίβλου του Αρμενοπούλου και των εν Ρουμανία ελληνικών κωδικοποιήσεων", Τόμος Κ. Αρμενοπούλου επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου αυτού, ΕΕΠΘΕΣ, ΣΤ' (1952), σ. 577, 581). Με βάση αυτά τα δεδομένα, έχει με πειστικά επιχειρήματα υποστηριχθεί ότι η εθιμική εφαρμογή της αρχής του γονικού στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου ανάγεται στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο και όχι σε επίδραση του δικαίου των φράγκων κατακτητών (Μιχαηλίδου - Νουάρου, Κάρπαθος σ. 18, 32, 48—49, 50, 56—58, 60, 65, 66, 101—109· Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις σ. 35 επ· Μιχαηλίδου - Νουάρου, Παρατηρήσεις σ. 26 σημ. 48). Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι ανάμεσα στην αρχή του γονικού του κυκλαδικού και δωδεκανησιακού χώρου και την αρχή *paterna paternis-materna-maternis* του αρχαιότερου γαλλικού δικαίου, κυρίως των περιοχών της Ανατ. Γαλλίας καθώς και του ιταλικού δικαίου, υπάρχει μια σαφής αντιστοιχία και συνεπώς δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς η υπόθεση ότι το συγκεκριμένο ζήτημα αποτέλεσε πεδίο αλληλεπιδράσεων φραγκικού και δημόδους δικαίου, κατά την αμέσως προηγούμενη φεουδαλική περίοδο κατάκτησης των νησιών (για την αρχή *paterna paternis-materna-maternis* στο γαλλικό και ιταλικό δίκαιο βλ. Ζέπou, Το δίκαιον εις το χρονικόν του Μορέως, όπ. π., σ. 217· O l i v i e r - M a r t i n , Histoire du droit Francais κ.λπ., όπ. π., σ. 267 επ., ιδίως 271—273· Μαριδάκη, Μήλος σ. 3 επ· Λεντάκης σ. 285 επ). Ανεξάρτητα πάντως από το ζήτημα της ιστορικής καταγωγής της αρχής αυτής στον ειδικό νησιωτικό χώρο του Αιγαίου, είναι αδιαμφισβήτητο ότι αυτή δεν στερείται του στοιχείου της πανεθνικότητας καθώς εμφανίζεται και σε πολλά άλλα αρχαία δίκαια, όπως στο αρχαίο ρωμαϊκό, στο σλαβικό, στο ρωσικό δίκαιο (F o t i n o σ. 132 και σημ. 25, 134 σημ. 28).

90. F o t i n o σ. 84 επ· Ζέπou, Προτίμησις σ. 291 επ.

χής του γονικού, δεν σημαίνει ότι τα επί μέρους έθιμα που αναπτύχθηκαν κατά περιοχή με βάση την αρχή αυτή ταυτίζονται πλήρως. Οι παραλλαγές ιδιαίτερα των οικογενειακών και κληρονομικών εθίμων οφείλονται στους διάφορους παράγοντες που επέδρασαν από περιοχή σε περιοχή, όπως οι ποικίλες ξενικές επιδράσεις, το διαφορετικό εύρος της εγκαταστάσεως τουρκικών αρχών ή κατοίκων, ο διάφορος βαθμός αντιστάσεως των κατοίκων κάθε νησιωτικής περιοχής και το επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του κάθε νησιού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΝ ΖΩΗ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

ΤΙΤΛΟΣ Α'

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΕΝΩΝ

§ 4. Έννοια του δικαιώματος

Στη Μύκονο, ο κύριος της ακίνητης περιουσίας είχε κατ' αρχάς¹ το δικαίωμα της απεριόριστης απαλλοτριώσεώς της με δικαιοπραξίες "εν ζωή"². Ωστόσο, οι πλη-

1. Για το δικαίωμα απαλλοτριώσεως των ακινήτων περιουσιών που βαρύνονταν με ειδικούς δεσμευτικούς όρους, τις λεγόμενες "κοντετζιό" βλ. πιο κάτω, τίτλος Β'.

2. Εάν τα εκποιούμενα κτήματα χαρακτηρίζονταν, σύμφωνα με το περίπλοκο σύστημα της τουρκικής νομοθεσίας περί ιδιοκτησίας, ως "δημόσιοι γαίαι" (*arazi-i-emiriye*) μεταβιβάζονταν όχι αυτά τα ίδια τα ακίνητα αλλά τα δικαιώματα επάνω σε αυτά, δηλαδή ο αγοραστής δεν αποκτούσε με την εκποίηση τη ψιλή κυριότητα του ακινήτου, η οποία ανήκε μόνο στο τουρκικό δημόσιο, αλλά απλώς τη διηνεκή νομή και χρήση του (*tesarruf*). Στις περιπτώσεις αυτές, ο ιδιώτης μπορούσε να εκποιεί, να δωρίζει ή να υποθηκεύει τα δικαιώματά του σε άλλον, μετά τον θάνατό του δε η διηνεκής νομή της δημόσιας γης περιερχόταν, με βάση ορισμένους εξαιρετικούς κανόνες μεταβιβάσεως, σε ορισμένους συγγενείς του (Ν. Ε λ ε υ θ ε ρ ι ά δ ο υ , Η ακίνητος ιδιοκτησία εν Τουρκία, Σμύρνη 1902, σ. 7, 23, 24, 26· τ ο υ ι δ ι ο υ , Μοναστηριακαί γαίαι. Γαίαι και δάση Ιερών Μονών Αγίου Όρους, Αθήναι, 1939, σ. 131 επ.· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 35, 467-469· Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 65 σημ. 50). Εάν όμως τα κτήματα αυτά ήταν "μούλκια" (*mulk*), ιδιότητα δηλαδή κτήματα, τότε με την απαλλοτριωτική σύμβαση μεταβιβαζόταν στον αγοραστή η πλήρης κυριότητα και όχι απλώς η νομή και χρήση του ακινήτου, ο εκάστοτε δε ιδιοκτήτης και κύριος αυτών είχε το δικαίωμα να τα οικοδομεί, να τα καλλιεργεί, να τα μεταβιβάζει με δικαιοπραξία εν ζωή ή αιτία θανάτου ή να τα αφιερώνει με όποιον τρόπο ήθελε (Ε λ ε υ θ ε ρ ι ά δ ο υ , Η ακίνητος ιδιοκτησία κ.λπ. όπ. π., σ. 7, 23, 24· Ζ έ π ο υ , Συνταγματίον σ. 57· Π α σ χ ά λ η , Τουρκοκρατούμενοι Κυκλάδες. Η Δικαιοσύνη εν Άνδρω επί Τουρκοκρατίας, όπ. π., σ. 195 σημ. 1· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 34-35). Στις Κυκλάδες πάντως, όπως επίσης στις Σποράδες, στα νησιά του Σαρωνικού καθώς και σε άλλα νησιά του Αιγαίου πελάγους, όπως στη Χίο και Λέσβο, και σε αντίθεση με τις περιοχές της Πελοποννήσου, Στερεάς Ελλάδας και Εύβοιας (με εξαίρεση τη Μάνη και τα λεγόμενα "κεφαλοχώρια"), οι γαίες ήταν ιδιόκτητες, ως αποτέλεσμα της εκούσιας ή δια συνθήκης υποταγής τους στην οθωμανική κυριαρχία και των συνακόλουθων προνομιακών ορισμών που τους είχαν παραχωρηθεί ή της μη μόνιμης εγκαταστάσεως τουρκικού πληθυσμού (Ε λ ε υ θ ε ρ ι ά δ ο υ , όπ. π., σ. 27 σημ. 1· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 48, 50, 121 = μετ. Ρομπάκη, σ. 56, 58, 114 επ.· Γ. Ν ά κ ο υ , Το νομικό καθεστώς των τώως δημοσίων οθωμανικών γαιών, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 62· Α ν τ ω ν ι ά δ η , Ιδιοκτησιακό καθεστώς σ. 63 επ.). Για το καθεστώς της γαιοκτησίας

σιέστεροι εξ αίματος συγγενείς (πρόθυμοι ή πρόσσιμοι *εδικοί* ή *γονικάριοι*)³ είχαν δικαίωμα αναστροφής της πωλήσεως του εκποιηθέντος ακινήτου⁴ περιουσιακού στοιχείου⁵, το λεγόμενο δικαίωμα προτιμήσεως⁶.

επί Τουρκοκρατίας βλ. επίσης γενικότερα Κ. Τσοποτού, Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία επί τη βάσει ιστορικών πηγών, Βόλος 1912, σ. 63–71· S. t. S e f e r i a d e s, Le régime immobilier en Turquie au point de vue du droit international, Paris 1913, σ. 69 επ.· Ν. Πανταζόπουλου, "Τα "προνόμια" ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις Χριστιανών–Μουσουλμάνων. Συμβολή εις το εθιμικόν κοινοδικαίον της Εγγύς Ανατολής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης", ΕΕΠΘΕΣ, Θ' (1975), σ. 836–844· Σ. Ασδραχά, Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών 15ου και 16ου αιώνας, Αθήνα 1979· Β. Μουταφτισιέβα, Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15ος–16ος αι.), μετάφραση Ουρ. Ασρινάκη–Ευγ. Μπαλά, Αθήνα 1990· Δ. Σιατρά, Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, Αθήνα 1992.

3. Διευκρινίζεται ότι στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, της οποίας το αντικείμενο επικεντρώνεται στους εθιμικούς τρόπους νομικής προστασίας των οικογενειακών περιουσιών στη Μύκονο, δεν ενδιαφέρει το δικαίωμα προτιμήσεως των μη συγγενών του πωλητή, δηλαδή το δικαίωμα αναστροφής της πωλήσεως που είχαν, εκτός από τους συγγενείς, οι κοινωνοί ή οι ιδιοκτήτες των ομόρων ή γειτονικών ακινήτων.

4. Στη Σύρο όμως, σύμφωνα με τα γραπτά έθιμα του νησιού έτους 1812, η προτίμηση ίσχυε και επί κινητών πραγμάτων (JGR, VIII, σ. 501).

5. Δεν είναι πάντως σαφές αν το δικαίωμα προτιμήσεως αναφερόταν μόνο στα γονικά ακίνητα ή ακόμα και στα επίκτητα του πωλητή. Από το γεγονός πάντως ότι το ζήτημα αυτό δεν διευκρινίζεται από το περιεχόμενο των σχετικών δικαστικών αποφάσεων και νοταριακών εγγράφων, συμπεραίνεται ότι ήταν αρκετό το ακίνητο να ανήκει σε συγγενή εκείνου που ασκούσε το δικαίωμα προτιμήσεως χωρίς να εξετάζεται η περαιτέρω καταγωγή του.

6. Για τον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως βλ. κυρίως: Ζ a c h a r i ā σ. 236 επ.· Π. Θεοφανόπουλου, Σύστημα Ρωμαϊκού δικαίου, Αθήνα 1899, σ. 262· P l a t o n σ. 1 επ.· F o t i n o σ. 84 επ.· Ζ έ π ο υ, Συνταγμάτων σ. 79 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ, Προτίμησης σ. 291 επ.· Α. Ανδρεάδου, Έργα, 1, Αθήνα 1938, σ. 563 επ.· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ, Εισηγήσεις σ. 853–854· τ ο υ ί δ ι ο υ, Σίφνος σ. 232 επ. και 404· P . O u r l i a c et J. D e M a l a f o s s e, Droit roumain et ancien droit, 2, Paris 1961, σ. 418· Δ ρ α κ ά κ η, Σύρος σ. 125–6, 218 επ., 302, 307· Ν. Μάτση, Ζητήματα εκ του θεσμού της προτιμήσεως εν τω βυζαντινώ δικαίω, ΕΕΒΣ, 36 (1968), σ. 45–54· S ν ο ρ ο ν ο s σ. 1 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ, Histoire des institutions de l' empire byzantin, Annuaire de l' Ecole Pratique des Hautes Etudes, IVE section, Sciences Historiques et Philologiques, Paris 1969–1970, σ. 335–336· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ, Ρωμαϊκόν δίκαιον κ.λπ., όπ. π., τ. Β', σ. 150–155· Π α π α γ ι ά ν ν η, Νομολογία Ι σ. 221 σημ. 1, 2 και σ. 222 σημ. 6 όπου ενδιαφέρουσες βιβλιογραφικές αναφορές· Σ ι α τ ρ ά, Οι αγοραπωλησίες ακινήτων κ.λπ., όπ. π., σ. 80 επ. Επίσης για το δικαίωμα της προτιμήσεως, όπως αυτό εμφανίζεται στο δίκαιο των ελληνοαιγυπτιακών παπύρων, υπέρ των προκατόχων του ακινήτου και των τέκνων του, καθώς και των γειτόνων βλ. σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές στους Ζ έ π ο, Συνταγμάτων σ. 79 σημ. 3· Π α π α γ ι ά ν ν η, Νομολογία Ι σ. 221 σημ. 1.

Συνεπώς κάθε εκποίηση⁷ ακίνητης περιουσίας έπασχε από σχετική ακυρότητα υπέρ των προσώπων εκείνων που δικαιούνταν, σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες, να προβάλλουν, δια της σχετικής εμπράγματης⁸ αγωγής αναστροφής της πωλήσεως, το δικαίωμα προτιμήσεως. Σε κάθε περίπτωση πάντως η άσκηση του δικαιώματος έπρεπε να γίνει μέσα σε περιοριστικές (αποσβεστικές) προθεσμίες και να καταβληθεί στον αγοραστή το τίμημα της πωλήσεως καθώς και οι τυχόν δαπάνες αυτού (αναγκαιές ή επωφελείς) επί του πράγματος.

§ 5. Περιεχόμενο του δικαιώματος

Ι. Δικαιούχοι

Σύμφωνα με την απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 σχετικά με τα νομικά έθιμα του νησιού, στη σειρά των προσώπων που είχαν δικαίωμα προτιμήσεως προηγούνταν σαφώς οι πλησιέστεροι συγγενείς ("οι πλέον πρόσσμοι (ή πρόθυμοι) εδικοί" ή "προσσιμώτεροι εδικοί")⁹ και ακολουθούσαν οι ιδιοκτήτες των γειτονικών ακινήτων.

7. Η εκποίηση της ακίνητης περιουσίας στη Μύκονο διεξήγηση είτε α) εκούσια, οπότε το τίμημα της πωλήσεως προσδιοριζόταν ή από τους ίδιους τους συμβαλλομένους ή κατόπιν εκτιμήσεως της πραγματικής αξίας του εκποιούμενου πράγματος από ειδικούς εκτιμητές που όριζαν τα συμβαλλόμενα μέρη, τους λεγόμενους "αποκοπτάδες" ή "στιμαριστάδες" (βλ. πιο κάτω σημ. 133, 134), είτε β) αναγκαστικά, δηλαδή μέσω της διαδικασίας δημοσίου πλειστηριασμού που επισπεύδετο λόγω δημοσίων ή ιδιωτικών χρεών που βάρυναν το ακίνητο.

8. Σχετικά με τη διαμόρφωση του δικαιώματος προτιμήσεως ως εμπράγματος δικαιώματος με τη Νεαρά έτους 922 μ.χ. (ή 928 μ.χ.; πρβλ. S v o r o n o s σ. 33) του Ρωμανού του Λακαπηνού βλ. Ζ έ π ο ν , Προτίμησις σ. 293, 298 σημ. 20. Επίσης για τη διττή φύση του δικαιώματος ως εμπράγματος αλλά και ενοχικού ταυτόχρονα και την αντιστοιχία του με το γερμανικό δίκαιο και ειδικότερα με το γερμανικό δικαίωμα αναστροφής της πωλήσεως ή δικαίωμα του πλησιεστέρου βλ. G e i b σ. 97-103. Αντίθετη άποψη σχετικά με τη νομική φύση του δικαιώματος προτιμήσεως έχει διατυπώσει ο Δ. Γκόφας, ο οποίος διαβλέπει σε αυτό ένα περιορισμό του δικαιώματος κυριότητας και όχι αυτοτελές εμπράγματο δικαίωμα (Δ. Γ κ ό φ α , Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού δικαίου, τ. ΙΙΙ, Β'/Γ' έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 172). Για την ενοχική απλώς δύναμη του θεσμού της προτιμήσεως στο ρωμαϊκό δίκαιο βλ. επίσης Ζ έ π ο ν , Συνταγμάτιον σ. 80 σημ. 1.

9. Ο όρος "πρόσσμος" ή "πρόθυμος" ή "πρόξιμος" σημαίνει κατ' αρχήν τον συνορίτη, τον γείτονα του εκποιούμενου κτήματος, είναι δε συνώνυμος όρος του *κολιτερανός* (από το ιταλ. collateral, γειτονικός), όρου που χρησιμοποιείται στη Μύκονο για τη θεμελίωση του δικαιώματος προτιμήσεως στον πλησιασμό, στη γειννίαση δηλαδή με το ακίνητο που επρόκειτο να εκποιηθεί (Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 129 σημ. 7· Δ. Β α γ ι α κ ά ο υ , "Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής ορολογίας", Ξένιον Festschrift für P. J. Zepos, ΙΙΙ, Athen-Freiburg-Köln, 1973, Appendix, σ. 529). Στη Μύκονο πάντως ο όρος αυτός συνοδεύε-

Ως πλησιέστεροι συγγενείς¹⁰ θεωρούνταν μόνον οι συγγενείς εξ αίματος του πωλητή, μεταξύ όμως αυτών δεν έχουμε σαφείς πληροφορίες αν ετηρείτο πιστά ή όχι η σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι μεταξύ συγγενών, όταν τουλάχιστον δεν συνέτρεχαν περισσότερες από μία νομικές βάσεις του δικαιώματος προτιμήσεως (όπως π.χ. συγγένεια και συγκυριότητα επί του ακινήτου)¹¹, ετηρείτο η αρχή της χρονικής προτεραιότητας¹². Ως "πλησιέστεροι" συγγενείς πάντως, κατά την άποψη που διατυπώνει ο Ιάκ. Βισβίτζης, είναι πιθανόν ότι θεωρούνταν οι συγγενείς εξ αίματος του κατόχου οικογενειακής περιουσίας μέχρι τον 4ο βαθμό συγγένειας¹³.

Σε περίπτωση συγκρούσεως των δικαιωμάτων προτιμήσεως περισσότερων συγγενών του πωλητή, προηγούνταν εκείνοι που μπορούσαν να επικαλεστούν περισσότερες από μία νομικές βάσεις (γενεσιουργούς λόγους) του δικαιώματος προτιμήσεώς τους. Προηγούνταν συνεπώς εκείνοι οι οποίοι συγκέντρωναν και τις δύο ιδιότητες, της κοινωνίας και της συγγένειας¹⁴, και έπονταν οι μη συγκύριοι ή μη συνο-

ται από τον όρο "έδικός" για να δηλωθεί σαφώς η θεμελίωση του δικαιώματος προτιμήσεως όχι στη γειτνίαση αλλά στη συγγένεια του δικαιούχου με τον πωλητή του εκποιούμενου ακινήτου, η οποία και προηγείτο στην ιεραρχία των λόγων προτιμήσεως. Για τον όρο αυτό βλ. και πιο πάνω, § 3 σημ. 80.

10. "Εἰς τὰς μερικὰς πωλήσεις πρῶτον ἐπροτιμῶντο οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς, δεύτερον οἱ προσεγγίζοντες εἰς τὸ πωλούμενον..." (Β ι σ β ι ζ η, Ερωτήματα (1957) σ. 12).

11. Πρβλ. έθιμα Νάξου έτους 1810, GR, VIII, κεφ. Ε', μα', σ. 539.

12. "Μεταξὺ τῶν συγγενῶν ὁ ζητήσας πρῶτος νὰ τῷ γενῇ πώλησις χαίρει τὴν προτίμησιν" (Β ι σ β ι ζ η, Ερωτήματα (1957) σ. 12). Είναι πάντως πιθανόν η ανωτέρω διάταξη να αναφέρεται σε ομοιόβαθμους συγγενείς. Παρόμοια ρύθμιση του θέματος αναφέρεται στα γραπτά έθιμα Νάξου έτους 1810 (JGR, VIII, κεφ. Ε', μα' σ. 539), ενώ αντιθέτως, σύμφωνα με τα έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797 και Φολεγάνδρου έτους 1808, μεταξύ συγγενών ετηρείτο κατ' αρχήν η σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505, 522). Πάντως στη Θήρα, απαγορεύεται η προβολή προτίμησης από τα τέκνα πρώην κατόικων του νησιού που παντρεύτηκαν και διαμένουν σε άλλους τόπους ενώ επίσης μεταξύ ομοιόβαθμων συγγενών τηρείται η σειρά της χρονικής προτεραιότητας (JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 506). Για την αναλογική διανομή του εκποιούμενου κτήματος μεταξύ περισσότερων που είχαν ισοδύναμο δικαίωμα προτιμήσεως σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο πρβλ. Εξάβιβλος, III, III, 105, "εἰ μέντοι πάντες ἐκ τῶν ἴσων ἔρχονται προνομίων...αὐτοὶ ἀνυπερθέτως καταβάλλοντες ἀναλόγως ἀφ' ἑαυτῶν ἢ ἐκ τινος ἀρχῆς τοῦτο ἐπιμερίσονται." ενώ για τη σχετική εκκλησιαστική νομολογία της βυζαντινής περιόδου βλ. Π α π α γ ι ά ν ν η, Νομολογία Ι σ. 252-253.

13. Β ι σ β ι ζ η, Δικαστικά αποφάσεις σ. 35.

14. Πρβλ. παρακάτω δικαστική απόφαση αριθμ. 121 έτους 1716 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος σ. 132). Παρόμοια ρύθμιση περιλαμβανόταν και στο αρχαίο ρουμανικό δίκαιο (F o t i n o σ. 149). Μια ιδιόμορφη περίπτωση όπου οι συγγενείς που δεν ήταν "κολιτε-ρανοί" προηγούνται από τους συγγενείς που έχουν και την ιδιότητα των "κολιτερανών"

ρίτες πλησιέστεροι συγγενείς. Σε κάθε δε περίπτωση οι συγκύριοι, οι οποίοι δεν ήταν συγγενείς, έπονταν των συγγενών έστω και μη συγκυρίων¹⁵.

Σχετική με το ζήτημα είναι κάποια υπόθεση που εκδικάζεται από κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου κατά το έτος 1701¹⁶. Στην υπόθεση αυτή την εκποίηση ακινήτου (ανωγίου) προσβάλλουν αφ' ενός μεν ο ιδιοκτήτης του κατωγίου Νικόλας Γρυπάρης¹⁷, αφ' ετέρου δε ο αδελφός του πωλητή Γιαννούλης Γενήσας¹⁸. Το δικαστήριο, μετά από πολλή περίσκεψη και αφού έλαβε υπ' όψη του και τις γνώμες και άλλων προεστών, οι οποίοι δεν είχαν προσωπικά συμφέροντα υπέρ του ενός ή του άλλου αντιδίκου (στιχ. 18–21), αποφάσισε ότι το δικαίωμα προτίμησης του αδελφού του πωλητή είναι ισχυρότερο από το αντίστοιχο δικαίωμα του σύμπλιου και κατωγάρη (*"και αποφασίσασι και λείψι τὸ πὼς ἀγγίζει τοῦ ἀδελφοῦ"*, στιχ. 21)¹⁹.

απαντάται σε προικοσύμφωνο έτους 1688 που περιλαμβάνεται στον νοταριακό κώδικα του νοτάριου Νάξου Ιωάννη Μηνιάτη (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 767 έτους 1688, σ. 1041). Πρόκειται για το προικοσύμφωνο της Κατερίνας, κόρης του Θωμά Κατζίμπα και της Τζενεβρίνας. Με το προικοσύμφωνο αυτό ο πατέρας παραχωρεί, μεταξύ άλλων, ως προικώο στην κόρη του (η οποία πρόκειται να παντρευτεί τον Νικολό, γιό της Κατερίνας Αλεφούζαινας) ένα εργαστήριο το οποίο αρχικά είχε την πρόθεση να κληροδοτήσει σε ένα από τα αγόρια του (*"τὸ ἐφύλαγεν ὁ μισέρ Θωμᾶς διὰ ἑνα παιδὶν ἄσερνικὸν νὰ τοῦ τὸ δώσῃν"*). Ήδη όμως με το προικοσύμφωνο αυτό, το εργαστήριο παραχωρείται στην κόρη, ο προικίζων όμως θέτει τον πρόσθετο όρο ότι, εάν στο μέλλον πρόκειται να εκποιηθεί το όμορό του εργαστήριο (*"ἐργαστήριον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς"*), τότε η προικισθείσα κόρη του ή ο γαμπρός του θα έχουν την υποχρέωση να προβάλλουν το δικαίωμά τους προτιμήσεως στην εκποίηση ως ιδιοκτήτες του γειτονικού εργαστηρίου (αυτού δηλαδή που παραχωρείται ως προίκα στην κόρη). Πλην όμως η αγορά του εν λόγω εργαστηρίου από την Κατερίνα ή τον Νικολό θα είναι εικονική, διότι οι αγοραστές θα οφείλουν στη συνέχεια να μεταβιβάσουν την κυριότητα του εργαστηρίου στους αδελφούς της Κατερίνας, εφ' όσον προηγουμένως λάβουν από αυτούς το τίμημα της πώλησεως που θα έχει ήδη καταβληθεί. Η άσκηση συνεπώς του δικαιώματος προτιμήσεως δεν βασίζεται στη συγγένεια αλλά στη γειτνίαση με το διεκδικούμενο ακίνητο. Η γειτνίαση ωστόσο, ως λόγος ασκήσεως του δικαιώματος προτιμήσεως, προβάλλεται εδώ εικονικά προκειμένου να περιέλθει τελικά το ακίνητο στους συγγενείς του γείτονα.

15. Πρβλ. Συνταγματίον, XXXII, α', σ. 212: *"πρώτον εἰς τοὺς συγγενεῖς ὁποῦ ἔχουν μετοχὴν εἰς τὸ μούλκι ἐκεῖνο ἢ ὁποῦ συνορίζονται, εἴτα τοῖς πλησιεστέροις συγγενεῖς του κατιόντας δηλαδὴ καὶ ἀνιόντας καὶ ἀδελφοὺς καὶ παιδιὰ ἀδελφῶν, ἤτοι ἀνεψιούς, θεῖους καὶ παιδιὰ θεῶν καὶ ὄχι περαιτέρω"*.

16. Τ ο υ ρ τ ὅ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 19 έτους 1701, σ. 33.

17. *"και μαθαίνοντας ὁ Νικόλας Γρυπάρης κατωγάρης εἰς τὸ ἄνωθεν σπίτι καὶ σύμπλιος ἐκοντραδίστην καὶ ἔβαλεν τὴν ὁμοίαν ἀγορὰ εἰς τὴ κατῆλλαρία κατὰ τὴν ὀζάνσα (απὸ το ιταλ. uzanza συνήθεια)/ποῦ τρέχει εἰς τὸ τόπο μας"*, στιχ. 8–10.

18. Στην ίδια δίκη κατὰ της αγωγῆς προτιμήσεως του Γιαννούλη Γενήσας, ο αδελφός του και πωλητής Πέρος Γενήσας ασκεί ανταγωγή στο όνομα ανήλικου τέκνου του.

19. Τίθεται πάντως από το δικαστήριο ο πρόσθετος όρος ότι εάν στο μέλλον ο νικήσας

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1714 που αφορά τη χρήση επίκοινου πράγματος (εκκλησίας) από τους συγκυρίους αυτής²⁰, το εκκλησιαστικό δικαστήριο αναγνωρίζει το δικαίωμα των συγκυρίων εκκλησίας (του ιερομόναχου Σαντοριναίου και του Ανδρέα Μαραμπότου που εκπροσωπείται στη δίκη από τη σύζυγό του Λασκαρίνα) να πουλούν ο καθένας το μερίδιο συγκυριότητάς του σε οποιονδήποτε θέλουν, με την επιφύλαξη ότι θα παραμείνουν ακέραια τα δικαιώματα προτιμήσεως των πλησιεστέρων συγγενών που τυχόν θα θελήσουν στο μέλλον να αγοράσουν την επίδικη εκκλησία (*"φυλάζοντ(ας) τὰ δικαιώματα τοῦ πρόθυμου ἂν θέλῃ νὰ τὴν/ἀγοράσῃ"*, στιχ. 33, 34).

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες πληροφορίες παρέχει μία δικαστική υπόθεση του έτους 1716²¹. Στην υπόθεση αυτή το επίδικο ακίνητο (αμπέλι) το οποίο πρόκειται να εκποιηθεί από τη δεύτερη σύζυγο του αποβιώσαντος ιδιοκτήτη του²² διεκδικούν: α) ο

διάδικος (Γιαννούλης Γενήσος) θελήσει να εκποιήσει το επίδικο ακίνητο σε τρίτον, τότε ο Πέτρος Γενήσος θα έχει σαφώς δικαίωμα προτιμήσεως στην εκποίηση [*"περὶ (απὸ το βενετ. περὶ, δηλαδή, λουπόν) ἂν σὼς καὶ μάθῃ ὁ ἄνωθεν Πέτρος ὁ ἀδελφός του πὼς ἄλλον κανενοῦ θέλει πουλήσῃ τὸ ὅμοιο σπίτι νὰ ἔχῃ τὴν προτιμὴ νὰ τὸ παίρῃ"*, στιχ. 26, 27]. Πρβλ. ομοίως: Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 44 έτους 1694 (*"Καὶ ἀνί/σως καὶ θέλει νὰ τὸ πουλήσῃ καὶ θέλει τὸ ὁ ἄνωθεν Νικόλας, νὰ εἶναι προτίμυ/ος νὰ τ' ἀγοράσῃ καὶ νὰ μὴν ἡμπορῇ ἄλλος ἀγοραστής νὰ ἐμπαίρῃ μέσα"*, στιχ. 24-27), Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 24 έτους 1701 (*"νὰ μὴν μπορῇ νὰ τὸ πουλήσῃ μὴτε τὸ ἕνα μέρος μὴτε τὸ ἄλλο εἰσὲ ἄλλο πρόσωπο μόνο νὰ τὸ παίρῃ ἀπὸ τὰ δύο ἀδελφια/τὸ ἕνα"*, στιχ. 17-19), 19 έτους 1701 καθώς και Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 149 έτους 1722. Στην τελευταία αυτή υπόθεση, γίνεται αποδεκτή από το δικάζον κριτήριο διεκδικητική αγωγή που έχει ως αντικείμενο κάποιο κτήμα που κατέχει ο αδελφός του ενάγοντος λόγω της πληρωμῆς από τον ενάγοντα των δαπανών για τη τέλεση "ψυχικῶν" στη μνήμη της μητέρας του. Στο διατακτικό ωστόσο της αποφάσεως αναφέρεται ρητά ότι, εάν ο νικήσας διάδικος θελήσει στο μέλλον να πουλήσει ή ακόμα και να ανταλλάξει το επίδικο κτήμα, θα προτιμάται ο αδελφός του (που είναι και ο ηττηθείς διάδικος) από τους άλλους πιθανούς αγοραστές (*"ἂν ἴσ(ως)/ καὶ ἤθελεν θελήσει νὰ τὸ πουλήσῃ γῆ νὰ τὸ ἀλλάξῃ νὰ μὴν ἡμπορῇ νὰ τὸ δώῃ εἰς/ἄλλο πρόσωπον παρὰ τοῦ ἄνωθ(εν) Ἀντώνη τοῦ ἀδελφοῦ του"*, στιχ. 23-25). Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι, σύμφωνα με την απόφαση αυτή, απαγορεύεται, μεταξύ των άλλων, και η ανταλλαγή του επίδικου ακινήτου παρὰ το γεγονός ότι οι ανταλλαγές εξαιρούνταν, κατὰ το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου, από την έγερση δικαιωμάτων προτιμήσεως (για το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω § 5 V).

20. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 119 έτους 1714, σ. 130.

21. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 121 έτους 1716, σ. 132. Την υπόθεση αυτή εκδικάζει εκκλησιαστική αρχή διότι αφορά ζήτημα εμπράγματος δικαίου που ανάγεται στο οικογενειακό δίκαιο (Μ. Θ ε ο τ ο κ ἁ , Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου κ.λπ., ὅπ. π., σ.135, 143). Για την απόφαση αυτή βλ. επίσης Π α π α - γ ι ἄ ν ν η , Νομολογία Ι σ. 224.

22. Παρατηρούμε εδώ ότι οι συγγενείς του αποθανόντος έχουν δικαίωμα προτιμήσεως

Ματιός Βιτάλης, ο οποίος προβάλλει δικαίωμα προτιμήσεως αφ' ενός μεν ως "κολιτερανός", ως ιδιοκτήτης δηλαδή του γειτονικού οικοπέδου ("έχοντας την προτιμή ωςάν κολιτερανός", στιχ. 18), αφ' ετέρου δε ως σύζυγος της κόρης του θανόντος-αρχικού ιδιοκτήτη Μιχάλη Καλαμαρά, της Λαουρέτας ("έχοντας τη προτιμή ως γαν/μπρός του αυτού μίσερ Μιχάλη", στιχ. 24, 25) και β) ο Γιαννάκης Καραγιώρης, ο οποίος ασκεί επίσης την εμπράγματη αγωγή του δικαιώματος προτιμήσεως για το μισό του αμπελιού, ως σύζυγος της κόρης της δεύτερης συζύγου του ιδιοκτήτη ("έπειδή και νά είναι γαν/μπρός της αυτής ύστερος γυναικός του ποτέ μίσερ Μιχάλη κοντραδίζει²³ διά τὸ αὐτὸ μισὸ ἀνμπέλι νά τὸ πά/ρη τάχας διὰ κλερονόμος του αυτού μίσερ Μιχάλη", στιχ. 20-23). Το δικαστήριο αποφασίζει ότι κύριος ολόκληρου του αμπελιού είναι ο πρώτος από τους αντιδίκους, διότι το μεν μισό του αμπελιού αυτού αποτελεί προικῶα περιουσία της συζύγου του, όπως αποδεικνύεται από το περιεχόμενο του προικοσυμφώνου του (στιχ. 7-11 και 31-33), το υπόλοιπο δε μισό του αμπελιού ανήκει επίσης δικαιωματικά σε αυτόν, λόγω της διπλής του ιδιότητος, ως κληρονόμου και γείτονα ταυτόχρονα ("ὁμως ὁ μίσερ Ματιός έχοντας τὴ προτιμή ως γαν/μπρός του αυτού μίσερ Μιχάλη μάλιστα καὶ κολιτερανός του αυτού μισὸ ἀνμπελιὸν λαβάνει σήμερον τὴ /προτιμή καὶ τὸ δίκαιο", στιχ. 24-27, "νά μὴν ἤμπορῇ νά μπαί/νῃ ἄλλος παρὰ ὁ μίσερ Ματιός ως παιδί καὶ κολιτερανός ὁποῦ εἶναι", στιχ. 35-38). Κατὰ συνέπεια, εφ' όσον το δικαίωμα της προτιμήσεως του θεμελιώνεται σε δύο νομικές βάσεις (συγγένεια και συγκυριότητα) ενώ το δικαίωμα του αντιδίκου του μόνο στη συγγένεια, η κυριότητα του επίδικου ακινήτου επιδικάζεται σε αυτόν²⁴ με τον όρο ότι θα καταβάλει στην πωλήτρια το τίμημα της επι-

επί της κληρονομικής ακίνητης περιουσίας την οποία ο αποθανών σύζυγος κληροδότησε με διαθήκη στη σύζυγο, όταν αυτή θελήσει να την εκποιήσει μετά τον θάνατό του. Παρόμοια διάταξη περιλαμβανόταν στον Συριακό Κώδικα του Η' αιώνας. Για το θέμα βλ. Ζέπιο, Συνταγμάτων σ. 79 σημ. 3.

23. *κοντραδίζει*: από το ιταλ. *contradire*, προβάλλω αντίρρηση.

24. Κατά την άποψή μας, όπως προκύπτει από το σκεπτικό της αποφάσεως, η έμφαση δεν δίδεται τόσο στο πραγματικό γεγονός της συγγένειας του νικήσαντος διαδίκου με τον αρχικό ιδιοκτήτη του ακινήτου, αλλά στο γεγονός ότι στο πρόσωπό του συντρέχουν δύο γενεσιουργοί λόγοι του δικαιώματός του προτιμήσεως, συγγένεια δηλαδή και γειτνίαση, ενώ στον αντίδικό του μόνο ένας, η συγγένεια δηλαδή με την τωρινή ιδιοκτήτρια· προβλ. και σχετικό γραπτό έθιμο Σύρου έτους 1812, "καὶ ὁ πρόσμιος ἀγροικέται ὅποιος εἶναι πλέον κοντά ἢ προτιμή του εἰς ἐκεῖνο ὁποῦ πουλεῖ, καὶ ὄχι ἀπεκεῖ ὁποῦ ἦτον πρῶτα τὸ πράγμα ὁποῦ πουλεῖται..." (JGR, VIII, σ. 502 = Γ κ ι ν η, Περίγραμμα σ. 269, 270). Αν και δεν είναι λοιπόν δυνατόν να αποκλεισθεί πλήρως η άποψη την οποία διατυπώνει η Ε. Παπαγιάννη (Νομολογία Ι σ. 240-241), ότι δηλαδή το δικαστήριο αναγνωρίζει την κυριότητα του Μαθιού λόγω της συγγένειάς του με τον αρχικό ιδιοκτήτη του ακινήτου, δεν μπορεί κανείς να προβλέψει (δεδομένου άλλωστε ότι στο πληροφοριοδοτικό υλικό δεν αναφέρονται άλλες

κείμενης πωλήσεως, όπως αυτό θα προσδιορισθεί είτε "κατ' αποκοπήν"²⁵ είτε με ιδιωτική συμφωνία των συμβαλλομένων. Σε περίπτωση δε που κάποιος από τους αντιδίκους δεν συμμορφωθεί με το διατακτικό της δικαστικής αυτής απόφασεως, το δικαστήριο, το οποίο είναι εκκλησιαστικό, επιφέρει την ποινή του ισόβιου αφορισμού και του χρηματικού προστίμου των 30 ριαλίων²⁶.

Την προσδοκία του δικαώματος προτιμήσεως, – το οποίο βρίσκεται ακόμα σε μετέωρη κατάσταση γιατί λείπουν όλα εκείνα τα στοιχεία που απαιτούνται προς ολοκλήρωσή του –, διασφαλίζει μια δικαστική απόφαση που έχει εκδοθεί από κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου κατά το έτος 1701²⁷. Ο ενάγων (Τζαννής της Ροδούσας) διεκδικεί, μεταξύ άλλων, πατρογονικό του ακίνητο από τη μητέρα (Ροδούσα) και τον πατριό του οι οποίοι το κατέχουν, όπως ισχυρίζεται, χωρίς κανένα νόμιμο δικαίωμα, επειδή το ακίνητο ανήκε στην πατρική γονική του περιουσία. Όπως αναφέρεται στο διατακτικό της απόφασης αυτής, το επίδικο ακίνητο ανήκει, σύμφωνα με την εθιμική κληρονομική αρχή της απόλυτης προτεραιότητας των γνησίων κατιόντων του κληρονομούμενου στη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, σε ίσα μερίδια στον ενάγοντα και στον αδελφό του (στιχ. 14). Επί πλέον όμως ορίζει το δικαστήριο ότι, εάν στο μέλλον κάποιος από τους δύο αδελφούς θελήσει να εκποιήσει το μερίδιό του, τότε, εφ' όσον πλέον θα συντρέχουν όλα τα στοιχεία για την ύπαρξη τελείου (ολοκληρωμένου) δικαιώματος προτιμήσεως, θα προτιμάται πλέον ο έτερος αδελφός, ως συγκύριος του ακινήτου ("καί νά μὴν μπορῇ νά τὸ πουλήσῃ μήτε τὸ ἓνα μέρος μὴ / τε τὸ ἄλλο εἰσὲ ἄλλο πρόσωπο, μόνο νά τὸ παίρῃ ἀπὸ τὰ δύο ἀδελφία / τὸ ἓνα", στιχ. 17–19).

Διαφοροποιημένη από όσα εκτέθηκαν πιο πάνω εμφανίζεται κάποια υπόθεση που εκδικάζεται επίσης από τοπικό κοινοτικό κριτήριο στα 1720²⁸. Εδώ η ταράτσα ενός ακινήτου είχε εκποιηθεί από τη Μαρία του Λάπη σε συγγενή της, τον Τραντάφυλλο Σκορδίλη του Πέρρου. Μολονότι όμως ο αγοραστής επικαλείται την εξ αί-

παρόμοιες περιπτώσεις) ποιά θα ήταν η έκβαση της δίκης εάν δεν συνέτρεχε στο πρόσωπο του Μαθιού και η γειτνίαση, ως αυτοτελής νομική βάση του δικαιώματος προτιμήσεως. Εάν ωστόσο δεχτούμε τη συγγένεια του νικήσαντος διαδίκου με τον αρχικό ιδιοκτήτη ως τον βασικό λόγο για την έκδοση της ευνοϊκής υπέρ αυτού δικαστικής απόφασεως, είναι πιθανόν τούτο να οφείλεται στο γεγονός ότι πωλήτρια του ακινήτου είναι η σύζυγος του αρχικού ιδιοκτήτη (βλ. πιο πάνω σημ. 22).

25. Για την έννοια της "κατ' αποκοπήν" πωλήσεως βλ. πιο κάτω, IV σημ. 134.

26. ριάλι: ισπανικό αργυρό τάληρο Φιλίππου του Δ' (1621–1665), το οποίο κατά τον 17ο αιώνα ταυτιζόταν με το τουρκικό γρόσι, δηλαδή ισοδυναμούσε με 7 χρυσά φράγκα (Π α σ χ ἄ λ η, Κυκλαδικά θέσμια κ.λπ., όπ.π., σ. 237 σημ. 2, 240–1 σημ. 3).

27. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 24 έτους 1701, σ. 38.

28. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 135 έτους 1720, σ. 145.

ματος συγγενεία του με την πωλήτρια, ως λόγο που θεμελιώνει το δικαίωμά του προτιμήσεως (*"πὼς αὐτὸς εἶναι γενεὰ μετ' ἡν ἄνωθ(εν) Μαρία καὶ πὼς δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ/ τὸν ἐπειράξῃ"*, στιχ. 13–15), το δικαστήριο αποδέχεται το δικαίωμα προτιμήσεως που προβάλλει ο ιδιοκτήτης του κατωγιού της ταράτσας. Και τούτο διότι, όπως ρητά αναφέρεται στην απόφαση, σύμφωνα με τα εθιμικώς ισχύοντα στο νησί, ο ιδιοκτήτης του κατωγιού προηγείται στη σειρά των προτιμητέων όταν πουλιέται το ανώγι (*"ὡς πλέον πρόθιμ(ος) ὅπου εἶναι ἐπεὶ καὶ νὰ εἶναι ὑποκάτω τὸ κατώγι ἐδικὸν του καθὼς ἄνωθ(εν) λέμε καθὼς καὶ τὰ συνήθεια τοῦ τόπου παλαιότες εἶναι ὅτι ὁ κατωγάρος νὰ ἔχῃ τὴν προτιμὴ νὰ ἀγοράξῃ, ὄν/τας τὸ ανώγι πουλιέται"*) (στιχ. 18–21)²⁹. Από το γεγονός ωστόσο ότι σε άλλη δικαστική απόφαση έτους 1701³⁰, η αδελφική σχέση συγγένειας αναγνωρίζεται από το δικαστήριο ως ισχυρότερη από τη σχέση της κατ' ὄροφον γειτονίας, πιθανολογούμε ότι η συγγένεια του ενάγοντος με την πωλήτρια στη συγκεκριμένη αυτή υπόθεση θα πρέπει να ήταν μακρυνή (ίσως πέραν του 4ου βαθμού) οπότε το δικαίωμα προτιμήσεως του ιδιοκτήτη του κατωγιού θεωρήθηκε από το δικαστήριο ισχυρότερο.

Από την έμφαση που όλες οι παραπάνω δικαστικές αποφάσεις (με μοναδική εξαίρεση, όπως προαναφέρθηκε, τη δικαστική απόφαση με αριθ. 135 έτους 1720) αποδίδουν στο δικαίωμα προτιμήσεως των εξ αίματος συγγενών του πωλητή προκύπτει ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του θεσμού, ότι δηλαδή οι συγγενείς οι οποίοι προηγούνται στη σειρά των προτιμητέων προσώπων δεν είναι απαραίτητο να είναι και "ἀναμειγμένοι"³¹ για να προβάλουν το δικαίωμα προτιμήσεώς τους και να αναλάβουν το ακίνητο που επίκειται να εκποιηθεί. Αρκεί δηλαδή για την προβολή του δικαιώματος προτιμήσεως η σχέση της "συγγένειας", η οποία, κατ' αυτόν τον τρόπο, αποδεσμεύεται από τη σχέση της "ἀναμιγής" (κατά την έκφραση που χρησιμοποιείται στον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως), της τοπικής δηλαδή ή νομικής συνάφειας με το ακίνητο του προτιμητέου συγγενούς³². Συνεπώς,

29. Σχετικά με τον θεσμό της οροφοκτησίας στις Κυκλάδες, βλ. Π. Ζέπου, Η ιδιοκτησία κατ' ὄροφους. Νόμος 3741/1929, Αθήναι 1931, σ. 14–31, 34–35· Α. Δρακιάκη, "Η οριζόντιος ιδιοκτησία εις τας Κυκλάδας", ΕΕΝ, 26 (1959), σ. 248–350.

30. Πρβλ. τη δικαστική απόφαση αριθμ. 19 έτους 1701 όπου ο αδελφός προηγείται σαφώς του κατωγάρι (Το υ τ ὁ γ λ ο υ, Μύκονος σ. 33).

31. Πρβλ. αντιθέτως Εξάβιβλος, III, III, 104 (*"Ἵνα πρώτοι κληθῶσιν οἱ ἀναμιξ κείμενοι συγγενεῖς ἤτοι οἱ ἔχοντες μεμιγμένην κοινότητα πρὸς τι πρᾶγμα ἢ οἶκον ἢ ἀγρὸν ἢ ἀμπελῶνα.... μεθ' οὗς οἱ μόνον ἀναμειγμένοι, εἰ καὶ ξένοι πάντῃ τῷ ἐκχωροῦντι τυγχάνουσιν.."*). Για τη σειρά των προτιμωμένων προσώπων σύμφωνα με τη Νεαρά του Ρωμανού Α' Λακαπηνού έτους 922 μ.χ.; βλ. Ζαχαριάδης σ. 239· Platon σ. 8 επ.

32. Κατά τον ενδιαφέροντα ορισμό του Μ. Platon, "ἀναμιγή", κατά το βυζαντινό δίκαιο, είναι η ιδιότητα που έχουν ορισμένα ακίνητα να διαμορφώνουν για τους σκοπούς του δικαίου (φορολογικούς ή άλλους), μία τοπική ενότητα, να συμπεριφέρονται κατά τη χρονική

κατά το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου, η "συγγένεια" αποτελεί ισχυρότερο γενεσιουργό λόγο του δικαιώματος προτιμήσεως από την "κοινωνία" ή την "άναμιγή" ή τη "συμπλοκεία" με το επίδικο ακίνητο. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση του οικογενειακού χαρακτήρα της ακίνητης ιδιοκτησίας ως θεμελιώδους άξονα του θεσμού της προτιμήσεως³³.

Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από τη συγκριτική επισκόπηση των τοπικών εθιμικών δικαίων του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου. Ειδικότερα

στιγμή της μεταβίβασης, ως μέρη ενός ενιαίου συνόλου, του οποίου η πρωταρχική ενότητα επανεμφανίζεται κατά τον διαχωρισμό τους σε μέρη και συνεπάγεται συγκεκριμένες νομικές συνέπειες (P l a t o π. 20). Σύμφωνα πάντα με τον ίδιο ερμηνευτή, η "συγγένεια" και η "άναμιγή" ήταν στο βυζαντινό δίκαιο της προτιμήσεως σαφώς διακεκριμένες ως νομικές έννοιες και έπρεπε να συντρέχουν αθροιστικά προκειμένου να ασκηθεί από κάποιο συγγενή δικαίωμα προτιμήσεως σε πώληση ακινήτου (P l a t o π. 18-20). Για το ζήτημα αυτό πρβλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 224 σημ. 17, 229.

33. Η αποδέσμευση της εμπράγματης σχέσης από τη συγγενική και η συναφής ερμηνεία της Νεαράς του Ρωμανού υπέρ των συγγενών, έστω και αν αυτοί δεν είναι συγκύριοι, απαντάται και σε σχετική γνωμοδότηση του Δ. Χωματιανού, αρχιεπισκόπου Αχρίδας (Χωμ. αριθ. 71, στιχ. 307-314). Σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτού, η συγγένεια μπορούσε και μόνη της να θεμελιώσει δικαίωμα προτίμησης, εφ' όσον όμως χρησιμοποιεί ως μέσον για να διατηρηθεί η γονική περιουσία στα χέρια των μελών μιάς οικογένειας· για τη γνωμοδότηση αυτή βλ. αναλυτικά Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 224-228. Επίσης για τη σχέση οικογενειακής συνιδιοκτησίας με τον θεσμό της προτιμήσεως στις παραδυναβικές χώρες βλ. F o t i n o σ. 119-158 και κυρίως σ. 144-149. Ειδικότερα, ο G. Fotino υποστηρίζει την άποψη ότι το αποκαλούμενο από αυτόν δικαίωμα "προαγοράς", προτεραιότητας δηλαδή στην αγορά και αναστροφής της πώλησης (*droit de préemption et de retrait*, προς διάκριση από τον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως του οποίου δεν δέχεται επιρροή στο ρουμανικό δίκαιο), όπως αυτό ίσχυε στις ανατολικές επαρχίες του βυζαντινού κράτους και ειδικά στο αρχαίο ρουμανικό εθιμικό δίκαιο, αναγνώριζε προτεραιότητα στους συγγενείς του πωλητή έναντι των γειτόνων. Κάτω από το πρίσμα δε αυτό θεωρεί ότι θα πρέπει να ερμηνευτεί ο όρος "proximi" ο οποίος απαντάται στο αυτοκρατορικό διάταγμα 391 των αυτοκρατόρων Βαλεντινιανού, Θεοδοσίου και Αρκαδίου (C. Th., 3, 1, 6 = C., 4, 38, 14), με το οποίο καταργείται το δικαίωμα "προαγοράς" των "proximi consortibusque" με το αιτιολογικό ότι το δικαίωμα αυτό περιορίζει την ελευθερία μεταβίβασης της ιδιοκτησίας, ως "proximi ratione sanguinis και όχι ως "proximi ratione loci". Για την ακριβή έννοια του όρου αυτού του αυτοκρατορικού νόμου 391 διερωτάται επίσης και ο Zachariä· είναι οι "proximi" οι συγγενείς των Νεαρών του 10ου αιώνα ή οι γείτονες (πλησιασταί-πλησιάζοντες); (Z a c h a r i ä σ. 237 σημ. 770). Για τη σύγχυση των βυζαντινών σχετικά με το ζήτημα εάν η συγγένεια αρκούσε για την προβολή του δικαιώματος προτιμήσεως ή ήταν απαραίτητο να συντρέχει και η προϋπόθεση της κοινωνίας ή "άναμιγής" ή "συμπλοκείας" με το εκποιούμενο ακίνητο βλ. επίσης Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτων σ. 55, 56· τ ο υ ί δ ι ο υ , Προτίμησης σ. 291· S v o r o n o s σ. 16 σημ. 54. Επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 224-230 όπου και ανάλυση σχετικών δικαστικών αποφάσεων των εκκλησιαστικών κριτηρίων της ύστερης βυζαντινής περιόδου.

στο μεταβυζαντινό εθνικό δίκαιο, όπως προκύπτει από τις γραπτές κωδικοποιήσεις των εθίμων και τις άλλες γραπτές πηγές που διασώθηκαν κατά περιοχή, ο θεσμός της προτιμύσεως είχε ευρύτατη εφαρμογή³⁴, είναι δε φανερό ότι τελικά διαμορφώθηκε ως κύριος προστατευτικός θεσμός της οικογενειακής περιουσιακής συνοχής, λόγω της προτεραιότητας στη διεκδίκηση που εθνικά παραχωρείτο στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής, πατρικής ή μητρικής, από την οποία προερχόταν η γονική περιουσία, έναντι των ιδιοκτητών ομόρων ή γειτονικών κτημάτων³⁵. Η έντονη αυτή αποδέσμευση της συγγένειας από τη συνιδιοκτησία, την κοινωνία ή τη

34. Την επιβίωση του εθίμου στην Ελλάδα κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας αποδίδει ο Γ. Πετρόπουλος κατά ένα μέρος και σε επίδραση του μουσουλμανικού δικαίου, το οποίο επίσης δεν αγνοούσε τον θεσμό (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 232 όπου και σχετική βιβλιογραφία). Πάντως κατά το οθωμανικό δίκαιο, στις τάξεις των προτιμώμενων προσώπων δεν περιλαμβάνονται οι συγγενείς του πωλητή, αλλά οι συνιδιοκτήτες, οι γείτονες κ.λπ. του εκποιούμενου κτήματος (Ε λ ε υ θ ε ρ ι ά δ ο υ , Η ακίνητος ιδιοκτησία εν Τουρκία, όπ. π., σ. 154–156). Εξ άλλου το δικαίωμα προτιμύσεως των συγγενών του πωλητή σε επικείμενη εκποίηση περιλαμβάνουν και οι Ασσίζαι της Ρωμανίας (Σ ά θ α , Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Ασσίζα κη', σ. 38–39). Πανεθνικό χαρακτήρα διαβλέπει στον θεσμό ο G. Fotino, ο οποίος θεωρεί ότι το δικαίωμα προτιμύσεως, ως δικαίωμα κατ' αρχήν των συγγενών να προηγούνται στις μεταβιβάσεις οικογενειακών ιδιοκτησιών, εμφανίζεται σε όλους σχεδόν τους λαούς της αρχαιότητας, όπως στα δίκαια των διαφόρων ινδοευρωπαϊκών φύλων (δίκαιο των Ινδών, αρχαίο γερμανικό δίκαιο, αρχαίο γαλλικό δίκαιο, σικελικό δίκαιο, δίκαιο των σλαβικών χωρών), καθώς επίσης και σε δίκαια μη ινδοευρωπαϊκά (μουσουλμανικό δίκαιο, ογγρικό δίκαιο). Το πανεθνικό του δε αυτό περιεχόμενο αποδεικνύει την προέλευση του θεσμού από την οικογενειακή συνιδιοκτησία, όπως αυτή απαντάται στους αρχαίους λαούς (F o t i n o σ. 154, 155 σημ. 65, 66, 67, 68 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές).

35. Ερευνητέο είναι πάντως κατά περιοχή το ζήτημα εάν η ισχύς του δικαιώματος προτιμύσεως συνέβαλε τελικά, από πρακτική άποψη, στο να αποφευχθεί η υπερβολική κατάτμηση της γης μέσω της συγκεντρώσεως των οικογενειακών περιουσιών στα χέρια των μελών της ίδιας γενεάς. Σε μία μελέτη της για την Κρήτη, η F. Thiercelin αναφέρει ότι η εμφάνιση των γυναικών ως ιδιοκτητών γης καθώς και η επέκταση του αμφιπλευρικού συστήματος μεταβιβάσεως οικογενειακής περιουσίας ήταν δύο παράγοντες που συνετέλεσαν στην αποδυνάμωση του δικαιώματος προτιμύσεως, συμβάλλοντας έτσι στην κατάτμηση του εδάφους στις αγροτικές περιοχές (S a u l n i e r – T h i e r c e l i n , Αρχές και πρακτικές της διανομής των αγαθών κ.λπ., όπ. π., σ. 62). Αν θεωρήσουμε συνεπώς ως δεδομένη την εκτίμηση που κάνει ο B. Slot, με βάση τα φορολογικά κατάστιχα της "στίμας" Μυκόνου, σχετικά με το μέγεθος της μέσης ιδιοκτησίας στη Μύκονο, ότι δηλαδή παρατηρείται προοδευτικός κατακερματισμός των μεγάλων ιδιοκτησιών στην περίοδο μεταξύ 1620 έως τις αρχές του 18ου αιώνα (S l o t σ. 292, 293), είναι πιθανόν ότι για αυτόν τον ίδιο λόγο, την εμφάνιση δηλαδή των γυναικών ως ιδιοκτητών γης (βλ. πιο κάτω, § 11), ο θεσμός της προτιμύσεως δεν συνέβαλε τελικά στην αποφυγή της κατατμήσεως των περιουσιών στη Μύκονο.

γειτνίαση με το εκποιούμενο ακίνητο (την "ἀναμιγή" του βυζαντινού δικαίου), είναι έκδηλη στα περισσότερα εθμικά δίκαια και κυρίως στα έθιμα του νησιωτικού χώρου (Σίφνος, Σύρος, Θήρα, Φολέγανδρος κ.λπ.) όπου οι "πλησιέστεροι", κατά την έκφραση που συνήθως χρησιμοποιείται στις εθμικές πηγές, συγγενείς, με την έννοια της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, προηγούνται στη σειρά προτεραιότητας των δικαιωμάτων προτιμήσεως από τους κοινωνούς ή γείτονες της εκποιούμενης ιδιοκτησίας, ακόμα και όταν δεν ήταν συνιδιοκτήτες του εκποιούμενου ακινήτου ή ιδιοκτήτες ομόρων ακινήτων³⁶.

Αναλυτικότερα στην Τήνο, στην πρώτη τάξη των προτιμωμένων προσώπων καλούνται οι ανιόντες ή οι κατιόντες, στη δεύτερη η σύζυγος, "*ἂν ἤθελε εὐρεθῇ ἀποῦσα εἰς καιρὸν πράξεως*", στην τρίτη τα αδέλφια και στην τέταρτη οι ιδιοκτήτες των γειτονικών ακινήτων της επικείμενης να εκποιηθεί περιουσίας³⁷. Επί πλέον δε όταν η πώληση γινόταν με ιδιωτικό έγγραφο, δικαίωμα προτιμήσεως είχαν και οι πλάγιοι συγγενείς³⁸. Στην Άνδρο δικαίωμα προτιμήσεως έχουν οι συγγενείς ή οι "πλησιασταί" οι οποίοι και σε περίπτωση ανταλλαγής ακόμα, εάν υπολείπεται κάποιο ποσό προς εξίσωση, δικαιούνται να καταβάλουν τα χρήματα και να λαμβάνουν το ισότιμο κτήμα. Το δικαίωμα δε αυτό παραγράφεται μετά από 1 έτος³⁹. Στη Σίφνο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι γονεῖς, τα τέκνα και τα αδέλφια, στη δεύτερη δε τάξη οι γειτνιάζοντες. Με ορισμένες δε προϋποθέσεις παραχωρείται το δικαίωμα αναστροφής της πώλησεως και στους γονεῖς, τέκνα και αδέλφια που απουσίαζαν από το νησί όταν έγινε η εκποίηση⁴⁰. Στη Νάξο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς (μεταξύ των οποίων προηγούνται κατά σειρά τα τέκνα του πωλητή, οι αδελφοί και οι γονεῖς του και ακολουθούν οι λοιποί συγγενείς), στη δεύτερη δε τάξη οι γείτονες⁴¹. Στη Σύρο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι εξ αίματος συγγενείς, στη δεύ-

36. Πρβλ. σχετικά τις τάξεις των προτιμωμένων προσώπων στο Συνταγμάτιον (XXXII, α', σ. 212) καθώς και στον Μολδαβικό Κώδικα του 1817 (JGR, VIII, Μέρος Β', κεφ. ΚΖ', § 1432, σ. 176), όπου οι συγγενείς, ακόμα και όταν δεν είναι συγκαίονοι, προτιμώνται των συγκαίονων του ακινήτου πράγματος.

37. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 212-3.

38. Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 133 = μετ. Ρομπάκη, σ. 125.

39. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 6· Π α σ χ ά λ η , Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου κ.λπ., όπ. π. σ. 10.

40. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 12· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 232 και 434· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 165.

41. Έθιμα Νάξου του 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μ' σ. 538 επ· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 168. Πρβλ. ωστόσο αντίθετη διάταξη περιλαμβανόμενη στα δηλωθέντα κατά το έτος 1833 από τον έπαρχο Νάξου Ι. Μαμούνη αρχαία έθιμα της Νάξου (κεφάλαιο "περί αγορών"), με την οποία ορίζεται ότι οι γείτονες του εκποιούμενου πράγματος προηγούνται από τους συγγενείς του πωλητή (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 87).

τερη οι συγκύριοι και στην τρίτη, οι "κολιτεράνοι", δηλαδή οι συνορεύοντες⁴². Στη Μήλο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς και στη δεύτερη οι πλησιέστεροι⁴³. Στη Θήρα, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς κατά βαθμό συγγένειας (τέκνα, γονείς, αδελφοί, ανεψιοί, πρώτοι εξάδελφοι και τα τέκνα τους), ενώ στη δεύτερη οι ιδιοκτήτες των γειτονικών ακινήτων⁴⁴. Στη Φολέγανδρο προηγούνται επίσης οι πλησιέστεροι συγγενείς, δηλαδή τα τέκνα, αδέρφια, ανήψια έως τα πρώτα εξαδέρφια⁴⁵. Ομοίως δε και στη Νίσυρο⁴⁶, στην Πάτμο⁴⁷, στο Καστελλόριζο⁴⁸, στους Παξούς⁴⁹, στη Σάμο⁵⁰, στην Αίγινα⁵¹, στη Σκύρο⁵², στον Άγιο Πέτρο⁵³, στο Οίτιλο⁵⁴. Στην Ύδρα, οι γιοί προτιμώνται από κάθε ξένο στην αγορά των πατρικών τους πραγμάτων⁵⁵. Στον Πόρο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι αδελφοί, στη δεύτερη οι συγγενείς και στην τρίτη οι συμπλιαστές⁵⁶. Στις περιοχές της Κυπαρισσίας, Γαργαλιάνων, Φιλιατρών, εάν το εκποιούμενο ήταν οικία, προηγείτο στην σειρά των προτιμητέων ο συμπλιαστής, εάν όμως επρόκειτο για αμπέλι, χωράφι κ.λπ. προηγείτο ο συγγενής⁵⁷. Στη Βοστίτσα, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς ενώ στη δεύτερη οι

42. Μάο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 133 = μετ. Ρομπάκη, σ. 125· Χ ρ υ σ α ν - θ ό π ο υ λ ο ς σ. 79 επ. Έθιμα Σύρου του 1695, JGR, VIII, σ. 499· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 218–225. Για τη διαχρονική εξέλιξη του δικαιώματος της προτιμήσεως στη Σύρο μεταξύ των ετών 1695–1812 βλ. Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 76· Α σ δ ρ α χ ά , Φορολογικές και περιοριστικές ισορροπίες των κοινοτήτων στην Τουρκοκρατία, όπ. π., σ. 60.

43. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 127.

44. Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797 (JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 504–507 = Χ ρ υ - σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 148–151, 166).

45. Γραπτά έθιμα Φολεγάνδρου έτους 1808 (JGR, VIII σ. 522 = Χ ρ υ σ α ν θ ό - π ο υ λ ο ς σ. 183)· Σ ι α τ ρ ά , Οι αγοραπωλησίες ακινήτων κ.λπ., όπ. π., σ. 85.

46. Μ. Λ ο γ ο θ έ τ η , Τα κτηματολόγια της Νισύρου κατά τα χρόνια της δουλείας, 1785–1945, Νισυριακά, Αθήνα 1987, σ. 199 και 214· Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 71.

47. Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 72.

48. Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 73.

49. Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 78, 79.

50. Α λ . Σ ε β α σ τ ά κ η , Το Δημόσιον Δίκαιον εν Σάμω κατά την Τουρκοκρατίαν, την Επανάστασιν και το ηγεμονικόν καθεστώς, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 105–107 (έθιμα Σάμου έτους 1848)· Ν. Δ η μ η τ ρ ί ο υ , Λαογραφικά της Σάμου, Αθήνα 1983, 1, σ. 184.

51. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 10.

52. Α ν τ ω ν ι ά δ η , Ιδιοκτησιακό καθεστώς σ. 73, σημ. 26, 28 και σ. 75–78.

53. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 30, 31.

54. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 35· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 49.

55. Λ ι γ ν ο ύ , Αρχείον Κοινότητας Ύδρας κ.λπ., όπ. π., 6, σ. 345.

56. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 13–15.

57. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 60.

γείτονες⁵⁸. Στο Αίγιο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς και στη δεύτερη οι γείτονες, εκτός εάν διεξήγητο δημόσια εκποίηση του κτήματος· και πάλι όμως τότε δικαίωμα προτιμήσεως είχε ο συγγενής που απουσίαζε από τον τόπο μέσα σε προθεσμία δύο ετών⁵⁹. Τέλος στην Κάρπαθο αναγνωρίζεται δικαίωμα προτιμήσεως των συγγενών μέχρι τον 6ο βαθμό συγγένειας έστω και μετά την πάροδο μακρού χρονικού διαστήματος⁶⁰.

Τα ανήλικα τέκνα δεν περιλαμβάνονταν στη σειρά των προτιμητέων συγγενών, εφ' όσον κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας ήταν υπεξούσια και συνεπώς δεν διέθεταν δικαιοπρακτική ικανότητα. Αλλά, ακόμα και μετά την ενηλικίωση, δεν αναγνωριζόταν στο αυτεξούσιο πλέον τέκνο του πωλητή, ως έγκυρη, η προβολή δικαιώματος προτιμήσεως σε πώληση που έγινε από τον γονέα ή τον νόμιμο επίτροπό του κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας. Αυτή είναι και η έννοια της τοπικής συνήθειας που δηλώνεται από τη [δημογεροντία] του νησιού της Μυκόνου στα 1833: *“Τὰ ἀνήλικα τέκνα δὲν δύνανται, ὅταν ἡλικιωθῶσι νὰ ἀναλάβωσι τὰ παρὰ τῶν πατέρων ἢ συγγενῶν τῶν πωληθέντα πράγματα”*⁶¹. Δικαιολογητική βάση της εθιμικής αυτής διατάξεως αποτελούσε ίσως η αντίληψη ότι οι εκποιήσεις γίνονταν συνήθως από τους γονείς ή τους έχοντες την επιτροπεία συγγενείς για λόγους διατροφής, συντήρησης κ.λπ. των ανήλικων τέκνων⁶² και συνεπώς δεν μπορούσαν αυτά να προβάλουν, είτε κατά τη διάρκεια της υπεξουσιότητας είτε μετά το πέρας αυτής, δικαίωμα προτιμήσεως σε μεταβιβάσεις γονικής περιουσίας που γίνονταν από τους επιτρόπους ή κηδεμόνες προς το συμφέρον τους (όπως π.χ. για λόγους διατροφής των τέ-

58. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 66.

59. Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ο ς σ. 28, 29.

60. Μ ι χ α η λ ἰ δ ο υ - Ν ο υ ἄ ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 40, 41.

61. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 12. Παρόμοιο έθιμο με της Μυκόνου απαντάται στη Νάξο και Σαντορίνη· βλ. έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505 και Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', με', σ. 505, 540. Καθώς το ζήτημα της επιτροπείας των ανήλικων κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους δεν έχει ακόμα διερευνηθεί, δεν γνωρίζουμε εάν υπήρχαν κάποιες νόμιμες διατυπώσεις τις οποίες οι νόμιμοι επίτροποι ή κηδεμόνες των ανήλικων τέκνων θα έπρεπε να τηρήσουν κατά την εκποίηση των πραγμάτων των ανήλικων και ποιές ακριβώς ήταν αυτές. Είναι πάντως σαφές ότι η καθ' όλα νόμιμη εκποίηση των πραγμάτων από τον πατέρα στα πλαίσια της ασκήσεως της πατρικής εξουσίας ή από τους νόμιμους επιτρόπους ή κηδεμόνες αναπλήρωνε την έλλειψη συναινέσεως των ανήλικων κατά την εκποίηση.

62. Πρβλ. Εξάβιβλος III, III, 106, *“Ὅσοι δὲ μὴ ἐμπροθέσωσι τὴν ἐπιβάλλονσαν αὐτοῖς παράσχοιεν ἀποτίμησιν, οὐκ ἐτί δίκαιον ἔξουσι προτιμήσεως... ἢ οὕτω τὸν εἰκοστὸν ε' . χρόνον τῆς ἰδίας ἡνυσεν ἡλικίας· τούτων γάρ οἱ τὴν διοίκησιν τῶν προσόντων αὐτοῖς ἀναδεγμένοι ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν μετὰ τῶν συμπαρακειμένων νέων ἀγοραστῶν πρὸς ἀναλογοῦν συνέρχονται ἀναπληροῦντες αὐτοῖς τὸ ἀνήκον τίμημα...”* Συνταγματίον, XXXII, ζ', σ. 214.

κνων)⁶³. Ένας άλλος λόγος πιθανώς να ήταν ότι με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν οι ίδιοι οι πωλητές να ανατρέπουν με δολιότητα τις πωλήσεις, χρησιμοποιώντας την προβολή δικαιώματος προτίμησης από τα υπεξούσια τέκνα τους για τον σκοπό αυτό. Τούτο συνέβη για παράδειγμα σε δικαστική υπόθεση έτους 1701⁶⁴ όπου ο ίδιος ο πωλητής (ο Πέτρος Γενήσος) χρησιμοποιεί υπεξούσιο τέκνο του για να ανατρέψει την πώληση που έγινε από αυτόν σε τρίτον και να αποτρέψει έτσι την περιέλευση του ακινήτου στον αδελφό του ο οποίος προβάλλει, ως πλησιέστερος εξ αίματος συγγενής, δικαίωμα προτίμησης στην πώληση ("καὶ ὁ ὁμοιος Πέτρος ὁ Γενήσος βάνει πάλε ἓνα / του παιδί λεύτερο όπου εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν του διὰ νὰ κοντραδίδῃ τοῦ θείου του διὰ / τὸ ὁμοιο σίτιν διὰ νὰ τὸ πάρῃ", στιχ. 13, 14). Το δικαστήριο ωστόσο αποφασίζει ότι στη σειρά προτεραιότητας των δικαιωμάτων προτίμησης προηγείται ο αδελφός του πωλητή από το τέκνο του πωλητή, το οποίο δεν έχει δικαίωμα προτίμησης όσο παραμένει υπεξούσιο του πατέρα του⁶⁵.

Σε άλλη επίσης υπόθεση που εκδικάστηκε από τοπικό κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου κατά το έτος 1706⁶⁶ η εκποίηση ακινήτου που ανήκε στην πατρική περιουσία έγινε από τον πατέρα (Μιχάλη Μαλτέζο) όταν ο γιός ήταν ακόμα ανήλικος⁶⁷. Μετά την ενηλικίωσή του και πάροδο 35 ετών από την κατάρτιση του συμβολαίου (1671–1706), ο γιός (Νικολός Μαλτέζος) ασκεί δικαίωμα προτίμησης. Ωστόσο δεν ακυρώνεται η πώληση αλλά αναγνωρίζονται ισχυρά τα δικαιώματα κυριότητας του αγοραστή του επίδικου ακινήτου, Γιώρη παπα–Βεντούρη⁶⁸.

Στις περιπτώσεις πάντως εκείνες όπου, για οποιοδήποτε λόγο, δεν είχε παρασχεθεί η έγγραφη συναίνεση του πατέρα ή του νόμιμου επιτρόπου κατά την εκποίηση ή όταν τα τέκνα απουσίαζαν από το νησί χωρίς να υπάρχουν εκπρόσωποί τους⁶⁹, θα

63. Βλ. σχετικά Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικαστική απόφαση αριθ. 66 έτους 1796 ("πὼς δὲν εἶναι τῆς κρίσης ὄνταν πουλῇ ὁ κύρης διὰ νὰ θρέφῃ τὰ παι/διά του τὰ ὁμοια παιδιά λεύτερα νὰ βάνου κοντραδῖτο", στιχ. 18, 19).

64. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 19 έτους 1701 σ. 33.

65. " καὶ λέει τὸ πὼς ἀγγίζει τοῦ ἀδελφοῦ...καὶ τὰ παιδιά νὰ μὴν ἐμπαίνουνιν ὡς πότε εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ πατέραν τως", στιχ. 21–23.

66. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικαστική απόφαση αριθ. 63 έτους 1706, σ. 74.

67. "λέγοντας πὼς ἦταν μικρὸς ὄνταν τὸ ἐπούλησεν ὁ κύρης/του τοῦ ἄνωθεν Νικολοῦ καὶ πὼς προτιμᾶται νὰ τὸ πάρῃ σήμερα", στιχ. 8–9.

68. Από το ιστορικό δεν προκύπτει εάν η πατρική αυτή περιουσία ήταν γονικής προελεύσεως ή επίκτητη. Πάντως και αν ακόμα επρόκειτο για γονική περιουσία, αυτή οπωσδήποτε δεν ήταν "κοντετζιονάδα", διότι τότε ο γιός θα ασκούσε, ως κληρονόμος πλέον, την εμπράγματη διεκδικητική αγωγή "κοντετζιονάδου" γονικού ακινήτου και όχι την αγωγή του δικαιώματος προτίμησης. Για το ζήτημα βλ. πιο κάτω, § 7.

69. Προβλ. σχετικά το έθιμο της Σαντορίνης το οποίο επέτρεπε κατ' εξαίρεση την προβολή δικαιωμάτων προτίμησης από τα τέκνα όταν αυτά απουσίαζαν από το νησί (έθιμα

πρέπει να θεωρηθεί ότι ήταν επιτρεπτή η άσκηση της εμπράγματης αγωγής της προτιμήσεως ακόμα και μετά την πάροδο μεγάλου χρονικού διαστήματος από την εκποίηση, εφ' όσον είναι πιθανόν ότι ο χρόνος παραγραφής της αξιώσεως δεν έτρεχε κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας⁷⁰. Εξ άλλου η γονική περιουσία που ήταν χαρακτηρισμένη ως "κοντετζιονάδα" και η οποία, όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια, είχε νομική λειτουργία οικογενειακού καταπιστεύματος δεν ήταν δεκτική τακτικής χρησικτησίας⁷¹.

Στην έννοια των "πλησιεστέρων συγγενών" οι οποίοι προέβαλαν δικαιώματα προτιμήσεως στις εκποιήσεις ακινήτων δεν περιλαμβανόταν ο σύζυγος ή η σύζυγος του πωλητή. Ωστόσο, συχνή ήταν η προβολή δικαιωμάτων προτιμήσεως από τον σύζυγο ή ακόμα και από τη σύζυγο στις περιπτώσεις απουσίας του συζύγου σε άλλον τόπο, σκλαβιάς κ.λπ.

Ειδικότερα σε δικαστική υπόθεση έτους 1701⁷², η σύζυγος γιού του πωλητή (Μαρούκα, γυνή του Ιωάννη Μορφινού) προβάλλει δικαίωμα προτιμήσεως σε εκποίηση γονικού ακινήτου του συζύγου της που έγινε από τον πεθερό της (Δημήτρη Μορφινό) δύο ημέρες πριν την εκδίκαση της υποθέσεως. Στην υπόθεση αυτή η ενάγουσα αμφισβητεί επί πλέον και το τίμημα της πωλήσεως που αναγράφεται στο νοταριακό πωλητήριο συμβόλαιο του ακινήτου ως εικονικό. Για τον λόγο άλλωστε αυ-

θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505). Επίσης, το σχετικό έθιμο Νισύρου κηρύσσει άκυρη την αγοραπωλησία, όταν συνέτρεχε λόγος ανηλικότητας του αμέσως δικαιούχου "*μετά προδήλου έκμεταλλεύσεως εις βάρος του*" (Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 71 σημ. 1). Πρβλ. επίσης και τις σχετικές νοταριακές πράξεις Μυκόνου αριθμ. **980** και **1001** του έτους 1669 όπου ο γιός της πωλήτριας, ο οποίος από παιδί απουσίαζε στην Κωνσταντινούπολη, εγείρει δικαίωμα προτιμήσεως σε εκποιήσεις γονικών του ακινήτων αμέσως μετά την επάνοδό του στη Μύκονο και τελικά παραιτείται από το δικαίωμά του ύστερα από την καταβολή αποζημιώσεως από τους αγοραστές (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος σ. 586, 598).

70. Κατά το ιουστινιάνειο δίκαιο τα πράγματα των ανήλικων εξαιρούνταν της τακτικής χρησικτησίας καθώς οι χρόνιες παραγραφές δεν έτρεχαν κατά των ανήλικων (Β. Ο ι - κ ο ν ο μ ι δ ο υ , Στοιχεία Αστικού Δικαίου. Β'. Εμπράγματα Δίκαια, § 124 σημ. 12 όπου και σχετική βιβλιογραφία). Για το ζήτημα της χρησικτησίας επί των πραγμάτων των ανήλικων τέκνων σύμφωνα με τις γνωμοδοτήσεις του Χωματιανού βλ. αναλυτικά Π α π α γ ι ά ν η , Νομολογία Ι σ. 153-155 και τ η ς ί δ ι α ς , Νομολογία ΙΙ σ. 142, 191-193. Πρβλ. επίσης Συνταγματίον, XXXII, ζ', σ. 214 καθώς και σχετικά έθιμα του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου στη συλλογή τοπικών εθίμων του Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο υ σ. 84, 100, 142, 159, 169.

71. Σύμφωνα με το ρωμαϊκό-ιουστινιάνειο δίκαιο, τα πράγματα που αποτελούν αντικείμενο οικογενειακού καταπιστεύματος δεν ήταν δεκτικά τακτικής χρησικτησίας. Για το θέμα αυτό βλ. πιο κάτω, § 7, σημ. 212.

72. Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **21** έτους 1701, σ. 35.

τόν προβάλλει ενώπιον του δικαστηρίου την απαίτηση να επιστρέψει στον αγοραστή άλλο μικρότερο τίμημα το οποίο, καθώς ισχυρίζεται, είναι εκείνο που πραγματικά καταβλήθηκε στον πωλητή. Το δικαστήριο αναγνωρίζει μεν το δικαίωμα προτιμήσεως της, δεν δέχεται όμως την αμφισβήτηση του αναγραφόμενου στο νοταριακό συμβόλαιο τιμήματος⁷³ και την υποχρεώνει να καταβάλει το τίμημα στο ακέραιο⁷⁴. Ορίζεται δε ότι, εάν δεν θελήσει να καταβάλει το αναγραφόμενο τίμημα πωλήσεως, τότε το διεκδικούμενο ακίνητο θα ανήκει πλέον στον αγοραστή. Το δικαστήριο διατυπώνει επίσης την επιφύλαξη ότι, εάν η ενάγουσα αποδείξει στο μέλλον την κυριότητά της σε μέρος του επίδικου ακινήτου, τότε θα δύναται ή να πάρει πίσω το μερίδιό της επί του εκποιηθέντος ακινήτου, να ακυρώσει δηλαδή την εκποίηση ως προς το μέρος αυτό, ή, εάν δεν θελήσει να ακυρώσει την πώληση, να λάβει ένα χρηματικό ποσό ισόποσο της αξίας του μεριδίου της επί του ακινήτου. Και στις δύο πάντως αυτές περιπτώσεις ο πεθερός της και πωλητής του ακινήτου θα υποχρεούται να αποζημιώσει τον αγοραστή (στιχ. 18–23).

Εφ' όσον στην υπόθεση αυτή η σύζυγος προβάλλει δικαίωμα προτιμήσεως σε εκποίηση γονικού ακινήτου του συζύγου της, δημιουργείται το ερώτημα εάν η σύζυγος είχε αυτοτελές δικαίωμα προτιμήσεως ή εάν το ασκεί ως αντιπρόσωπος του συζύγου της, γιού του πωλητή. Από το περιεχόμενο της απόφασης δεν προκύπτει εάν ο σύζυγός της ζει αλλά απουσιάζει για μεγάλο χρονικό διάστημα ή εάν έχει πεθάνει. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι η σύζυγος ενεργεί στο όνομα του συζύγου της ενεργούσα ως αντιπρόσωπός του⁷⁵.

Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται εξ άλλου και από το ιστορικό κάποιας άλλης υποθέσεως που εκδικάζεται από κοινοτικό κριτήριο στα 1722⁷⁶. Αντίδικοι

73. "καὶ θεωρώντας τὸ ἄνωθεν στρουμέντο καντζηλλιερικό, τὸ ὁποῖο νομινάρεϊ πῶς πουλιέται τὸ ὁμοιο ἀμπέλι (ρεάλια) 90", στιχ. 13–14. Από την ειδική αναφορά του δικαστηρίου στον νοταριακό χαρακτήρα του πωλητηρίου συμβολαίου προκύπτει η αυξημένη δημοσία πίστη που απολάμβαναν τα έγγραφα που συντάσσονταν ή καταχωρούνταν σε νοταριακούς κώδικες από τους νοταρίους ή τους κατζηλλιέρηδες έναντι των ιδιωτικών συμβολαίων. Για το θέμα βλ. Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 132 και κυρίως Ζ έ π ο υ , Η παράδοσις δι' εγγράφου κ.λπ., ὁπ. π., σ. 217–229.

74. Πρβλ. ωστόσο σχετική απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου που εισάγει εξαίρεση από τον εθιμικό αυτό κανόνα: "Πολλάκις ὁμως ἀνηροῦντο αἱ γινόμεναι, εἴτε μερικῶς εἴτε διὰ δημοσίου τρόπου πωλήσεως, ὅταν ἤθελεν ἀνακαλυφθῇ, ὅτι τὸ πωληθὲν ἐδόθη εἰς τιμὴν ὀλιγωτέραν τῆς παριστανομένης ποσότητος καὶ τοῦτο διὰ δολίου τρόπου, ὅπως παραιτηθῇ ἐξ αὐτοῦ τοῦ κτήματος ὁ ἔχων πλειότερον δικαίωμα συγγενής." (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957), σ. 12).

75. Πρβλ. επίσης Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 903 έτους 1668, στιχ. 8, σ. 541.

76. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 150 έτους 1722, σ. 158.

στην υπόθεση αυτή είναι ο πατέρας Δομένεος Μεσένας και ο γιός Μιχελής Μεσένας. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως αυτής, το επίδικο ακίνητο το οποίο προερχόταν από την περιουσία της γιαγιάς του ενάγοντος (Αννούσας, "καλής" του Μιχελή), είχε στο παρελθόν τεθεί σε πλειστηριασμό λόγω χρεών από τους επιτρόπους και προεστούς του νησιού. Κατά τη διαδικασία του πλειστηριασμού το ακίνητο κατακυρώθηκε στον πατέρα του ενάγοντος ο οποίος προέβαλε το δικαίωμα προτιμήσεως της γυναίκας του⁷⁷. Ήδη, με την αγωγή αυτή, ο γιός διεκδικεί το ακίνητο ως νόμιμος κληρονόμος της μητέρας του ("ὡς πρῶμα γονικὸν ὅπου συνκατεβαίνει ἀπὸ / τὴν μητέρα του", στιχ. 17)⁷⁸. Το δικαστήριο δέχεται την αγωγή "ἐπειδὴ καὶ ἡ προτιμὴ νὰ συνκατεβαίνει ἀπὸ τῆς μάννας/ του ἄνωθεν Μιχελή" (στιχ. 22, 23) με τον όρο ότι ο γιός θα πληρώσει στον πατέρα του το πλειστηρίασμα και τα λοιπά έξοδά του επί του ακινήτου.

II. Προθεσμίες ασκήσεως του δικαιώματος

Προκειμένου να αρθεί η αβεβαιότητα που επροκαλείτο στην πρακτική των συναλλαγών από το ενδεχόμενο ασκήσεως δικαιωμάτων προτιμήσεως, η άσκηση του δικαιώματος υπέκειτο σε προθεσμία μετά την παρέλευση της οποίας επήρχετο η απόσβεσή του. Για ευνόητους λόγους, η προθεσμία ήταν διαφορετική για αυτούς που απουσίαζαν από το νησί και διαφορετική για τους μη απουσιάζοντες κατά τον χρόνο της εκποιήσεως⁷⁹.

α. Προθεσμία για τους μη απουσιάζοντες από το νησί κατά το χρόνο της εκποιήσεως.

Εάν κατά τον χρόνο της εκποιήσεως ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως συγγενής δεν απουσίαζε από το νησί της Μυκόνου, το δικαίωμα προτιμήσεως έπρεπε να ασκηθεί μέσα σε αποσβεστική προθεσμία 40 ημερών.

Ειδικότερα σε δικαστική υπόθεση έτους 1725⁸⁰, τα τέκνα της πωλήτριας (Αννέ-

77. "διά/προτιμή της γυναικός του ὀνόματι Φραντζέσκα, καθὼς τὸ ἱκάντο διαλαβάνει γραμμέ/ε]νο στοὺς 1697 Αὐγούστου 8", στιχ. 8-9.

78. Το δικαίωμα για επίκληση ακυρότητας απαλλοτριωτικής συμβάσεως "κοντετζιονάδας" γονικής περιουσίας δεν υπέκειτο σε χρονικούς περιορισμούς, όπως το δικαίωμα προτιμήσεως. Για τούτο και δεν απορρίπτεται η αγωγή του γιού παρά την πάροδο 25 ετών από τον πλειστηριασμό (1697-1722).

79. Πρβλ. Εξάβιβλος, III, III, 106, 111 (30 ημέρες για τους παρόντες, 4 μήνες για τους απόντες)· Συνταγμάτιον, XXXII, γ', σ. 213 (30 ημέρες για τους παρόντες, 4 μήνες για τους απόντες)· Μολδαβικός Κώδιξ, JGR, VIII, § 1436, σ. 177 (6 μήνες για τους παρόντες, 5 έτη για τους απόντες)· Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, ε', σ. 428 (4 μήνες για τους απόντες).

80. Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 154 έτους 1725, σ. 162.

ζα του Μπάου, Φραζέσκα) ασκούν δικαίωμα προτιμήσεως για ακίνητο που πούλησε η μητέρα τους σε τρίτους (στους Φραζέσκα και Ζωρζή Μήλιο) πριν από 29 χρόνια. Το δικαστήριο απορρίπτει τη διεκδίκηση διότι πέρασε άπρακτη η προθεσμία των 40 ημερών από την εκποίηση μέσα στην οποία έπρεπε να ασκηθεί το δικαίωμα προτιμήσεως ("και αποφασίζουν...νά τοίς κάμουν ως θέλουν και βούλονται ως / καλές αγορές των έπειδή και περάσονται) σαράντα ήμερες όπου αφόντις πουληθή πρόμα/[δέν έχ]] και δέν τό γυρέσουν δέν έχει πλέον δικαίωμα κατά τό συνήθει τοῦ τόπου νά/γυρεύη τινάς πλέον τίποτ(ας)", στιχ. 14-18)⁸¹.

Ομοίως σε υπόθεση έτους 1721⁸², η κόρη του πωλητή (Μαντελένα, κόρη Ιωάννη Ρουσούνελου) δεκδικεί ακίνητο το οποίο ο πατέρας της πριν από 28 χρόνια πούλησε στον πατέρα του εναγομένου (Μανώλη Κονταρίνου). Το δικαστήριο απορρίπτει την αγωγή διότι το "κοντράδιτο" κατά της εκποιήσεως δεν προβλήθηκε έγκαιρα από την ενάγουσα ("και αυτοί δέν έκοντραδίζουν κατά τό συνήθει τοῦ τόπου από έτότες", στιχ. 17, 18).

Ασαφές παραμένει από ποιά ακριβώς χρονικό σημείο άρχιζε να τρέχει η παραπάνω προθεσμία. Από την κατάρτιση της συμβάσεως ή από τότε που οι ενδιαφερόμενοι πληροφορούνταν την εκποίηση; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό συναρτάται με το ζήτημα εάν υπήρχε υποχρέωση των συμβαλλομένων, και μάλιστα τόσο του πωλητή όσο και του αγοραστή⁸³, να ειδοποιήσουν τους έχοντες δικαίωμα προτιμήσεως σχετικά με την επικείμενη εκποίηση του ακινήτου, σύμφωνα και με τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο της προτιμήσεως (υποχρέωση "προφωνήσεως")⁸⁴. Και

81. Χρησιμοποιείται βέβαια η έκφραση "πρετεντέρουν" (από το ιταλ. pretendere, αξιώ, απαιτώ- στιχ. 6), όμως δεν πρόκειται για διεκδίκηση γονικού αλλά για άσκηση δικαιώματος προτιμήσεως δεδομένου ότι η διεκδίκηση γονικού, όπως θα δούμε πιο κάτω (§ 7), δεν υπέκειτο σε αποσβεστική παραγραφή ή προθεσμία.

82. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 144 έτους 1721, σ. 153.

83. Για την πιθανή υποχρέωση και του αγοραστή να ειδοποιήσει τους δικαιούχους προτιμήσεως εάν ο πωλητής δεν προέβαινε σε γνωστοποίηση της εκποιήσεως βλ. Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 245.

84. Πρβλ. Εξάβιβλος ΙΙΙ, ΙΙΙ, 105, "... ή αυτή πάλιν όμοίως γινέσθω προφωνήσεις, ίνα έντός λ' ήμερών τό άξιον τίμημα αυτοί άνυπερθέτως καταβάλλοντες.." και 108: "Μετά μέντοι δεκαετίαν άνεπιφωνήτην κατά των όπωσοῦν συναλλαζάντων ή δωρεάς δεξαμένων ή έκ διαθήκης τι κτησαμένων οὔδεμία παρ' οὔδενός των έντεῦθεν προτιμωμένων ή και ως έκ τοῦ δημοσίου ζήτησις έσται" καθώς και ΙΙΙ, ΙΙΙ, 110, "εί γάρ προεφωνήτην, τη τετραμήνῳ αποκλείομαι...". Επίσης, Συνταγματίον, XXXII, ζ', σ. 213, "Η διορία δέ των τριάντα ήμερών και τεσσάρων μηνών νά αρχίζη από την ήμέραν, όπου μάθη την πώλησιν ό έχων την προτίμησιν, την όποιαν μεθ' όρκου θέλει πληροφορήσει είς την κρίσιν, ότι τότε τό έμαθεν, όταν δηλ. έκίνησε την άγωγήν του, και όχι νά μετρηται από την ήμέραν της πώλησεως". Μολδαβικός Κώδιξ, JGR, VIII, § 1434, σ. 177· Νομικόν Πρόχειρον, Βίβλ. Β', 38, ζ', σ. 429. Για το ζήτημα πρβλ. και

τούτο διότι, εάν υπήρχε υποχρέωση ειδοποιήσεως ("προφωνήσεως") των πλησιέστερων συγγενών και των συμπλίων σε περίπτωση μελλοντικής πωλήσεως, τότε το δικαίωμα προτιμήσεως θα έπρεπε να ασκηθεί μέσα σε ορισμένη προθεσμία από την ειδοποίηση⁸⁵. Εξ άλλου, αν υφίστατο νομική υποχρέωση ειδοποιήσεως και οι ενδιαφερόμενοι δεν είχαν τελικά ειδοποιηθεί ή εάν, για κάποιους άλλους λόγους ανωτέρας βίας, είχαν εμποδιστεί οι δικαιούχοι να ασκήσουν το δικαίωμα προτιμήσεως, τίθεται το ερώτημα εάν υπήρχε κάποια άλλη προθεσμία μετά την πάροδο της οποίας το δικαίωμα προτιμήσεως δεν μπορούσε να ασκηθεί λόγω όμως χρησιμότητας του αγοραστή⁸⁶.

Σαφείς πληροφορίες δεν έχουμε σχετικά με τα ζητήματα αυτά. Μια υπόθεση που μπορεί ενδεχομένως να στηριχθεί είναι ότι απόσβεση του δικαιώματος προτιμήσεως σε περίπτωση που είχε γίνει ειδοποίηση και ο ενδιαφερόμενος δεν είχε προσέλθει επήρχετο μόνο για τους "κολιτεράνους" (γείτονες) και όχι για τους συγγενείς του πωλητή, οι οποίοι μπορούσαν να ασκήσουν το δικαίωμα και μετά την κατάρτιση της μεταβιβαστικής δικαιοπραξίας εντός βεβαίως των νομίμων προθεσμιών⁸⁷. Μία άλλη πάλι εκδοχή είναι ότι υπήρχε υποχρέωση ειδοποιήσεως, η οποία

Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 246 σημ. 142.

85. Στη Μύκονο, στις περιπτώσεις εκποιήσεως των κατασχεθέντων πραγμάτων των οφειλετών δια δημοσίου αναγκαστικού πλειστηριασμού, η ειδοποίηση των "προσσίμων" επιτυγχάνετο δια της "διαλαλήσεως", της δημοσίας δηλαδή γνωστοποιήσεως του γεγονότος του επικείμενου πλειστηριασμού. Για την προθεσμία ασκήσεως των δικαιωμάτων προτιμήσεως στις ειδικές αυτές περιπτώσεις βλ. Λ. Π α π α ρ ή γ α – Α ρ τ ε μ ι ά δ η , "Η αναγκαστική εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων. Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου (1600-1821)", ΕΚΕΙΕΔ 34 (1998), σ. 166-169. Για την υποχρέωση να ειδοποιηθούν αυτοί που τυχόν είχαν δικαιώματα προτιμήσεως στην τουρκοκρατούμενη Σύρο, οπότε η πρόσκληση που είχε γίνει πριν από την πώληση επέφερε άρση του δικαιώματος προτιμήσεως βλ. σχετικά Δ ρ α κ ά κ η Σύρος σ. 223 σημ. 1. Επίσης για τη μη απόσβεση του δικαιώματος προτιμήσεως εφ' όσον ο πωλητής είχε παραλείψει να ανακοινώσει τη πρόθεσή του στους ενδιαφερομένους ούτε και είχε ζητήσει προσφορά τους βλ. Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Πράτσια, σ. 365 = μετ. Ρομπάκη, σ. 680.

86. Για την απόσβεση του δικαιώματος προτιμήσεως μετά την πάροδο μιας δεκαετίας σε περίπτωση μη γνωστοποιήσεως της εκποιήσεως βλ. Εξάβιβλος, ΙΙΙ, ΙΙΙ, 110, "...εί δέ μη προεφωνήσθην, ή δεκαετία φυλλάττεται μοι". Ομοίως, Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, ζ', σ. 429, "...διατί εάν δέν τόν έρωτήσουν εκείνον...δύνатаι ό πλησιαστής έως δέκα χρόνους νά κινήση άγωγήν καί νά τό πάρη". Για το ζήτημα αυτό σε σχέση με την εκκλησιαστική νομολογία της βυζαντινής περιόδου βλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 248.

87. Η εύνοια αυτή ειδικά υπέρ των γονέων του πωλητή απαντάται και στο αρχαίο ρωμαϊκό δίκαιο κατά παρέκκλιση από τα ισχύοντα στον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως (F o t i n o σ. 131).

ίσχυε χωρίς διάκριση για συγγενείς και "κολιτεράνους", κατά τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο. Ειδικά δε για την άσκηση του δικαιώματος προτιμήσεως των "κολιτεράνων", τούτο συνάγεται από δικαστική απόφαση έτους 1823⁸⁸ καθώς και από νοταριακές πράξεις έτους 1778⁸⁹ όπου σαφώς αναγράφεται η υποχρέωση ειδοποίησεως "κολιτεράνου" κατά την πώληση γειτονικού του κτήματος. Επίσης είναι πιθανόν ότι η δεκαετής προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος προτιμήσεως που ίσχυε στον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως όταν δεν είχε γίνει ειδοποίηση⁹⁰ ετηρείτο και στη Μύκονο σε περίπτωση που δεν είχε ειδοποιηθεί ο προτιμώμενος⁹¹.

Διατρέχοντας τα έθιμα των άλλων περιοχών του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου, παρατηρούμε ότι η υποχρέωση γνωστοποίησεως της επικείμενης εκποίησησεως ίσχυε εθιμικά στην Τήνο, όπου μόνον λόγω πολυκαιρίας αποσβέννυται το δικαίωμα προτιμήσεως για τους μη απουσιάζοντες από το νησί που τυχόν δεν είχαν ρητά ειδοποιηθεί⁹². Επίσης στην Άνδρο οι προτιμώμενοι ειδοποιούνται 15 ή 20 ημέρες πριν από την αγοραπωλησία, με έγγραφη προκήρυξη των Μνημόνων ή του συμβολαιογράφου⁹³. Στη Νάξο, με οποιοδήποτε τρόπο και αν γίνεται η εκποίηση, πρέπει ο πωλητής να καταθέσει έγγραφη ειδοποίηση στην καγκελλαρία, η οποία ύστερα καταγράφεται στον Κώδικα μαζί με το συμβόλαιο αγοραπωλησίας⁹⁴. Στη Θήρα παρέχεται τριήμερη προθεσμία μετά τη γνωστοποίηση της πωλήσεως⁹⁵. Στη Σύρο ήταν επίσης υποχρεωτική η δημόσια γνωστοποίηση της επικείμενης πωλήσεως,

88. Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 209 έτους 1823, σ. 224. Εδώ η προτίμηση ασκείται από σύμπλιο του εκποιηθέντος, μετά πάροδο αρχετών ημερών από την κατάρτιση της πωλήσεως (*"ήμερων οὐκ ὀλίγων"*, στιχ.4). Πόσων ημερών δεν αναφέρεται, αλλά φαίνεται ότι, σε περίπτωση μη ειδοποίησεως, ή δεν υπήρχε τακτική προθεσμία για την άσκηση του δικαιώματος προτιμήσεως ή η προθεσμία άρχιζε να τρέχει από τότε που οι ενδιαφερόμενοι πληροφορούνταν την εκποίηση (*"καὶ ὄντες σύμπλιοι καὶ μὴν ὄντες ἐρωτημένοι ἐνε/φανίσθησαν ἀμέσως εἰς τὴν κοινὴν Καγκελλαρίαν καὶ ἀνά/φερον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην"*, στιχ. 6-8).

89. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1709 έτους 1778, στιχ. 4, σ. 999 (*"δέν τὴν ἐβιζάρανε (από το ιταλ. anvisare ειδοποιώ, αναγγέλλω, γνωστοποιώ) ὡς κολιτεράνον"*) και 1737 έτους 1778, στιχ. 3, σ. 1011.

90. Πρβλ. Εξαβιβλος III, III, 108.

91. Πρβλ. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, δικ. αποφ. αριθ. 15 έτους 1667 (*"ἐρχό/μενος...ἀπὸ τὴν Χίο καὶ μὴ βάνοντας κοτράδιτο σὲ ἡμέρες 40 καὶ ἤφηνεν/καὶ ἐπέρασεν χρόνοι πλεῖο παρὰ δέκα, κατὰ τὴν τάξιν καὶ κουνσέτα τοῦ τόπου μας"*, στιχ. 19-21).

92. Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 212-3.

93. JGR, VIII, σ. 458.

94. Κώδικας εθίμων Νάξου 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', λθ', σ. 538, 540.

95. Έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α' σ. 501, 517 και παρατηρήσεις επί του κεφ. Α' των γραπτών εθίμων, σ. 517.

από την οποία και άρχιζε να τρέχει και η δεκαήμερη προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος προτιμήσεως. Η παράλειψη δε δημόσιας γνωστοποίησης της εκποίησης δημιουργούσε σχετική ακυρότητα της πώλησεως για τους έχοντες το δικαίωμα προτιμήσεως⁹⁶. Στη Σκύρο επίσης γινόταν δημόσια αναγγελία ("διαλάληση") της επικείμενης εκποίησης για 15 ημέρες από ειδικό διαλαλητή και σε ειδικό τόπο⁹⁷. Τέλος, υποχρέωση ειδοποίησης υπήρχε και στις περιοχές της Σαντορίνης⁹⁸ καθώς και του Αγίου Πέτρου και των Φιλίων Καλαβρύτων⁹⁹.

Κατά συνέπεια τα παραπάνω συγκριτικά έθιμα παρέχουν ένα πρόσθετο επιχείρημα υπέρ της ισχύος της υποχρεώσεως ειδοποίησης των προτιμώμενων προσώπων και στο νησί της Μυκόνου.

β. Προθεσμία για τους απουσιάζοντες από το νησί κατά τον χρόνο της εκποίησης

Εάν η πώληση είχε γίνει όταν ο συγγενής απουσίαζε από το νησί κατά τον χρόνο της εκποίησης, έπρεπε το σχετικό δικαίωμα προτιμήσεως να ασκηθεί μέσα σε προθεσμία 40 ημερών που άρχιζε από την πρώτη επάνοδο του συγγενούς αυτού¹⁰⁰.

Άσκηση δικαιώματος προτιμήσεως, λόγω απουσίας από το νησί κατά τον χρόνο της εκποίησης του έχοντος δικαίωμα προτιμήσεως συγγενούς, απαντάται σε

96. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 222.

97. Α ν τ ω ν ι ά δ η , Ιδιοκτησιακό καθεστώς σ. 78.

98. Έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, παρατηρήσεις επί του κεφ. Α' των γραπτών εθίμων, JGR, VIII, σ. 517.

99. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 30, 70· πρβλ. και Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Πράτεια, σ. 365 = μετ. Ρομπάκη, σ. 680.

100. Για την προθεσμία αυτή βλ. σχετικά Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 15 έτους 1667 σ. 81 όπου απορρίπτεται η διεκδίκηση λόγω δικαιώματος προτιμήσεως διότι το σχετικό δικαίωμα δεν ασκήθηκε εμπρόθεσμα, δηλαδή μέσα σε 40 ημέρες από την επάνοδο του συγγενούς ("έρχόμενος...από την Χίο και μη βάνοντας κοιτάδιτο σε ημέρες 40 και ήφηκεν/και έπέρασαν χρόνοι πλείο παρά δέκα, κατά την τάξιν και κουνσουέτα του τόπου μας", σιχ. 19-21). Πρβλ. όμως τη διαφορετική απάντηση που δίδεται από τη [δημογεροντία] Μυκόνου στα 1833: "...εάν δέ τις εκ των συγγενών ήτον άπών, μετά δέκα ημέρας της ελεύσεως του είχε δικαίωμα να αναλάβη τό πωληθέν, άφου έδιδε της άγοράς τά χρήματα και τά δι' αυτό γινόμενα έξοδα" (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10). Πιθανολογούμε ότι, με τη σταδιακή αύξηση του αριθμού μετακινήσεων των κατοίκων του νησιού και για λόγους ίσως μεγαλύτερης ασφάλειας των συναλλαγών, η προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος για αυτούς που απουσίαζαν από το νησί περιορίστηκε από 40 σε 10 μέρες.

δικαστικές αποφάσεις των ετών 1664¹⁰¹, 1678¹⁰², 1706¹⁰³, 1710¹⁰⁴ καθώς και σε νοταριακές πράξεις των ετών 1664–1669¹⁰⁵, οι οποίες όμως δεν είναι διαφωτιστικές ως προς την ακριβή προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος σε περίπτωση απουσίας του προτιμωμένου από τη Μύκονο. Παρατηρούμε πάντως ότι σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τονίζεται το γεγονός της πρόσφατης αφίξεως του ενδιαφερομένου στο νησί.

Κατά την παραβολή της τοπικής συνήθειας της Μυκόνου σχετικά με το ζήτημα αυτό με τις αντίστοιχες άλλων περιοχών, γίνεται αντιληπτό ότι οι προθεσμίες αυτές διέφεραν από τόπο σε τόπο ανάλογα με τις ανάγκες των συναλλαγών κάθε περιοχής. Έτσι, στην Άνδρο, οι έχοντες δικαίωμα προτιμώσεως χάνουν το δικαίωμα μετά την παρέλευση ενός έτους ή το πολύ δύο ετών¹⁰⁶, στη Φολέγανδρο το δικαίωμα προτιμώσεως χάνεται μετά από 5 έτη για τους απόντες¹⁰⁷, στη Θήρα μετά από ένα έτος

101. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 8 έτους 1664.

102. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 23 έτους 1678.

103. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 64 έτους 1706, στιχ. 8, σ. 75 (στην υπόθεση αυτή ο ενάγων, γιός της πωλήτριας, ισχυρίζεται ότι απουσίαζε κατά τον χρόνο της εκποίησης, πλην όμως ο αγοραστής αποδεικνύει με μάρτυρες ότι ήταν παρών κατά την εκποίηση και έτσι η πώληση δεν ακυρώνεται), 82 έτους 1706, στιχ. 11, σ. 91.

104. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 102 έτους 1710, σ. 112. Εδώ το δικαίωμα προτιμώσεως της κόρης των πωλητών ασκείται εμπρόθεσμα, μόλις δηλαδή αυτή επιστρέφει στο νησί (*"Καί τήν σήμερον ἐρχόμενοι ἀπὸ τὴν Κωστα/τινόπολι ἡ ἄνωθεν Ἑρήνη καὶ ἐφανερώθη ἔμπροσθε εἰς τὴν κρίσι ζητώντας νὰ γένῃ δι/καιοσύνη, νὰ πάρῃ τὸ ἄνωθεν σπίτι ὅπου ἐπούλησαν οἱ γονοὶ τῆς διὰ προτιμὴν τῆς κατὰ τὰ ἀνατέτια τοῦ τόπου μας ἔστοντας καὶ νὰ μὴν εὐρισκούντονε εἰς τὸ παρὸ νησί τὸν καιρὸ ποὺ ἐπούλησαν οἱ γονοὶ τῆς τὸ ἄνωθεν σπίτι..."*, στιχ. 7–10). Για τούτο και ακυρώνεται η πώληση μολονότι έχουν παρέλθει 24 χρόνια από την εκποίηση.

105. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 174 έτους 1664, 265 έτους 1668 (*"καὶ τὴν σήμερον ἐρχόμενος...ἀπὸ τὴν ξενητειάν καὶ κοντραδίδροντας"*, στιχ. 6), 452 έτους 1665 (*"τὴν σήμερον ἐρχόμενος...ἀπὸ τὸ ταξίδι/ὁποῖος πρεξεντάρεται/εἰς τὸ ὀφίτζιο (απὸ το ἰταλ. officio, αρχή, εξουσία) τῆς καν/τζιλαρίας βάζοντας/τὸ παρὸν κοντραδίτο/διὰ τὸ ἄντικρον στρουμέντο/ἐπειδὴ καὶ ὅταν ἐπουλῇ νὰ ἡλείπεν εἰς τὸ βιάζον (απὸ το ἰταλ. viaggio, ταξίδι) εἰς τοῦτο πρετεντέ/ρει νὰ στέκουν τὰ δικαιώ/ματά του ἀνοιχτά"*, στιχ. 3–13), 654 έτους 1666 (*"καὶ τὴν σήμερον ἐρχόμενος ἐκοντραδίδρουν ὡς προσιμώτερος ἐδικός"*, στιχ. 10, 11), 796 έτους 1667 (*"καὶ ἐρχόμενη...ἀπὸ τὴν ξενητεία ἐβαλεν κοντραδίτο κατὰ τὴν τάξιν καὶ κονσουέτα τοῦ τόπου εἰς τὴν κατζιλαρία"*, στιχ. 8–10), 980 έτους 1669 (*"καὶ τὴν σήμερον ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν κω-σταν/τινόπολη γυρεῖόντας τὸ ἄνωθεν πράμα διὰ προτιμὴ τῆς μητρός αὐτοῦ"*, στιχ. 8, 9), 1001 έτους 1669 (*"λέγει πὼς νὰ ἡλείπεν στὴν μπόλι ἀπὸ παιδιόθεν, ὁποῖος εἶχεν κά/ποια δικαιώματα εἰς τοῦτο τὸ νησί σὲ πράματα γονικά του μὲ κοντραδίτο εἰς τὴν κατζιλαρία"*, στιχ. 5–7).

106. Π α σ χ ᾶ λ η , Νομικά ἔθιμα τῆς νήσου Ἀνδρου κ.λπ., ὁπ. π., σ. 10· Χ ρ υ - σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 6.

107. Ἔθιμα Φολεγάνδρου έτους 1808 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 184 = JGR, VIII, σ. 522).

για τους παρόντες, όταν η εκποίηση έγινε με δολιότητα, και 15 έτη για τους απόγονους από το νησί. Στη Θήρα αποκλείονται από το δικαίωμα προτιμήσεως οι συγγενείς που παντρεύτηκαν σε άλλο τόπο εκτός εάν επιστρέψουν και κατοικήσουν στο νησί και πληρώνουν τους ετήσιους δημόσιους φόρους (χαράτζια κ.λπ.)¹⁰⁸. Και πάλι όμως μπορούν να προβάλουν το δικαίωμα προτιμήσεως μόνον για εκείνα τα περιουσιακά στοιχεία που πρόκειται να εκποιηθούν στο μέλλον. Το σχετικό δικαίωμα πάντως έπρεπε να ασκηθεί μέσα σε οκτώ ημέρες από την άφιξη στο νησί, είτε με την επιστροφή του τιμήματος στον αγοραστή είτε με την κατάθεση του τιμήματος στην κοινοτική κατζελαρία μαζί με τα υπόλοιπα έξοδα του αγοραστή¹⁰⁹. Αντιθέτως για τους κατοίκους του νησιού το δικαίωμα προτιμήσεως αποσβέννεται μετά από παρέλευση 15 ετών¹¹⁰. Στη Νάξο τίθεται από τους προεστώτες ειδική προθεσμία για την άσκηση των δικαιωμάτων προτιμήσεως εκείνων που απουσιάζουν από το νησί, ανάλογα με την απόσταση όπου βρίσκονται και εφ' όσον δεν έχουν συζύγους ή τέκνα ή κάποιον εκπρόσωπό τους στο νησί. Δεν έχουν όμως δικαίωμα προτιμήσεως οι συγγενείς ή οι γείτονες που παντρεύτηκαν και διαμένουν σε ξένο τόπο¹¹¹. Στη Σύρο η προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος ορίζεται σε ένα έτος, εκτός εάν ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως είναι σκλαβωμένος οπότε δεν επέρχεται παραγραφή του δικαιώματος¹¹². Στον Άγιο Πέτρο, χάνεται το δικαίωμα εάν ο προτιμώμενος απουσιάζει από την περιοχή κατά τον χρόνο της αγοραπωλησίας¹¹³. Τέλος, στο Οίτυλο, το δικαίωμα χάνεται μετά την παρέλευση ενός έτους για αυτούς που απουσιάζουν σε ξένο και μακρινό τόπο και δεν έχουν πατέρα ή ανήλικο τέκνο στην περιοχή¹¹⁴.

III. Τρόπος ασκήσεως του δικαιώματος

α. Κατάθεση "κοντραδίτο"¹¹⁵ κατά της πωλήσεως

Ο ασφαλέστερος τρόπος για να γνωστοποιηθεί δημόσια η άσκηση του δικαιώ-

108. Έθιμα Θήρας και Ανάφης 1797 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 149 = JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 506).

109. Έθιμα Θήρας και Ανάφης 1797 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 149 = JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 504, 505).

110. Η προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος προτιμήσεως μειώθηκε αργότερα από 15 σε 2 έτη λόγω των πολλών διενέξεων που δημιουργούσε η μακρόχρονη αποσβεστική προθεσμία (JGR, VIII, παρατηρήσεις επί του κεφ. Α' των γραπτών εθίμων, σ. 517).

111. Κώδικας εθίμων Νάξου του 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μδ', σ. 539.

112. Γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1695, JGR, VIII, σ. 499· Γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1812, JGR, VIII, σ. 501.

113. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 30, 31.

114. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 49.

115. *κοντραδίτο*: από το ιταλ. *contradire*, προβάλλω αντίρρηση.

ματος προτιμήσεως¹¹⁶ των συγγενικών προσώπων¹¹⁷ και να περιβληθεί αυτή το απαιτούμενο κύρος, ήταν η κατάθεση στην κατζηλαρία της Κοινότητας Μυκόνου του λεγόμενου "κοντραδίτο" κατά της εκποίησησεως¹¹⁸. Το "κοντραδίτο" αποτελούσε μονομερή δήλωση βουλήσεως του εκάστοτε δικαιούχου με την οποία ασκείτο το σχετικό δικαίωμα προτιμήσεως και είχε ως συνέπεια την περιέλευση του γονικού ακινήτου σε αυτόν χωρίς τη συμμετοχή άλλων ενδιαφερομένων προσώπων. Για τον λόγο δε αυτόν η κατάθεσή του περιβαλλόταν το κύρος της συμβολαιογραφικής πράξεως η οποία συντασσόταν από τον κατζηλιέρη, κατεχωρείτο στο αριστερό περιθώριο του πωλητήριου συμβολαίου¹¹⁹, υπογραφόταν δε κατά περίπτωση από 1-3 μάρτυρες. Αυτονόητο είναι ότι το "κοντραδίτο" έπρεπε να κατατεθεί μέσα στην αποθεστική προθεσμία των 40 ημερών του δικαιώματος προτιμήσεως¹²⁰.

116. Αλλά και της εμπράγματης αγωγής διεκδικήσεως γονικών.

117. "*Ὡσάν πλιό πρόσσιμος ἢ πρόθυμος ἢ ὡς προσιμώτερος ἐδικός*" κατά την έκφραση που χρησιμοποιείται κατά κανόνα στις σχετικές νοταριακές πράξεις προκειμένου περί ασκήσεως δικαιώματος προτιμήσεως από συγγενικά πρόσωπα.

118. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 19 έτους 1701, στιχ. 9, 12, 14, 21 έτους 1701, στιχ. 8, 9, 66 έτους 1796, στιχ. 13, 14, 15, 115 έτους 1710, στιχ. 28, 116 έτους 1710, στιχ. 10, 121 έτους 1716, στιχ. 22, 23, 130 έτους 1720, στιχ. 18, 139 έτους 1720, στιχ. 9, 10, 11, 144 έτους 1721, στιχ. 17, 18· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1 έτους 1663, 8 έτους 1663, 25 έτους 1663(;), 56 έτους 1663, 393 έτους 1665, 174 έτους 1664, 265 έτους 1688, 275 έτους 1664, 319 έτους 1664, 349 έτους 1664, 383 έτους 1665, 452 έτους 1665 (δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για συγγενή), 662 έτους 1666, 673 έτους 1666, 702 έτους 1666, 717 έτους 1667, 796 έτους 1667, 903 έτους 1668, 1052 έτους 1669, 1074 έτους 1669 (ασκούν κοντραδίτο "*οἱ κληρονόμοι...οἱ ἀρσενικοί*"", στιχ. 3-5), 1101 έτους 1670, 1138 έτους 1670, 1219 έτους 1670, 1242 έτους 1670, 1249 έτους 1670, 1283 έτους 1671, 1367 έτους 1671, 1381 έτους 1671, 1385 έτους 1671, 1386 έτους 1671, 1412 έτους, 1413 έτους 1671, 1638 έτους 1674, 1681 έτους 1669. Στη Σύρο το δικαίωμα προτιμήσεως ασκείται με την κατάθεση σχετικής δηλώσεως στην κοινοτική κατζηλαρία μέσα σε προθεσμία 10 ημερών ή ενός έτους για τους απουσιάζοντες (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 222).

119. Πρβλ. τη δικαστική απόφαση με αριθ. 66 έτους 1796 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 77) η οποία θεωρεί άκυρο ("*ινβάλιτο*", από το ιταλ. invalido, άκυρο) στιχ. 26, 27) το "κοντραδίτο" λόγω και της μη καταχωρίσεώς του στον κατζηλιερισμό κώδικα ("*καί πώς μάνκον*" (ή "μανκαμέντο", από το ιταλ. mancamento, έλλειψη, ελάττωμα, σφάλμα) *δέν φαίνεται* | *διά γράφον* | *μόνον πώς ἡ κερά παπαδιά τοῦ ποτέ...κανσηλλιέρη λέγει πώς ἐβάλθη τὸ ἄνωθεν βουλοτήρι εἰς τὴν κανσηλλαρία των*", στιχ. 19-22).

120. Κατά κανόνα πάντως οι ενδιαφερόμενοι έσπευδαν να καταχωρήσουν στην κατζηλαρία της Κοινότητας το σχετικό "κοντραδίτο". Τούτο προκύπτει από πλήθος νοταριακών πράξεων όπου η καταχώριση του "κοντραδίτο" έχει γίνει σε ιδιαίτερα σύντομη προθεσμία μετά την κατάρτιση της αγοραπωλησίας. Έτσι σε ορισμένες νοταριακές πράξεις έχουμε καταχώριση μετά 1 μήνα από την πώληση (αριθ. 1 έτους 1663) ή και 7 ημερών (αριθ. 319 έτους 1664, 1242 έτους 1670) ή 11 ημερών (αριθ. 1241 έτους 1670) ή 13 ημερών (αριθ. 1283

Ορισμένες φορές ωστόσο το "κοντραδίτο" είχε χαρακτήρα καθαρά προληπτικό προκειμένου να διασφαλισθεί το δικαίωμα προτιμήσεως σε περίπτωση μελλοντικής προσβολής του. Στις περιπτώσεις αυτές φαίνεται ότι δεν ήταν δυνατή η άμεση προσφυγή στη δικαιοσύνη, είτε λόγω μακρόχρονης απουσίας του ενδιαφερομένου από τη Μύκονο¹²¹ είτε λόγω ανυπαρξίας τουρκικής ή άλλης δικαστικής αρχής στην οποία θα επιθυμούσε αυτός να προσφύγει για να διεκδικήσει το δικαίωμά του¹²². Τούτο προκύπτει από νοταριακές πράξεις των ετών 1669, 1670, 1684, 1688, 1681 καθώς και από κάποια δικαστική απόφαση του έτους 1796¹²³.

β. Επιστροφή του τιμήματος της πώλησεως στον αγοραστή

Εάν τελικά, λόγω του δικαίου της προτιμήσεως, η πώληση γονικού ακινήτου ακυρωνόταν, ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως όφειλε να καταβάλει στον αγοραστή αφ' ενός μεν το τίμημα της πώλησεως¹²⁴ αφ' ετέρου δε την αξία των δαπανών (αναγκαιών και επωφελών) στις οποίες είχε ενδεχομένως προβεί αυτός επί του πράγματος στο μεταξύ διάστημα¹²⁵. Τούτο προκύπτει από πλήθος δικαστικών απο-

έτους 1671).

121. Τούτο, για παράδειγμα, αναφέρεται στις νοταριακές πράξεις **1001, 1680, 1681** έτους 1669 (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος σ. 598, 983, 984).

122. Όπως ρητώς αναφέρεται σε νοταριακή πράξη έτους 1684: *"ἐπειδὴ καὶ νὰ μὴν εὐρίσκεται εἰς τὸ παρὸ νησὶ μετ' ἐλάττω (απὸ τὸ ἰταλ. bilancia, ζυγαριά) τῆς δικαιοσύνης...εἰς πᾶσα καιρὸ πού ἤθελεν ἔλθαι δικαιοσύνη"* (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 948, στιχ. 5-7, σ. 567 σ. 567).

123. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **263** έτους 1691 (*"γὰ νὰ στέκουνται τὰ δικαιώματά του ἀνοιχτά εἰς πᾶσα καιρὸ πού θέλει γινέψει διὰ προτιμὴ τῶν πραγμάτων/τὰ γονικά του νὰ μπορῇ νὰ ἀνεφανιστῇ εἰς πᾶσα κριτήριον διὰ νὰ λάβῃ τὸ δίκαιόν του ἐκεῖνο πού τοῦ ἀγγίζει"*, στιχ. 3-6), **948** έτους 1684, **1242** έτους 1670, **1249** έτους 1670, **1675** έτους 1688, **1680** έτους 1669, **1681** έτους 1669 καθώς και Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **66** έτους 1796 (*"διὰ νὰ εἶναι τὰ δικαιώματά των ἀνοιχτά /εἰς καιρὸ ὅπου ἤθελεν γινέψουν νὰ πᾶνε σὲ κρίσι διὰ τὸ ἄνωθεν πρᾶγμα"*, στιχ. 15-17).

124. Κατ' αρχάς έπρεπε να καταβληθεί το τίμημα που είχε αναγραφεί στο πωλητήριο συμβόλαιο και το οποίο είτε είχε συμφωνηθεί ελευθέρως μεταξύ των συμβαλλομένων είτε είχε προσδιορισθεί "κατ' αποκοπήν" (βλ. πιο κάτω, σημ. 134). Είναι όμως πιθανόν ότι, εάν επρόκειτο για εικονικό τίμημα το οποίο είχε αναγραφεί με τον σκοπό να καταστρατηγηθούν οι κανόνες της προτιμήσεως, τότε καταβαλόταν το τίμημα που πραγματικά είχε καταβληθεί και όχι το εικονικό. Πρβλ. έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 504 και έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μθ', σ. 540.

125. Αντίστοιχα έθιμα απαντώνται στη Νάξο, όπου το σχετικό δικαίωμα ασκείται με την πληρωμή ή με την κατάθεση του τιμήματος και των υπόλοιπων εξόδων του αγοραστή στην κατζηλλαρία (έθιμα Νάξου 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μγ', σ. 539), στη Σύρο όπου, εάν ακυρωνόταν η πώληση, ο προτιμώμενος κατέθετε το τίμημα στην κοινοτική κατζηλλαρία καταβάλλοντας επί πλέον τις δαπάνες και τὰ έξοδα συντάξεως της συμβάσεως στα οποία είχε

φάσεων των ετών 1667, 1701, 1710, 1716, 1720¹²⁶ καθώς επίσης και από πολλές νοταριακές πράξεις των ετών 1663–1675, όπου η σχετική παραιτήση του αγοραστή από το δικαίωμά του κυριότητας επί του εκνικηθέντος ακινήτου και η επιστροφή σ' αυτόν του τιμήματος της πώλησεως καταχωρείται από τον κατ'ηλλίερον στο αριστερό περιθώριο του συμβολαίου αγοραπωλησίας. Το συμβόλαιο αυτό διαγράφεται ακολούθως με κάθετες γραμμές¹²⁷.

Σε περίπτωση συμφωνίας αγοραστή και έχοντος δικαίωμα προτιμήσεως περί παραιτήσεως του πρώτου από το δικαίωμά του κυριότητας επί του ακινήτου, ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως επέστρεφε το τίμημα ενώπιον του κατ'ηλλίερον και μαρτύρων¹²⁸. Το ίδιο ίσχυε και όταν εκδίδετο ευνοϊκή για τον έχοντα δικαίωμα προτιμήσεως δικαστική απόφαση, οπότε και πάλι ο κατ'ηλλίερος συνέτασσε σχετική εξοφλητική πράξη¹²⁹. Σε περίπτωση αρνήσεως του αγοραστή να αποδεχθεί το τίμημα ή, ορισμένες φορές, ταυτόχρονα με την κατάθεση "κοντραδίτο", ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως κατέθετε το τίμημα της πώλησεως στην κατ'ηλλαρία προκειμένου να διασφαλισθεί πλήρως το δικαίωμά του ("δεπόζιτο")¹³⁰.

υποβληθεί ο αγοραστής (Δ ρ α κ α κ η , Σύρος σ. 218–225· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 79 επ.), στη Θήρα όπου ο προβάλλων το δικαίωμα κατέβαλε ακόμα και τα έξοδα καλλωπισμού του ακινήτου (έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, σ. 505), ενώ στη Σκύρο, σε περίπτωση ακυρώσεως της πώλησεως, ο πωλητής είχε την υποχρέωση να καταβάλει στον αγοραστή αποζημίωση πιθανόν διπλάσια του τιμήματος της πώλησεως (Α ν τ ω ν ι ά δ η , Ιδιοκτησιακό καθεστώς σ. 73, 75–78). Πρβλ. σχετικά Εξαβιβλος, III, III, 105, 106· Συνταγματίον, XXXII, δ', ε', θ'· Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, ε', σ. 428.

126. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 11 έτους 1667 (στιχ. 19, 20), 21 έτους 1701 (στιχ. 16), 102 έτους 1710 (στιχ. 30, 31), 112 έτους 1710 (στιχ. 15, 16), 113 έτους 1710 (στιχ. 21, 22, 23), 116 έτους 1710 (στιχ. 11), 135 έτους 1720 (στιχ. 22, 23), 140 έτους 1720 (στιχ. 18).

127. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1 έτους 1663, 8 έτους 1663, 25 έτους 1663, 56 έτους 1663, 214 έτους 1663, 225 έτους 1682 (καταβολή του τιμήματος ενώπιον του νοταρίου και μαρτύρων ύστερα από έκδοση δικαστικής αποφάσεως), 319 έτους 1664, 349 έτους 1664, 350 έτους 1664, 371 έτους 1664 (ομοίως όπως στη 225), 383 έτους 1665, 393 έτους 1665, 662 έτους 1666 (ομοίως όπως στη 225), 673 έτους 1666, 702 έτους 1666, 898 έτους 1668, 903 έτους 1668, 1074 έτους 1669, 1101 έτους 1670, 1133 έτους 1670, 1283 έτους 1671, 1367 έτους 1671, 1381 έτους 1671, 1385 έτους 1671, 1386 έτους 1671, 1412 έτους, 1413 έτους 1671, 1443 έτους 1672, 1479 έτους 1672, 1638 έτους 1674, 1651 έτους 1675.

128. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 25, 56, 225, 319, 349, 350, 383, 393, 673, 702, 898, 903, 1074, 1101, 1133, 1283, 1367, 1381, 1385, 1386, 1413, 1443, 1479, 1638.

129. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 214, 371, 662, 1412.

130. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1 έτους 1663, στιχ. 9–11· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 209 έτους 1823 ("τά όποια γρόσια....εβάλθησαν

IV. Παραίτηση από το δικαίωμα

Απόσβεση του δικαιώματος προτιμήσεως με τη βούληση του δικαιούχου επήρ-
χετο με την υποβολή δηλώσεως παραίτησεως από την άσκηση του σχετικού δικαιώ-
ματος. Η παραίτηση αποτελούσε συνήθως σύμβαση που καταρτιζέτο μεταξύ του
προτιμητέου συγγενούς και του αγοραστή του πράγματος κατόπιν καταβολής σχετι-
κής αποζημιώσεως (ίσης ή και μεγαλύτερης από το τίμημα της πωλήσεως) και πε-
ριβόλετο το κύρος κατ'ελλειρικής πράξεως¹³¹. Εάν δε ο συγγενής που σκόπευε να
παραιτηθεί προέβαλε τον ισχυρισμό ότι το ακίνητο είχε εκποιηθεί σε αξία μικρότερη
της πραγματικής, οι συμβαλλόμενοι όριζαν "στιμαριστάδες"¹³², ειδήμονες δηλαδή
της αξίας των κτημάτων, οι οποίοι επαναπροσδιόριζαν το τίμημα. Η προβολή πα-
ρόμοιου ισχυρισμού ήταν βέβαια επιτρεπτή εφ' όσον η πώληση δεν είχε γίνει από την
αρχή "κατ' αποκοπήν"¹³³, ύστερα δηλαδή από δεσμευτική για τους συμβαλλομένους
εκτίμηση της αξίας του ακινήτου από τους "στιμαριστάδες"¹³⁴. Εάν, σε περίπτωση ε-

δεπόζιτον (από το ιταλ. deposito, κατάθεση, παρακαταθήκη, ενέχυρο) *εἰς τὴν κοινὴν Καρχε-
λαρίαν*", στιχ. 22). Ομοίως και στη δικ. αποφ. 19 έτους 1701 ("*καὶ ἤβαλεν τὴν ὁμοίαν ἀγορά,
ἥγουν τὰ ἄσπρα εἰς τὴ κατ'ελλειρὰ διὰ νὰ λάβῃ /τὸ ὁμοιο σπῖτι κατὰ τὴ προτιμὴ ὅπου εἶχεν*",
στιχ. 12, 13, "*καὶ ἔβαλεν τὴν ὁμοίαν ἀγορά εἰς τὴ κατ'ελλειρὰ κατὰ τὴν ὀζάνσα /ποὺ τρέχει εἰς
τὸ τόπο μας*", στιχ. 9, 10). Σχετικό έθιμο απαντάται και στη Σαντορίνη (έθιμα Θήρας (και
Ανάφης) έτους 1797, Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ο ς σ. 148 = JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505) καθώς
και στη Νάξο (έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε' μα' σ. 539).

131. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1052 έτους 1669, 1053 έτους 1669, 717
έτους 1667, 796 έτους 1667, 181 έτους 1664, 265 έτους 1688, 913 έτους 1668, 876
έτους 1668, 898 έτους 1668, 980 έτους 1669, 1001 έτους 1669, 1219 έτους 1670, 174 έτους
1664, 217 έτους 1663, 368 και 373 έτους 1664.

132. *στιμαριστάδες*: από το ιταλ. stimare, εκτιμητές.

133. Σχετικά με την πώληση "κατ' αποκοπήν" βλ. Γραπτά έθιμα Νάξου έτους 1810, κεφ.
Ε', λη', μζ', σ. 538, 540· Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 124· τ ο υ ί δ ι ο υ , Δικαστικά αποφά-
σεις, αριθ. 8 έτους 1664 και 4 έτους 1657· Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 100·
Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 72· πρβλ. και γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1812 σύμφωνα
με τα οποία απαγορεύεται η πώληση "κατ' αποκοπήν" (JGR, VIII, σ. 501).

134. Όπως αποδεικνύεται από τη σύγκριση του αριθμού των νοταριακών πράξεων της
Μυκόνου, όπου ο προσδιορισμός του τιμήματος γίνεται από "στιμαριστάδες", με τον αριθμό
των νοταριακών πράξεων, όπου οι ίδιοι οι συμβαλλόμενοι καθορίζουν ελεύθερα το τίμημα
("έταιριάσασιν ἀλλήλοι τους", "έσυβάστηκαν ἀλλήλοι τους"), ο συνθετέρος τρόπος προσ-
διορισμού της πραγματικής αξίας του εκποιούμενου ακινήτου, ήταν ο "κατ' αποκοπήν", δη-
λαδή η δεσμευτική εκτίμηση της αξίας του ακινήτου από ιδιώτες εκτιμητές, τους "στιμα-
ριστάδες" (Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 19, 20, 35, 36, 37, 40, 44, 46, 47, 53, 58,
64, 65, 73, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 99, 100 κ. ά). Για το ζήτημα βλ.
επίσης Π α π α ρ ῆ γ α - Α ρ τ ε μ ι ά δ η , Η αναγκαστική εκτέλεση κ.λπ., ό.π.κ., σ. 158-
159, 169.

παναπροσδιορισμού της αξίας του ακινήτου, προέκυπτε διαφορά μεταξύ καταβληθέντος τιμήματος και της πραγματικής του αξίας, τότε ο αγοραστής όφειλε να καταβάλει τη διαφορά αυτή στον διεκδικούντα το ακίνητο συγγενή προκειμένου να παραιτηθεί αυτός από το δικαίωμά του προτιμήσεως¹³⁵.

Σε ορισμένες περιπτώσεις παρείχτο στον αγοραστή εγγύηση ότι, εάν στο μέλλον εμφανισθούν και άλλα άτομα που θα προέβαλαν δικαιώματα προτιμήσεως, τότε υπόχρεος πλέον να αποζημιώσει τα άτομα αυτά θα ήταν ο ήδη αποζημιωθείς από τον αγοραστή συγγενής του πωλητή, ο οποίος και πρώτος είχε ασκήσει το δικαίωμα προτιμήσεώς του¹³⁶. Από εδώ συνάγεται έμμεσα το συμπέρασμα ότι, σε περίπτωση ελλείψεως παρόμοιας συμφωνίας, η παραίτηση του εγγύτερου συγγενή από το δικαίωμα προτίμησης ενεργοποιούσε το δικαίωμα προτίμησης του απώτερου συγγενή (ή του συγκυρίου ή του συμπλίου) και επομένως ο αγοραστής δεν διασφαλιζόταν. Γι' αυτόν τον λόγο άλλωστε η αναγγελία της επικείμενης εκποίησης έπρεπε να απευθύνεται σε όλους όσους είχαν δικαιώματα προτιμήσεως¹³⁷. Τέλος η παρουσία των εχόντων δικαίωμα προτιμήσεως κατά τη σύνταξη του πωλητήριου συμβολαίου και η μη προβολή αντιρρήσεων ("κοντράδιτο") από αυτούς επέιχε θέση σιωπηράς παραίτησεως από κάθε μελλοντική άσκηση των δικαιωμάτων τους επί της εκποιούμενης γονικής περιουσίας. Για τον λόγο αυτό άλλωστε γίνεται ρητή αναφορά

135. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1052** έτους 1669, **1053** έτους 1669, **1737** έτους 1778· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. **15** έτους 1667.

136. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **174** έτους 1664, **368** έτους 1664, **373** έτους 1664. Ειδικότερα, όπως προκύπτει από τη νοταριακή πράξη **368** έτους 1664, η ανηψιά του ενός από τους συμβαλλομένους πούλησε σε τρίτον ακίνητο που ανήκε στη γονική περιουσία της μητέρας της. Ο θεός της διεκδικεί το ακίνητο "*διά πλιό προσσιμώτερος και κληρονόμος της αδελφής του*" (στιχ. 8). Με τη νοταριακή αυτή πράξη, η οποία είναι διαγεγραμμένη με κάθετες γραμμές και ρητά αναγράφεται στον πρώτο στίχο η λέξη "*νουλάδο*" (από το ιταλ. *annullatto*, ακυρωθέν, καταργηθέν), ο θεός παραιτείται, έναντι κάποιας αποζημιώσεως, από τα δικαιώματά του επί του εκποιηθέντος ακινήτου, παρέχει δε στον αγοραστή την εγγύηση ότι, εάν στο μέλλον κάποιος από τους κληρονόμους του διεκδικήσει το συγκεκριμένο ακίνητο, θα είναι υπόχρεος ο ίδιος πλέον και όχι ο αγοραστής να τον αποζημιώσει με το ισόποσο της αξίας του ακινήτου (στιχ. 17-20). Το ίδιο ισχύει και στη νοταριακή πράξη **373** του ίδιου έτους, όπου και πάλι οι δύο θεοί της ίδιας πωλητήριας, παραιτούνται από τα δικαιώματά τους έναντι καταβολής αποζημιώσεως παρέχοντας πάλι στον αγοραστή την ίδια ακριβώς εγγύηση.

137. Ποβλ. Εξάβιβλος, III, III, 105, "*ἵνα τῶν προτιμωμένων ἴσως παραιτουμένων οἱ ἐφεξῆς καλούμενοι εἶγε βούλονται συναλλάξαιεν*"· Συνταγμάτιον, XXXII, α', "*Καὶ ὅταν αὐτοὶ ὅλοι παραιτηθῶσιν ἀπὸ τοῦ προνόμιον τῆς προτιμήσεως, ὅπου ἔχουν, τότε ὁ νοικοκύρης νὰ πωλῇ τὸ μούλι του*...". Νομικὸν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, δ', ζ' σ. 428, 429. Σχετικὸ και το ἔθιμο τῆς Θήρας (ἔθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505) ενώ αντίθετη ρύθμιση προβλέπεται από το τοπικό ἔθιμο τῆς Σύρου (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 223-4).

των ονομάτων αυτών στο πωλητήριο συμβόλαιο. Τούτο προκύπτει από πωλητήριο συμβόλαιο έτους 1686¹³⁸ με το οποίο η ιδιοκτήτρια πωλεί και παραδίδει ακίνητο σε τρίτον αγοραστή. Το ενδιαφέρον όμως στοιχείο εδώ είναι ότι κατά τη σύνταξη του συμβολαίου παρίστανται ο σύζυγός της, τα γνήσια τέκνα τους καθώς και τα τέκνα του συζύγου, πιθανώς από άλλο γάμο (*"καὶ ἕτερα τέκνα αὐτοῦ"*, στιχ. 6), που με αυτό τον τρόπο παρέχουν τη συναίνεσή τους στην πώληση. Η παρουσία των τέκνων και των δύο συζύγων εδώ φαίνεται να νομιμοποιεί την εκποίηση η οποία, σε περίπτωση απουσίας τους, θα έπασχε ακυρότητα διότι το μεταβιβαζόμενο ακίνητο ανήκε στη γονική τους περιουσία και συνεπώς θα μπορούσαν τα τέκνα, εάν ήταν ενήλικα, να εγείρουν είτε διεκδικητική αγωγή γονικού κατά του τρίτου αγοραστή, ως κληρονόμοι, είτε δικαίωμα προτιμήσεως. Διακρίνεται συνεπώς εδώ η πρόθεση της πωλητριάς να παράσχει κάποια μεγαλύτερη εξασφάλιση στον αντισυμβαλλόμενο αγοραστή έναντι του κινδύνου να προσβληθεί αργότερα το κύρος της δικαιοπραξίας από τους γνήσιους κατιόντες του ζεύγους¹³⁹.

V. Ανταλλαγές-δωρεές και έγερση δικαιωμάτων προτιμήσεως

Σύμφωνα με την απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833: *"Η ανταλλαγή ἔχει ἰσχυροτέραν δύναμιν παρὰ αἱ πωλήσεις, ὅταν εἶναι ἀκίνητον ἀντὶ ἀκινήτου, καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα δὲν ὑπάρχει προτίμησις, οὔτε εἰς τοὺς συγγενεῖς οὔτε εἰς τοὺς πλησίον, ἐκτὸς ἐὰν μεσολαβῇ δόλος"*¹⁴⁰. Από το περιεχόμενο της απαντήσεως αυτής προκύπτει ότι η προβολή

138. Πετρούλου, Μύκονος, αριθ. 257 έτους 1686, σ. 161.

139. Σχετικά με το φαινόμενο της συνδικαιοπραξίας ("συνευδοκήσεως") γονέων-τέκνων στο αρχαίο ελληνικό (Κ.Ελλάδα, Δελφοί, Θεσσαλία), ελληνιστικό (Ηπειρος) και βυζαντινό δημόδες δίκαιο βλ. Χριστοφιλόπουλου, Σχέσεις σ. 60 επ. του ίδιου, "Σύμπραξη συγγενών σε δικαιοπραξίες", Αφιέρωμα στον Ν. Σβορώνο, τ. Α', Ρέθυμνο 1986, σ. 358-361. Α. Μπαμπάκου, Πράξεις κοινής διαθέσεως και άλλα συγγενή φαινόμενα κατά το δίκαιον της αρχαίας Θεσσαλίας, Αθήναι 1961 του ίδιου, Σχέσεις οικογενειακού δικαίου εις την νήσον Κάλυμνον τον Α' μ. χ. αιώνα, Αθήναι 1963, σ. 92 επ.

140. Βισβίξη, Ερωτήματα (1957) σ. 12. Ίδιο με της Μυκόνου έθιμο απαντάται στη Νάξο (Έθιμα Νάξου 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μθ', σ. 541, ομοίως και στα αρχαία έθιμα Νάξου που υπογράφει ο έπαρχος Νάξου Ι. Μαμουλής στα 1833, Χρυσανθόπουλος σ. 8 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 222), στη Σαντορίνη (Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Ζ', σ. 512), στη Σύρο (απόφαση συνελεύσεως του Κοινού έτους 1761, JGR, VIII, σ. 500), ενώ διαφορετικό είναι το έθιμο της Άνδρου όπου οι προτιμώμενοι και σε περίπτωση ανταλλαγής ακόμα, εάν υπολείπεται κάποιο ποσό προς εξίσωση, δύνανται να δίδουν τα χρήματα και να λαμβάνουν το ισότιμο κτήμα (Πασχάλη, Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου κ.λπ., όπ. π., σ. 10). Για το ζήτημα προβλ. Εξάβιβλος ΙΙΙ, ΙΙΙ, 108, "Κατά πρόφα-

δικαιωμάτων προτιμήσεως από τους δικαιούχους ήταν κατ' αρχάς δυνατή μόνο σε εκποιήσεις ακινήτης γονικής περιουσίας ενώ από την άσκηση δικαιώματος προτιμήσεως εξαιρούνταν οι ανταλλαγές ακινήτων με ακίνητα. Στη γενική αυτή απαγόρευση το τοπικό έθιμο εισάγει μια μόνο εξαίρεση, η οποία αφορά στην ειδική εκείνη περίπτωση όπου οι δικαιοπρακτούντες προέβησαν στην ανταλλαγή με πρόθεση (δόλο) να καταστρατηγήσουν τις διατάξεις περί προτιμήσεως, προκειμένου δηλαδή να αποκλείσουν συγγενείς και γείτονες από τη διεκδίκηση των ανταλλασσόμενων ακινήτων. Στην ειδική αυτή περίπτωση η ανταλλαγή ήταν άκυρη, ως δικαιοπραξία επιχειρηθείσα κατά καταστρατήγηση του τοπικού νόμου, δηλαδή του εθίμου περί προτιμήσεως.

Σχετική με το ανωτέρω ζήτημα είναι μια υπόθεση που εκδικάζεται στη Μύκονο το έτος 1706¹⁴¹. Πρόκειται για διεκδίκηση ακινήτου (αμπελιού) το οποίο αποτελούσε προικιά πατρική περιουσία και το οποίο, μετά τον θάνατο του πατέρα, περιήλθε κληρονομικά στα τρία τέκνα του (Ζώρζος, Αντώνης, Μάρκος) κατ' ισομοιρίαν, σύμφωνα με τους κανόνες της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Στη συνέχεια, ο Μάρκος αντάλλαξε το κληρονομικό του μερίδιο επί του αμπελιού με τον Ζώρζο και συνεπώς το αμπέλι περιήλθε κατά τα 2/3 στον Ζώρζο. Κατά τη διάρκεια της απουσίας του Αντώνη από το νησί της Μυκόνου, ο Ζώρζος εκποίησε σε κάποιον τρίτο ολόκληρο το αμπέλι. Ήδη ο Αντώνης, μετά την επιστροφή του στη Μύκονο, διεκδικεί από τη σύζυγο του θανόντος αγοραστή (η οποία στη δίκη εκπροσωπείται από τον τωρινό σύζυγό της) το αμπέλι που πουλήθηκε. Οι νομικοί λόγοι που στηρίζουν την αγωγή είναι δύο δεδομένου ότι ο ενάγων διεκδικεί το επίδικο, αφ' ενός μεν ως κληρονόμος τμήματος αυτού, αφ' ετέρου δε ως έχων δικαίωμα προτιμήσεως στο υπόλοιπο τμήμα που κληρονομικά μεν ανήκε στα άλλα του αδέρφια του, πλην όμως μεταβιβάστηκε σε τρίτον αγοραστή. Το δικαστήριο ακυρώνει την πώληση μόνο ως προς το τμήμα εκείνο του εκποιηθέντος ακινήτου που αντιστοιχεί στο κληρονομικό μερίδιο του ενάγοντος. Ειδικά για το τμήμα αυτό του ακινήτου το δικάζον κριτήριο ορίζει ότι απαραίτητη προϋπόθεση για τη μεταβίβαση της κυριότητάς του στον ενάγοντα είναι η επιστροφή απ' αυτόν στη σύζυγο του αγοραστή του μέρους εκείνου του τμήματος της πώλησεως που αντιστοιχεί στην αξία του τμήματος αυτού. Ως προς το υπόλοιπο μέρος του αμπελιού, το δικαστήριο θεωρεί έγκυρη την πώληση δεχόμενο ότι το δικαίωμα προτιμήσεως του ενάγοντος αδελφού έχει χαθεί εξ αιτίας της

σιν μέντοι προικός η προγαμιαίας δωρεᾶς ἢ ἐκ διαθήκης ἢ ἀνταλλαγῆς ἢ διαλύσεως, καὶ οἰκείοις καὶ ἐξωτικοῖς ἅπαντες ἐκποιεῖτωσαν ἄνευ σκήψεως δηλονότι καὶ δόλου" και στο περιθώριο, "διὰ τοῦτο γάρ καὶ ὄρκον τοῦ διδόντος καὶ τοῦ λαμβανομένου οἱ τὸ προνόμιον τῆς προτιμήσεως ἔχοντες δύνανται ἀπαιτεῖν".

141. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 82 έτους 1706, σ. 91.

ανταλλαγής που προηγήθηκε μεταξύ των δύο άλλων αδελφών ("έπειδή και νά / είναι άλλαξιά καμωμένη και νάναι ή προτιμή του χαμένη κατά τὰ συνήθεια / και άνατέτια"¹⁴² του τόπου μας", στιχ. 22–24). Συνεπώς ο πωλητής (Ζιώρζος) είχε, ως κύριος των 2/3 του αμπελιού, κάθε δικαίωμα να προβεί σε πώληση του αμπελιού ως προς το μέρος αυτό.

Σχετική είναι και η περίπτωση που αναφέρεται σε νοταριακή πράξη έτους 1671¹⁴³. Όπως προκύπτει από το περιεχόμενο της πράξεως αυτής, γονικό ακίνητο είχε στο παρελθόν ανταλλαγή με κάποιο κινητό. Ήδη κάποιος συγγενής του ενός από τους δύο συμβληθέντες καταθέτει "κοντραδίτο" κατά της ανταλλαγής αυτής, ασκώντας με τον τρόπο αυτό το δικαίωμα προτιμήσεώς του επί του ανταλλαγέντος γονικού ακινήτου. Έστερα από αυτό, ο αγοραστής του ακινήτου παραιτείται από την αγορά κατόπιν καταβολής σχετικής αποζημιώσεως από τον έχοντα δικαίωμα προτιμήσεως. Η ακύρωση του σχετικού συμβολαίου της ανταλλαγής οφείλεται στο γεγονός ότι η εμπράγματη σύμβαση της ανταλλαγής αφορούσε ακίνητο με κινητό και όχι ακίνητο με ακίνητο, ανταλλαγή η οποία και μόνο εξαιρείτο από την προτίμηση¹⁴⁴.

Από την άσκηση του δικαιώματος προτιμήσεως εξαιρούνταν επίσης οι δωρεές προς τρίτους¹⁴⁵. Τούτο προκύπτει από υπόθεση που εκδικάζεται στη Μύκονο στα 1710¹⁴⁶. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της δικαστικής αυτής αποφάσεως, ο ιδιοκτήτης του επίδικου ακινήτου (ο Πέρρος Αρτακηνός) το είχε κατά το 1/2 πουλήσει και κατά το υπόλοιπο 1/2 δωρήσει ως "ψυχικό" στον πατέρα της εναγομένης και συγγενή του (τον Γιώρη Αρτακηνό). Ήδη ο γιός του ιδιοκτήτη, ως αντιπρόσωπος της μητέρας του, προβάλλει το δικαίωμα προτιμήσεώς της επί του εκποιηθέντος ακινή-

142. *άνατέτια*: από το αραβοτουρκικό adet, έθιμο, συνήθεια.

143. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1413 έτους 1671, σ. 831.

144. Για το ζήτημα της καταστροφής των κανόνων της προτιμήσεως στη Νάξο κατά τα τέλη του 18ου αιώνα δια της συνάψεως συμβάσεων ανταλλαγής ακινήτων με κοσμήματα μεγάλης αξίας βλ. την απάντηση του επάρχου Νάξου Ι. Μαμούνη έτους 1833 σχετικά με τα αρχαία έθιμα του νησιού (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 88 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 222).

145. Σχετικά με το ζήτημα της καταστροφής των κανόνων αυτών της προτιμήσεως δια της συνάψεως συμβάσεων πωλήσεων αναμειγμένων με δωρεές κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο βλ. Μ ά τ σ η , Ζητήματα εκ του θεσμού της προτιμήσεως κ.λπ., όπ. π., σ. 50· Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 243.

146. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 111 έτους 1710, σ. 122. Η υπόθεση αυτή, όπως προκύπτει από το περιεχόμενό της, εκδικάστηκε για τρίτη συνεχή φορά (προηγούμενες δικαστικές αποφάσεις για την ίδια υπόθεση: 1) "σεντένζα" (από το ιταλ. sentenza απόφαση) του Τζαννί Καλαμαρά και παπά κύρ Γιώρη Πανσεβάστου" και 2) "σεντένζα" Αντώνη Πετρή και σιόρ Γιαννάκη Οστοβίκη" της 20/8/1695).

του. Ωστόσο η διεκδικητική αγωγή απορρίπτεται από το δικάζον κριτήριο, τόσο κατά το μέρος του ακινήτου που εκποιήθηκε, όσο και κατά το μέρος της δωρεάς¹⁴⁷. Ως πρόσθετο επιχείρημα υπέρ της μη ακυρώσεως της δωρεάς το δικαστήριο επικαλείται το γεγονός ότι ο δωρεοδόχος είχε τελέσει τα "ψυχικά" στη μνήμη του δωρητή, είχε δηλαδή εκπληρώσει τους όρους της δωρεάς¹⁴⁸.

VI. Διάκριση του δικαιώματος προτιμήσεως από παρεμφερή σύμφωνα

Από το δικαίωμα προτιμήσεως θα πρέπει να διακριθεί:

1. Το σύμφωνο προτιμήσεως (*pactum protimisseus*), δηλαδή η πρόσθετη στη σύμβαση αγοραπωλησίας συμφωνία των συμβαλλομένων ότι σε περίπτωση μελλοντικής εκποιήσεως του πράγματος από τον τωρινό αγοραστή θα προτιμηθεί ο πωλητής. Το σύμφωνο αυτό θεμελιώνει ενοχικό δικαίωμα του πωλητή και όχι εμπράγματο, όπως το δικαίωμα προτιμήσεως¹⁴⁹. Έτσι, σε ορισμένα νοταριακά συμβόλαια της Μυκόνου, όπου ο αγοραστής ακινήτου παραιτείται από την κυριότητά του επί του εκποιηθέντος σε αυτόν ακινήτου λόγω της ασκήσεως της εμπράγματης αγωγής του δικαιώματος προτιμήσεως, επισυνάπτεται πρόσθετη συμφωνία των συμβαλλομένων ότι εάν στο μέλλον ο προτιμώμενος θελήσει να το πωλήσει ξανά ή να το χαρίσει ή να το ανταλλάξει κ.λπ. θα προτιμάται ο παραιτούμενος αγοραστής¹⁵⁰. Με τη συμφωνία αυτή θεμελιώνεται συνεπώς σχετικό ενοχικό δικαίωμα του παραιτούμε-

147. Πρβλ. αντιθέτως Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, θ' σ. 431. Πάντως ειδικώς τα αφιερώματα σε εκκλησίες και μοναστήρια εξαιρούνταν από την προτίμηση στα Φίλια Καλαβρύτων (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 70), στη Νάξο, αν και ανατρέχεται η αφιέρωση που γίνεται εικονικά με σκοπό την καταστρατήγηση των κανόνων περί προτιμήσεως (έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ζ', νε' νδ', σ. 542) καθώς και στη Σαντορίνη (έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α' σ. 509).

148. Τούτο προφανώς αναφέρει το δικαστήριο διότι, εάν η δωρεά περιείχε κάποιον όρο και δεν ετηρείτο ο όρος αυτός, εθεωρείτο, εξ αιτίας του λόγου αυτού και μόνον, άκυρη· πρβλ. γραπτά έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ζ', νε', σ. 542.

149. D. 19, 1, 25· 18, 1, 75· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 852. Σχετικά με τα σύμφωνα προτιμήσεως στην τουρκοκρατούμενη Σύρο βλ. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 226 σημ. 2· για το θέμα πρβλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 73-74.

150. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 903 έτους 1668, σ. 541 όπου η αγοράστρια παραιτείται από την κυριότητά της, υπέρ της πλησιέστερης συγγενούς του πωλητή του ακινήτου, ύστερα από καταβολή αποζημιώσεως, με τον όρο ότι, αν η συγγενής αυτή θελήσει στο μέλλον να πουλήσει ή να χαρίσει ή να ανταλλάξει κ.λπ. το ακίνητο, τούτο θα επιστρέφεται σε αυτήν ("μέ τούτην τήν κοντετζιό όπότας ήθέλει φανή πώς / τό δόνει γή πουλήση γή χάρισμα γή ψυχικό τό άνωθεν σπίτι γή άλλα / ξία νά μή μπορη νά τό δόνη...μόνο νά / στρέφεται πάλι στην ίδια παπαδιά", στιχ. 18-21). Σχετική επίσης και η νοταριακή πράξη 1412 έτους ; (Π ε - τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος σ. 831).

νου αγοραστή, είναι δε πιθανόν ότι η συμφωνία αυτή υπερίσχυε από τα δικαιώματα προτιμήσεως που τυχόν θα προβάλλονταν από συγγενείς στις υποθετικές αυτές εκποιήσεις.

2. Το σύμφωνο εξωνήσεως, δηλαδή η πρόσθετη στη σύμβαση αγοραπωλησίας συμφωνία αγοραστή-πωλητή (η οποία και κατισχύει του δικαιώματος προτιμήσεως), ότι ο πωλητής ή τα τέκνα του έχουν το δικαίωμα να επαναγοράσουν το ακίνητο που έχει εκποιηθεί μέσα σε ορισμένη προθεσμία¹⁵¹. Σύμφωνα εξωνήσεως περιλαμβάνεται σε νοταριακή πράξη έτους 1670¹⁵².

151. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 849. Σχετικά με τα σύμφωνα εξωνήσεως στην τουρκοκρατούμενη Σύρο βλ. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 226 σημ. 1.

152. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1138** έτους 1670, στιχ. 16-18.

ΤΙΤΛΟΣ Β΄
Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΤΗΣ "ΚΟΝΤΕΤΖΙΟΝΑΔΑΣ" ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

§ 6. Κατηγορίες γονικών περιουσιών και "κοντετζιό"

Στη Μύκονο η νομική αρχή του γονικού εκφράζεται κυρίως μέσα από την εθιμική πρακτική να δεσμεύονται κατά τη μεταβίβασή τους οι (προ)γονικές ακίνητες ιδιοκτησίες με ειδικούς δεσμευτικούς όρους. Οι ειδικοί αυτοί δεσμευτικοί όροι μέσω των οποίων διασφαλίζεται η εφαρμογή της αρχής του γονικού, δηλαδή η περαιτέρω μεταβίβαση της προγονικής ακίνητης ιδιοκτησίας σε συγγενικά πρόσωπα του μεταβιβάζοντος ιδιοκτήτη, αποκαλούνται "κοντετζιό"¹⁵³ και με βάση αυτή οι γονικές περιουσίες κατά τον 17ο και 18ο αιώνα προσδιορίζονται ως "κοντετζιονάδες" ή μη γονικές περιουσίες.

Ειδικότερα, ως "κοντετζιονάδα" χαρακτηριζόταν η γονική ακίνητη περιουσία η οποία περιείχε στον τίτλο κυριότητας του ιδιοκτήτη τον όρο-δέσμευση ("κοντετζιό") ότι θα έπρεπε να διαφυλαχθεί ακέραη προκειμένου να παραδοθεί μετά τον θάνατό του στα τέκνα του, τα οποία επομένως εγκαθίστανται υποχρεωτικά το καθένα στην εξ αδιαθέτου κληρονομική μερίδα του. Εάν δεν υπήρχαν τέκνα κατά τον χρόνο του θανάτου του, η περιουσία αυτή περιέρχεται στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής, από την οποία αυτή προερχόταν, κατά τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Συνεπώς τα τέκνα ή οι πλησιέστεροι συγγενείς της γραμμής, από την οποία προερχόταν η γονική περιουσία, μπορούσαν πλέον να ασκήσουν και, πριν ακόμα από τον θάνατο του ιδιοκτήτη της περιουσίας αυτής, τη διεκδικητική αγωγή κατά του οποιουδήποτε, ακόμα και καλόπιστου, αγοραστή.

Το περιεχόμενο των "κοντετζιό" που απαγόρευαν τη διάθεση των γονικών πε-

153. Από το ιταλ. *condizione*, υποβάλλω σε όρους. Ως "κοντετζιό" αποκαλούνταν γενικότερα οι δεσμευτικοί όροι που τίθενταν από τον μεταβιβάζοντα ιδιοκτήτη στις μεταβιβαστικές πράξεις ακινήτων περιουσιών και οι οποίοι επιβάρυναν τον δικαιопάρχο, όπως ήταν για παράδειγμα η "κοντετζιό" τελέσεως "ψυχικών" ή μνημοσύνων στη μνήμη του διαθέτη ή η "κοντετζιό" να διατρέφει ο προικισθείς τον προικίζοντα κ.λπ. Στη μελέτη αυτή πάντως αντικείμενο έρευνας αποτελούν μόνον οι ειδικές εκείνες "κοντετζιό" που δέσμευαν το δικαίωμα (ελευθερία) του ιδιοκτήτη ακίνητης ιδιοκτησίας να τη μεταβιβάσει περαιτέρω με επαχθείς ή χαριστικές δικαιопραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου.

ριουσίων προκύπτει ακριβέστερα από δικαστική υπόθεση που εκδικάζεται στα 1672¹⁵⁴. Στη συγκεκριμένη υπόθεση η "κοντετζιό" βαρύνει την πατρική ακίνητη περιουσία, την οποία ο πατέρας κατέλιπε με διαθήκη σε ένα μόνο από τα τέκνα του, δηλαδή στην κόρη του¹⁵⁵. Με τη διαθήκη ένα τμήμα της περιουσίας του κληροδοτείται σε αυτήν ως "κοντετζιονάδο" και ένα τμήμα ως ελεύθερο ("μερικά προ(ά)μ(α)τ(α) κοντετζιονάδα και μερικά / πάντη ελεύθερα", στιχ. 9, 10). Σχετικά με το τμήμα της γονικής περιουσίας που διατίθεται στην κόρη ως "κοντετζιονάδα" ο διαθέτης έχει ορίσει ρητά στη διαθήκη του ότι η "κοντετζιονάδα" γονική (πατρική) περιουσία, μετά τον θάνατο της μοναδικής κληρονόμου του, θα περιέρχεται στους "πλιό πρόσσιμους", δηλαδή στα άλλα τέσσερα αδέρφια της ("νά στρέφονται εις τοὺς πλιό πρόσσιμους / λέγει εις τὰ ἕτερα [[τέσσερα]] (τέσσερα) ἀδέρφια ἃν ἤθελαν ἀπομείνου", στιχ. 16, 17)¹⁵⁶. Η κόρη και κληρονόμος έχει ωστόσο νόμιμο δικαίωμα εκποίησης ενός μέρους της περιουσίας αυτής για εξόφληση χρεών του πατέρα της, το τμήμα δε αυτό της κληροδοτούμενης περιουσίας αντιστοιχεί στο ποσό κάποιας "ὁμολογίας" του πατέρα της (στιχ. 20)¹⁵⁷ καθώς και στο ποσοστό συμμετοχής του στα χρέη που

154. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14 έτους 1672, σ. 28. Ως κριτής στην υπόθεση αυτή εμφανίζεται ο Μιχαήλ Καναβούτζος, ως "βοῦβόντας καὶ ἐξουσιαστής τῆς παρονήσου Μυκόνου". Ο ρόλος του βοεβόδα ως δικαστή στη Μύκονο, καθώς αναφέρει ο Ζερλέντης, ενισχύεται μετά το τέλος του Κρητικού πολέμου, δηλαδή από το 1669, οπότε οι Μυκόνιοι έχασαν την προνομία της μη αποστολής καδή στο νησί (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 166· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 12· πρβλ. επίσης V i s v i z i s , L'administration communale σ. 233 και Π ε τ ρ ό π ο υ λ ό υ , Σίφνος σ. 288). Σύμφωνα δε με τη Σ. Λάζαρη, στα 1817 οι κοινοτικοί άρχοντες της Μυκόνου υπέβαλαν στην κεντρική οθωμανική διοίκηση το αίτημα της αποστολής τούρκου βοεβόδα προκειμένου να εξαναγκάσουν τους κατοίκους να ανταποκριθούν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις (Λ ά ζ α ρ η , Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου κ.λπ., όπ. π., σ. 147, 148).

155. Η περιουσία αυτή του πατέρα της εναγομένης θα πρέπει να ήταν ή επίκτητη περιουσία αυτού ή γονική του περιουσία ελεύθερη όμως από "κοντετζιό", η οποία εξομοιώνεται με την επίκτητη από άποψη νομικής μεταχειρίσεως. Τούτο θα σήμαινε στην πράξη ότι με τη διαθήκη του πατέρα δεν ήταν υποχρεωτικό να εγκατασταθούν όλα τα τέκνα ως κληρονόμοι. Σχετικά με το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω, § 14 Π.

156. Δεν γνωρίζουμε αν στη συγκεκριμένη υπόθεση ζούσε η μητέρα είτε κατά την κατάρτιση της διαθήκης είτε κατά τον χρόνο του θανάτου της κόρης. Πάντως, αν αυτή ζούσε κατά τον χρόνο του θανάτου της κόρης της, τότε εφ' όσον υπήρχε "κοντετζιό", αποκλειόταν η μητέρα από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή επί της κληρονομιάς περιουσίας της κόρης της. Τούτο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι, ως αποκλειστικοί κληρονόμοι της κόρης, καλούνται τα αδέρφια της. Για το θέμα αυτό βλ. πιο κάτω, § 13.

157. Ο όρος "ὁμολογία" σημαίνει το έγγραφο περί συνάψεως δανείου, το οποίο και αποτελούσε συστατικό στοιχείο της συμβάσεως. Για την απόσβεση του δανείου δεν αρκούσε η καταβολή του χρέους αλλά απαιτείτο και η καταστροφή του εγγράφου της "ὁμολογίας" ή η

βάρυναν την κληρονομία του αδελφού του, κληρονομία από την οποία προφανώς ο πατέρας της είχε λάβει κληρονομικό μερίδιο (στιχ. 19–20). Ένα άλλο μέρος της πατρικής κληρονομιάς, που προσδιορίζεται ποσοτικά μέσα στη διαθήκη, μπορεί επίσης να εκποιεί αυτή για "*χρεία πενίας της*" (στιχ. 12)¹⁵⁸. Το υπόλοιπο τμήμα της κληρονομιάς δεν έχει η κληρονόμος, σύμφωνα με την "*κοντετζιό*" της διαθήκης, δικαίωμα να το διαθέσει με κανένα τρόπο αλλά υποχρεούται να το διαφυλάξει υπέρ των αδελφών της και μελλοντικών κληρονόμων της ("*τὸ δὲ ἐπίλοιπο καὶ ἕτερα νὰ τὰ πάρῃ εἰς τὰ χέρια/της ἢ ἄνωθεν Ἑλένη νὰ τὰ ἐξουσιάζῃ καὶ νὰ τὰ γοδέρῃ*"¹⁵⁹ *ἕως τὴν ζωὴν της καὶ μετὰ τὸ θάνατόν της νὰ στρέφονται ὡς ἄνωθεν κατὰ τὴν κοντετζιό τοῦ πατρός των*", στιχ. 29–31). Το δικαστήριο αποφασίζει επίσης ότι σε αντίθετη περίπτωση θα υποχρεούται αυτή να καταβάλει στους αδελφούς της ένα ορισμένο ποσό ως αποζημίωση.

Ο μεταβιβαστικός τίτλος κυριότητας που περιείχε τέτοια "*κοντετζιό*" μπορούσε να είναι οποιαδήποτε δικαιοπραξία, είτε χαριστική είτε όχι, μεταξύ συγγενών της αυτής γραμμής, κυρίως όμως οι "*κοντετζιό*" περιλαμβάνονταν σε προικοσύμφωνα¹⁶⁰

αναγραφή σε αυτό του γεγονότος ότι το χρέος εξοφλήθηκε (Π ε ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 9–11, 55, 73, 83, 84, 95, 142· Δ . Γ κ ό φ α , "*Θαλασσοδάνεια, Σεργιαγές, Βλησίδα. Τρεῖς μορφές χρηματοδότησης της θαλάσσιας επιχείρησης στα μεταβυζαντινά χρόνια*", Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού δικαίου των συναλλαγών (....), Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ. 133, Αθήναι 1933, σ. 403 σημ. 5).

158. Φαίνεται ότι σε περιπτώσεις επιβαρύνσεως των περιουσιών με δεσμευτικές, όσον αφορά το δικαίωμα διαθέσεώς τους, "*κοντετζιό*" υπήρχε παράλληλα η συνήθεια να ορίζει ο διαθέτης, είτε ότι ένα μικρό μέρος της κληροδοτούμενης "*κοντετζιονάδας*" περιουσίας θα μπορεί ο επιβαρυνμένος κληρονόμος να το διαθέτει ελεύθερα σε περίπτωση επιτακτικής ανάγκης ή για την τέλεση των "*ψυχικών*" του (πρβλ. Μ η ν ι ά τ η ς , προικοσύμφωνα Νάξου αριθ. 202 έτους 1682, σ. 378, 354 έτους 1683, σ. 564 κ. ά), είτε ότι η δεσμευτική "*κοντετζιό*" αίρεται εφ' όσον ο επιβαρυνμένος κληρονόμος έχει επιτακτική ανάγκη να εκποιήσει την περιουσία για να εξασφαλίσει τα αναγκαία προς το ζην (Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα, αριθ. 7 έτους 1684, στιχ. 27–28, "*ι δε και ήθελεν τις τιχιν χροία οπου να μιν μπορί να περάσιν, να έχι εξουσία να δίνι απ αυτά να πορέβετε*".

159. *γοδέρα*: από το ιταλ. *godere*, καρπούμαι (*γοδέρη ἕως τὴν ζωὴν της*: να έχει την επικαρπία).

160. *Κοντετζιονάδα* προικοσύμφωνα αναφέρονται σε δικαστικές αποφάσεις Μυκόνου των ετών 1662, 1690, 1693, 1694 (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους 1662, στιχ. 9–12, 37 έτους 1690, 39 έτους 1693, 40 έτους 1694, 47 έτους 1696) καθώς και σε δικαστικές αποφάσεις των ετών 1703, 1706, 1710 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 43 έτους 1703, 46 έτους 1703, 62 έτους 1706, 95 έτους 1710, 96 έτους 1710, 113 έτους 1710). Η εθιμική πάντως πρακτική των "*κοντετζιονάδων*" προικοσυμφώνων και "*άβανταρίων*" (για τον όρο "*άβαντάριο*" βλ. πιο κάτω, § 9, σημ. 232) εμφανίζεται κατά τον 16ο και 17ο αιώνα και σε άλλα νησιά του κυκλαδικού τουρκοκρατούμενου χώρου, όπως στη Νάξο

και διαθήκες¹⁶¹. Πάντως με μεταγενέστερη συμφωνία των αρχικά συμβαλλομένων μπορούσε να ανατραπεί η "κοντετζιό" που είχε τεθεί οπότε η "ἐλευθερη" ή "λίμπερη" πλέον γονική περιουσία, δηλαδή η περιουσία που είχε απαλλαγεί από κάθε δέσμευση (κοντετζιό), μπορούσε να διατίθεται πλέον ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς,

(Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά, αριθ. 5 έτους 1538, σ. 15, 6 έτους 1538, σ. 17· Κ α τ σ ο υ ρ ο ύ , Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας, όπ. π., προικοσύμφωνο αριθ. 22 έτους 1598, σ. 80· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Ναξιακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας, Δικαιοπραξία Ιωάννου Γα", ΕΜΑ, 8-9 (1958-59), αβαντάριο αριθ. 15 έτους 1638, σ. 152-153· Β . Σ φ υ ρ ό ε ρ α , "Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών", ΕΕΚΜ, 5(1965-1966), σ. 640-641 («αβαντάριο» έτους 1738)· Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα, «αβαντάριο» αριθ. 2 έτους 1671, σ. 81, «ιστρουμέντο» αριθ. 3 έτους 1680, σ. 83, αριθ. 7 έτους 1684, σ. 90, αριθ. 8 έτους 1800, σ. 93· Μ η ν ι ά τ η ς , προικοσύμφωνα των ετών 1680-1689 αρ. 13, σ. 160, 115, σ. 275, 127, σ. 291, 140, σ. 307, 202, σ. 378, 232, σ. 415, 244, σ. 434, 257, σ. 449, 288, σ. 485, 354, σ. 564, 357, σ. 567, 405, σ. 624, 414, σ. 633 (δαιτητική απόφαση), 426, σ. 647, 605, σ. 836, 639, σ. 878, 662, σ. 905, 709, σ. 962-3, 714, σ. 971-2, 724, σ. 984, 767, σ. 1042, 774, σ. 1050, 830, σ. 1116, 860, σ. 1149, 862, σ. 1152, 891, σ. 1189, 894, σ. 1194), στην Άνδρο ακόμα και στις αρχές του 19ου αιώνα (Π α σ χ ά λ η , Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, κ.λπ., όπ. π., προικοσύμφωνο έτους 1693, σ. 151· τ ο υ ί δ ι ο υ , Κυκλαδικά θέσμιμα μετ' ανεκδότων εγγράφων, όπ. π., προικοσύμφωνο έτους 1774, σ. 221, έτους 1806, σ. 247, έτους 1808, σ. 248, έτους 1816, σ. 251, έτους 1827, σ. 253), στη Σίξινο κατά τον 18ο αιώνα (Ζ . Γ α β α λ ά , Η νήσος Σίξινος, Αθήνα 1931, προικοσύμφωνο έτους 1747, σ. 84), στην Πάρο ακόμα και στις αρχές του 19ου αιώνα (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 1· έτους 1716, σ. 153, 2 έτους 1716, σ. 155, 3 έτους 1729, σ. 159, 9 έτους 1734, σ. 164, 10 έτους 1734, σ. 165, 11 έτους 1737, σ. 166, 14 έτους 1738, σ. 171, 15 έτους 1738, σ. 172, 17 έτους 1740, σ. 176-177, 18 έτους 1751, σ. 179-180, 19 έτους 1808, σ. 183, 21 έτους 1820, σ. 185, 22 έτους 1820, σ. 186, 28 έτους 1826, σ. 192, 34 έτους 1827, σ. 199), στην Κίμωλο (Χ α τ ζ η δ ά κ η , Η ιστορία της Μήλου, όπ. π., προικοσύμφωνο έτους 1742, σ. 334) καθώς και στη Σύρο (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος, προικοσύμφωνο αρ. 15 έτους 1615, σ. 319, 19 έτους 1641, σ. 322-323).

161. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14 έτους 1672, 20 έτους 1701· πρβλ. σχετικές "κοντετζιονάδες" διαθήκες Νάξου 16ου και 17ου αιώνα (Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά, αριθ. 5 έτους 1538, σ. 15, 10, σ. 23, 21 έτους 1539, σ. 37-39· Κ α τ σ ο υ ρ ο ύ , Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας, όπ. π., αριθ. 12 έτους 1560, σ. 65· Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα, αριθ. 4 έτους 1680, σ. 85· Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 31, σ. 181, 107, σ. 265, 250, σ. 441-442, 331, σ. 535, 376, σ. 586, 377, σ. 588, 432 σ. 655, 436, σ. 659-660, 379, σ. 593, 416, 423, σ. 643, 462, σ. 686, 602, σ. 831, 610, σ. 842-3, 709, σ. 962-3, 855, σ. 1143, 867, σ. 1159, 884, σ. 1179, 894, σ. 1194), Μήλου (Ζ . Β ά ο υ , Ναοί και ναύδρια της Μήλου, Αθήνα 1964, διαθήκη έτους 1629, σ. 519-520 και έτους 1631, σ. 480-481), Σύρου (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος, αριθ. 52α έτους 1743, σ. 359-360, 54 έτους 1745, σ. 361, 62 έτους 1757, σ. 366-367), Πάρου (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, διαθήκες αριθ. 8 έτους 1733, σ. 162, 27 έτους 1826, σ. 191), Σίφνου (Κ . Μ έ ρ τ ζ ι ο υ , "Μία διαθήκη εκ Σίφνου του 1662", ΕΚΕΙΕΔ, 8 (1958), διαθήκη έτους 1662, σ. 110).

όπως ακριβώς και η επίκτητη περιουσία¹⁶², με επαχθή ή χαριστική δικαιοπραξία ή ακόμα και με διαθήκη¹⁶³. Αντίστροφα δε ακόμα και επίκτητες, αυτόκτητες δηλαδή περιουσίες, εάν επιβαρύνονταν από τον ιδιοκτήτη τους με "κοντετζιό", μπορούσαν να προσλάβουν "οικογενειακό" χαρακτήρα, μεταβιβαζόμενες πλέον σύμφωνα με την αρχή του γονικού. Δεν μπορούσε όμως η "κοντετζιονάδα" γονική περιουσία να επιβαρυνθεί από τον ιδιοκτήτη αυτής μονομερώς με οποιουδήποτε δυσμενείς για τους μέλλοντες κληρονόμους όρους¹⁶⁴.

Η ιδιότητα των προσώπων υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό" ήταν διάφορη από την ιδιότητα του αναγκαίου κληρονόμου ή νόμιμου μεριδούχου του βυζαντινο-ρωμαϊκού δικαίου¹⁶⁵. Και τούτο διότι οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς εγκαθίστανταν υποχρεωτικά ως κληρονόμοι στην εξ αδιαθέτου κληρονομική μερίδα τους και όχι απλώς σε κάποιο ποσοστό αυτής, ως νόμιμη μοίρα. Η εγκατάσταση αυτή ήταν επίσης διάφορη από το φαλκίδιο ποσοστό, διότι η "κοντετζιό" δεν σήμαινε ότι έπρεπε να παρακρατηθεί από τον επιβαρυνόμενο κληρονόμο απλώς ένα μέρος του οικογενειακού κλήρου υπέρ των προσώπων αυτών, ως εξ αδιαθέτου κληρονόμων,

162. Τούτο με σαφήνεια αναγράφεται σε πωλητήριο συμβόλαιο του έτους 1733 που προέρχεται από την Πάρο. Με το συμβόλαιο αυτό ο πεθερός Μανώλης Καλλέργης, μετά τον θάνατο της κόρης του Αννεζίνας και έχοντας πλέον επαναποκτήσει την κυριότητα ενός προικών της αμπελιού "κατά την συνήθειαν του τόπου", δηλαδή σύμφωνα με την επιβεβλημένη από το κληρονομικό εθιμικό δίκαιο αρχή του γονικού, επαναμεταβιβάζει την κυριότητα του κτήματος αυτού στον γαμπρό του Μάρκο Μονοβασιώτη, καθιστώντας πλέον το γονικό αυτό αμπέλι "πάντη ἐλεύθερο" (Β ι σ β ι ζ η , Πάρος, Παράρτημα, έγγραφο αριθ. 8, σ. 162).

163. Σύμφωνα με τις εθιμικές αντιλήψεις των κατοίκων του νησιού, στις περιπτώσεις αυτές, ο ιδιοκτήτης "ορίζει" πραγματικά την περιουσία του (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 163 έτους 1728, στιχ. 18-21, σ. 173, "νά είναιἐδικόν της/κατά την διαθήκην της ἄνω(θεν) Μαρίας, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἄνω(θεν) ποτὲ Λινάρδος / τὸ ὠριζεν καθὼς τὸ προκοσῶμωμόν του διαλαμβάνει καὶ τὸ ἔδωσεν / τῆς αὐτῆς Μαρίας"). Για τον λόγο αυτό χαρακτηρίζεται ως "νοικοκύρης", δηλαδή ως απόλυτος κύριος αυτής (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 109 έτους 1710, στιχ. 14, 15, σ. 120· Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 29 έτους 1684 σ. 110). Πρβλ. και μη "κοντετζιονάδα" διαθήκη Νάξου έτους 1689, "εἰ δὲ καὶ μείνου ἄκληροι νά ἔχουν ἔξουσία καὶ οἱ δύο τὸ ἀντρώϊνο νά τὰ ἀφήνου ὅπου θέλου διὰ τῆ ψυχῆν τος.." (Μ η ν ι ἁ τ η ς , αριθ. 904, σ. 1206).

164. Τούτο διαπιστώνουμε για παράδειγμα σε δικαστική απόφαση έτους 1710 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 95 έτους 1710). Για την απόφαση αυτή βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, § 9 ΙΙ και § 14 Ι).

165. Άλλωστε το δίκαιο των αναγκαίων κληρονόμων του ιουστινιάνειου δικαίου (Ν. 18· Ν. 115) δεν γινόταν πλέον αποδεκτό κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους. Σχετικά με το δίκαιο των αναγκαίων κληρονόμων στο ρωμαϊκό και βυζαντινό δίκαιο δίκαιο βλ. Μ π α λ ή , Εγγχειρίδιον § 16, 198, 275· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1307 επ., 1360, 1366.

αλλά ολόκληρη η περιουσία ήταν δεσμευμένη, δηλαδή ο επιβαρυνμένος ιδιοκτήτης έπρεπε να τη μεταβιβάσει ακέραιη στα πρόσωπα υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό" χωρίς να μπορεί να παρακρατήσει το φαλκίδιο τέταρτο¹⁶⁶. Εξ άλλου η εγκατάσταση των προσώπων υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό" στην κληρονομία βασιζόταν στη ρητώς εκφρασθείσα βούληση του κληρονομούμενου (ο οποίος είχε θέσει την "κοντετζιό") και συνεπώς η διαδοχή που επήρχετο δεν ήταν αναγκαστική διαδοχή. Συνεπώς η εθιμική πρακτική των "κοντετζιό", ως νομικός θεσμός, όπως άλλωστε πρώτος εύστοχα επισήμανε ο Μάουρερ¹⁶⁷ παρουσιάζει περισσότερη αντιστοιχία με τον θεσμό του οικογενειακού καθολικού καταπιστεύματος¹⁶⁸, θεσμό τον οποίο δεν αγνούσε το ρωμαϊκό¹⁶⁹ και βυζαντινό δίκαιο¹⁷⁰, καθώς και πολλά από τα

166. Σχετικά με το φαλκίδιο ποσοστό βλ. Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Ο φαλκίδιος νόμος εν τω βυζαντινώ δικαίω, Αθήναι 1912· προβλ. C. 6, 50· B. 41, 1· Εξάβιβλος V, IX, 29.

167. Μάουρερ, Β' μετ. Πράτσια, σ. 394 = μετ. Ρομπάκη, σ. 705.

168. Οικογενειακό καταπίστευμα (fideicommissum familiae relictum) υπάρχει όταν ο διαθέτης ορίζει, είτε ρητώς μέσα στη διαθήκη του είτε και εμμέσως (προβλ. B. 35, 11, 71· B. 44, 1, 109 §5), ότι η κληρονομία ή μέρος αυτής πρέπει να παραμείνει σε ορισμένη οικογένεια, τη δική του του ή κάποιου άλλου προσώπου, πράγμα που συνεπάγεται το αναγκαστικώς αναπαλλοτρίωτο της κληρονομίας από τον βαρυνόμενο κληρονόμο (fiduciarius). Προβλ. σχετικά D. 36, 1· B. 35, 11· Εξάβιβλος V, IX, 29· B. Windscheid — Th. Kipp (μετ. Α. Αργυρού), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. ΣΤ'. Κληρονομικόν Δίκαιον, Αθήναι 1909, § 637 σημ. 3, 4· Μπαλή, Κληρονομικόν Δίκαιον § 281· Α. Τούσης, Κληρονομικόν Δίκαιον, 1969, § 238· Δ. Μποσδα, Δημιουργία και εξέλιξις του κληρονομικού καταπιστεύματος, ΝοΒ, Έτος 21ον (1973), σ. 1400· Ε. Βοζίκια, Κληρονομικόν Δίκαιον, τευχ. Α', έκδ. β', Αθήναι 1978, § 3 II, σ. 21 επ.). Το οικογενειακό καταπίστευμα αποτέλεσε ειδική περίπτωση διαδοχικής καταπιστευματικής υποκαταστάσεως (substitutio fideicommissaria), κατά την οποία το καταπίστευμα περιήρχετο διαδοχικά από τον επιβαρυνόμενο κληρονόμο στον καταπιστευματοδόχο μετά την χτήση του καταπιστεύματος από τον πρώτο. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα K. Lewis, Das Recht des Familienfideicommisses, 1863, σ. 439 επ.

169. Στο ρωμαϊκό δίκαιο παρατηρείται σταδιακά αποδυνάμωση της ανστηρής αρχής "semel heres, semper heres", αρχικά με την καθιέρωση του καταπιστευματοδόχου (fideicommissarius) ως ειδικού διαδόχου του επιβαρυνμένου κληρονόμου (fiduciarius) και αργότερα με την καθιέρωσή του ως έμμεσου καθολικού διαδόχου του διαθέτη, ο οποίος πάντως εξακολουθεί να διατηρεί έναντι του επιβαρυνμένου κληρονόμου ενοχική αξίωση για αποκατάσταση του κλήρου (Senatusconsultum Trebellianum έτους 56 μ.χ.). Σχετικά με την εξέλιξη και τη μορφή του θεσμού στο ρωμαϊκό δίκαιο βλ. Μποσδα, όπ. π., σ. 1395 επ. όπου και σχετική βιβλιογραφία.

170. N. 159· B. 35, 11· Εξάβιβλος V, IX, 29.

δυτικοευρωπαϊκά δίκαια¹⁷¹, μεταξύ των οποίων και το βενετικό δίκαιο¹⁷². Στη Μύκονο δε ειδικά, η εθιμική πρακτική της δεσμεύσεως των περιουσιών με "κοντετζιό" εμφανίζεται, όπως προκύπτει από το διάθεσιμο νομικό υλικό, να ανθεί στις αρχές του 17ου αιώνα. Σταδιακά όμως και μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα, παρατηρείται μείωση του αριθμού των καταπιστευμάτων που περιβάλλονται τον τύπο των "κοντετζιονάδων" προικών και διαθηκών¹⁷³, γεγονός που πιθανόν να υποδηλώνει την υποχώρηση ενός συστήματος δεσμευτικού της ιδιοκτησίας μπροστά στην επιτακτική ανάγκη της φιλελευθεροποίησής του που επέβαλαν οι συνθήκες της αγοράς¹⁷⁴.

171. Όπου ο θεσμός της substitution fideicommissaire εξυπηρετούσε φεουδαλικούς σκοπούς δηλαδή αποσκοπούσε στη διατήρηση των γαιών σε ορισμένες οικογένειες (M o n t e s q u i e u , De l' esprit des lois, Βιβλ. V, κεφ. 9, έκδ. 1871, σ. 53· P. O u r l i a c et J. D e M a l a f o s s e , Histoire du droit privé, όπ. π., σ. 527-535· J. P o u m a d é r e , Les successions dans le Sud-Est de la France au Moyen Âge, Paris 1972, σ. 212-213· Μ π α λ ή , Κληρονομικόν Δίκαιον σ. 454, 455· Μ π ό σ δ α , όπ. π., σ. 1975· L. R a u c e n t , "Quel droit patrimonial pour quelle famille?", Famille, droit et changement social dans les sociétés contemporaines, Travaux des VIIIes Journées d' études juridiques J. Dabin Organisées par le Centre de droit de la Famille les 25-26 Mars 1976 à Bruxelles, Bibliothèque de la Faculté de Droit de l' Université Catholique de Louvain, Bruxelles 1978, σ. 248· Ν. Π α π α ν τ ω ν ί ο υ , Κληρονομικό Δίκαιο, 4η έκδ., Αθήνα 1985, σ. 138 επ.)

172. Από το οποίο δεν μπορούμε να αποκλείσουμε εντελώς το ενδεχόμενο κάποιων επιδράσεων στο εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου, κατά τη βενετική περίοδο κατακτήσεως του νησιού· πρβλ. Μ a n i n σ. 50.

173. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 236

174. Κατά την περίοδο της οθωμανικής κατακτήσεως, η ανάπτυξη ναυτικών και εμπορικών δραστηριοτήτων σε βάρος των καθαρά γεωργικών ενασχολήσεων καθώς και δυσοίωνες ιστορικές συνθήκες, όπως η δυσβάστακτη φορολογία, η πειρατεία και η γενικά ανώμαλη κατάσταση στο Αιγαίο λόγω των Τουρκο-Βενετικών πολέμων, εννοούν τις πληθυσμιακές μετακινήσεις των κατοίκων των νησιών που παραμένουν συνεχείς σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου (Π. Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Φεουδαλική Πολιτεία εν τη νήσω Νάξω, Ερμούπολις 1925, σ. 88· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 32· Ε. Α ν τ ω ν ι ά δ ο υ - Μ π ι μ π ί - κ ο υ , Ερμημένα χωριά στην Ελλάδα-έναν προσωρινός απολογισμός. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας (15ος-19ος αιώνας), Αθήνα 1979, σ. 219· Κ ο ν τ ο γ ι ώ ρ γ η , Κοινωνική δυναμική κ.λπ., όπ. π., σ. 92-93, 145· Α σ - δ ρ α χ ά , Νησιωτικές Κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (I, II), όπ. π., σ. 7, 8, 251). Η κινητικότητα αυτή συνεπάγεται το άνοιγμα της κλειστής έως τότε νησιωτικής κοινότητας προς τον έξω κόσμο και έχει ως συνέπεια την εμφάνιση εμπράγματων κυρίως νομικών θεσμών διασπαστικών του παραδοσιακού συστήματος διαδοχής που είχε εδραιωθεί στα πλαίσια μιας κλειστής αγροτικής οικονομίας, όπως είναι οι εμπράγματοι θεσμοί της χορηγοκτησίας, της δένδροκτησίας και της οροφοκτησίας (Ζ έ π ο υ , Η ιδιοκτησία κατ' ορόφους κ.λπ., όπ.π., σ. 14-31, 34 επ.· Δ ρ α κ ά κ η , Η οριζόντιος ιδιοκτησία εις τας Κυκλάδας, όπ.π., σ.

Η αντιστοιχία μεταξύ των δύο θεσμών εκδηλώνεται επίσης στις σχέσεις επιβαρυνμένου ιδιοκτήτη και των προσώπων υπέρ των οποίων ισχύει η "κοντετζιό"¹⁷⁵, των οποίων η εγκατάσταση στον οικογενειακό κλήρο τελεί υπό αναβλητική αίρεση. Επίσης, οι εξουσίες του επιβαρυνμένου ιδιοκτήτη που απορρέουν από το δικαίωμα κυριότητας επί της γονικής "κοντετζιονάδας" περιουσίας, δηλαδή το δικαίωμα απαλλοτριώσεως με την ευρεία έννοια (*alienatio*) ή διαθέσεως αιτία θανάτου της περιουσίας αυτής, περιορίζονται αποφασιστικά από το δικαίωμα προσδοκίας των προσώπων υπέρ των οποίων ισχύει η "κοντετζιό".

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τη λογική της εθιμικής αυτής πρακτικής, με την πλήρωση της αναβλητικής αιρέσεως την οποία έχει θέσει εκείνος που έχει δεσμεύσει με "κοντετζιό" τη γονική περιουσία και που συνήθως είναι ο θάνατος του επιβαρυνμένου ιδιοκτήτη ("κληρονόμου" ή "προκληρονόμου" κατά το γερμανικό δίκαιο), ο συγγενής υπέρ του οποίου ισχύει η "κοντετζιό" ("καταπιστευματοδόχος" ή "μετακληρονόμος" κατά το γερμανικό δίκαιο) αποκαθίσταται πλέον αυτοδικαίως, ως κύριος του μεριδίου που δικαιούται από την οικογενειακή περιουσία, ως καθολικός δηλαδή διάδοχος του ανιόντος ο οποίος έθεσε την "κοντετζιό"¹⁷⁶. Το γεγονός ότι η αποκατάσταση των ευνοηθέντων με την "κοντετζιό" προσώπων (υπό μία έννοια "μετακληρονόμων") στη γονική περιουσία γίνεται αμέσως και αυτοδικαίως, έχει δηλαδή εμπράγματα ενέργεια¹⁷⁷, έρχεται σε αντίθεση με τα ισχύοντα στο ρωμαϊκό δίκαιο

246–250· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 119· Ε. Ζέη , "Ο γάμος, ο θάνατος και η ακίνητη ιδιοκτησία στην Πάρο τον 18ο αιώνα: πρώτες προσεγγίσεις", Ιστορικά, τ. 11, τευχ. 20 (1994), σ. 64, 65) καθώς και η αύξηση του αριθμού των πλειστηριασμών των ακινήτων των κατοίκων εκείνων που, αν και κάτοχοι περιουσιών, είχαν αποκοπεί φορολογικά, λόγω της μετανάστευσής τους από το νησί, από τη νησιωτική κοινότητα (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 248, 250, 257· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παράγοντες σ. 106· Α σ δ ρ α χ ά , Νησιωτικές κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (II)", όπ. π., σ. 257).

175. Δεν χρησιμοποιούμε τους όρους κληρονόμος–καταπιστευματοδόχος, γιατί η "κοντετζιό", όπως προαναφέρθηκε, μπορούσε να τεθεί σε οποιαδήποτε μεταβιβαστική δικαιοπραξία μεταξύ συγγενών και όχι μόνον σε διαθήκες. Συνήθως δε ετίθετο στα προικοσύμφωνα προσδίδοντας σε αυτά χαρακτηριστικά γνήσιων κληρονομικών συμβάσεων. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω, σημ. 180.

176. Β ο υ ζ ί κ α , Κληρονομικόν Δίκαιον, όπ. π., § 3 II, σ. 21 επ.

177. Καθώς αναφέρει ο Μάουρερ, η απόκτηση της κληρονομιάς περιουσίας από τους κληρονόμους "γίνεται δικαιωματικά, έφ' όσον ό νεκρός, σύμφωνα μέ τόν κανόνα του γερμανικού και του γαλλικού δικαίου, έχει ήδη κάνει τόν ζωντανό κύριο της περιουσίας του, όπως ακριβώς τό αντίλαμπάνεται και τό εθιμικό δίκαιο της Σαντορίνης (κεφ. 2)" (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β' μετ. Πράτσια, σ. 404 = μετ. Ρομπάκη, σ. 712–3). Οι διατάξεις του εθιμικού δικαίου της Σαντορίνης στις οποίες παραπέμπει ο Μάουρερ είναι οι διατάξεις του κεφαλαίου Β' (περί κληρονομιάς) του γραπτού εθιμικού δικαίου Σαντορίνης έτους 1797, στις οποίες ακριβώς αναφέρεται η δυνατότητα των γονέων όσο ζούν "νά ξεμοιράσουν τά παιδιά τους, δίδο-

όπου η αποκατάσταση του καταπιστεύματος δεν επήρχετο αμέσως, αλλά ο καταπιστευματοδόχος είχε απλώς ενοχική αξίωση κατά του κληρονόμου (*petitio fidei-commissi*) για αποκατάσταση του κλήρου (*hereditatis restitutio*)¹⁷⁸. Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο όπου διαφοροποιούνται οι δύο θεσμοί είναι ότι ενώ το οικογενειακό καταπίστευμα, ως νομικό κατασκεύασμα κληρονομικού δικαίου, περιέχεται πάντα σε διαθήκες, στη Μύκονο, όπως προαναφέρθηκε, την πρακτική των διαδοχικών υποκαταστάσεων των μελών της οικογένειας, περιλαμβάνουν όχι μόνον διαθήκες¹⁷⁹ αλλά και κάθε είδους μεταβιβαστικές πράξεις μεταξύ συγγενών, χαριστικές ή όχι, κυρίως δε προικοσύμφωνα¹⁸⁰.

ντες...ἐκεῖνο ὅπου ἤθελε τοὺς φανῇ εὐλογον" (Μάουρερ, Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 249 = μετ. Καραστάθη, σ. 281), αλλά και η περιέλευση της περιουσίας του κληρονομούμενου στους συγγενείς, είτε είναι "ἀδιόριστος ἢ καὶ διορισμένη" (Μάουρερ, Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 250-251 = μετ. Καραστάθη, σ. 282).

178. Περὶ τοῦ νόμου, Εισηγήσεις σ. 1364-1367· Μπόσδα, ὅπ. π., σ. 1398· Μπαλῆ, Εγχειρίδιον σ. 612-615, 677, 678, 684· τοῦ ἰδίου, Κληρονομικὸν δίκαιον σ. 453 επ.

179. Ὅπως θα δούμε παρακάτω (§ 15), οικογενειακό καταπίστευμα απαντάται συνήθως σε διαθήκες με τις οποίες ο ένας από τους συζύγους (συνήθως δε ο άνδρας) εγκαθιστούσε τον άλλο ως κληρονόμο του ή ως επικαρπωτή της περιουσίας του ("κύριο καὶ νοικοκύρη") κατά παρέκκλιση από τα εθιμικώς ισχύοντα επί της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, σύμφωνα με τα οποία ο επιζών σύζυγος αποκλειόταν πλήρως από την περιουσία του θανόντος, τόσο την γονική όσο και την επίκτητη. Στις περιπτώσεις πάντως αυτές ο διαθέτης έθετε ταυτόχρονα τον δεσμευτικό όρο ότι ο κληρονόμος υποχρεούτο να κληροδοτήσει περαιτέρω την κληρονομία περιουσία (όλη ή την εναπομένουσα) στα τέκνα του ή, αν δεν υπήρχαν τέκνα, στον τυχόν επιζώντα ανιόντα, στα αδέρφια κ.λπ.

180. Το γεγονός ότι μέσα στα προικοσύμφωνα αναφέρονταν συνήθως και συμφωνίες που σχετίζονταν με κληρονομικά θέματα προσέδιδε, καθώς αναφέρει ο Μάουρερ, στα προικοσύμφωνα αυτά το κύρος πραγματικών κληρονομικών συμβάσεων (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, κεφάλαιο ένατο, σ. 712 = μετ. Πράτσια, σ. 403). Τούτο, κατά την προσωπική μας άποψη, ισχύει όσον αφορά το μέρος των προικοσυμφώνων ή "αβανταρίων" (για τον όρο βλ. πιο κάτω, § 9 σημ. 232) με το οποίο κατοχυρώνονται τα κληρονομικά δικαιώματα προσδοκίας των πλησιέστερων συγγενών στις περιπτώσεις όπου ο γάμος θα λυθεί χωρίς να έχουν προέλθει τέκνα ως άμεσοι απόγονοι του ζεύγους (απλή "κοντετζιό") ή ακόμα, όταν γεννήθηκαν μεν τέκνα, πλην όμως ορισμένα από αυτά (απλή "κοντετζιό") ή και όλα (διπλή "κοντετζιό") αποβίωσαν πριν από τον μη προικίσαντα γονέα. Πιο συγκεκριμένα στις περιπτώσεις αυτές, μέσω της δεσμεύσεως του προικιζόμενου τέκνου να διαθέτει ελεύθερα εν ζωή ή αιτία θανάτου τα προικιζόμενα γονικά περιουσιακά αγαθά, διασφαλίζονται τα κληρονομικά δικαιώματα των προσώπων που προέρχονται από την ίδια γενεά με τον προικιζόντα γονέα επάνω στη γονική περιουσία που προόζεται να κληρονομήσουν. Πρόκειται συνελπώς εδώ για μια συμφωνία προικιζόντος και προικιζομένου με την οποία ο προικιζόμενος υπόσχεται να μην συντάξει διαθήκη διαφορετικού περιεχομένου σχετικά με τα προικιά αγαθά, για μια

Κατά το κρίσιμο λοιπόν χρονικό σημείο της αποκαταστάσεως στον οικογενειακό κλήρο, ο "μετακληρονόμος", το πρόσωπο δηλαδή υπέρ του οποίου ισχύει η "κοντετζιό" μεταπηδά αυτόματα στη θέση του μεσολαβητή, του ενδιάμεσου μεταξύ δύο επαλλήλων γενεών, εκείνης των ανιόντων και εκείνης των κατιόντων, ώστε να διασφαλισθεί η "μονότονη" κυκλοφορία της κληρονομιάς. Κάθε συνεπώς μεταβιβαστική πράξη που γίνεται ανάμεσα στα μέλη της ίδιας οικογένειας δεν έχει για τον ιδιοκτήτη οριστικό χαρακτήρα, παρά μόνο στο μέτρο που αυτός διαφυλάσσει την περιουσία αυτή μέσα στην οικογένεια, αποτελεί δηλαδή τελικά κατάλειψη υπό αίρεση ή προθεσμία. Έτσι, σε κάθε περίπτωση, οι εθιμικές πρακτικές που σχετίζονται με τις μεταβιβάσεις ακίνητης οικογενειακής περιουσίας είναι πρακτικές εξασφαλιστικές της αλληλεγγύης και της συνοχής μεταξύ των μελών της οικιακής μονάδας στα πλαίσια της μικρής νησιωτικής κοινωνίας. Τούτο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι υπάρχουν μεταξύ των μελών υπαρκτές και λειτουργούσες σχέσεις οικογενειακής κοινοκτημοσύνης. Οι αντιπρόσωποι της γενιάς σε μία δεδομένη χρονική στιγμή είναι απόλυτα κύριοι της προγονικής τους ιδιοκτησίας¹⁸¹ χωρίς τα λοιπά μέλη της οικογένειας, στενότερης ή ευρύτερης, να έχουν συν-δικαιώματα¹⁸², συνιδιοκτησία στην

γνήσια δηλαδή κληρονομική σύμβαση μεταξύ γονέα και τέκνου.

181. Και τούτο διότι ο εκάστοτε ιδιοκτήτης ακινήτου περιουσίας είχε την πλήρη κυριότητα στην περιουσία του αυτή. Για το ζήτημα της κυριότητας στα ιδιόκτητα και περιορισμένης εκτάσεως κτήματα των κατοίκων των νησιών του Αιγαίου σύμφωνα με το οθωμανικό ιδιοκτησιακό καθεστώς βλ. πιο πάνω (§4 σημ. 2). Επίσης για την αναγνώριση της κυριότητας ως του ευρύτερου εμπραγμάτου δικαιώματος κατά τους βυζαντινούς χρόνους βλ. Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 149 επ.

182. Άλλωστε και οι σχετικές θεωρίες για την ύπαρξη συνδικαιωμάτων των μελών της ίδιας οικογένειας στο αρχέγονο ελληνικό δίκαιο της Γόρτυνος ή στο δίκαιο των αρχαίων Αθηνών, για την ομαδική δηλαδή κυριότητα (ομοκυριότητα) όπου ο κάθε μέτοχος είναι κύριος *in solidum* του κοινού και όχι κατ' ιδανικά μερίδια, δεν έχουν ακόμα επιστημονικά επαληθευτεί και συνεπώς η έκταση και η μορφή της αρχαίας ελληνικής οικογενειακής κοινοκτημοσύνης παραμένουν αβέβαιες. Σχετικά με το ζήτημα αυτό βλ. ιδίως L. B e a u c h e t , Histoire du droit privé de la République athenienne, Le droit de propriété. III, Amsterdam 1969, σ. 58 επ., 425 επ., 692 επ.· K α λ λ ι γ ά ς σ. 191· G. G l o t z , La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce, Paris 1904, σ. 342 επ.· F o t i n o σ. 205-316, 317 επ.· E. B r u c k , Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, α' έκδ., München 1926, σ. 181· W. E r d m a n n , Die Ehe im alten Griechenland, München 1934, σ. 124 επ.· Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτων σ. 55, 95 επ., 116, 124 σημ. 2, 141· M i c h a é l i d è s - N o u a r o s , Contribution σ. 42 σημ. 2· L. G e r n e t , Droit et Société dans la Grèce ancienne, La loi de Solon sur le "testament", Publications de l' Institut de Droit Romain de l' Université de Paris, XIII, Paris 1955, σ. 121 επ.· Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 51-52, 65-69· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 191, 213, 282, 292-294· Μ π α μ π ά κ ο υ , Σχέσεις οικογενειακού δικαίου, όπ. π., σ. 109 σημ. 34· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Ρωμαϊκόν Δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσει προς το

περιουσία αυτή (εκτός βεβαίως εάν τέτοια δικαιώματα βασίζονται σε κληρονομική διαδοχή ή σύμβαση). Ούτε επίσης μπορεί να γίνει λόγος για "δηρημένη" κυριότητα –περιορισμένη δηλαδή σε ορισμένες λειτουργίες κυριότητα περισσότερων ιδιοκτητών στο ίδιο πράγμα¹⁸³ –ή για τη *fraterna compagna* του ιταλικού και κυρίως του βενετικού δικαίου¹⁸⁴.

Από την άποψη αυτή η σχέση συγγένειας εξ αίματος (ομαιμοσύνης) και γονικής (προγονικής) ακίνητης ιδιοκτησίας δεν είναι τόσο σχέση "ορατή"¹⁸⁵ όσο "λανθάνουσα", καθώς εκδηλώνεται μόνον μπροστά στον κίνδυνο να μεταβιβαστεί η περιου-

Ελληνικόν, όπ. π., σ. 164· R a u c e n t , όπ. π., σ. 241 σημ. 30· Ν. Παπαντωνίου, Κληρονομικό δίκαιο, 4η έκδ., Αθήνα 1985, σ. 329–331. Για την ισχύ του θεσμού της οικογενειακής κοινοκτημοσύνης στο Αιγυπτιακό δίκαιο πρβλ. Πετρούλου, Συζυγική κοινοκτημοσύνη σ. 11–25 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

183. Για τη δηρημένη κυριότητα του ρωμαϊκού δικαίου (*funktionell geteiltes Eigentum*) βλ. Ι. Σόβτη, Αι περιορισμένοι προσωπικοί δουλείαι. Συμβολή εις την γενικήν θεωρίαν των δουλειών, Αθήναι 1957, σ. 27 σημ. 11· Μπαμπάκος, Σχέσεις οικογενειακού δικαίου κ.λπ., όπ. π., σ. 110 σημ. 37.

184. Η *fraterna compagna* (αδελφική κοινότητα) αποτέλεσε ένα ιδιαίτερο οικογενειακό μόρφωμα των μεσαιωνικών χρόνων και ιδιαίτερα των περιοχών της μεσογειακής Ευρώπης (Κορσική, Φλωρεντία, Γαλλία) το οποίο χαρακτηρίζεται από τη συγκατοίκηση κάτω από την ίδια στέγη των "πυρηνικών" οικογενειών των αδελφών και συνιστά ένα ενιαίο περιουσιακό σύνολο που επιδιώκει κοινό οικονομικό σκοπό καί συνεπάγεται την "εις ολόκληρον" συλλογική ευθύνη των μελών του. Για το θέμα αυτό βλ. σχετικά Μανίν σ. 65· Βισβίτζη, Ναξιακά σ. 146 σημ. 1· Πετρούλου, Σίφνος σ. 294· Ρ. Λαςλέτ, "La famille et le ménage : approches historiques," *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 27 (1972), σ. 852· Μ. Μαργουλιού, "Le droit successoral du Zagori (XVIIIe–XIXe siècles): un exemple d'articulation entre coutume, droit coutumier et pratiques sociales", *Droit et Cultures*, 20 (1990), σ. 59· Μ. Κουρούκλη, "Γενιά, πρόικα και κληρονομιά. Η περίπτωση της Επίσκεψης στην Κέρκυρα", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", Αθήνα 1994, σ. 81. Επίσης για το φαινόμενο της "αδελφοσύνης", δηλαδή της από κοινού νομής κληρονομικού ακινήτου από τους αδελφούς (για τον όρο βλ. Βαγιακάκος, Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής ορολογίας, όπ. π., σ. 561) στην Κέρκυρα του 16ου αιώνα πρβλ. τις νοταριακές πράξεις αριθ. 21 στιχ. 12, 13, 37 στιχ. 8, 79 στιχ. 8, 83 στιχ. 30 κ. ά. του νοτάριου Καρουσάδων Κερκύρας και πρωτοπαπά Φιλίππου Κατωϊμέρη (Λ. Παπαρογρήγα – Αρτεμιάδη – Γ. Ε. Ροδόλακη – Δ. Π. Καραμπούλα, "Οι πράξεις του νοτάριου Καρουσάδων Κερκύρας πρωτοπαπά Φιλίππου Κατωϊμέρη (1503–1507)", *ΕΚΕΙΔ*, 33 (1997), σ. 9–436).

185. Η καθαρά νομική προσέγγιση του ζητήματος της μεταβιβάσεως περιουσιών και η έλλειψη ποσοτικών δεδομένων για τη σύνθεση και το μέγεθος του Μυκονιάτικου νοικοκυριού, δεν μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε άποψη για το ζήτημα εάν στη συγκεκριμένη κοινωνία τα νοικοκυριά εμφανίζονται με "πυρηνική" –όπως έχει επικρατήσει να λέγεται σύμφωνα με την τυπολογία του Ρ. Laslett –δομή, δηλαδή γονείς και ανύπαντρα τέκνα, ή διευρυμένη οικογενειακή δομή, δηλαδή νοικοκυριά που αποτελούνται από περισσότερες συζυγικές οικογένειες οι οποίες συνδέονται με συγγένεια εξ αίματος (Λ. Λαςλέτ, *La famille et le ménage* κ.λπ., όπ. π., σ. 851 επ.).

σία αυτή από τον εκάστοτε ιδιοκτήτη σε τρίτα πρόσωπα, έξω από το οικογενειακό κύκλωμα, όταν δηλαδή έρχεται αντιμέτωπη με κάποια εξωτερική πρόκληση. Επομένως, μόνο υπό την έννοια αυτή θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι η κυριότητα, ως απόλυτο εμπράγματο δικαίωμα επάνω στο ακίνητο περιουσιακό αγαθό, "σχετικοποιείται" με απώτερο σκοπό την προστασία των συμφερόντων της οικογένειας, της γενεάς καταγωγής της. Τούτο συμβαίνει διότι το έθιμο, που ισοδυναμεί με τοπικό νόμο, έρχεται να απαγορεύσει σε κάποιες ειδικές περιπτώσεις τη διάθεση του δικαιώματος προς το συμφέρον ορισμένων συγγενικών προσώπων οπότε κάθε απαλλοτριωτική δικαιοπραξία εν ζωή ή αιτία θανάτου από τον επιβαρυνόμενο είναι σχετικώς άκυρη υπέρ των προσώπων αυτών. Στον βαθμό επομένως που η διαδοχή στη γονική περιουσία υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς με τον σκοπό να μεταβιβαστεί κατά μήκος της γενεαλογικής γραμμής από την οποία προέρχεται, κατά μήκος δηλαδή της πατρικής ή μητρικής κατιούσας, ο εκάστοτε ιδιοκτήτης μέρους της προγονικής περιουσίας, αν και απόλυτος κύριος, αναδέχεται ταυτόχρονα ένα ρόλο προωθητικό της περιουσίας αυτής από γενεά σε γενεά και στο μέτρο αυτό αποτελεί τον μεσολαβητή, τον αναδιανεμητή των οικογενειακών αγαθών στους επί μέρους κλάδους του γενεαλογικού δέντρου καταγωγής τους¹⁸⁶. Κάτω από το πρίσμα αυτό, η προγονική περιουσία, αν και τυπικά κληροδοτείται ή προικοδοτείται στα τέκνα, ουσιαστικά προωθείται από τη μία γενιά στην άλλη σαν να πρόκειται για ένα συνεχώς ανανεούμενο (διαδοχικό) οικογενειακό καταπίστευμα (*fideicommissum familiae relictum*) του οποίου πάντως η ανανέωση εναπόκειται από το εθιμικό δίκαιο στην ιδιωτική βούληση των δικαιοπρακτούντων¹⁸⁷.

Ένα άλλο επίσης σημείο το οποίο πρέπει να διευκρινισθεί είναι εκείνο της χρονικής διάρκειας των διαδοχικών υποκαταστάσεων. Είναι αυτή απεριόριστη, διηνεκής¹⁸⁸ ή περιορισμένη σε ορισμένο αριθμό διαδοχών¹⁸⁹;

186. L a d u r i e σ. 837.

187. Μάο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 705 = μετ. Πράτσια, σ. 394· Μιχαηλίδου - Νοούρο υ , Παρατηρήσεις σ. 15· Σ. Δασκαλόπουλος - Καπετανάκης, "Ερμηνεία της συγγενειακής οργάνωσης σε σχέση με την ιδιοποίηση της γης", Επετηρίς Κέντρου Ερεΐνης της Ελληνικής Κοινωνίας, 1 (1987), σ. 75.

188. Απεριόριστη ήταν η χρονική διάρκεια των διαδοχικών υποκαταστάσεων σύμφωνα με το γαλλικό φεουδαλικό δίκαιο με σκοπό τη διατήρηση των μεγάλων γαιοκτησιών στην τάξη των ευγενών (Μπαλ ή , Κληρονομικόν Δίκαιον σ. 454) αλλά και στο βενετικό δίκαιο (Μαπίν σ. 50). Στη Βενετία ειδικά, η διαχρονικά καταχρηστική δέσμευση των οικογενειακών περιουσιών, με τα καταπιστεύματα που τίθενταν σε διαθήκες, κυρίως υπέρ των πρωτότοκων, είχε, καθώς αναφέρεται από τον Δ. Μανίν, ως αποτέλεσμα να παραβιάζονται μετά από μερικές γενιές, οι σχετικές δεσμευτικές διατάξεις, είτε μέσω της αυθαίρετης απαλλοτριώσεως των κτημάτων είτε μέσω της εγκαταλείψεώς τους από τους κατόχους τους (Μαπίν σ. 50).

189. Στο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο ήταν απεριόριστα επιτρεπτή η σύσταση διαδοχικού

Στη Μύκονο η δυνατότητα να τίθενται στις γονικές περιουσίες διπλές "κοντετζιό"¹⁹⁰ παρέτεινε αντίστοιχα την υποκατάσταση των οικογενειακών μελών στην περιουσία αυτή. Τούτο συνέβαινε διότι, σύμφωνα με τις διπλές "κοντετζιό", εάν από τον γάμο είχαν γεννηθεί τέκνα και τα τέκνα αυτά αποβίωναν όλα χωρίς να αφήσουν δικούς τους κατιόντες, η "διπλοκοντετζιοναρισμένη" περιουσία περιερχόταν και πάλι στους συγγενείς της γραμμής προελεύσεώς της, πατρικής ή μητρικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα διπλής "κοντετζιό" μας παρέχει μία δικαστική απόφαση της Μυκόνου του έτους 1673: *"και συλλογίζοντας τας συνθήκας και κοντεντζιό του άνωθεν προκοσσυμφώνου, τὸ / όποιο κατά τήν κοντεντζιό και κοσουνέτα (από το ιταλ. consuetudine, έθιμο, συνήθεια) του [[το]] παρόντος νησιού νομινάρει και λέγει και όποτα ό / Θεός ήθέλει τούς στείλει [...] κληρονόμους εκ της σαρκός [σ] τους να παίρνη τήν προῦκα και έτερα· άκόμα (και) / διπλοκοντετζιό, ως καθώς τὸ λέγει, και αν ήθέλη κάμιον κληρονόμους και οί κληρονόμοι ήθε/λεν άποθάνουν, να στρέφονται τὰ πράματα εις εκείνους, που τὰ δίδου"*¹⁹¹.

Και στις περιπτώσεις πάντως των διπλών "κοντετζιό" μεσολαβούσε μία μόνο διαδοχή και όχι δύο διαδοχικές υποκαταστάσεις λόγω καταπιστεύματος, καθώς οι απώτεροι συγγενείς εξ αίματος εγκαθίστανταν μόνον σε περίπτωση μη εγκαταστάσεως των γνησίων κατιόντων λόγω προαποβιώσεώς τους. Σχετική είναι μια δικα-

οικογενειακού καταπιστεύματος. Μόνον δε εάν ο διαθέτης δεν είχε ορίσει διαφορετικά, το καταπίστευμα αυτό έπανε εφ' όσον είχαν παρέλθει τέσσερις "γενεές", δηλαδή τέσσερις διαδοχικές υποκαταστάσεις (N. 159 κεφ. α'-β'· *W i n d s c h e i d*, - *K i r p* (μετ. Α. Α ρ γ υ ρ ο ύ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, όπ. π., §. 637· *Κ ρ α σ σ ά - Ρ ο ὐ λ ο ύ*, Κληρονομικόν Δίκαιον, στ' έκδ., Αθήναι 1932, § 264· *Μ π α λ ή*, Εγχειρίδιον σ. 615· *Ε. Β ο υ ζ ί κ α*, Γνωμοδότησις, ΝοΒ, Έτος 21ον (1973), σ. 849 επ.).

190. Βλ. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 18 έτους 1673, 47 έτους 1696. Για τις νομικές συνέπειες των "διπλοκοντετζιονάδων" περιουσιών σε περίπτωση κληρονομικής διαδοχής βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, § 13.

191. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 18 έτους 1673, σιγ. 16-20. Την εθιμική πρακτική της θέσεως διπλών "κοντετζιό" σε προικοσύμφωνα συναντούμε επίσης στη Νάξο, Πάρο, Σύρο (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 9 έτους 1734, σ. 164, 14 έτους 1738, σ. 171, 18 έτους 1751, σ. 180· Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα, αριθ. 2 έτους 1671, σ. 81, 3 έτους 1680, σ. 83· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος, αριθ. 19 έτους 1641, σ. 322-323. Επίσης, "διπλοκοντετζιονάδες" διαθήκες Νάξου 17ου αιώνα βλ. στον Μ η ν ι ά τ η , αριθ. 250, σ. 441-442, 377, σ. 588 ("διπλοκοντετζιονάδα" διαθήκη με "κοντετζιό" να περιέρχεται το προικώ από αρσενικό σε αρσενικό τέκνο), 405 έτους 1684, σ. 624, 416, σ. 635 ("διπλοκοντετζιονάδα" διαθήκη με "κοντετζιό" να περιέρχεται η κληρονομία, αν η κληρονόμος πεθάνει άκληρη, στα αρσενικά αδέρφια της και αν έχουν πεθάνει και αυτά στον πατέρα της), 605 έτους 1686, σ. 836, 610, σ. 842-3, 724 έτους, σ. 984).

στική απόφαση του έτους 1703¹⁹². Ενάγοντες εδώ είναι η αδελφή του πωλητή (Μαρούλα κόρη Λινάρδου Σαμπουναρδή) καθώς επίσης και τα τέκνα του και τα ανήψια του (Πατέστος του Ρουσουνέλλου και λοιποί) και εναγόμενος ο αγοραστής ενός γονικού ακινήτου των εναγόντων (Μάρκος, υιός της Μαρίας της Καπάκαινας). Το επίδικο σπίτι και διάφορα άλλα πράγματα πούλησε ο Ρουσυνέλος, αδελφός της Μαρούλας, στον Μάρκο με νοταριακό συμβόλαιο αγοραπωλησίας που συντάχθηκε στη Χίο ένα χρόνο πριν από την εκδίκαση της υποθέσεως. Η αδελφή του πωλητή, χωρίς να αμφισβητεί την κυριότητα του αδελφού της ως νόμιμου κληρονόμου του επίδικου ακινήτου, ασκεί την εμπράγματα αγωγή διεκδικήσεως γονικού κατά του αγοραστή επικαλούμενη το προικοσύμφωνο του πατέρα τους, το οποίο ήταν "κοντετζιονάδο" ("*μᾶς ἐπρεξεντάρη τὸ προκοσύμφωνον / τοῦ κυροῦ της λέγοντας πὼς νὰ εἶναι κοντετζιονάδο καὶ πὼς δὲν ἐμπόρηνεν νὰ πουλήσῃ ἄδελφός της ὁ Ρουσυνέλλος τὸ πρᾶμα ὅπου εἶχεν ἀπὸ τοῦ κυροῦ του*", στιχ. 17–19). Συνεπώς, κατά τους ισχυρισμούς της αδελφής του πωλητή, το επίδικο ακίνητο το οποίο ήταν ρητώς χαρακτηρισμένο ως "κοντετζιονάδο" στον αρχικό μεταβιβαστικό τίτλο κυριότητας, δηλαδή στο προικοσύμφωνο του πατέρα τους, δεν μπορούσε να απαλλοτριωθεί από τον αδελφό της παρά το γεγονός ότι αυτός είχε κληρονομικό δικαίωμα επί του επιδίκου, αλλά έπρεπε να διαφυλαχθεί, ακριβώς λόγω της υπάρχουσας "κοντετζιό", υπέρ των μελλοντικών κληρονόμων του αδελφού της, δηλαδή των τέκνων και πιθανώς των αδελφών και ανηψιών του (δηλαδή των τέκνων της · εδώ ίσως βασίζεται το έννομο συμφέρον της για άσκηση της αγωγής). Το δικαστήριο ωστόσο αποφασίζει ότι παύει η ισχύς της "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του πατέρα στο πρόσωπο του γιού του¹⁹³ και επομένως η πώληση είναι έγκυρη ("*ἀποφασίζομεν τὰ ὅσα πρᾶματα καὶ σπῖτι πὸν ἔχει πουλημένα/ὁ ἄνωθεν ποτὲ Ρουσυνέλλος τοῦ ἄνω λεγομένου Μάρκου νᾶναι ἐδικάν του κατὰ πὼς διαλαβᾷ/ναι τὸ ἄνωθεν στρουμένο περὶ διὰ τῇ πρετενσιου ὅπου πρετεντέρει ἡ ἄνωθεν Μαρούλα/διὰ τὴν κοντεσιου τοῦ προχοχαρτίου τοῦ κυροῦ της νὰ εἶναι καὶ ᾗνενα τὰ πρᾶματα τοῦ Μάρκου/ἐπειδὴ καὶ νὰ ἐφινίρῃσεν*"¹⁹⁴ ἡ κοντετζιου ἁπάνω εἰς τὸ ποτὲ Ρουσυνέλλο καὶ ἐπειδὴ καὶ / νὰ μὴν εἶναι ἐτοῦτο τὸ συνήθει εἰς τὸ τόπο μας", στιχ. 23–28). Συνεπώς η ισχύς περισσότερων της μιας διαδοχικών καθολικών υποκαταστάσεων δεν γίνεται αποδεκτή

192. Τ ο υ ρ τ ὀ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 46 έτους 1703, σ. 59.

193. Διότι η "κοντετζιό" που είχε τεθεί από τον παππού ή τη γιαγιά της ενάγουσας στο προικοσύμφωνο του πατέρα της δέσμευε μόνον την ελευθερία διαθέσεως του πατέρα, ο οποίος είχε την υποχρέωση να μεταβιβάσει στη συνέχεια την προικία του περιουσία στα τέκνα του και όχι και την ελευθερία διαθέσεως των εγγονών του προικίζοντος, στους οποίους θα περιερχόταν υποχρεωτικά η περιουσία αυτή.

194. *φινίρω*: από το ιταλ. finire, τελειώνω.

από το δικάζον κριτήριο, στοιχείο που διαφοροποιεί το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου από το βενετικό και τα άλλα δυτικοευρωπαϊκά δίκαια που απέβλεπαν άμεσα, όπως προαναφέρθηκε, μέσω των περισσότερων διαδοχικών καθολικών υποκαταστάσεων στη διαχρονική δέσμευση των μεγάλων οικογενειακών περιουσιών. Τέλος, ένας άλλος πρόσθετος λόγος για την αποδοχή της εγκυρότητας της πωλήσεως από το δικαστήριο είναι η κατάρτιση του πωλητήριου συμβολαίου από νοτάριο (*"καὶ θεωρῶντας τὸ ἄνωθεν στρουμέν/το πῶς εἶναι νοδαρικό ἀποφασίζομεν..."*, στιχ. 22–23 πρβλ. και πιο πάνω, *"καθὼς φαίνεται ἡ πώλη/ση νοδαρική"*, στιχ. 8–9)¹⁹⁵.

§ 7. Νομική προστασία

Σε περίπτωση γονικής περιουσίας, η οποία μέσα στον μεταβιβαστικό τίτλο ιδιοκτησίας ήταν ρητῶς χαρακτηρισμένη ως *"κοντετζιονάδα"*, τα πρόσωπα υπέρ των οποίων ίσχυε η *"κοντετζιό"*, δηλαδή κατά κανόνα τα τέκνα του ιδιοκτήτη ή, σε περίπτωση ελλείψεως τέκνων, οι πλησιέστεροι συγγενείς του, μπορούσαν σε περίπτωση απαλλοτριώσεως του γονικού *"κοντετζιονάδου"* περιουσιακού στοιχείου από τον επιβαρυνόμενο ιδιοκτήτη της περιουσίας αυτής, με επαχθή ή χαριστική δικαιοπραξία, να ασκήσουν την εμπράγματη διεκδικητική αγωγή γονικού κατά παντός, δηλαδή, τόσο κατά του μετασχόντος στη δικαιοπραξία, όσο και κατά των καθολικών ή ειδικών διαδόχων του ή οποιουδήποτε άλλου τρίτου που ήλκυε δικαίωμα από αυτή¹⁹⁶.

195. Για το ζήτημα της αυξημένης αποδεικτικής αξίας των νοταριακών συμβολαίων βλ. και πιο πάνω, § 5 I, σημ. 73.

196. Η εκποίηση από τον επιβαρυνόμενο των πραγμάτων τα οποία αποτελούσαν αντικείμενο οικογενειακού καταπιστεύματος σε τρίτον ήταν κατ' αρχήν, σύμφωνα και με το ιουστινιάνειο δίκαιο, άκυρη (C. 6, 43, 3 = B. 44, 27, 3. D. 31, 67 § 3· D. 31, 69 § 3· W i n d s c h e i d – K i p p (μετ. Α ρ γ υ ρ ο ύ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, όπ. π., § 665 σημ. 8). Αν και ο περιορισμός του δικαιώματος διαθέσεως *"κοντετζιονάδων"* γονικών περιουσιών προκύπτει σαφώς από τις δικαστικές αποφάσεις των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου, δεν έχουν δυστυχώς διασωθεί από το νησί αυτό, από όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, προικοσύμφωνα ή διαθήκες, από το περιεχόμενο των οποίων θα προέκυπτε η ακριβής περιγραφή της δεσμεύσεως του δικαιώματος διαθέσεως των προσώπων στα οποία μεταβιβαζόταν *"κοντετζιονάδα"* περιουσία. Τούτο πάντως σαφώς αναγράφεται στα αντίστοιχα *"κοντετζιονάδα"* προικοσύμφωνα και στις διαθήκες της Νάξου, στα οποία κατά κανόνα σχεδόν αναφέρεται η απόλυτη δέσμευση του δικαιώματος εκποιήσεως, δωρεάς κ.λπ. κληροδοτηθείσης ή προικοδοτηθείσης *"κοντετζιονάδας"* περιουσίας (Β ι σ β ί ζ η , Προικία έγγραφα, αριθ. 3 έτους 1680, σ. 83, στιχ. 34 (*"ιστρουνένο"*), 35, αριθ. 4 έτους 1680, σ. 85, στιχ. 29 (διαθήκη), αριθ. 7 έτους 1684, σ. 90, στιχ. 27–28 (προικοσύμφωνο)· Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 202 έτους 1682, σ. 378, 354, έτους 1683, σ. 564, 426 έτους 1684, σ. 647, 767 έτους 1688, σ. 1042, 830 έτους 1688, σ. 1116, 891 έτους 1689, σ. 1189). Ενδεικτικά αναφέρουμε το σχετικό περιεχόμενο του αριθ. 202 προικοσυμφώνου Νάξου έτους 1682 από τον κώδικα του

Συνεπώς, κάθε μεταβιβαστική δικαιοπραξία του ιδιοκτήτη¹⁹⁷ "κοντετζιονάδας"¹⁹⁸ γονικής περιουσίας που αφορούσε την περιουσία αυτή ήταν σχετικώς άκυρη, εφ' όσον η ακυρότητα λειτουργούσε μόνον εάν την επικαλούνταν τα πρόσωπα εκείνα υπέρ των οποίων είχε τεθεί από τον διαθέτη ή τον προικοδοτή γονέα η προστατευτική "κοντετζιό". Είναι δε πιθανόν ότι η ακυρότητα της εκποιήσεως δεν ήρθε σε περίπτωση που, τόσο ο εκποιών επιβαρυνμένος, όσο και ο τρίτος αγοραστής, τελούσαν σε καλή πίστη ("εὐλόγο ἀγνοία") σχετικά με την ύπαρξη της "κοντετζιό"¹⁹⁹.

Ο ακριβής χρόνος, κατά τον οποίο γεννάτο η εμπράγματα αξίωση του προσώπου που έφερε την ιδιότητα "οιονεί" καταπιστευματοδόχου και μπορούσε επομένως να εγερθεί η σχετική διεκδικητική αγωγή του γονικού, δεν προκύπτει σαφώς από τα νομικά κείμενα που αποτέλεσαν το αρχαιακό μας υλικό. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι προϋπόθεση για την έγερση της αξιώσεως δεν αποτελούσε ο θάνατος του εγκατάστατου ως κληρονόμου (με "κοντετζιονάδα" διαθήκη) ή του προικισθέντος τέκνου (με "κοντετζιονάδο" προικοσύμφωνο), η πλήρωση δηλαδή της αναβλητικής αιρέσεως υπό την οποία είχε η "κοντετζιονάδα" περιουσία κληροδοτηθεί ή προικοδοτηθεί. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, η σχετική αγωγή μπορούσε να ασκηθεί ήδη από το χρονικό εκείνο σημείο κατά το οποίο περιήρχετο η κυριότητα του "κοντετζιονά-

νοτάριου Ι. Μηνιάτη: "...εἰ δὲ ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ ὀρίσῃ καὶ [...] ἀκλῆρῃν τὰ ὅσα νὸς ἐτάζουν νὰ στρέφονται εἰς τοὺς πλέα πρόξιμους ἐδικούς [τος κατὰ] /τὴν παλαιὰ συνήθεια τοῦ τόπου μας καὶ νὰ μὴν ἔχει ἐξουσία ἀπ' ὅ,τι τῆς τάζου [...] στίς μῆτε νὰ πουλήσῃν μῆτε νὰ χαρίσῃ μῆτε διὰ τῆ ψυχῇν τῆς νὰ τὰ δώσῃν εἰ μὴ [μὸ] /ο πένῃτα ρεαλίων πράμα νὰ ἔχῃ ἐξουσία νὰ δώῃ διὰ τῆ ψυχῇν τῆς..." (Μ η ν ι α τ η ς σ. 378).

197. Στη μελέτη αυτή θα εξετασθούν μόνον οι περιπτώσεις απαλλοτριωτικών συμβάσεων όπου πωλητής είναι ο νόμιμος ιδιοκτήτης της γονικής περιουσίας και ο οποίος, λόγω ακριβώς του περιορισμού της "κοντετζιό", υποχρεούται να διασφαλίσει τα κληρονομικά δικαιώματα των μελλοντικών κληρονόμων αυτής της γονικής περιουσίας ως επιβαρυνμένος ιδιοκτήτης. Συνεπώς δεν αποτελούν αντικείμενο έρευνας οι διεκδικήσεις γονικής περιουσίας, την οποία έχουν εκποιήσει συγγενείς ή τρίτοι, μη νόμιμοι δικαιούχοι, ή την οποία νέμονται τρίτοι καταπατητές χωρίς νόμιμο δικαίωμα, ούτε ακόμα οι διεκδικητικές περί κλήρου αγωγές κατά των παρακρατούντων, ως κληρονόμων, τη γονική περιουσία των εναγόντων.

198. Η εκποίηση μη "κοντετζιονάδων" γονικών περιουσιών ήταν κατ' αρχήν επιτρεπτή. Πλην όμως οι πλησιέστεροι συγγενείς εξ αίματος του πωλητή διέθεταν την προστασία του εμπράγματος δικαιώματος προτιμήσεως, το οποίο, μέσα σε περιοριστικές προθεσμίες, μπορούσαν να προβάλλουν είτε κατά τη διαδικασία της εκποιήσεως είτε μετά την εκποίηση αναλαμβάνοντας το γονικό ακίνητο. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, § 5 II.

199. Άλλωστε καλή πίστη ως προς την ύπαρξη της "κοντετζιό" δύσκολα θα μπορούσε να εννοηθεί. Πρβλ. D. 31, 7 = B. 44, 2, 7· W i n d s c h e i d – K i r p (μετ. Α ρ γ υ ρ ο ύ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, όπ. π., § 665 σημ. 11· Μ π α λ ή , Εγχειρίδιον σ. 685· Β ο υ - ζ ί κ α , Γνωμοδότησις, όπ.π., σ. 867.

δου" γονικού περιουσιακού αγαθού στον αγοραστή και επομένως πριν ακόμα από την επαγωγή του "οιονεί" καταπιστευματοῦ²⁰⁰.

Την άποψη αυτή φαίνεται να ακολουθεί το κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου σε κάποια δικαστική του απόφαση του έτους 1701²⁰¹. Στην υπόθεση αυτή ο Γιώργης Μωραΐτης ασκεί, υπό την ιδιότητα του "οιονεί" καταπιστευματοδόχου, την διεκδικητική αγωγή γονικού κατά της μητέρας του η οποία, μολονότι επιβαρυνμένη δια οικογενειακού καταπιστευματος κληρονόμος, παραχώρησε το σύνολο της πατρικής κληρονομίας στα άλλα τρία αδέρφια του που με τη σειρά τους εκποίησαν μέρος αυτής σε τρίτο πρόσωπο. Το δικαστήριο δέχεται την αγωγή παρά το γεγονός ότι η αναβλητική αίρεση την οποία ο πατέρας έθεσε στη διαθήκη του για την παραχώρηση της κληρονομίας στα τέκνα, ο θάνατος δηλαδή της μητέρας, δεν έχει ακόμα πληρωθεί. Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι το δικαίωμα του "οιονεί" καταπιστευματοδόχου, ενώ ακόμα ζούσε ο επιβαρυνμένος κληρονόμος ή πάντως πριν από την πλήρωση της αίρεσεως, αποτελούσε δικαίωμα προσδοκίας το οποίο έχαιρε εννόμου προστασίας ως στοιχείο της ενεστώσης περιουσίας του δικαιούχου. Κατά συνέπεια ήταν σαφώς ισχυρότερο από το δικαίωμα που είχε ο κοινός κληρονόμος επί του οικογενειακού κλήρου ενώ ο κληρονομούμενος ήταν ακόμα εν ζωή, ο οποίος δεν μπορούσε να προστατευθεί σε περίπτωση έγκυρης εκποίησης γονικής περιουσίας πριν από την επαγωγή της κληρονομίας (παρά μόνο περιορισμένα δια της προβολής δικαιώματος προτιμήσεως). Τούτο έχει, όπως θα δούμε πιο κάτω²⁰², κάποια σημασία για το ζήτημα της έκτακτης χρησιμότητας στις "κοντετζιονάδες" ακίνητες περιουσίες.

Επί πλέον δε – και σε αντίθεση με το εμπράγματο δικαίωμα προτιμήσεως το οποίο υπέκειτο σε αποσβεστική προθεσμία²⁰³ – το δικαίωμα του "οιονεί" καταπιστευματοδόχου για επίκληση της σχετικής υπέρ αυτού ακυρότητας της απαλλοτριωτικής συμβάσεως "κοντετζιονάδου" ακινήτου δεν υπέκειτο σε χρονικό περιορισμό (αποσβεστική παραγραφή ή προθεσμία) και επομένως η σχετική εμπράγματα διεκδικητική αγωγή γινόταν κατά κανόνα δεκτή από το δικαστήριο ακόμα και μετά την πάροδο μακρού χρονικού διαστήματος από την τέλεση της απαλλοτριωτικής δικαιοπραξίας. Το στοιχείο αυτό του χρόνου εγέρσεως της διεκδικητικής αγωγής απετέλεσε, κατά την εδώ επεξεργασία των πηγών, μία πρώτη ένδειξη για το ζήτημα εάν σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ο ενάγων διεκδικεί ως έχων κληρονομικό δικαί-

200. Άλλωστε το δικαίωμα διεκδίκησεως υφίσταται προς το συμφέρον της οικογένειας. Πρβλ. Μ π α λ ή, Εγχειρίδιον σ. 586 σημ. 6.

201. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, αρ. 20 έτους 1701· για την υπόθεση αυτή βλ. πιο κάτω, § 14 I.

202. Σημ. 212.

203. Βλ. πιο πάνω, § 5 II.

ωμα προσδοκίας (οπότε πρόκειται για "κοντετζιονάδα" περιουσία) ή ως συγγενής του πωλητή που έχει δικαίωμα προτιμήσεως²⁰⁴. Με το ζήτημα αυτό σχετίζεται μια δικαστική απόφαση κριτηρίου της Μυκόνου του έτους 1706²⁰⁵. Προσβάλλεται εδώ από τον γιό του πωλητή, τον Πέτρο, διάθεση ακινήτου που ανήκε στην προικιά περιουσία του πατέρα του, του Νικολού Καστελάνου, σε τρίτον, τον Γιώρη Σκορδίλη²⁰⁶. Η πατρική αυτή περιουσία του ενάγοντος ήταν ρητώς χαρακτηρισμένη μέσα στο προικοσύμφωνο του πατέρα του ως "κοντεσιονάδα" ("μᾶς πρεξεντάρει²⁰⁷ τὸ προκοσύνφωνο τοῦ ποτὲ κιοιουρὸν του / τὸ ὁποῖο νομινάρει καὶ κοντεσιονάρει ὅλο του τὸ πράμα", στιχ. 8, 9). Για την ίδια υπόθεση είχε εκδοθεί στο παρελθόν (1689) και άλλη δικαστική απόφαση η οποία είχε δικαιώσει τον ενάγοντα²⁰⁸. Από την πάροδο 7 ετών μεταξύ της μεταβιβαστικής δικαιοπραξίας και της εκδικάσεως της υποθέσεως προκύπτει ότι δεν υπήρχε προθεσμία για διεκδίκηση γονικού σε αντίθεση με την άσκηση του εμπράγματος δικαιώματος της προτιμήσεως από άλλους συγγενείς του πωλητή, το οποίο χανόταν εάν δεν είχε ασκηθεί μέσα σε σύντομη τακτή προθεσμία²⁰⁹. Προφανώς, λόγω μη συμμορφώσεως του Γιώρη Σκορδίλη με το περιεχόμενο της δικαστικής αποφάσεως και της ανυπαρξίας δεδικασμένου των αποφάσεων των κοινοτικών κριτηρίων²¹⁰, η υπόθεση επανέρχεται προκειμένου να εκδικαστεί από κοινοτικό κριτήριο με διαφορετική σύνθεση, το οποίο ωστόσο εμμένει στην απόφαση που εξέδωσε το προηγούμενο δικαστήριο²¹¹. Αναγνωρίζει δηλαδή

204. Για παράδειγμα σε ορισμένα νοταριακά έγγραφα της Νάξου του 17ου αιώνα (Μ η ν ι ἄ τ η ς , αριθ. 401 έτους 1684, σ. 618, 377 έτους 1683, σ. 589, 842 έτους 1688, σ. 1129) χρησιμοποιείται ο όρος "ἀσπετατίβα" (από το ιταλ. *aspettare*, αναμένω, προσδοκώ δικαίωμα), προκειμένου να δηλωθεί το αναμενόμενο κληρονομικό δικαίωμα επί της γονικής περιουσίας, δεν είναι όμως σαφές αν με τον όρο αυτό αποδίδεται το δικαίωμα προσδοκίας του κοινού κληρονόμου ή του συγγενούς υπέρ του οποίου ίσχυε "κοντετζιό".

205. Τ ο υ ρ τ ὅ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 62 έτους 1706, σ. 73. Για την απόφαση αυτή βλ. και πιο κάτω, § 14 I.

206. "διὰ κάποια / πράματα ὅπου ἤφησεν...ὡς καθὼς φαίνεται ἓνα γράμμα γραμμένο εἰς στὰ 1682 Νοεβρίου 1 τὸ ὁποῖο νομινάρει (από το ιταλ. *nominare*, ονομάζω) / ὡς ἄνωθεν", στιχ. 6-8.

207. *πρεξεντάρει*: από το ιταλ. *presentare*, παρουσιάζω.

208. "μία σεντένια...ἡ ὁποία ἀποφασίζει νὰ εἶναι τὰ ἄνωθεν πράματα τοῦ ἄνωθεν Πέτρου ὡς γνήσιο παιδί/τοῦ ἄνωθεν ποτὲ Νικολοῦ", στιχ. 10-13.

209. Για το θέμα αυτό βλ. διεξοδικά πιο πάνω, § 5 II.

210. Για την ανυπαρξία δεδικασμένου των αποφάσεων των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου βλ. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 234· Τ ο υ ρ τ ὅ γ λ ο υ , Μύκονος σ. 12.

211. "ἀποφασίζομε...νὰ / [[λαουτάρουμε]] εἶναι τὰ ἄνωθεν πράματα τοῦ ἄνωθεν Πέτρου κατὰ τὴν σεντένια ὡς ἄνωθεν", στιχ. 16-17.

την κυριότητα του ενάγοντος, επειδή αυτός είναι γνήσιο τέκνο του πωλητή και επομένως σε αυτόν έπρεπε κληρονομικά να περιέλθει το ακίνητο. Κατά συνέπεια ο πατέρας δεν είχε δικαίωμα διαθήσεως της προικιάς περιουσίας του σε τρίτο πρόσωπο, αλλά έφερε την υποχρέωση να τη διαφυλάξει υπέρ του κληρονόμου του σύμφωνα με τη δεσμευτική "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του. Αναγνωρίζεται επίσης η κυριότητα του γιού για τον πρόσθετο λόγο ότι πλήρωσε τα χρέη του πατέρα του και τέλεσε τα "ψυχικά" στη μνήμη του.

Όπως προκύπτει από το διαθέσιμο υλικό, τακτική χρησιμότητα επί της "κοντετζιονάδας" περιουσίας δεν γινόταν αποδεκτή²¹². Σχετική με το ζήτημα είναι μια δι-

212. Άλλωστε, σύμφωνα και με το ρωμαϊκό-ιουστινιάνειο δίκαιο, τα πράγματα τα οποία αποτελούσαν αντικείμενο οικογενειακού καταπιστεύματος δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο τακτικής χρησιμότητας (C. 6, 43, 3 §3 = B. 44, 27, 3 §3· επίσης, D. 50, 16, 28 = B. 2, 2, 26· B. Ο ι κ ο ν ο μ ι δ ο υ , Στοιχεία του Αστικού Δικαίου Β'. Εμπράγματα δίκαια, Αθήναι 1879, §124 σημ. 18β). Αμφισβήτηση υπάρχει στην επιστήμη σχετικά με το ζήτημα εάν ήταν επιτρεπτή ή όχι η έκτακτη χρησιμότητα επί των πραγμάτων του οικογενειακού καταπιστεύματος, χρησιμότητα για την οποία, κατά τους βυζαντινούς χρόνους, απαιτείτο τριακονταετία ή και σαρακονταετία σε ορισμένες περιπτώσεις (Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 153-4) ενώ στο μεταβυζαντινό εθιμικό δίκαιο δεκαετής (όπως στην Κάροστο· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 142), δεκαπενταετής (όπως στη Θήρα· γραπτά έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. ΣΤ', σ. 511 και παρατηρήσεις δημογεροντίας Θήρας επί του κεφ. ΣΤ' των γραπτών εθίμων, σ. 519) ή και τριακονταετής νομή του χρησιδεσπόζοντος (όπως στην Άνω Σύρο και Νάξο· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 82, 84). Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, η προβλεπόμενη από το ρωμαϊκό-ιουστινιάνειο δίκαιο απαγόρευση της χρησιμότητας των πραγμάτων του οικογενειακού καταπιστεύματος δεν περιελάμβανε και την έκτακτη χρησιμότητα (B. W i n d s c h e i d - T h . K i r p (μετ. Α. Α ρ γ υ ρ ο ύ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. Β'. Εμπράγματων Δίκαιον, Αθήναι 1915, § 182 σημ. 14, 183 σημ. 3). Η αντίθετη άποψη η οποία έχει υποστηριχθεί, ότι δηλαδή η έκτακτη χρησιμότητα ενεργεί μόνο κατά του ακύρως εκποιήσαντος επιβαρυνμένου με το καταπίστευμα και όχι και κατά του καταπιστευματοδόχου, ο οποίος δεν μπορεί να εγείρει διεκδικητική αγωγή πριν από την επαγωγή του καταπιστεύματος, αποκρούεται από ορισμένους με το επιχείρημα ότι, σύμφωνα με το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο εάν ο επιβαρυνμένος εκποιήσει πράγμα που αποτελεί αντικείμενο οικογενειακού καταπιστεύματος, τότε ο καταπιστευματοδόχος αποκτά αμέσως την κυριότητα του καταπιστεύματος (άμεση διαδοχή) και επομένως δικαιούται ήδη από την ολοκλήρωση της εκποίησης να διεκδικήσει το εκποιηθέν κατά παντός τρίτου (Μ π α λ ή , Εγχειρίδιον § 383, 3 σημ. 6, § 404). Την άποψη αυτή φαίνεται να ακολουθεί το κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου σε κάποια δικαστική του απόφαση έτους 1701 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 20 έτους 1701· για την υπόθεση αυτή βλ. πιο πάνω σ. 103 και § 14 Ι. Από άλλους πάλι η ανωτέρω άποψη αντικρούεται με το επιχείρημα ότι η συμπλήρωση της έκτακτης χρησιμότητας επί του οικογενειακού καταπιστεύματος δεν εμποδίζεται από τους κανόνες του ρωμαϊκού δικαίου "agere non valenti non currit praescriptio" ή "actioni nondum natae non praescribitur", διότι αυτοί αφορούν, ο πρώτος μεν, σε

καστική απόφαση κοινοτικού κριτηρίου της Μύκονου του έτους 1710, όπου δεν αναγνωρίζεται τακτική χρησικτησία παρά την πάροδο 37 ετών από την πώληση "κοντεσιονάδου" προικίου ακινήτου²¹³. Στην υπόθεση αυτή η κόρη των πωλητών (Μαντελούσα, κόρη του Δομενέου Φαμελίτη) ασκεί, μετά πάροδο 37 ετών από την εκποίηση ακινήτου που ανήκε στη μητρική της περιουσία, διεκδικητική αγωγή κατά του γιού του αγοραστή (Μπετρούσου, γιού του Ανδρέα Καλλιμαρχου). Οι αντίδικοι στην υπόθεση αυτή για να επιλύσουν τη διαφορά τους προσέφυγαν στον οθωμανό καδή (τον Απτιλά εφέντη) ο οποίος με τη σειρά του προκάλεσε τη κρίση του κοινοτικού κριτηρίου²¹⁴. Βάση της αγωγής, από νομική άποψη, αποτελεί το γεγονός ότι το ακίνητο που εκποιήθηκε περιλαμβανόταν στο προικοσύμφωνο της μητέρας της που ήταν "κοντεσενάδο". Συνεπώς τούτο έπρεπε να διαφυλαχθεί υπέρ των τέκνων, ως νόμιμων κληρονόμων, και δεν μπορούσε να εκποιηθεί ούτε ακόμα και με κοινή συναίνεση των συζύγων²¹⁵. Ύστερα από τα όσα εκτέθηκαν πιο πάνω, το δικαστήριο δέχεται την αγωγή και υποχρεώνει την ενάγουσα σε επιστροφή του τιμήματος της πωλήσεως στον γιό του αγοραστή²¹⁶. Κατά συνέπεια, χρησικτησία του αγορα-

υφιστάμενη κατά τον χρόνο κτήσεως της νομής διεκδικητική αγωγή (ενώ αντιθέτως η διεκδικητική αγωγή του καταπιστευματοδόχου είναι μέλλουσα), ο δεύτερος δε, σε αξίωση που δεν έχει ακόμα γεννηθεί και όχι σε αξίωση που δεν πρόκειται ποτέ να γεννηθεί λόγω της ιδιότητάς του καταπιστευματοδόχου ως έμμεσου καθολικού διαδόχου του κληρονομούμενου (D. 36, 1, 46 §1 = B. 35, 11, 46). Συνεπώς η συμπλήρωση της έκτακτης χρησικτησίας πριν ακόμα να γεννηθεί η διεκδικητική αγωγή του καταπιστευματοδόχου, αποκλείει την ίδια τη γέννηση και την έναρξη παραγραφής της διεκδικητικής αγωγής αυτού. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικά Β ο υ ζ ι κ α , Γνωμοδότησις, όπ. π., σ. 863 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

213. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 113 έτους 1710, σ. 124.

214. Η ενέργεια αυτή του Καδή να προκαλέσει την κρίση των επιτρόπων της Μυκόνου για τη συγκεκριμένη υπόθεση πιθανόν να οφείλεται στην αποιομότη του που είχε αποφασισθεί από τη συνέλευση του κοινού της Μυκόνου στις 9/9/1710, δηλαδή ένα μήνα περίπου πριν από την εκδίκαση της υποθέσεως αυτής. Για το ιστορικό αυτό γεγονός βλ. σχετικά Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 67· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 24 σημ. 2· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 16 σημ. 37).

215. "Και τὸ ἄνω(θεν) ἄμπέλι ἦτον πουρκὶ τῆς μάννας των καθὼς στὸ προκοσὺμφωνὸ τῆς /φαίνεται γραμμένο 1663 Γεναρίου 4 προτεντέροντ(ας) ἀκόμα πὼς τὸ /ἄνωθεν προκοσὺμφωνο εἶναι κοντεσενάδο καὶ δὲν ἔριζεν οὔτε ὁ ἄνω(θεν) Δομέ/νεος (δηλαδή ο πατέρας τῆς Μαντελοῦσας) νὰ πωλῆση οὔτε ἡ μήτηρ αὐτῆς", στιχ. 8-12.

216. "καὶ τὸ ἄνω(θεν) ἄμπέλι νὰ τὸ ἔχη καὶ νὰ τὸ ἔξου/σιάζῃ ἡ ἄνωθεν Μαντελοῦσα ὡς πρῶμα καὶ γυναικοπρῶμα τῆς μάννας τῆς/ἐπειδὴ καὶ ὁ κύρης τῆς δὲν ἐμπόριε οὔτε ἡ μάννα τῆς νὰ τὸ πωλῆση κατὰ τὰ συνήθεια τοῦ τόπου ὅπου εἶναι καὶ τὸ προκοσὺμφωνὸ τ(ως) κοντε/σενάδο", στιχ. 23-27.

στή δεν αναγνωρίζεται ακόμα και μετά παρέλευση 37 ετών από την εκποίηση του ακινήτου²¹⁷.

Σε περίπτωση ακυρώσεως της εκποιήσεως, ο νικήσας διάδικος (τέκνο του πωλητή ή πλησιέστερος συγγενής) έπρεπε να επιστρέψει το τίμημα της πωλήσεως στον αγοραστή καθώς και τα λοιπά έξοδα στα οποία τυχόν αυτός είχε υποβληθεί. Ο αγοραστής μπορούσε πλέον να στραφεί κατά του πωλητή για να αποζημιωθεί²¹⁸.

Από όσα ήδη έχουν εκτεθεί, διαφαίνεται η έντονη τάση του εθιμικού δικαιοκτικού συστήματος της Μυκόνου να διατηρηθεί ανέπαφη στο πέρασμα τουλάχιστον δύο διαδοχικών γενεών η κληρονομιά ακίνητη ιδιοκτησία. Σε μία μικρή τοπική και απομονωμένη κοινωνία, όπως ήταν αυτής της Μυκόνου, η οποία απειλείτο διαρκώς από ποικίλους εξωτερικούς εχθρούς και αντιμετώπιζε τον κίνδυνο της διασποράς των μελών της λόγω της αστάθειας και της ανεπάρκειας των υλικών μέσων επιβίωσης, σε μία κοινωνία η οποία συνεπώς αδυνατεί να εγγυηθεί αυτή η ίδια την ασφάλεια στα μέλη της, παρατηρείται το φαινόμενο οι ξεχωριστές οικογένειες να αναπτύσσουν αντισταθμιστικά τους δικαιοκτικούς εκείνους μηχανισμούς που θα εξασφαλίσουν την αλληλεγγύη, την ενότητα, την συνεκτικότητα των μελών τους και τελικά, μέσα από αυτές, την επιβίωσή τους²¹⁹. Η ανάγκη αυτή αυτοπροστασίας ίσως

217. Για την υπόθεση αυτή βλ. επίσης παρακάτω § 9 I.

218. Είχε δηλαδή δικαίωμα αναγωγής κατά του πωλητή (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 21 έτους 1701, σιχ. 22, 116 έτους 1710 σιχ. 13).

219. Αν και στατιστικά δεδομένα δεν υπάρχουν για τόσο απομακρυσμένες περιόδους, είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι, κάτω από συνθήκες εξαιρετικά δυσοίωνες (Ε ν α γ - γ ε λ ι δ η ς σ. 100-102, 117, 196· Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Νησιωτικά σ. 43· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 9, 19 ("ταρίφα" του Κοινού της Μυκόνου της 26/8/1647), και με δεδομένα τη μεγάλη παιδική θνησιμότητα, τη μικρή μέση διάρκεια της ζωής και τη μικρή μέση διάρκεια των γάμων σε σχέση με σήμερα, η οικογένεια με τη στενή της έννοια (σύζυγοι και τέκνα) δεν είχε δυνατότητα να επιβιώσει παρά μόνο εάν στηριζόταν σε μια πλατύτερη βάση από εκείνη του ζευγαριού περιλαμβάνοντας ένα μεγάλο αριθμό παιδιών. Με την έννοια αυτή, η διευρυμένη οικογένεια ήταν ανάγκη βιολογική πριν ακόμα καταστεί ανάγκη οικονομική. Την αντίστοιχη, αν και σε άλλους βέβαια λόγους οφειλόμενη, χαλαρότητα των δομών των βυζαντινών πόλεων και χωριών ή αγροτικών ομάδων θεωρεί ο Α. Κ α z h d a n ως αιτία της ενίσχυσης του ρόλου της οικογένειας στο Βυζάντιο από τον 6ο μ. χ. αιώνα και μετά, αν και κατά την άποψή του, το δυτικό μεσαιωνικό σύστημα του γένους (lineage) παρέμεινε στη βυζαντινή κοινωνία "εμβρυακό" (Α. Κ α z h d a n - G. C o n s t a b l e , "People and Power in Byzantium. An introduction to Modern Byzantine Studies", Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington 1972, σ. 19· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Κεντρομόλες και κεντρόφινες τάσεις στο Βυζαντινό κόσμο (1081-1261). Η δομή της βυζαντινής κοινωνίας", Βυζαντινά, 3 (1983), σ. 95· του ίδιου, "Η Βυζαντινή οικογένεια, και τα προβλήματά της", Βυζαντινά 14 (1988), σ. 231 επ.· για το ζήτημα αυτό προβλ. επίσης Η. Η u n g e r , "Christliches und Nichtchristliches im byzantinischen Eherecht", Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 18 (1967), σ. 305-325

υπήρξε η βασική αιτία που δημιούργησε ή έστω συνετέλεσε στη δημιουργία νέων δικαιοκτών θεσμών, όπως αυτός της "κοντετζιό", ή στην επιβίωση ή την προσαρμογή παλαιότερων θεσμών, όπως ο βυζαντινός θεσμός της προτιμήσεως, θεσμούς με τους οποίους κάτω από δυσοίωνες συνθήκες ιστορικές επιχειρήθηκε να παραμείνει ο κλήρος στα χέρια των πλησιέστερων συγγενών για να διατηρηθούν τα βασικά υλικά μέσα παραγωγής μέσα στους κόλπους της ίδιας οικογένειας από την οποία αυτά είχαν προέλθει²²⁰.

Από άποψη εμπράγματος δικαίου προκύπτει ότι η κυριότητα του εκάστοτε ιδιοκτήτη ακίνητης γονικής περιουσίας, ως απόλυτο και άμεσο εξουσιαστικό δικαίωμα επάνω στην ιδιόκτητη γη και τα ακίνητα, εμφανίζει στοιχεία αποδυναμώσεως όσον αφορά την εξουσία του να τη διαθέτει ελεύθερα²²¹. Τούτο ασφαλώς δεν σημαίνει ότι ο ιδιοκτήτης περιορίζεται απλώς στη νομή, τη φυσική δηλαδή και νομική (με διάνοια κυρίου) κατοχή του πράγματος²²². Άλλωστε η έννοια της νομής δεν φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα οικεία στα δικαιοδοτικά όργανα του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου, όπως εύστοχα επισημαίνει η Ε. Παπαγιάννη²²³. Δεν σημαίνει επίσης ότι τα μέλη της ευρύτερης οικογένειας του εκάστοτε ιδιοκτήτη είχαν συγκυριότητα επί του πράγματος. Υποδηλώνει όμως, κατά την προσωπική μας άποψη, ότι η έννοια της ιδιοκτησίας ως έννοια παραδοσιακά εδραιωμένη στις αντιλήψεις των κατοίκων από το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο²²⁴ συνυπάρχει στο άγραφο εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου ως εννοιακό σύστημα-και μάλιστα αρμονικά-με τη λειτουργία των "κοντετζιονάδων" ακινήτων περιουσιών ως "οιονεί" οικογενειακών καταπιστευμάτων.

και Α. Κιορσοπούλου, Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13ο αιώνα, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe. 4], Αθήνα, 1990, σ. 58, 184 επ.)

220. Σύμφωνα με την τυπολογία των οικογενειακών δομών του καθηγητού L. Raucourt, αυτή είναι η τυπική οικογένεια (famille type patrimonial) της δυτικής προβιομηχανικής, αγροτικής παραδοσιακής κοινωνίας (Raucourt, όπ. π., σ. 226 επ.).

221. Ι. Σόντη, Παραδόσεις εμπραγμάτων δικαίου, 1965, σ. 107· Μαροπούλου, Le droit successoral du Zagoni (XVIIIe-XIXe siècles), όπ. π., σ. 57, 58.

222. Για τις διακρινόμενες που εμφανίζει η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής περιόδου σχετικά με την έννοια της νομής βλ. Παπαγιάννη, Νομολογία Ι σ. 141 επ.

223. Παπαγιάννη, Νομολογία Ι σ. 143 σημ. 12

224. Zachariä σ. 211-215· Οικονομίδου, Εμπράγματα δίκαια, όπ. π., § 116 σημ. α' Πετρόπουλου, Εισηγήσεις σ. 622-625· Γκόφα, Ιστορία και Εισηγήσεις κ.λπ., όπ. π., ΙΙΙ, σ. 160-166.

ΤΙΤΛΟΣ Γ'

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΙΚΩΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ

§ 8. Γενικά χαρακτηριστικά του προικοδοτικού συστήματος

Στους δύο προηγούμενους τίτλους ασχοληθήκαμε διεξοδικά αφ' ενός μεν με το εμπράγματο δικαίωμα των συγγενών εξ αίματος του πωλητή να επέμβουν αποφασιστικά και να προτιμηθούν ως αγοραστές κατά την εκποίηση όλων αδιακρίτως των ακίνητων ιδιοκτησιών (ΤΙΤΛΟΣ Α'), αφ' ετέρου δε με τους περιορισμούς μεταβιβάσεως των γονικών εκείνων αγαθών τα οποία ήταν ρητώς-μέσα στον μεταβιβαστικό τους τίτλο κυριότητας-χαρακτηρισμένα ως "κοντετζιονάδα". Οι περιορισμοί αυτοί απέβλεπαν, όπως εκτέθηκε πιο πάνω, στη διατήρηση της οικογενειακής περιουσιακής συνοχής, στην προστασία δηλαδή των δικαιωμάτων της γενεάς από την οποία η περιουσία αυτή καταγόταν (ΤΙΤΛΟΣ Β').

Η διαπραγμάτευση ωστόσο του θέματος της νομικής προστασίας των γονικών αγαθών κατά τη μεταβίβασή τους με απαλλοτριωτικές εν ζωή δικαιοπραξίες θα παρέμενε ατελής χωρίς να γίνει μια ειδικότερη αναφορά στο προικοδοτικό σύστημα, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί εθιμικά στη νησιωτική μικροκοινωνία της Μυκόνου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, στη μετακίνηση δηλαδή των περιουσιακών αγαθών του ζεύγους τα οποία προέρχονταν όχι από ίδιες ενέργειες, κληρονομίες, δωρεές κ.λπ., αλλά από γαμήλιες παροχές προερχόμενες από τους γονείς ή ακόμα και από συγγενείς των συζύγων.

Ειδικότερα από το πηγαίο υλικό της υπό εξέταση περιόδου προκύπτουν τα ακόλουθα ενδιαφέροντα συμπεράσματα όσον αφορά τα νομικά χαρακτηριστικά των γαμήλιων συμφώνων αλλά και τη γενικότερη λειτουργία της προίκας, ως ιδιαίτερης περιουσιακής ομάδας.

Με έκδηλο τον αυστηρό χωρισμό πατρικής-μητρικής περιουσίας και την ισοτιμία ανδρών-γυναικών που επιβάλλει η εθιμική αρχή του γονικού στα ζητήματα κυρίως κληρονομικών περιουσιακών μεταβιβάσεων²²⁵, γίνεται αντιληπτό ότι η προίκα ανήκει στην αποκλειστική κυριότητα του προικιζόμενου συζύγου. Τούτο έχει ιδιαίτερη σημασία για τις γυναικείες προίκες, οι οποίες όλες ανεξαιρέτως ("κοντετζιονά-

225. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, § 10 σημ. 3, § 11 και § 14 II.

δες" ή μη) υπάγονται μεν στην ευρεία διαχειριστική εξουσία του άνδρα συζύγου²²⁶ εν όσω διαρκεί η συζυγική σχέση²²⁷, χωρίς ωστόσο το στοιχείο όμως αυτό να αναιρεί τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα της συζύγου και κατ' επέκταση της γενεάς από την οποία

226. Η διαχείριση αυτή περιελάμβανε, εκτός από την επικαρπία, τη νομική εκπροσώπηση της συζύγου σε όλες τις υποθέσεις που αφορούσαν τα προικώα, στα πλαίσια δε αυτά ο σύζυγος ήταν εκείνος που συνήθως ασκούσε τη σχετική διεκδικητική αγωγή για την απόδοση των υπεσχημένων αλλά μη καταβληθέντων προικίων ακόμα και μετά τον θάνατο του προικοδότη. Πρβλ. Εξάβιβλος, IV, X, 7, "*Ο άνήρ, ούχι ή κόρη, απαιτεί την προίκα από παντός έπαγγελαμένου, του γάμου συνεστώτος*". Μαλαξός, Κεφ. ΦΛΘ', σ. 359· Μολδαβικός Κώδικας, JGR, VIII, §1635, 1637, 1639 εδ. ε', 1641· Ουγγροβλαχικός Κώδικας, JGR, VIII, κεφ. ΙΣΤ' § 10, 14-15 27, 32-35· Ζέπιν, Συνταγμάτων σ. 100-101· Πετρούλιν, Εισηγήσεις σ. 1077. Νομική εκπροσώπηση της συζύγου από τον σύζυγο έχουμε στις ακόλουθες δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου: Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 10 έτους 1665, 20 έτους 1674, 21 έτους 1674· Τουρογλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ.), 7 έτους 1666, 27 έτους 1701, 39 έτους 1702, 40 έτους 1702, 43 έτους 1703, 45 έτους 1703, 51 έτους 1703, 56 έτους 1706 (δίκη διανομής), 61 έτους 1706 (διεκδίκηση προικίων), 74 έτους 1706 (διεκδίκηση προικίων), 75 έτους 1706, 80 έτους 1706 (διεκδίκηση προικίων), 81 έτους 1706, 82 έτους 1706, 84 έτους 1708, 88 έτους 1709, 90 έτους 1709 (διεκδίκηση προικίων), 92 έτους 1709, 107 έτους 1710, 93 έτους 1710, 95 και 96 έτους 1710, 110 έτους 1710, 121 έτους 1716, 123 έτους 1716, 125 έτους 1719, 126 έτους 1716, 129 έτους 1720, 132 έτους 1720, 136 έτους 1720, 145 έτους 1721, 150 έτους 1722 (ο σύζυγος ασκεί το δικαίωμα προτιμήσεως εκπροσώπων τη σύζυγο σε ικάντος), 166 έτους 1729, 172 έτους 1733, 173 έτους 1733, 183 έτους 1762 (διεκδίκηση προικίων)· Πετρούλιν, Μύκονος, αριθ. 1328 έτους 1671, 1456 έτους 1672, 260 έτους 1687 κ. ά. Το γεγονός πάντως ότι ο σύζυγος ορισμένες φορές αναφέρεται ως διεκδικών τα προικώα που περιέχονται στο προικοσύμφωνό "του" ή στο προικοσύμφωνό "τους" (π.χ. "του", στις δικ. αποφ. 132 έτους 1720, στιχ. 6, 90 έτους 1709, στιχ. 11 και 61 έτους 1706, στιχ.12, "τως" στη δικ. αποφ. 43 έτους 1703, στιχ.12) στηρίζει την υπόθεση ότι στη σύμβαση προικοδοτήσεως της κόρης ο γαμπρός ήταν άμεσα συμβαλλόμενος με τους γονείς της μέλλουσας συζύγου του, δηλαδή το προικοσύμφωνο δεν συντασσόταν αποκλειστικά στο όνομα της κόρης αλλά και στο όνομά του (πρβλ. Μηνιάτσης, προικοσύμφωνα με αριθ. 13 έτους 1680, 140 έτους 1681, 202 έτους 1681, 231 έτους 1682, 276 έτους 1682, 288 έτους 1682, 405 έτους 1684, 426 έτους 1684, 481 έτους 1684 κ.ά) ή ακόμα ότι το γαμήλιο σύμφωνο συντασσόταν μεταξύ συμπεθερών, δηλαδή μεταξύ γονέων του γαμπρού και γονέων της νύφης (πρβλ. Μηνιάτσης, προικοσύμφωνα αριθ. 115 έτους 1680, 122 έτους 1681, 149 έτους 1681, 234 έτους 1682, 244 έτους 1682, 257 έτους 1682, 485 έτους 1684 κ. ά).

227. Άλλωστε ο άνδρας σύζυγος ήταν νομικά υποχρεωμένος να καλύπτει τις περιουσιακές ανάγκες των μελών της οικογένειάς του σε όλη τη διάρκεια του γάμου. Πρβλ. Β. 29, 1, 3 = D. 23, 3, 7· Εξάβιβλος, IV, X, 27, "*Ο άνήρ τους καρπούς της προικός λαμβάνει διά τὰ βάρη του γάμου*". Για το ζήτημα βλ. Παπαγιάννη, Νομολογία II σ. 96-97.

προήλθαν τα προικία αγαθά²²⁸. Στα πλαίσια δε αυτά η παρουσία της έγγαμης γυναίκας ενώπιον των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου, ως διαδίκου σε δίκες που αφορούν την περιουσία της ή ως άμεσα συμβαλλομένης κατά την κατάρτιση απαλλοτριωτικών δικαιοπραξιών, γίνεται ιδιαίτερα αισθητή²²⁹.

Σχετική με το εν λόγω ζήτημα είναι η απάντηση της [δημογεροντίας] του νησιού στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης το έτος 1833, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται: "Δέν δύναται ὁ ἀνὴρ νά πωλήσῃ ἢ νά προικίσῃ τὰ τέκνα του ἀπὸ τῆς γυναικὸς του πράγματα, ἀλλ' ἡ ἰδία γυνή, ἀλλ' ἐὰν πωλήσῃ ἢ δώσῃ πρέπει νά εἶναι ἐφοδιασμένος μὲ ἐπιτροπικὸν παρ' αὐτῆς, διότι πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνδρὸς ὡς πρὸς τὰ κτήματα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ λογίζεται ἀνίσχυρος, θεωρουμένων τῶν τοιούτων κτημάτων ἀναφαιρέτων ἀπὸ τὴν τοῦ γάμου κοινότητα"²³⁰.

228. Η πλήρης αυτή αναγνώριση της κυριότητας της γυναίκας επί των προικίων της αγαθών από το εθμικό δίκαιο της Μυκόνου απηχεί την αντίληψη του αρχαίου ελληνικού και ελληνιστικού δικαίου, -αντίληψη η οποία επιβίωσε και στη βυζαντινή πρακτική-, ότι η γυναίκα διατηρεί κατά τη διάρκεια του γάμου την κυριότητα των προικίων της, ο δε άνδρας έχει μόνο δικαίωμα διαχειρίσεως της περιουσίας αυτής. Για το ζήτημα αυτό βλ. L. M i t t e i s , *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des Römischen Kaiserreichs* (mit Beiträgen zur Kenntnis des griechischen Rechts und der spätromischen Rechtsentwicklung), Hildesheim 1963, σ. 230 επ.· L. M i t t e i s – U. W i l c k e n , *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, II, 1, Hildesheim 1963, σ. 220· B e a u c h e t , *Histoire du droit privé* κ.λπ., όπ. π., *Le droit de la famille*.I, σ. 302–305· E r d m a n n , *Die Ehe im alten Griechenland*, όπ. π., σ. 322–326. Την επιβίωση δε της αντίληψης αυτής στη συναφή νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων καθώς και στην πρακτική των συναλλαγών της ύστερης βυζαντινής περιόδου τονίζει ο Αν. Χριστοφιλόπουλος, αποδίδοντας μάλιστα στην επιρροή της την εσφαλμένη, κατά την άποψή του, ερμηνεία της Νεαράς 61 του Ιουστινιανού (537 μ.χ.) από τους νομικούς του ΣΤ' αιώνας (Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , *Προικία* σ. 194–196).

229. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 88 έτους 1709, 119 έτους 1714· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, νοταριακές πράξεις με αριθ. 950, 954, 1019 και 1073 έτους 1669, 1506 και 1547 έτους 1673. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται κατά κανόνα σε λόγους απουσίας του συζύγου (ως ναυτικού, λόγω σκλαβιάς κ.λπ.) σε μακρινές περιοχές. Δεν παύει ωστόσο να αποτελεί κάποια ένδειξη για τη λεγομένη "αυτονομία της έγγαμης γυναίκας" η οποία, σύμφωνα με νεότερες έρευνες, παρατηρείται γενικότερα στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου και ενδεχομένως αποτελεί κατάλοιπο της αρχέγονης μητριαρχικής οργάνωσης της οικογένειας στην ευρύτερη εδαφική περιφέρεια του Αιγαίου. Για το θέμα αυτό βλ. Γ. Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , "Επιβιώσεις μητριαρχικών θεσμών στα οικογενειακά και κληρονομικά έθιμα της Καρπάθου και άλλων νησιών", ΕΚΕΙΕΔ, 31(1995), σ. 10 επ. όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

230. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 11.

§ 9. Νομική προστασία

I. "Κοντετζιονάδες" προικώες περιουσίες

Το ιδιαίτερα ωστόσο ενδιαφέρον στοιχείο του προικοδοτικού συστήματος που αναπτύχθηκε εθιμικά στη Μύκονο είναι ότι, στις περιπτώσεις εκείνες όπου η προικώα περιουσία του άνδρα ή της γυναίκας ήταν ρητά χαρακτηρισμένη ως "κοντετζιονάδα" μέσα στο σχετικό γαμήλιο σύμφωνο, τόσο η ίδια η προικισθείσα κόρη όσο και ο προικισθείς γιός²³¹ δεν διέθεταν το δικαίωμα απαλλοτριώσεως της προικοδοτηθείσας περιουσίας τους με δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου. Η εθιμική

231. Αν και όλες οι περισσότερες περιπτώσεις διεκδικήσεως απαλλοτριωθέντων προικώων περιουσιών που απαντώνται στην ερευνηθείσα ύλη αφορούν μητρογονική περιουσία των εναγόντων, από το νομικό περιεχόμενο και τη λειτουργία των "κοντετζιόν", όπως εκτέθηκε παραπάνω (Κεφ. Α' τίτλος Β'), προκύπτει ότι και ο προικισθείς γιός εστερείτο του δικαιώματος ελεύθερης διαθέσεως της προικώας του περιουσίας, εφ' όσον αυτή ήταν δεσμευμένη με "κοντετζιόν" υπέρ των πλησιεστέρων εξ αίματος συγγενών του. Πρβλ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 46 έτους 1703, σιχ. 17-20 ("... μās έπρεζεντάρη τó προκοσύμφωνον/του κυρού της λέγοντας πώς νά είναι κοντετζιονάδο καί πώς δέν έμπόρηεν νά πουλήση άδελφός της ό Ρουσουνέλλος τó πράμα όπου είχεν από του κυρού του "), 62 έτους 1706, σιχ. 8-10. Το έθιμο της προικίσεως των αρρένων τέκνων απετέλεσε χαρακτηριστικό θεσμό του προικοδοτικού συστήματος του κυκλαδικού χώρου, του οποίου την ύπαρξη μαρτυρούν άλλωστε και οι επίσημες πηγές του μεταβυζαντινού δικαίου. Για το ζήτημα βλ. σχετικά: Έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Β', σ. 507· Έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, σ. 465-466· Κ α λ λ ι γ ά ς §29, σ. 211· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β' μετ. Πράττοιχα, σ. 370· Κ. Κ α ν ε λ λ ά κ η , Χιακά Ανάλεκτα, Αθήναι 1890, σ. 414· Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάροπαθος, σ. 146-147, 148-149, 151· Ν. Δ η μ η τ ρ α - κ ό π ο υ λ ο υ , Νομικά Ενασχολήσεις, Αθήναι 1927, IV, διαθήκη έτους 1797, σ. 380 (= Μ i c h a e l i d e s - Ν ο u a r o s , Contribution σ. 143-144)· Π α σ χ ά λ η , Κυκλαδικά θέσμιμα κ.λπ., όπ. π., σ. 227· Π. Β ά λ λ η ν δ α , "Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου των ετών 1831-33", Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, έτος 62ον, Αθήνα 1943, σ. 320· Ι α κ . Β ι σ β ί ζ η , "Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κατά την τουρκοκρατίαν", ΕΚΕΙΕΔ, I(1948), σ. 47, 49· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ναξιακά σ. 12-14, 15-17, 140· τ ο υ ί δ ι ο υ , Προικώα έγγραφα σ. 24, 27-28, 79, 167· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1950) σ. 164· Δ ρ α κ ά κ η , Δικαίωμα προικίσεως σ. 764 επ· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύρος σ. 254, 764-765· Ι. Κ ι σ κ ή ρ α , "Προίσεις αρρένων εν Νάξω", ΕΕΝ, ΚΒ' (1955), σ. 1313· Α. Κ α τ ρ η "Ιστορικά τινά περί των εν Άνδρω νομικών εθίμων", Ανάπτυπο από το περιοδικό "Ανδριακές σελίδες", έτος Α', τευχ. 3 (1959), σ. 4· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 112, 185, 192, 195-197· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 147, 173-174, 263· Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 132-142· Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Παρατηρήσεις σ. 15 σημ. 19· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 211· Α ν τ ω ν ι ά δ η , Προίκα σ. 170 επ. Πρβλ. επίσης Εξάβιβλος, V, IX, 7· Μαλαξός, κεφ. ΦΞΣ', σ. 376 (= Μαλαξός, Θ. (Σγούτα), 7, κεφ. ΣΙΑ', σ. 223).

αυτή πρακτική συνδέεται με τη γενικότερη λειτουργία του γαμήλιου "κοντετζιονάδου" συμφώνου— είτε προικοσυμφώνου είτε "άβανταρίου"²³²— ως γνήσιου κληρονομικού συμφώνου²³³ που ήταν δεσμευτικό για τον προικιζόμενο στον βαθμό που αναλάμβανε την υποχρέωση να μην συντάξει διαθήκη με διαφορετικό περιεχόμενο από αυτό που είχε προκαθορίσει ο προικίζων με την "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου²³⁴ του. Συνεπώς ο προικισθείς δεν είχε το δικαίωμα να κληροδοτήσει την προικιά περιουσία σε διαφορετικά πρόσωπα από εκείνα που όρισε (έστω και έμμε-

232. Το "άβαντάριο" ή "ίνβεντάριο" (Κυκλάδες), ή "βεντάριο" (Ιόνια νησιά) ή "ξωφύλλι" (Αθήνα) ή "σκιρτζο", "σκαρτζοφύλλι", "ξεστοίχι" ή "ίσον" (Σκύρος) αποτελούσε έγγραφο απογραφής περιουσιακών στοιχείων που συντασσόταν πριν από το προικοσύμφωνο προκειμένου να γίνει γνωστό τί θα παραχωρηθεί ως προίκα από τους γονείς στο τέκνο εν όψει του επικείμενου γάμου του (Δ. Β α γ ι α κ ά κ ο υ , Συμβολή εις την μελέτην των νομικών, εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (17ος–19ος α), Αθήνα 1990, σ. 539. Για την έννοια και λειτουργία των "άβανταρίων" τα οποία είχαν ισχύ προικοσυμφώνου ακόμα και αν δεν συντασσόταν στη συνέχεια προικοσύμφωνο βλ. ιδίως γραπτά έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Δ', σ. 510· Β ι σ β ί ζ η , Προικιά έγγραφα σ. 18, 30, 33, 56, 60, 73· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 109 επ., 389· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 256–259 καθώς και Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παρατηρήσεις επί της απονομής δικαιοσύνης κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια κ.λπ., όπ. π., σ. 54 επ. Ειδικά για το σκυριανό "ίσον" βλ. Βιοβίξη, Προικιά έγγραφα σ. 21, 31· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 110· Α ν τ ω ν ι ά δ η , Προίκα σ. 191–195.

233. Πρβλ. Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 712 = μετ. Πράτσικα, σ. 403. Την άποψη ότι τα γαμήλια σύμφωνα αποτελούσαν γνήσια κληρονομικά σύμφωνα ενισχύουν και διάφορα άλλα νομικά χαρακτηριστικά των συμφώνων αυτών, όπως η μη εφαρμογή της αρχής της συνεισφοράς της προίκας σε περίπτωση εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής επί της περιουσίας του προικισάντος, και μάλιστα αδιακρίτως εάν επρόκειτο για προίκες αρρένων ή θηλέων τέκνων (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο υ σ , σ. 7· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 217 § 79· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, δικ. αποφ. αριθ. 22 έτους 1676· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 98 έτους 1710, 123 έτους 1716, 186 έτους 1772, 155 έτους 1725, 132 έτους 1720), καθώς και ο δεσμευτικός–ανέκκλητος για τον προικοδότη χαρακτήρας του γαμήλιου συμφώνου (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 183 έτους 1762, στιχ. 17 επ., 40 έτους 1702, στιχ. 1, 4, 7, 8, 9, 37 έτους 1702, στιχ. 17, 18, 24, 24 έτους 1701, στιχ. 7, 8, 20–22, 160 έτους 1727, στιχ. 5, 9, 186 έτους 1772, στιχ. 2, 3, 77 έτους 1706, στιχ. 7· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1456 έτους 1672, στιχ. 7–9. Πρβλ. επίσης C. 5, 12, 15, 22· D. 23, 3, 41· B., 29, 1, 37, 102, 109· Εξάβιβλος, IV, X, 9, 10, 11, 14· Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Γ', 61).

234. Η εθιμική αυτή πρακτική σαφώς έρχεται σε αντίθεση με τα ισχύοντα στο ρωμαϊκό και ιουστινιάνειο δίκαιο που με αυστηρότητα απαγόρευε κάθε είδους κληρονομικές συμβάσεις, είτε θετικές είτε αρνητικές, ως αντικείμενες στα χρηστά ήθη, εφ' όσον δέσμευαν την ατομική ελευθερία του διαθέτειν (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1201· Μ π α λ ή , Κληρονομικόν δίκαιον σ. 25 επ.· M i c h a é l i d è s – N o u a r o s , Contribution σ. 41 επ.).

σα, δια της δεσμεύσεως της "κοντετζιό") ο προικοδοτής γονεύς μέσα στο γαμήλιο σύμφωνο.

Σε περίπτωση επομένως "κοντετζιονάδων" προικοσυμφώνων η απαγόρευση διαθέσεως της προικώας περιουσίας σε τρίτους με απαλλοτριωτικές δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου ίσχυε αυστηρά και για τους δύο συζύγους προκειμένου να διατηρηθεί ακέραιη η περιουσία υπέρ της γενεάς του κληρονομούμενου συζύγου (τέχνα, εγγόνια, δισέγγονα κ.λπ.) ή, σε περίπτωση παντελούς απουσίας της πρώτης γενεάς, υπέρ των πλησιέστερων συγγενών (δεύτερη και τρίτη κατά σειρά τάξη-γενεά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής)²³⁵.

Η σύνδεση αυτή του τρόπου μεταβίβασεως των προικίων περιουσιών με την εθιμικά διαμορφωθείσα νομική αρχή του γονικού προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου των ετών 1710 και 1690 και 1693, των οποίων το περιεχόμενο εκτίθεται αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Σε δικαστική υπόθεση του έτους 1710²³⁶ τη διεκδικητική αγωγή γονικού ασκεί η κόρη των πωλητών, η Μαντελούσα, επικαλούμενη το "κοντεσενάδο" προικοσύμφωνο της μητέρας της που συντάχθηκε στα 1663. Η πώληση του επίδικου μητρογονικού αμπελιού είχε γίνει με τη συναίνεση και των δύο συζύγων, πλην όμως, κατά τον ισχυρισμό της ενάγουσας, λόγω της "κοντεσιό" του προικοσυμφώνου της μητέρας, "δέν έριζεν ούτε ό άνωθεν Δομέ/νεος (δηλαδή ο πατέρας της) νά πουλήση ούτε ή μη-τηρ αυτής" στιχ. 11, 12). Υποχρεούνταν συνεπώς οι γονείς να διαφυλάξουν ακέραιη την προικώα περιουσία υπέρ της κόρης τους και μελλοντικής κληρονόμου της μητρικής περιουσίας. Ύστερα από τα παραπάνω και ακριβώς λόγω της υπάρχουσας "κοντετζιό" με την οποία βαρυνόταν το επίδικο ακίνητο που εκποιήθηκε από τους γονείς της ενάγουσας, δεν αναγνωρίζεται από το κοινοτικό κριτήριο η κυριότητα του τρίτου αγοραστή (του Μπετρούσου Καλλίμαρχου), ακόμα και μετά πάροδο 37

235. Στο χώρο της μεσαιωνικής Ανατολικής Γαλλίας όπου επίσης ίσχυε η αρχή *paterna paternis-materna maternis* (βλ. πιο πάνω, § 3, σημ. 89), η συνακόλουθη με την αρχή αυτή μεταβίβαση των περιουσιακών αγαθών είναι καθοριστική για τη διαμόρφωση από την επιστήμη μιας τυπολογίας των γαμήλιων συστημάτων, τα οποία διακρίνονται σε γαμήλια συστήματα τύπου *lignage* (καταγωγής ή σογιού), όπου πρωταρχική σημασία έχει η αυτοτέλεια των συζυγικών περιουσιών και η διατήρηση της περιουσίας κάθε συζύγου στην οικογένειά του και σε γαμήλια συστήματα τύπου *ménage* (νοικοκυριού) ή *community* (κοινότητα), όπου προέχει η συζυγική ένωση και το δικαίωμα των συγκεκριμένων μελών της οικογενειακής εστίας στη διανομή του οικογενειακού κλήρου (Y v e r σ. 39-41· L a d u r i e σ. 837· πρβλ. και P. C o d d i n g , "Les droits du conjoint survivant dans l'ancien droit belge", Famille, droit et changement dans les sociétés contemporains, Travaux des VIIIes Journées d'études juridiques J. Dabin organisées par la Centre de droit de la famille, 1976, Bruxelles, σ. 279).

236. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 113 έτους 1710, σ. 124. Για την υπόθεση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 7.

ετών από την εκποίηση (το σχετικό συμβόλαιο αγοραπωλησίας συντάχθηκε στα 1673)²³⁷, η πώληση δε αυτή ακυρώνεται ("νά τό ἔχη καί νά τό ἔξου/ σιάξη ἡ ἄνωθεν Μαντελούσα ὡς πράμα καί γυναικοπρούκι τῆς μάνας τῆς./ ἔπειδή καί ὁ κύρης τῆς δέν ἐμπόριε οὔτε ἡ μάνα τῆς νά το πουλήση κατὰ τα συνήθεια του τόπου ὅπου εἶναι καί το προκοσύμφωνό τῶς κοντε/σενάδο", στιχ. 23-27). Τίθεται ὁμως ἀπό το δικαστήριο ὁ ὅρος ὅτι ἡ ἐνάγουσα θα οφείλει νά ἐπιστρέψει τὸ τίμημα τῆς πωλήσεως στὸν αγοραστή καθὼς καί τῖς ὑπόλοιπες δαπάνες τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐπιδίκου.

Σε ἄλλη ὑπόθεση πού ἐκδικάζεται τὸ ἔτος 1690²³⁸, τὸ διεκδικούμενο ἀκίνητο ἀποδίδεται ἀπὸ τὸ δικαστήριο στὸν ἐνάγοντα, γιὸ τῶν πωλητῶν, διότι, ὡπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ προικοσύμφωνο τῆς μητέρας τοῦ, τὸ ἐπιδίκιο ἀκίνητο ἦταν "κοντετζιονάδο" καί συνεπῶς δὲν μποροῦσε νά ἐκποιηθεῖ ἀκόμα καί ἀν ἡ ἰδιοκτήτρια εἶχε παρᾶσχει τὴ συναινέσή τῆς κατὰ τὴν ἐκποίηση. Ἀντιθέτως ἔπρεπε νά διαφυλαχθεῖ τοῦτο ὑπὲρ τοῦ τέκνου καί μέλλοντος κληρονόμου ("πρεξεν/τάροντας ὁ ἄνωθεν Γεώργης τὸ προικοσύμφωνον τοῦ πατρὸς τοῦ καί τὸ ἴδιον πράμα νᾶναι προυκί / τῆς μάνας τοῦ καί τὸ προικοσύμφωνον νᾶναι κουν(τε)σενάδο," στιχ. 13, 14). Παρόμοιο εἶναι καί τὸ περιεχόμενο δικαστικῆς ὑποθέσεως τοῦ ἔτους 1693²³⁹. Ἐδῶ ὁ πατέρας ἐκμεταλλεζόμενος τὴν ἀπουσία τῆς μητέρας ἀπὸ τὸ νησί τῆς Μυκόνου προίκισε πρόσωπο ξένο πρὸς τὴν οἰκογένεια με προικῶα περιουσία τῆς μητέρας πού ἐπὶ πλέον ἦταν καί "κοντετζιονάδα" ("ἔπειδὴ ἐκεῖνη νά λείπη/καί δέν κατέχουν γῆ ζῆ γῆ ἐπέθανε, καί ὁ κύρης τῶν δέν ἐκουμαντᾶριζεν νά προυκοδι/αβάση εἰσὲ ξένον ἄνθρωπον τὸ πράμα τῆς μάνας τῶν καί κουντετζιονάδο", στιχ. 9-11)²⁴⁰. ΓΙΑ τὸν λόγο δε αὐτὸ τὸ δικαστήριο ἀκυρώνει τὴν προίκιση.

Εἰάν τα τέκνα ἦταν ἐνήλικα κατὰ τὸν χρόνον τῆς πωλήσεως, εἶναι πιθανόν ὅτι ἡ μεταβίβαση προικῶας "κοντετζιονάδας" περιουσίας ἦταν ἐγκυρὴ με τὴν προϋπόθεση ὅτι συναινέσαν ὅχι μόνον οἱ δύο σύζυγοι ἀλλὰ καί τα ἐνήλικα τέκνα, τα ὁποῖα, ὡς γνήσιοι κατιόντες, εἶχαν δικαίωμα προσδοκίας ἐπὶ τῆς περιουσίας αὐτῆς²⁴¹. Σχετικῇ εἶναι μία νοταριακὴ πράξη ἔτους 1666²⁴² ὅπου ὁ σύζυγος, ὡς διαχειριστὴς τῆς προ-

237. ΓΙΑ τὴν μὴ ἀναγνώριση χρησιμευτικῆς ἐπὶ τῶν "κοντετζιονάδων" περιουσιῶν βλ. πρὶν πάντων σημ. 212.

238. Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικαὶ ἀποφάσεις, ἀριθ. 37 ἔτους 1690, σ. 122.

239. Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικαὶ ἀποφάσεις, δικ. ἀποφ. ἀριθ. 39 ἔτους 1693, σ. 124.

240. Πρβλ. C. 5, 12, 14· B. 29, 1, 101· Εξάβιβλος, IV, X, 44.

241. Κατὰ τὸ ρωμαϊκό-βυζαντινὸ δίκαιο ἡ ἐκποίηση τῶν πραγμάτων πού ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο οἰκογενειακοῦ καθολικοῦ καταπιστεύματος ἦταν ἐγκυρὴ ἐφ' ὅσον συναινέσαν (ρητῶς ἢ σιωπηρῶς) ὅλοι οἱ τετιμημένοι δια τοῦ καταπιστεύματος δεδομένου ὅτι ἡ ἀπαγόρευση ἐκποίησης εἶχε τεθεῖ ὑπὲρ αὐτῶν. Πρβλ. C. 6, 42, 11· D. 30, 120 § 1· B. 44, 1, 113· Μ π α λ ῆ , Εγχειρίδιον § 404 σ. 614.

242. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Μύκονος, ἀριθ. 692 ἔτους 1666, σ. 419.

κώας περιουσίας της συζύγου του, και έχοντας λάβει τη συναίνεση της συζύγου και των τέκνων του ("ήταν όλα τα παιδιά παρόντα όμογνωμισμένα/άσερνικά και θηλυκά μίαν γνώμην με την μητέρα τους"), πούλησε στα 1653 προικώ ακίνητο της συζύγου στον κουνιάδο του²⁴³. Επειδή τα τέκνα αμφισβητούν την εγκυρότητα της πωλήσεως, η μητέρα και ιδιοκτήτρια του ακινήτου επικυρώνει ("ξανασιγουράρεται") με το παρόν συμβόλαιο την πώληση αυτή στον ανειψιό της (τέκνο του αρχικού αγοραστή) προκειμένου να αρθεί κάθε διεκδίκηση του εκποιηθέντος από τα τέκνα της. Όπως δε προκύπτει από το περιεχόμενο της νοταριακής αυτής πράξεως, η πώληση γίνεται με απώτερο σκοπό την τέλεση μνημοσύνων στη μνήμη της πωλήτριας και των γονιών της, επειδή ο ανειψιός της πρόκειται να γίνει ιερέας. Την επικαρπία δε του εκποιούμενου θα έχει ο κουνιάδος της διότι το τέκνο είναι ανήλικο. Για τον λόγο δε αυτό τίθεται από την πωλήτρια ο όρος ότι, αν ο κουνιάδος της παραβεί τους όρους της πωλήσεως και μεταβιβάσει ως προίκα το συγκεκριμένο ακίνητο σε

243. Στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι σαφές εάν πρόκειται για "κοντετζιονάδα" ή μη προικώ περιουσία της μητέρας. Από το γεγονός πάντως ότι τα τέκνα εμφανίζονται να παρέχουν τη συναίνεσή τους στην εκποίηση του προικώ ακινήτου της μητέρας τους, συμπεραίνουμε ότι επρόκειτο για "κοντετζιονάδα" μητρική περιουσία. Το φαινόμενο αυτό της συνδικαιοπραξίας συζύγων και συγγενών, κυρίως δε τέκνων, κατά την εκποίηση προικών ακινήτων, απαντάται συχνά και σε βυζαντινά συμβόλαια αγοραπωλησίας του 12ου-14ου αιώνας τα οποία προέρχονται από τις περιοχές της Κ. Ιταλίας, Σικελίας, Μακεδονίας και Μ. Ασίας (Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη σ. 607-640· Χριστοφίλοπουλου, Σχέσεις σ. 62-63· το ίδιο, Προικώ σ. 192 σημ. 41) παρά την εκπεφρασμένη αντίθεση του επίσημου βυζαντινού δικαίου (Χριστοφίλοπουλου, Σύμπραξη συγγενών κ.λπ., όπ. π., σ. 360). Κατά την άποψη δε που έχει υποστηρίξει ο Αν. Χριστοφιλόπουλος, η ύπαρξη περισσότερων δικαιοπρακτούντων προσώπων, κυρίως δε γονέων και τέκνων, κατά τη σύνταξη εκποιητικών συμβολαίων αποτελεί μάλλον εκδήλωση του αργέρονου θεσμού της οικογενειακής κοινοκτημοσύνης, ο οποίος επιβίωσε στο Βυζάντιο λόγω των ιδιαίτερων οικονομικών συνθηκών που επικράτησαν κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Σε κάθε περίπτωση πάντως, θα πρέπει να ερευνάται αν η συγκατάθεση του συγγενούς ή του τέκνου των δικαιοπρακτούντων οφείλεται στην ιδιότητά του ως ενδεχόμενου κληρονόμου ή ως δικαιούχου άλλου ήδη κεκτημένου δικαιώματος (Χριστοφίλοπουλου, Σχέσεις σ. 61-69 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές). Συναφής είναι και η άποψη που υποστηρίζει ο Ν. Μάτσας με βάση απόσπασμα αποφάσεως του πατριαρχικού δικαστηρίου του έτους 1359, σύμφωνα με την οποία η προίκα δεν δινόταν αποκλειστικά για χάρη της γυναικας αλλά αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο περιουσία αυτής και των παιδιών της (Ν. Μάτσας, Το οικογενειακό δίκαιον κατά την νομολογίαν του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως των ετών 1315-1401, Αθήνα 1962, σ. 87-88). Στο μεταβυζαντινό εθιμικό δίκαιο των συναλλαγών ανάλογη περίπτωση συνδικαιοπραξίας μητέρας και τέκνων απαντάται σε πωλητήριο συμβόλαιο μητρικής προικώας περιουσίας έτους 1727 που προέρχεται από τη Σκύρο και για το οποίο βλ. Αντωνιάδη, Προίκα σ. 207 σημ. 30.

άλλο τέκνο του, τότε ως κύριοι πλέον του ακινήτου θα θεωρούνται σε ίσα μέρη όλα τα τέκνα της πωλήτριας, δηλαδή η κυριότητα του ακινήτου θα επανέρχεται στην πρώτη γενιά των κληρονόμων της, σύμφωνα με την σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής.

II. Μη "κοντετζιονάδες" προικώες περιουσίες

Η αυστηρή αυτή απαγόρευση απαλλοτριώσεως της "κοντετζιονάδας" προικώας περιουσίας δεν ίσχυε και για την μη "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία των συζύγων²⁴⁴. Και εάν μεν επρόκειτο για προίκα άρρενος τέκνου, ο προικισθείς γιός μπορούσε ελεύθερα να την μεταβιβάσει σε τρίτους²⁴⁵. Όσον αφορά όμως τις γυναικείες προίκες, ο σύζυγος, υπό την ιδιότητα του διαχειριστή, μπορούσε μεν μόνος του να τις εκποιεί σε τρίτους με την απαραίτητη όμως προϋπόθεση ότι η σύζυγός του είχε δώσει σε αυτόν ειδική εξουσιοδότηση, το λεγόμενο "*έπιτροπικόν*"²⁴⁶ ή "*πρεκούρα*"²⁴⁷, για την εκποίηση των προικών της. Στις περιπτώσεις επομένως μη "κοντετζιονάδων" προικών περιουσιών των γυναικών, όπως σαφώς προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου του 17ου αιώνα, νόμιμη ήταν η απαλλοτρίωση που γι-

244. Στη Μύκονο, ο αριθμός των προικοσυμφώνων που δεν αναφέρουν τίποτα σχετικά με την επιστροφή της προικοδοτηθείσης περιουσίας στους γονείς του προικολήπτη αυξηθηκε, όπως διαπιστώνει ο Ιάκ. Βιοβίζης, κατά το τέλος της τουρκοκρατίας, με αποτέλεσμα το έθιμο της απαγορεύσεως απαλλοτριώσεως "κοντετζιονάδας" προικώας περιουσίας να περιπέσει σε αχρησία (V i s v i z i s , L' administration communale σ. 236, 237). Σημειώνεται επίσης ότι στις περισσότερες δικαστικές αποφάσεις των κριτηρίων της Μυκόνου δεν είναι σαφές αν πρόκειται για "κοντετζιονάδα" ή μη προικώα περιουσία της συζύγου. Για τον λόγο αυτό οι αμφισβητούμενες περιπτώσεις κατατάσσονται στην κατηγορία των μη "κοντετζιονάδων" περιουσιών με βάση την υπόθεση ότι δεν υπήρχε ανάγκη να αναγραφεί στο σχετικό συμβόλαιο ή στο κείμενο της δικαστικής αποφάσεως οποιαδήποτε άλλη λεπτομέρεια σχετικά με αυτές, εφ' όσον επρόκειτο για περιουσία επί της οποίας η ιδιοκτήτρια είχε αποκλειστικά δικαιώματα ιδιοκτησίας. Επίσης, στις περισσότερες περιπτώσεις, λείπουν διευκρινιστικές πληροφορίες σχετικά με τη γραμμική προέλευση των προικών, δεν γίνεται δηλαδή διάκριση ανάλογα με το αν είχαν προέλθει από τη μητρική ή πατρική γονική περιουσία της συζύγου, ίσως λόγω της ισοτιμίας που υπήρχε ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες όσον αφορά τη θέση τους στο σύστημα συγγένειας και περιουσιακών μεταβιβάσεων· για το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω, §11. Εξ άλλου και η αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας ίσχυε στη Μύκονο αδιακρίτως τόσο για τα άρρενα όσο και για τα θήλεα τέκνα (βλ. και πιο πάνω σημ. 233).

245. Σχετική η από 30/9/1830 υπ' αριθ. 71 απόφαση του Ανεκκλήτου Κριτηρίου για την οποία βλ. Τ ο υ ρ τ ο γ λ ο υ , Παρατηρήσεις επί της απονομής δικαιοσύνης κ.λπ., ό.π., σ. 56 σημ. 18 και σ. 99.

246. Β ι β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 11.

247. *πρεκούρα* ή *περκούρα*: από το βενετ. *procura*, πληρεξούσιο.

νόταν από τον σύζυγο με τη συναίνεση της συζύγου²⁴⁸ ή έστω μόνο από τη σύζυγο υπό την ιδιότητά της ως κυρίας των προικίων της περιουσιακών αγαθών²⁴⁹. Πάντως από το υπό εξέταση υλικό δεν προκύπτει εάν έπρεπε να συντρέχουν και κάποιοι ειδικοί λόγοι (π. χ. ύπαρξη άλλης επαρκούς περιουσίας του άνδρα συζύγου, κατεπείγουσα ανάγκη, χρέη του ανδρικού γένους)²⁵⁰ ή ακόμα η προηγούμενη έκδοση δικαστικής αποφάσεως για να επιτραπεί η εκποίηση της προικιάς περιουσίας της

248. Το έθιμο αυτό της Μυκόνου εναρμονίζεται με τα έθιμα των περισσότερων περιοχών του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου, σύμφωνα με τα οποία εκποίηση των προικίων ήταν επιτρεπτή μόνο όταν δινόταν η συγκατάθεση της προικισθείσας και συνήθως για περιοριστικά απαριθμούμενες ανάγκες του ζεύγους (κατεπείγουσες ανάγκες, χρέη). Τούτο σαφώς ίσχυε στις περιοχές της Σίφνου, Μήλου, Ίου, Πάρου, Νάξου, Σαντορίνης, Σύρου, Φολέανδρου, Αμοργού, Άνδρου, Τήνου, Πόρου, Περαιχώρας, Άργους, Κρανιδίου, Καρύταινας, Στεμνίτσας, Ανδρούσας, Κρεμαστής Μονεμβασίας, Βάτικα Μονεμβασίας, Φαναρίου, Οιτύλου, Καλαμάτας, Νησίου, Κορώνης, Κυπαρισσίας, Πάτρας, Αθήνας, Αμφισσας, Ανδριτσαινάς, Βουδουνίτσας, Γαλαξειδίου, Γύθειου, Δωρίδας, Εμπλάκιων, Θήβας, Λειβαδιάς, Σίκινου, Σκιάθου, Αγίου Πέτρου, Κέας, Μεσολογγίου Υπάτης, Αίγιου, Λεονταρίου, Επιδάφρου Λιμηρά, Λαμίας, Λοιδωρικίου, Σαλαμίνας, καθώς και στο Απόκοιρον και Κράββα, στο Ναύπλιο, στο Λεωνίδιο, στην Τρίπολη, στον Πύργο, στη Βοστίτζα και στα Καλάβρυτα (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 50· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 207 § 3, 4· Π α σ χ ά λ η , Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, όπ. π., σ. 8· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 165, 168· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ναξιακά σ. 143· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1955) σ. 123, 126, 129· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1957) σ. 15, 17, 19· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1962) σ. 9, 11, 15, 17, 19, 20, 22, 24, 26, 28, 33, 36, 38, 41, 44, 46, 47, 48, 51, 54, 57, 59, 62, 63, 66, 68· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 211). Επί πλέον δε συγκατάθεση όχι μόνο των συζύγων αλλά και "των ανιόντων ή πλαγιών συγγενών μέχρι και των αδελφών" απαιτείτο στην Αίγινα καθώς και στον Άγιο Πέτρο (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 44· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 9, 17, 30). Για το σχετικό δίκαιο των παραδουνάβειων χωρών βλ. Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτων σ. 94 σημ. 4 και 100-102· Συνταγμάτων, XIX, § δ' και ι'· Κώδιξ Ουγγροβλαχίας, JGR, VIII, τ. Γ', κεφ. ΙΣΤ' § 10, 14-15, 27, 32-35· Κώδιξ Μολδαβίας, JGR, VIII, § 1635, 1637, 1639 εδ. ε', 1641).

249. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1019, 1073, 1056, 1547.

250. Σύμφωνα με τα κανονιστικά κείμενα του βυζαντινού δικαίου η εκποίηση ή υποθήκευση των προικίων ακινήτων της συζύγου απαγορευόταν κατ' αρχήν αυστηρά, ήταν δε κατ' εξαίρεση επιτρεπτή εάν η σύζυγος παρείχε τη συναίνεσή της στην απαλλοτριωτική δικαιοπραξία, με την προϋπόθεση ότι η συναίνεσή της αυτή θα ανανεωνόταν κάθε δύο χρόνια η δε περιουσία του συζύγου θα επαρκούσε για την εξασφάλιση της γυναίκας (C. 5, 13, 1 §. 15 (530 μ. χ.)· N. 61 (537 μ. χ.)· Προχ. 9, 13· Επαν. 19, 3· B. 29, 1, 119 και 29, 7, 1· Εξάβιβλος, III, III, 55 και IV, XI, 19, "Τά της πρό γάμου δωρεάς και τά της προικός πράγματα ούδέ συναινούσης της γυναικός εκποιείται· εἰ μὴ δευτέραν ποιήσεται συναινεσιν αὐτοῖς ἢ γυνὴ μετὰ διετίαν..". Για το θέμα βλ. αναλυτικότερα Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Προικιά σ. 186 επ. όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

συζύγου. Το πιθανότερο συνεπώς είναι ότι, κατά το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου, η συναίνεση της γυναίκας αρκούσε για την έγκυρη εκποίηση των προικιών της ακινήτων χωρίς να απαιτούνται και άλλες προϋποθέσεις²⁵¹.

Αναλυτικότερα, σε δικαστική υπόθεση του έτους 1706²⁵², η ενάγουσα (Κατερίνα του παπα-Γιώρη) στρέφεται κατά του ιδιοκτήτη προικιών της ακινήτου (Μανόλης του Πατέστου), το οποίο εκποίησε στο παρελθόν ο σύζυγός της (Κωσταντής Φαμελίου) χωρίς τη συναίνεσή της. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως, ο γιός του αρχικού αγοραστή του ακινήτου (Δούκας, γιός του Γιώρη Ζιγιάγου), μεταβίβασε στη συνέχεια, ως προίκα, το ακίνητο στην κόρη του εναγομένου. Η ενάγουσα επικαλείται το γεγονός ότι το επίδοκο ακίνητο αποτελούσε δική της προικία παρουσία και "γεροντομοίρι" της,²⁵³ καθώς ρητά αναφέρεται μέσα στο προικοσύμφωνό της το οποίο είχε συνταχθεί στα 1657 ("λέγοντας πώς δέν ηρι/ ξε ό άντρας της νά τὰ πουλήση έπειδή και νά είναι πουρκί της και γιερο / τομοίρι της ως καθώς φαίνεται τό προκοσύμφωνόν της γραμμένο στά/1657 Όκτωβρίου 18", στιχ. 9-12). Η πώληση ακυρώνεται²⁵⁴ και η ενάγουσα αναγνωρίζεται ως κυρία του ακινήτου, υποχρεούται όμως αυτή να καταβάλει τις τυχόν δαπάνες στις οποίες προέβησαν επί του ακινήτου οι πρώην ιδιοκτήτες του και φυσικά να τους επιστρέψει και το τίμημα της πωλή-

251. Τούτο ίσχυε και στην πρακτική των συναλλαγών της ύστερης βυζαντινής περιόδου (Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Προικία σ. 191-193). Εξ άλλου και η νομολογία του πατριαρχικού δικαστηρίου της ίδιας περιόδου αρκείται στη συναίνεση της γυναίκας με την προϋπόθεση ότι αυτή "έδιδάχθη τόν βοηθοῦντα αὐτήν νόμον" και παραιτήθηκε από το δικαίωμά της να τον επικαλεσθεί. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Προικία σ. 189 σημ. 17, 18· Μ ά τ σ η , Το οικογενειακό δίκαιον κ.λπ., όπ. π., σ. 114-116, 123-125· Πα πα γ ι ά ν ν η , Νομολογία II σ. 102.

252. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 71 έτους 1706, σ. 81.

253. Για το έθιμο του "γεροντομοιρίου" βλ. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 85, 156· Εθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. ΙΓ', σ. 549· Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 152 (διαθήκη από την Κάρπαθο έτους 1824), 29 (Κάρπαθος), 57 (Τήλος-Ρόδος), 64 (Χάλκη)· Μ i c h a e l i d e s - N o u a r o s , Contribution σ. 194-195· τ ο υ ί δ ι ο υ , Παρατηρήσεις σ. 11, 12· τ ο υ ί δ ι ο υ , Επιβιώσεις μητριαρχικών θεσμών κ.λπ., όπ. π., σ. 8· Β ι σ β ί ζ η , Περιουσιακαί σχέσεις των συζύγων εις την Χίον, όπ. π., σ. 2· Δ ρ α κ ά κ η , Δικαίωμα προικίσεως σ. 765· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος, αβαντάριο έτους 1808 (αριθ. 27), σ. 122· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 385 (Πρακτικά Πνευματικού Συμβουλίου Κοινότητος Μανδραχίου της νήσου Νισύρου 1877-1916)· Χ α τ ζ η σ ε β α - σ τ ό ς σ. 145-149· Β α γ ι α κ ά κ ο υ , Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής ορολογίας, όπ. π., σ. 561-563.

254. Παρά το γεγονός ότι έχουν παρέλθει 49 έτη από την κατάρτιση της απαλλοτριωτικής δικαιοπραξίας το δικαστήριο δεν αναγνωρίζει χρησικτησία του αγοραστή και τούτο διότι ο τίτλος βάσει του οποίου έγινε η εκποίηση έπασχε από ακυρότητα λόγω μη συναίνεσης της γυναίκας. Προβλ. Ο ι κ ο ν ο μ ί δ ο υ , Εμπράγματα Δίκαια, όπ. π., § 124 σημ. 18.

σεως. Πάντως από το περιεχόμενο της αποφάσεως δεν προκύπτει με σαφήνεια αν πρόκειται για "κοντετζιονάδα" ή μη προικιά περιουσία της ενάγουσας²⁵⁵.

Παρόμοιο είναι και το περιεχόμενο άλλων δύο δικαστικών αποφάσεων του ίδιου έτους (1706), οι οποίες εκδικάστηκαν την ίδια ημέρα με την προαναφερθείσα απόφαση κατόπιν ασκήσεως διεκδικητικής αγωγής από την ίδια ενάγουσα. Οι διεκδικητικές αυτές αγωγές είχαν ακριβώς την ίδια βάση, από νομική άποψη, δηλαδή η ενάγουσα διεκδικούσε προικιά της που ο σύζυγός της είχε εκποιήσει σε τρίτους χωρίς τη συναίνεσή της²⁵⁶.

Σε άλλη πάλι δικαστική υπόθεση του έτους 1708²⁵⁷, ο γιός (Ιωάννης Μορφινός) διεκδικεί ακίνητο το οποίο ο πατέρας του (Δημήτρης Μορφινός) πριν από 30 έτη πούλησε σε τρίτον (τον Γιώργη Τουλιάνη), με τον ισχυρισμό ότι τούτο ανήκε στη μητρική προικιά περιουσία και συνεπώς ο πατέρας του δεν είχε δικαίωμα εκποιήσεώς του. Για να αποδείξει τον ισχυρισμό του επικαλείται τρεις ένορκες μαρτυρίες οι οποίες συντάχθηκαν εγγράφως από τον κατ'ηλλιέρη ορισμένες ημέρες πριν από την

255. Σχετικά με το ίδιο ακίνητο προβλ. και τη δικαστική απόφαση αριθ. 69 έτους 1706 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 79), η οποία εκδόθηκε ένα μήνα νωρίτερα (τον Ιούλιο του 1706) και όπου αντιδικοί είναι αφ' ενός μεν τα τέκνα ενός άλλου αγοραστή του εν λόγω ακινήτου, του Μιχάλη Σκορδίλη (Τριαντάφυλλος Σκορδίλης, Μπεδενιούδα και Αννέζα), ο οποίος επίσης το είχε αγοράσει από τον Κωσταντή Φαμελίτη, σύζυγο της Κατερίνας του παπα-Γιώρη (δηλαδή της ενάγουσας στην αριθ. 71 έτους 1706 δικαστική απόφαση) και αφ' ετέρου, η κόρη του Αντώνη Ταμράλια, Μαργαρίτα, σύζυγος Γιώργη Θερμιώτη, η οποία ισχυρίζεται ότι ο πατέρας της το αγόρασε από τον Μιχάλη Σκορδίλη και στη συνέχεια της το παραχώρησε ως προικιά. Με την απόφαση εκείνη το δικαστήριο είχε δικαιώσει τα τέκνα του Μιχάλη Σκορδίλη διότι η Μαργαρίτα δεν προσκόμισε στο δικαστήριο έγγραφο από το οποίο να αποδεικνύεται η αγορά του πατέρα της.

256. Οι δικαστικές αυτές αποφάσεις είναι: 1) Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος αριθ. 72 της 16 Αυγούστου 1706 σ. 82. Διάδικοι στην υπόθεση αυτή είναι η Κατερίνα του παπα-Γιώρη κατά Τριαντάφυλλον Σκορδίλη και των αδελφών του, Πεδενιούδας και Αννέζας (όλοι τέκνα του αποθανόντος Μιχάλη Σκορδίλη). Στο παρελθόν, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη σημείωση, σε αντιδικία μεταξύ του Τριαντάφυλλου Σκορδίλη και της Μαργαρίτας, κόρης του Ταμράλια και συζύγου Γιώργη Θερμιώτη, είχε εκδοθεί άλλη δικαστική απόφαση (η αριθ. 69 έτους 1706), με την οποία οι Τριαντάφυλλος Σκορδίλης, Πεδενιούδα και Αννέζα αναγνωρίστηκαν ως συγκύριοι του ακινήτου και 2) Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος αριθ. 73 έτους 1706, σ. 83. Στην υπόθεση αυτή αντιδικοί είναι η Κατερίνα του παπα-Γιώρη κατά Γιάννη Μανιάτη, ο οποίος αγόρασε το επίδικο ακίνητο από τον Αντώνη Ταμράλια στις 27/6/1697. Από όλα τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι το ίδιο ακίνητο ο σύζυγος της ενάγουσας είχε εκποιήσει διαδοχικά σε τρεις διαφορετικούς αγοραστές, τον Γιώρη Ζιάγο (δικ. αποφ. αριθ. 71), τον Μιχάλη Σκορδίλη (δικ. αποφ. αριθ. 72) και τον Αντώνη Ταμράλια (δικ. αποφ. αριθ. 69, 73).

257. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 85 έτους 1708, σ. 94.

εκδίκαση της υποθέσεως. Το δικαστήριο δεν δέχεται τους ισχυρισμούς του ενάγοντος λόγω της αδυναμίας του να προσκομίσει το προικοσύμφωνο της μητέρας του και του ασαφούς περιεχομένου των εγγράφων μαρτυριών²⁵⁸. Ο ενάγων ασκεί κατά της πρωτόδικης αποφάσεως το ένδικο μέσο της εφέσεως²⁵⁹.

Επίσης σε δικαστική υπόθεση του έτους 1720²⁶⁰ η κόρη (Κουμιανή) διεκδικεί ακίνητο που ανήκε στην προικιά μητρική της περιουσία και το οποίο ο πατέρας της (Στεφανής Βιτζαράς) πούλησε σε τρίτον (Αντριά Καλλίμαρχο) ισχυριζόμενη ότι η μητέρα της είχε έγκυρα καταθέσει "κοντραδίτο" στην κατζηλλαρία κατά της πώλησής αυτής στα 1668 ("*πώς είναι κακή πούλησι έπειδή και ή μητέρα της νά ήβαλε κοντραδίτο εις την κατζηλλαρία/του πα(π)α Γεράσιμου Βίδου, τὸ ὁποῖο μᾶς ἐπρεξενάρισε και είναι/γραμμένο εις τοὺς 1668 Δικεβρίου-27*", στιχ. 8-10)²⁶¹. Ο εναγόμενος (Γιαννάκης Καλλίμαρχος), μάλλον γιὸς του αγοραστή, προσκομίζει το συμβόλαιο αγοραπωλησίας που είχε συνταχθεί στα 1664 και επικαλείται τρεις ένορκες μαρτυρίες οι οποίες πιστοποιούν ότι η μητέρα της ενάγουσας είχε μεν προβάλει τις αντιρρήσεις της στην εκποίηση του προικίου της ακινήτου κατόπιν ὁμως καταβολῆς κάποιου χρηματικού ποσού²⁶². Το δικαστήριο αποδέχεται την ένσταση του εναγομένου, συνεκτιμώντας δε και το γεγονός της παρελεύσεως μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος από την πώληση, απορρίπτει την αγωγή. Εφ' ὅσον πάντως δεν θεωρείται από το δικαστήριο ως λόγος ακυρώσεως του "κοντραδίτου" το γεγονός ότι αυτό είχε κα-

258. Αξίζει να σημειωθεί ότι το δικαστήριο δεν απορρίπτει την αγωγή λόγω τακτικής χρησιμοποίησής του αγοραστή του επίδικου ακινήτου (παρέλευση τριακονταετίας στην καλόπιστη και βασιζόμενη σε νόμιμο τίτλο νομή του πράγματος). Και τούτο διότι ο τίτλος βάσει του οποίου έγινε η εκποίηση μητρικής προικιάς περιουσίας από τον σύζυγο σε τρίτο αγοραστή δεν ήταν καθ' ὅλα έγκυρος εφ' ὅσον έλλειπε η συναίνεση της γυναίκας κατά την εκποίηση. Πρβλ. Ο ι κ ο ν ο μ ι δ ο υ , Εμπράγματα Δίκαια, ὁπ. π., § 124 σημ. 18.

259. "*..ένεφανίστην εις [τὸ]φφίκειον τῆς κατζηλλαρίας ὁ ἄνω(θεν) Ἰωάννης Μο/ρφινὸς ὁ ὁποῖος κοντραδίζει καὶ ἀπελλάρει (από το ιταλ. appellare, εκκαλῶ, ασκῶ έφεση) τὴν ἄνω(θεν) σεντέντζα*", στιχ. 26-27.

260. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 139 έτους 1720, σ. 149.

261. Πιθανολογούμε ότι η περιουσία της μητέρας ήταν μη "κοντετζιονάδα" εφ' ὅσον, σε αντίθετη περίπτωση, η κόρη, ως νόμιμη πλέον κληρονόμος, θα ασκούσε διεκδικητική αγωγή βασιζόμενη στην "κοντετζιό" και όχι στη μη συναίνεση της μητέρας της κατά την εκποίηση.

262. "*οἱ ὁποῖοι μαρτυροῦν εις τὸν ὅρκον τοὺς πὼς ἐγροίκησαν τῆς μητέρας της πὼς διὰ τὴν προτέ/σιο (προτέσιο, από το ιταλ. pretestare, εγείρω αγωγή) τοῦ κοντραδίτου πὼς ἤλαβε δέκα πέντε γρόσα*", στιχ. 16-18. Προβάλλεται συνεπῶς από τον εναγόμενο προς απόκρουση της αξιώσεως που ασκείται με την αγωγή η λεγομένη ένσταση του γενικού δόλου κατά τον χρόνο καταρτίσεως της δικαιοπραξίας (exceptio doli specialis) δεδομένου ότι η αξίωση της ενάγουσας, μολονότι στηρίζεται στον νόμο, είναι αντίθετη με την καλή πίστη. Πρβλ. Π ε τ ρ ὁ π ο υ λ ὁ υ , Εισηγήσεις σ. 476.

τατεθεί 4 χρόνια μετά την πώληση, μπορεί έμμεσα να συναχθεί το συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε ρητή προθεσμία για τη σύζυγο (ενός έτους ή άλλη) προκειμένου να καταθέσει "κοντραδίτο" σε εκποίηση προικίου της ακινήτου²⁶³.

Παρόμοιο είναι και το περιεχόμενο άλλης υποθέσεως που εκδικάστηκε στα 1720²⁶⁴ όπου ο σύζυγος (Ζώρζος Πράτης) εκποίησε προικώ ακίνητο της συζύγου του, Οργέτας, χωρίς τη συναίνεσή της. Η σύζυγος ασκεί μετά την πάροδο 13 ετών από την πώληση διεκδικητική αγωγή κατά του αγοραστή, Νικολού Μπερνή. Το δικαστήριο ακυρώνει την πώληση με τον όρο ότι το τίμημα και οι λοιπές δαπάνες θα επιστραφούν στο αμέριστο στον αγοραστή, αποφασίζει δε ότι οι δαπάνες αυτές θα βαρύνουν την περιουσία του συζύγου αν η περιουσία αυτή επαρκεί, διαφορετικά θα βαρύνουν την περιουσία της συζύγου (*ἀπὸ τὸ πρᾶμα τοῦ/ Ζώρζου τοῦ ἀνδρός της, ἐὰν ἔχη πρᾶμα, εἰ δὲ καὶ δὲν ἔχει νὰ εἶναι κρατημένη/ ἢ ἄνωθεν Ὁργέτα νὰ τὸ δίνη αὐτὴ ὡς γυναικᾶν του νόμιμον ὅπου εἶναι*", στιχ. 18–20).

Ακόμα, όπως προκύπτει από νοταριακή πράξη του έτους 1669²⁶⁵, ακυρώνεται αγοραπωλησία με την οποία πωλείται από τον σύζυγο, χωρίς τη συναίνεση της συζύγου, προικώ αμτέλι της, κατόπιν καταθέσεως "κοντραδίτου" από τους άρρενες κληρονόμους της συζύγου²⁶⁶ στην κατζίλλαρία. Το τίμημα της πωλήσεως επιστρέφεται στον αγοραστή.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι, καθώς προκύπτει από το υπό εξέταση υλικό, αν ο σύζυγος προέβαινε σε εκποίηση προικίων της συζύγου, χωρίς τη συναίνεσή της, ήταν υποχρεωμένος να αντικαταστήσει τα απαλλοτριωθέντα με άλλα ισόποσης αξίας²⁶⁷. Σε περίπτωση συνεπώς εκποιήσεως μη "κοντετζιονάδας"

263. Προβλ. Εξάβιβλος, IV, XI, 18: *"Ὅτι διηνεκῆς ἐστὶν ἡ τῆς προικὸς ἀπαίτησις καὶ χρόνον οὐ περιζυγίζεται"*. και IV, XI, 19, *"Ὅτι οὐ χρόνον περιζυγίζεται γυνὴ ἀπαιτοῦσα τὸ παρὰ τοῦ ἀνδρός πρᾶθὲν κτήμα αὐτῆς"*. Σχετικά με τη μη ύπαρξη αποκλειστικής προθεσμίας ἐπὶ διεκδικήσεως γονικῶν σε ἀντίθεση με την ὑπαρξὴ προθεσμίας για άσκησὴ δικαιώματος προτιμήσεως βλ. πιο πάνω, § 5 II.

264. Τ ο υ ρ τ ὄ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 140 έτους 1720, σ. 150.

265. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1074 έτους 1669, σ. 639.

266. Ποιοί ήταν ακριβώς οι *"άρρενες κληρονόμοι"*, αν δηλαδή στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται μόνο τα άρρενα τέκνα της προικισθείσας ή και οι εγγύτεροι ἐξ αίματος συγγενείς της (ανιόντες και άλλοι εκ πλαγίου συγγενείς), δεν διευκρινίζεται. Από τη χρησιμοποίηση πάντως του όρου *"κληρονόμος"* ως δηλωτικού του τέκνου στα προικοσύμφωνα και στις διαθήκες πολλών άλλων νησιών των Κυκλάδων (βλ. πιο πάνω, § 3, σημ. 80), συμπεραίνεται ότι η αναφορά γίνεται και εδώ στους άμεσους απογόνους, στα άρρενα δηλαδή τέκνα· προβλ. Εξάβιβλος, IV, X, 51.

267. Ανάλογο έθιμο ίσχυε στις περιοχές της Αίγινας, Πόρου, Καλαμάτας, Κορώνης, Κυπαρισσίας, Νάξου, Μικρομάνης, Πάρου (Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ο υ σ. 17, 24, 40, 48· Κ α λ λ ι γ ά σ σ. 208 § 5· Β ι σ β ί ζ η , Νάξιακά σ. 143· τ ο υ ἰ δ ι ο υ , Ερωτήματα (1962) σ. 9,

προικιάς περιουσίας της συζύγου από τον σύζυγο, η μεταγενέστερη αντικατάσταση των εκποιηθέντων με άλλα ισάξια πράγματα ισχυροποιούσε αναδρομικά την εκποίηση που είχε γίνει χωρίς την συναίνεση της συζύγου. Τούτο προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1728, 1710, 1785, 1673, όπως αναλυτικότερα εκτίθεται στη συνέχεια.

Σε υπόθεση που εκδικάζεται το έτος 1728²⁶⁸, οι ενάγοντες Φραζέσκα και Μιχάλης Πετρή (θεία και ανειψιός) διεκδικούν γονικό τους ακίνητο το οποίο η μητέρα (ή μητριά;) του δευτέρου, η Μαρία, κληροδότησε με διαθήκη της που συντάχθηκε στα 1727 στην εναγομένη (Ελενάκι του Καϊρη) θέτοντας παράλληλα τον όρο ότι η κληρονόμος της θα δώσει 25 ριάλια στους ιερείς. Το επίδικο ακίνητο είχε περιέλθει στη διαθήκη σε αντικατάσταση προικίων της τα οποία ο σύζυγός της, ο Λινάρδος Πετρή, είχε εκποιήσει ("μέ τὸ νὰ τὸ ἔδωσεν ὁ πο(τέ) Λινάρδος(ος) Πετρή τῆς ἄνωθεν Μαρίας τῆς / γυναικὸς του διὰ πουργία ὅπου τῆς ἐχάλασεν", στιχ. 10, 11), προερχόταν δε από την προικία περιουσία του συζύγου της ("ἐπειδὴ καὶ ὁ ἄνωθεν ποτέ Λινάρδος / τὸ ὥριζεν καθὼς τὸ προκοσῦμφωνόν του διαλαμβάνει", στιχ. 19, 20). Το δικαστήριο απορρίπτει την αγωγή με το σκεπτικό ότι η διαθήκη νομίμως κατέλιπε τούτο στην εναγομένη (η οποία έχει εκπληρώσει και τον σχετικό όρο της διαθήκης περί καταβολῆς ορισμένου χρηματικού ποσού στην εκκλησία) δεδομένου ότι το ακίνητο αυτό αν και, όπως προαναφέρθηκε, ανήκε αρχικά στην προικία περιουσία του συζύγου της Λινάρδου, στη συνέχεια είχε περιέλθει σε αυτή σε αντικατάσταση προικίων της τα οποία ο Λινάρδος είχε εκποιήσει. Συνεπώς το ακίνητο ανήκε πλέον στην περιουσία της συζύγου και αυτή είχε απόλυτη ελευθερία διαθέσεώς του²⁶⁹. Για να εξασφαλισθεί η εκτελεστικότητα της απόφασής, λόγω της ανυπαρξίας δεδικασμένων των δικαστικών αποφάσεων της Μυκόνου²⁷⁰, το δικαστήριο αποφα-

11, 52, 57, 59) και Σκύρου (Α ν τ ω ν ι ἄ δ η , Προίκα σ. 208). Σε άλλες πάλι περιοχές, όπως στο Νησίον και στη Βοστίτζα, η γυναίκα έχει και στην περίπτωση αυτή δικαίωμα αναστροφῆς της πωλήσεως (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 54, 66). Πρβλ. D. 23, 3, 54· B. 29, 1, 50· Εξαβιβλος, IV, X, 25, "Τὰ ἐκ προικιμαίων χρημάτων ἀγορασθέντα προικιμαῖα εἰσὶν".

268. Τ ο υ ρ τ ὄ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 163 έτους 1728, σ. 172.

269. Σχετική έγκυρη μεταβίβαση περιουσίας του αποθανόντος συζύγου προερχόμενη από το Ιστορικό Αρχείο της Σάμου του 19ου αιώνα, αναφέρει η Β. Γαλάνη-Μουτάφη. Η περιουσία αυτή η οποία ανήκε στον αποθανόντα σύζυγο, εκποιήθηκε μετά τον θάνατό του από τη χήρα σύζυγο επειδή ο αποθανών είχε στο παρελθόν εκποιήσει προικία της ακίνητη περιουσία. Στο νησί της Σάμου οι ειρηνοδίκες συνέτασσαν συμβόλαια "αντικαταστατικά" της προίκας προκειμένου να αποκτήσουν οι εκποιήσεις αυτές τυπική εγκυρότητα (Β. Γ α λ ἄ ν η - Μ ο υ τ ἄ φ η , "Προίκα και κοινωνική οργάνωση στη Σάμο στα μέσα του 19ου αιώνα", Αντιπελάργηση (Τιμητικός Τόμος στον Ν. Α. Δημητρίου), Αθήνα 1992, σ. 82).

270. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 235· Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 300· Τ ο υ ρ τ ὄ γ λ ο υ , Μύκονος σ. 13.

σίζει ότι αν ο γιός, η θεία του ή οι κληρονόμοι τους συνεχίσουν ή αποπειραθούν στο μέλλον να παρακρατούν παράνομα το ακίνητο, θα πληρώσουν πρόστιμο 20 ριαλίων σε οποιοδήποτε δικαστήριο προσκομισθεί η απόφαση αυτή, "ώς άπειθής της κρίσης" (στιχ. 25).

Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι εάν το εν λόγω ακίνητο το οποίο ανήκε αρχικά στην προικιά περιουσία του συζύγου της διαθέτριας ήταν "κοντετζιονάδο" προικώ του συζύγου ή όχι. Κλίνουμε υπέρ της απόψεως ότι τούτο δεν είχε επιβαρυνθεί με "κοντετζιό" (ίσως και αυτή είναι η έννοια της εκφράσεως που χρησιμοποιείται στον στιχ. 20 ότι, "τό ώριζεν καθώς τό προκοσύμφωνόν του διαλαμβάνει") και συνεπώς μπορούσε αυτός να το διαθέσει ελευθέρως για να αντικαταστήσει εκποιηθείσα από αυτόν προικιά περιουσία της συζύγου του. Για τον λόγο αυτό απορρίπτεται η διεκδικητική αγωγή των συγγενών του αποθανόντος συζύγου της, η οποία, σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή εάν επρόκειτο για "κοντετζιονάδα" προικιά περιουσία του αδελφού τους, θα γινόταν δεκτή από το δικαστήριο.

Μία άλλη δικαστική υπόθεση του έτους 1710²⁷¹ έρχεται να ενισχύσει την υπόθεση ότι δεν ήταν δυνατή η αντικατάσταση εκποιηθέντων προικιών του ενός συζύγου με "κοντετζιονάδα" περιουσία του ετέρου συζύγου. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως, ο σύζυγος είχε εκποιήσει μέρος της προικιάς περιουσίας της συζύγου του, πράγμα που αποδεικνύεται από τα σχετικά συμβόλαια αγοραπωλησίας που προσκομίζει αυτή στο δικαστήριο. Παρά το γεγονός ωστόσο ότι η αξίωση της συζύγου για αντικατάσταση των εκποιηθέντων από τον σύζυγο προικιών της γίνεται δεκτή ως νομικά βάσιμη, το δικάζον κοιτήριο δεν επιδικάζει σε αυτήν περιουσιακά στοιχεία αποτελούντα "κοντετζιονάδα" προικιά περιουσία του συζύγου παρά μόνον ένα πολύ μικρό μέρος από τα ζώα, δηλαδή την κινητή περιουσία του συζύγου (στιχ. 25). Όλη η υπόλοιπη ακίνητη και κινητή περιουσία του συζύγου περιέρχεται στους πλησιέστερους συγγενείς του εξ αίματος, ως προικιά και μάλιστα "κοντετζιονάδα" περιουσία του (στιχ. 9, 20). Η απαίτηση επομένως της συζύγου για αντικατάσταση των εκποιηθέντων προικιών της υποχωρεί έναντι του δικαιώματος προσδοκίας των συγγενών του συζύγου υπέρ των οποίων έχει τεθεί η δεσμευτική "κοντετζιό". Κατά συνέπεια τα εκποιηθέντα προικιά της συζύγου δεν αντικαθίστανται με "κοντετζιονάδα" περιουσία του συζύγου, η οποία σε κάθε περίπτωση έπρεπε να διαφυλαχθεί αέριαι υπέρ των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του, σύμφωνα με τη δεσμευτική "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του. Πάντως αναγνωρίζεται η σύζυγος ως κληρονόμος στην επίκτητη περιουσία του θανόντος συζύγου της σύμφωνα με το περιεχόμενο σχετικής διαθήκης του συζύγου της²⁷².

271. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 95 έτους 1710, σ. 105.

272. Για την απόφαση αυτή βλ. πιο κάτω, § 14 I.

Η υποχρέωση του συζύγου να αντικαταστήσει τα προικιά της συζύγου του που είχαν εκποιηθεί από αυτόν χωρίς τη συναίνεσή της, προκύπτει και από άλλες δικαστικές αποφάσεις των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου των οποίων το περιεχόμενο έχει ως ακολούθως:

Σε δικαστική υπόθεση του έτους 1710²⁷³, αντίδικοι είναι η πεθερά (Μαρίνα) εκπροσωπούμενη από τον δεύτερο σύζυγό της (Γιαννούλης Κορνάρου, γιός του Πασχάλη Κορνάρου) και ο γαμπρός (Ζαννής του Γιώτη της Ορνούς) εκπροσωπώντας τη σύζυγό του, κόρη της αντιδίκου με τον πρώτο της άνδρα. Επίδικο αντικείμενο είναι η προικιά περιουσία της κόρης η οποία, κατά τους ισχυρισμούς του γαμπρού, δόθηκε σε αυτήν με προικοσύμφωνο που συντάχθηκε από την πεθερά του και τον δεύτερο σύζυγό της. Η μητέρα διεκδικεί από την προικισθείσα κόρη της τα περιουσιακά στοιχεία που περιέχονται στο προικοσύμφωνο της σε αντικατάσταση δικών της προικιών τα οποία ο πρώτος της σύζυγος και πατέρας της εναγομένης εκποίησε (*"ἐχάλασεν"*, στιχ. 26) και ακόμα διότι, όπως ισχυρίζεται, το προικοσύμφωνο που επικαλείται ο γαμπρός της είναι άκυρο (*"ἰβάλιτο"*, στιχ. 15) επειδή κατά τη σύνταξή του δεν ήταν παρόντες ούτε η ίδια αλλά ούτε και ο δεύτερος σύζυγός της. Τούτο αποδεικνύεται τόσο από τη μαρτυρία εκείνου που συντάξε το γαμήλιο σύμφωνο²⁷⁴ όσο και των μαρτύρων των οποίων τα ονόματα μνημονεύονται μέσα σε αυτό. Για τον λόγο άλλωστε αυτό και ο τότε κατζηλλίερος Γιαννάκης Χαδεμένος αρνήθηκε να καταχωρίσει το προικοσύμφωνο αυτό στην κατζηλλαρία του (*"δέν τὸ ἐσετάρισεν"*²⁷⁵, στιχ. 20) μετά και από σχετική διαμαρτυρία των μαρτύρων του προικοσυμφώνου (*"ἐπρετέσταραν"*²⁷⁶ τὸν πρῶτον κατζηλλίερον Γιαννάκη Χαδεμένο νὰ μὴν σετάρῃ τὸ ἄνω/θεν προκοσύμφωνο εἰς τὴν κατζηλλαρίαν του", στιχ. 19, 20)²⁷⁷. Ὑστε-

273. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 93 έτους 1710, σ. 103.

274. Το πρωτότυπο του προικοσυμφώνου δεν είχε συνταχθεί από τον ίδιο τον κατζηλλίερον, αλλά από κάποιο άλλο πρόσωπο, στη συνέχεια δε προσκομίστηκε στην κατζηλλαρία για να καταχωρηθεί από τον τότε κατζηλλίερον στο σχετικό κατζηλλιετικό κώδικα. Σχετικά με το ζήτημα αυτό, της συντάξεως δηλαδή των πρωτοτύπων των συμβολαίων από άλλα πρόσωπα εκτός από τον κατζηλλίερον, ο Ιάκ. Βισβίτζης αναφέρει ότι στα 1776, λόγω των σχετικών συχνών διενέξεων που προέρχονταν από τις παρατυπίες που σημειώνονταν σε προικοσύμφωνα και διαθήκες, εκδόθηκε κοινή απόφαση του ιερατείου, των αρχόντων και προεστών Μυκόνου με την οποία ως αρμόδια πρόσωπα για τη σύνταξη των εγγράφων αυτών καθορίστηκαν περιοριστικά οι ιερείς, οι κληρικοί και οι δημόσιοι νοτάριοι (Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 134).

275. *σετάρω*, από το ιταλ. citare, τοποθετώ, καταχωρώ.

276. *πρετεστάρω*, από το ιταλ. protestare, διαμαρτύρομαι.

277. Προϋπόθεση για την εγκυρότητα των προικοσυμφώνων ήταν μεταξύ άλλων η παρουσία, κατά τη σύνταξή τους, τριών προεστών ως μαρτύρων (Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 133–137).

ρα από τα παραπάνω, το δικαστήριο ακυρώνει το προικοσύμφωνο και υποχρεώνει τον γαμπρό να επιστρέψει την προικιά περιουσία της συζύγου του και να αποζημιώσει την πεθερά του για την προικιά περιουσία της την οποία παρανόμως εκποίησε ο πρώτος της σύζυγος, προφανώς διότι η γυναίκα του βαρύνεται, ως κληρονόμος, με τα χρέη της κληρονομιάς του πατέρα της. Τέλος η απόφαση ορίζει ότι, αν δεν ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του αυτές, το επίδικο ακίνητο θα περιέρχεται αυτοδικαίως στη πλήρη κυριότητα του νικήσαντος διαδίκου (*"καὶ ἃ δὲν τοῦ τὰ δώση νὰ π<ι>άνη τὸ ἄνωθεν πρᾶμα νὰ πλε/ρώνεται"*, στιχ. 33–34²⁷⁸).

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1785²⁷⁹ ο ενάγων (Γιαννάκης Φώσκολος) διεκδικεί από την εναγομένη (Οργίτα, σύζυγος Δημήτρη Αετοζαννή) χρηματικό ποσό το οποίο ισχυρίζεται ότι ο αποθανών σύζυγός της οφείλει σε αυτόν, βασιζόμενος σε σχετική ρητή διάταξη του προικοσυμφώνου του (στιχ. 10) καθώς επίσης και σε κάποια *"θαλασσίαν όμολογίαν"* (στιχ. 6)²⁸⁰. Εκείνη αρνείται την καταβολή του χρέους με τον ισχυρισμό ότι ταυτόχρονα με τη σύνταξη του προικοσυμφώνου είχε καταρτισθεί ξεχωριστή έγγραφη συμφωνία με την οποία ως υπόχρεοι να εξοφλήσουν το χρέος του συζύγου της ορίζονταν, κατά το μισό της απαιτήσεως, η μητέρα της πεθεράς του και, κατά το άλλο μισό, η πεθερά του (στιχ. 18, 19). Το δικαστήριο συνεκτιμώντας το περιεχόμενο της έγγραφης συμφωνίας που επικαλείται η εναγομένη χήρα σύζυγος καθώς επίσης και το γεγονός ότι η περιουσία του θανόντος δεν επαρκεί για την εξόφληση του συνόλου των χρεών του απορρίπτει την αγωγή, με το αιτιολογικό ότι η απαίτηση της συζύγου για αντικατάσταση της απαλλοτριωθείσας προίκας της προηγείται από τις απαιτήσεις των υπόλοιπων δανειστών και ικανοποιείται προνομιακά (*"εἶδαμεν καὶ διατάξαμεν καὶ τὸ τίποτις τοῦ μακαρίτη Ἀετοζαννῆ καὶ δὲν τοῦ εὔρεθῃ όπου νὰ πάρει ἡ γυνή του καὶ τὸ μισό της/προικιό ἀπὸ εἰ τι τὸ εἶχας χαλασμένο διὰ νὰ κάμομεν κατὰ τὴν ἱερὰν κρίσιν καὶ συνήθειαν τοῦ τόπου. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἀ/ποφασίσταμεν ὅλοι ὁμογνώμως ὅτι ὁ Γιαννάκης*

278. Πρόκειται για ιδιόρρυθμη επιβολή καταπιστευτέου όρου με δικαστική απόφαση. Πρβλ. επίσης Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 189 έτους 1772 ενώ αντιθέτως η δικ. αποφ. αριθ. 162 έτους 1728. Για το ζήτημα βλ. Π α π α ρ ρ ή γ α – Α ρ ε μ ι ά δ η , Η αναγκαστική εκτέλεση κ.λπ., όπ. π., σ. 163.

279. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 193 έτους 1785, σ. 203.

280. *"Όμολογία"* ονομαζόταν, όπως προαναφέρθηκε (βλ. πιο πάνω, § 6, σημ. 157) το έγγραφο περί συνάψεως δανείου το οποίο συντασσόταν υπό τον τύπο της χρεωστικής αποδείξεως και υπογραφόταν από 3 μάρτυρες (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 9, 55, 73, 83, 84, 95, 142). *"Θαλασσία"* δε όμολογία ονομαζόταν το έγγραφο που αποδείκνυε την σύναψη θαλασσοδανείου (Γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Θ', σ. 514· Γραπτά έθιμα Νάξου 1810, JGR, VIII, κεφ. ΙΑ', σ. 546· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 253).

Φώσκουλος δὲν ἔχει καν/ένα δίκαιον διὰ νὰ προτεντέρει ἀπὸ τὴν ἄνωθεν Ὅργιτα οὔτε/ὀβολόν", στιχ. 19–25).

Τέλος και σε νοταριακή πράξη του έτους 1673²⁸¹, ο σύζυγος παραδίδει στη σύζυγο ένα σπίτι που ανήκει σε αυτόν σε αντικατάσταση της προίκας της την οποία είχε εκποιήσει.

Εφ' όσον οι απαλλοτριώσεις των προικίων περιουσιών ("κοντετζιονάδων" ή μη) έφεραν τους παραπάνω περιορισμούς, τα τέκνα των προικισθέντων συζύγων όταν ενηλικιώνονταν ή σε περίπτωση επιστροφής τους στο νησί (όταν η πώληση έγινε κατά τη διάρκεια της απουσίας τους), είχαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν την παρατύπως εκποιηθείσα προικία περιουσία σε τρίτους²⁸². Από τον κανόνα αυτόν εξαιρούνταν οι περιπτώσεις εκείνες όπου είχε γίνει αντικατάσταση των απαλλοτριωθέντων με άλλα ανάλογης αξίας ή τα προικία είχαν εκποιηθεί για τέλεση "ψυχικῶν" υπέρ της μνήμης του θανόντος ή πιθανόν για λόγους διατροφής του ανήλικου τέκνου²⁸³. Έτσι σε δικαστική απόφαση έτους 1710²⁸⁴, διεκδικείται από τα αδέρφια της πρώτης συζύγου του Αναστάση Μαζαβίνου, Ειρήνης, δηλαδή από τους Μαθιό και Άννα Φαμελίτη, ως επιτρόπων των δύο ανήλικων ορφανών τέκνων του Αναστάση Μαζαβίνου και της Ειρήνης, μέρος της μητρικής τους προικίας περιουσίας ("ροῦχα/καί μ[....] τ[ῆς] μάννας τῶν ἄν[ωθεν ἀρ]φανῶ", στιχ. 9, 10), το οποίο είχε απαλλοτριωθεί από τον πατέρα των παιδιών όσο ζούσε. Όπως όμως αποδεικνύεται, τόσο με μάρτυρες όσο και με έγγραφα αποδεικτικά στοιχεία (στιχ. 13, 15) από τη Μαρία, δεύτερη σύζυγο του Αναστάση Μαζαβίνου, ένα τμήμα της περιουσίας αυτής δόθηκε από τον θανόντα σύζυγό της στην κουνιάδα του, την Άννα, για την τέλεση των "ψυχικῶν" της πρώτης συζύγου του και αδελφής της, της Ειρήνης και εκποιήθηκε από αυτήν για να εκπληρωθεί ο σκοπός αυτός. Για τον λόγο αυτό η Μαρία απαλλάσσεται από την υποχρέωση να αποδώσει την περιουσία αυτή ("πέρ νὰ μὴν ἔχουν νὰ [κἀ]μουν ἀπὸ τᾶνωθεν ροῦχα καὶ μάλαμα ὅπου ἐπουλήθηκαν/ἀπὸ [τῆς] μάννας τῶν τὸ προικί", στιχ. 26, 27). Επίσης ένα άλλο μέρος της προικίας περιουσίας της Ειρήνης, το οποίο ομοίως είχε εκποιηθεί από τον Αναστάση Μαζαβίνο, αντικαταστάθηκε, όπως αποδεικνύεται από την Μαρία, από τον Αναστάση με την καταβολή στα τέκνα του κάποιου ανάλογης αξίας χρηματικού ποσού. Ύστερα

281. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1544 έτους 1673, σ. 905.

282. Τ ο υ ρ τ ὀ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 91 έτους 1710, 85 έτους 1708, 139 έτους 1720· Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1074 έτους 1669, 260 έτους 1687, 1052, 1053 έτους 1669, 796 έτους 1667.

283. Το πιθανότερο είναι ότι η νομότυπη εκποίηση ακόμα και των "κοντετζιονάδων" πραγμάτων από τους επιτρόπους ή κηδεμόνες των ανήλικων τέκνων που τελούσαν υπό πατρική εξουσία ή επιτροπεία καθιστούσε έγκυρη την εκποίηση.

284. Τ ο υ ρ τ ὀ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 91 έτους 1710, σ. 101.

από τα παραπάνω, το δικαστήριο απαλλάσσει την Μαρία και από την υποχρέωση αποδόσεως της περιουσίας αυτής ("βλέ/ποντας τόσον ἀκόμα τᾶνωθεν [ἄσ]πρα ὅπου ἤδωσεν ὁ ἄνωθεν ποτέ Μαζαβίνος διὰ /τὰ ροῦ[χα] καὶ πράματα ὡς ἄνωθεν [ν]ομινάρουν καὶ τὴν σήμερον ποὺ τὰ ἔχουν τᾶνωθεν ἄρφα/νά, [δι]ὰ τοῦτο ἀποφασίζομε νὰ εἶναι λίνπερα τᾶνωθεν ῥοῦχα καὶ πρά(μα)τα ὅπου /δωσεν ὁ ἄνωθεν ποτέ Μαζαβίνος [δι]ὰ δεκάξι γρόσα νὰ εἶναι τῶν ἄνωθεν δύο ἄρφανῶ /πέρ νὰ μὴν ἔχουν νὰ [κά]μουν ἀπὸ τᾶνωθεν ῥοῦχα καὶ μάλαμα ὅπου ἐπουλήθηκαν /ἀπὸ [τῆς] μάννας των τὸ προυνκί", στιχ. 22–27).

Από όσα προηγήθηκαν, προκύπτει συμπερασματικά ότι η γυναικεία προίκα ("κοντετζιονάδα" ή μη) διατηρεί την αυτοτέλειά της σε όλη τη διάρκεια του γάμου, χωρίς να ενσωματώνεται στον οίκο του συζύγου²⁸⁵. Απαραίτητη προϋπόθεση για την έγκυρη εκποίηση των μη "κοντετζιονάδων" γυναικείων προικών ήταν η παροχή της συναίνεσης της γυναίκας διαφορετικά ο σύζυγος και οι καθολικοί του διάδοχοι έφεραν την υποχρέωση να αντικαταστήσουν τα προικώα που είχαν εκποιηθεί χωρίς τη συναίνεση της συζύγου. Κατά συνέπεια ο σύζυγος περιορίζεται στην ιδιότητα του απλού διαχειριστή και επικαρπωτή της προικώας περιουσίας της συζύγου αποκλειόμενος από κάθε είδους κληρονομικές βλέψεις στην προικώα περιουσία της συζύγου του. Στις περιπτώσεις όμως των "κοντετζιονάδων" γαμήλιων παροχών, είτε πρόκειται για γυναικείες είτε για ανδρικές προίκες, η αυστηρή απαγόρευση εκποίησης τους κλονίζει, "σχετικοποιεί" το ίδιο το δικαίωμα κυριότητας του προικισθέντος συζύγου με απώτερο σκοπό να διασφαλισθούν τα κληρονομικά δικαιώματα προσδοκίας των συγγενών εξ αίματος στην προικώα περιουσία που είχε δεσμευθεί από τον προικοδότη με "κοντετζιό"²⁸⁶.

285. Για το ζήτημα της ουσιαστικής εμφανίσεως του προικοδότη πατέρα ως κυρίου της προικώας περιουσίας της κόρης ακόμα και κατά τη διάρκεια του γάμου της και της συνακόλουθης μη ισχύος του θεσμού της συζυγικής κοινοκτημοσύνης στην αρχαία Αθήνα βλ. Π. Δ η μ α κ η , "Επί του θέματος της κυριότητας των γυναικών επί των προικώων αυτών πραγμάτων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον", Επιστημονική Επετηρίς της Νομικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (τόμος προς τιμήν Γ. Θ. Ράμμου), Αθήνα 1979, σ. 952–955.

286. Το γαμήλιο σύμφωνο εμφανίζει επομένως νομικά χαρακτηριστικά γνήσιου κληρονομικού συμφώνου καθώς αποτελεί διμερή συμφωνία μεταξύ προικίζοντος και προικιζόμενου με την οποία: α) ο προικιζόμενος υπόσχεται να μην συντάξει διαθήκη ως προς τα προικώα διαφορετικού περιεχομένου από εκείνο που όρισε ο προικοδότης με την "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου, β) ο προικίζων δεσμεύεται να μην υπαναχωρήσει από τα συμφωνηθέντα (αμετάκλητο του γαμήλιου συμφώνου). Για το ζήτημα της δεσμευτικότητας που είχε για τον ανιόντα ο μερισμός, ως κληρονομική σύμβαση μεταξύ αυτού και των τέκνων του, στο αρχαίο ελληνικό και ελληνιστικό δίκαιο και στη συνέχεια στο δημόδες ρωμαϊκό–βυζαντινό δίκαιο για να αποτυπωθεί τελικά στην ειδική περίπτωση επιτροπής κληρονομικής συμβά-

Πρόκειται συνεπώς για ένα εθιμικό σύστημα που διαιωνίζει την ανενόχλητη

σεως μεταξύ πατέρα και τέκνου που ρύθμισε η Νεαρά 19 Λέοντος του Σοφού βλ. Μ α ρ ι - δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 226 επ., και γ) η προίκα παραχωρείται στη θέση του κληρονομικού μεριδίου του προικιζόμενου τέκνου, χωρίς να παρέχεται στον προικισθέντα η δυνατότητα να επιλέξει ανάμεσα στις δύο ιδιότητες του προικισθέντος ή του κληρονόμου ή να συνυπολογίσει την προίκα για τον προσδιορισμό της εξ αδιαθέτου κληρονομικής μερίδας του (αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας). Η εθιμική αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας των θηλέων τέκνων, όταν επήρχετο η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, αποτέλεσε χαρακτηριστικό θεσμό του αρχαίου ελληνικού και ελληνιστικού δικαίου, ο οποίος στο πέρασμα των αιώνων επιβίωσε στο δημόδες ρωμαϊκό-βυζαντινό δικαίο για να υιοθετηθεί τελικώς από το επίσημο βυζαντινό δίκαιο, παρά την εκπεφρασμένη αντίθεση των κανονιστικών κειμένων του ρωμαϊκού-βυζαντινού δικαίου (C. 6, 20, 3, 17, 19· N. 18 κεφ. 6· Προχ. 30, ια· Επαν. 33, 11· B. 41, 7, 20, 21, 22, 23, 29, 31, 32, 35 §1, 37, 38) με τη Νεαρά 50 Ιωάννου του Μεγαλοκομνηνού (JGR, I, σ. 364). Για την εθιμική αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας των αρρένων κατιόντων βλ. και ανωτέρω σημ. 233. Στον κυκλαδικό χώρο, το έθιμο της μη συνεισφοράς της προίκας των αρρένων τέκνων ίσχυσε με βεβαιότητα στη Σίφνο, Σύρο, Νάξο, Σαντορίνη, Πάρο Μήλο και Άνδρο παράλληλα με το έθιμο της μη συνεισφοράς της προίκας των θηλέων τέκνων. Για τον λόγο δε αυτό η προίκα αποδίδεται και με τους όρους "ξεμοίραση", "ξεμοίρασμα". Ειδικότερα για τη Σίφνο βλ. σχετικά: Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ - λ ο ς σ. 54· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 110 επ., 12 επ., 184, 189 επ.· Γ κ ι ν η , Περίγραμμα σ. 263. Για τη Σύρο: Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 75· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955), σ. 123· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 283· τ ο υ ί δ ι ο υ , Δικαίωμα προικίσσεως σ. 764. Για τη Νάξο: Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 11, 85· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 295· Έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. ΙΕ', σ. 466 και 552· Κ ι σ κ ή ρ α , Προίκαις αρρένων εν Νάξω, όπ. π., σ. 1313, 1314· Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 140, 141· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1950) σ. 167. Για τη Σαντορίνη: Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 153, 174· Β . Μ υ σ τ α κ ι δ ο υ , "Θηραϊκών εκ πατριαρχικών κωδίκων κατάλοιπα", ΕΕΒΣ, 8 (1931)· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 111. Για την Πάρο: JGR, VIII σ. 466 (Νάουσα Πάρου)· Β ά λ λ η ν δ α , Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου, όπ. π., σ. 321. Για την Άνδρο: JGR, VIII, 1931, σ. 466· Π α χ ά λ η , Κυκλαδικά θέσμιμα μετ' ανεκδότων εγγράφων, όπ. π., σ. 227· Κ α ι ρ η , Ιστορικά τινα περί των εν Άνδρω νομικών εθίμων, όπ. π., σ. 4-6· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 193· Γ κ ι ν η , Περίγραμμα, σ. 147. Για τη Μήλο: Β ι σ β ί ζ η , Προικία έγγραφα σ. 24. Εξ άλλου για την ισχύ ανάλογης τοπικής συνήθειας και στη Σκύρο όπου τα προικισμένα τέκνα αποκαλούνταν "εξώπροικα" βλ. Α ν τ ω ν ι ά δ η , Προίκα σ. 167. Η νομική δε λειτουργία της προίκας των αρρένων τέκνων ως προδιανομής του κληρονομικού μεριδίου του προικισθέντος τέκνου επί της περιουσίας του προικοδοτούντος ανιόντος (πρβλ. Μ π α λ ή , Κληρονομικόν Δίκαιον σ. 401) δημιούργησε στην επιστήμη μακρύ προβληματισμό σχετικά με την ακριβή φύση της προικοδοτήσεως, καθώς τα όρια μεταξύ δωρεάς, διανεμήσεως της περιουσίας τους ανιόντος μεταξύ των κατιόντων και προίκας καθίστανταν στην πρακτική των συναλλαγών της μεταβυζαντινής περιόδου ασαφή και συγκεχυμένα. Για το ζήτημα βλ. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 189, 193· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 254 σημ. 2, 258, 281· M i c h a é l i d è s - N o u a r o s , Contribution σ. 26-30, 147, 188 επ.· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παρατηρήσεις επί

κυκλοφορία των γονικών αγαθών από γενεά σε γενεά. Τούτο όμως θα γίνει ιδιαίτερα αντιληπτό στη συνέχεια, κατά την ανίχνευση του κληρονομικού εθιμικού συστήματος που ίσχυσε στο νησί της Μυκόνου κατά τους τελευταίους αιώνες της μεταβυζαντινής δικαιοσύνης του περιόδου.

της απονομής δικαιοσύνης κ.λπ., όπ. π., σ. 54· Αντωνιάδη, Προίκα σ. 171· Χατζησεβαστός σ. 133–134.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ

ΤΙΤΛΟΣ Α΄

ΟΙ ΑΡΧΕΣ

§ 10. Η κληρονομική διαδοχή στη Μύκονο

Σύμφωνα με την εθιμικά διαμορφωθείσα νομική αρχή του γονικού, όπως αυτή ειδικότερα εκφράζεται στο κληρονομικό δίκαιο της Μυκόνου, η γονική περιουσία περιέχεται κατά τον χρόνο του θανάτου του κληρονομούμενου, αν δεν υπάρχουν γνήσιοι κατιόντες του και ο κληρονομούμενος δεν έχει συντάξει διαθήκη, στους εξ αίματος συγγενείς του, σε πρόσωπα δηλαδή που ανήκουν στην ίδια με αυτόν γενεά¹. Ο απώτερος σκοπός του κληρονομικού αυτού εθίμου είναι προφανώς η διατήρηση της γονικής κληρονομιάς περιουσίας στη γενεά από την οποία η περιουσία αυτή προήλθε. Τούτο δεν ισχύει για την κληρονομική διαδοχή στην επίκτητη κληρονομία περιουσία, για την οποία το κληρονομικό έθιμο δεν επιφυλάσσει την ίδια-αυστηρά προστατευτική-νομική μεταχείριση. Η διάσπαση αυτή των κληρονομιαίων πραγμάτων σε δύο ομάδες περιουσιακών στοιχείων, ανάλογα με την προέλευσή τους, στα γονικά δηλαδή και στα επίκτητα (αυτόκτητα) πράγματα, έρχεται κατ' αρχήν σε αντίθεση με το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο για το οποίο η κληρονομία αποτελούσε ένα συμπαγές, ενιαίο σύνολο πραγμάτων². Εξ άλλου, η ειδική νομική προστασία με την οποία το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου περιβάλλει τη γονικής προελεύσεως κληρονομία και ειδικότερα την "κοντετζιονάδα" γονική ακίνητη ιδιοκτησία

1. Σύμφωνα με τον G. Geib, κυβερνητικό σύμβουλο στο Υπουργείο Δικαιοσύνης επί βασιλείας Όθωνος, το εθιμικό κληρονομικό δίκαιο διέπεται σε όλες τις τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές από την "αρχή της συγκεντρωμένης περιουσίας του φύλου ή της οικογένειας", αρχή η οποία υπαγορεύτηκε από λόγους αντιστάσεως στην οθωμανική εξουσία και απέβλεπε στη συγκέντρωση των δυνάμεων και της περιουσίας των υποδούλων. Ωστόσο, κατά την άποψή του πάντα, η ιδέα της οικογενειακής ιδιοκτησίας δεν εξελίχθηκε στην Ελλάδα στον βαθμό που εξελίχθηκε στους γερμανικούς λαούς (G e i b σ. 95)· για τη συγγένεια του εθιμικού δικαίου της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής των τουρκοκρατούμενων νησιών με το γερμανικό δίκαιο προβλ. και Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Πράτσια, σ. 394 = μετ. Ρομπάκη, σ. 705.

2. D. 50, 17, 62 = B. 2, 3, 62, "Κληρονομία ἐστὶν ἡ εἰς ὅλον κληρον διαδοχὴ τοῦ δικαίου, ὅπερ ὁ διαθέμενος εἶχεν". Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1188 σημ. 5, 6. Σχετικά με την αντίληψη αυτή όπως εμφανίζεται στο ελληνιστικό δίκαιο βλ. ειδικά M i t t e i s , Grundzüge und Chrestomathie κ.λπ., ὁπ. π., II.1, σ. 234 επ.

εμπεριέχει σαφείς περιορισμούς της ελευθερίας διαθέσεως με διαθήκη της περιουσίας αυτής.

Η σημασία την οποία το κληρονομικό έθιμο αποδίδει στη συντήρηση των περιουσιακών δικαιωμάτων της γενεάς με την ευρεία έννοια του όρου, κυρίως όσον αφορά τα γονικά πράγματα του κληρονομούμενου, γίνεται φανερή από τον περιορισμό του επιζώντος συζύγου στην κληρονομιαιά περιουσία του θανόντος. Οι περιουσίες των δύο συζύγων παραμένουν δύο σαφώς διακεκριμένες, αυτοτελείς, περιουσιακές ομάδες³. Μολονότι το θέμα της εκτάσεως και των μορφών με τις οποίες εμφανίζεται ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο δεν έχει ακόμα πλήρως διερευνηθεί⁴ και επομένως τα στοιχεία-τεκμήρια εμφανίσεως του θεσμού δεν είναι πάντοτε εύκολα αναγνωρίσιμα⁵, από τις μέχρι

3. Ο χωρισμός πατρικής-μητρικής περιουσίας είναι έκδηλος στις περισσότερες δικαστικές αποφάσεις και νοταριακά έγγραφα της Μυκόνου (Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 3 έτους 1664, σιχ. 9-10, 12 έτους 1668, σιχ. 10, 24 έτους 1701, σιχ. 7, 8, 15, 16, 26 έτους 1701, σιχ. 8-10, 32 έτους 1701, σιχ. 5-9, 51 έτους 1703, σιχ. 11, 12, 53 έτους 1706, σιχ. 6-10, 65 έτους 1706 κ.λπ.)

4. Από τον Γ. Πετρόπουλο έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η συζυγική κοινοκτημοσύνη ίσχυε ως θεσμός, εκτός από τη Σίφνο, στη Θάσο και Αθήνα, την υπόθεση δε αυτή ο συγγραφέας στηρίζει στο γεγονός ότι στις περιοχές αυτές ο σύζυγος παρείχε τη συγκατάθεσή του στις εκποιήσεις που συντελούνταν από τη σύζυγο και αντιστρόφως (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 26, 120, 121).

5. Ως τέτοια στοιχεία έχουν θεωρηθεί οι απαλλοτριώσεις περιουσιών που γίνονται με κοινή συναίνεση των συζύγων, η κατά κυριαρχικό τρόπο διανομή (νέμηση) της περιουσίας του ενός συζύγου από τον άλλο μετά τον θάνατο του πρώτου μεταξύ των τέκνων καθώς και η υποχρέωση και των δύο γονέων να συμποικιάσουν τα τέκνα τους, δηλαδή η προίκιση των τέκνων από τον ένα γονέα στο όνομα όμως και του άλλου συζύγου (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 185, 120, 190). Τα στοιχεία πάντως αυτά δεν αποτελούν ασφαλείς ενδείξεις για την ισχύ του θεσμού σ' ένα τόπο. Όπως προαναφέρθηκε (§ 9 II), στη Μύκονο, στην περίπτωση της απαλλοτριώσεως μη "κοντετζιονάδας" προικιάς περιουσίας του συζύγου ήταν απαραίτητη η συγκατάθεση και του ετέρου συζύγου για την εγκυρότητα της μεταβίβασης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ίσχυε στο νησί ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης. Ομοίως στη Σύρο μόνο η σύζυγος, ως έχουσα την πλήρη κυριότητα της προίκας της (συζυγική κοινοκτημοσύνη) δεν ίσχυε στο νησί αυτό επί της προικιάς περιουσίας των συζύγων), μπορούσε να διαθέσει τα προικιά της, με τη σύμπραξη και τη συναίνεση του συζύγου της, ενώ αντιθέτως την επίκτητη περιουσία (στην οποία ίσχυε η συζυγική κοινοκτημοσύνη), ο διαχειριστής σύζυγος μπορούσε να τη διαθέσει ελεύθερα, ακόμα δηλαδή και να την εκποιήσει χωρίς τη σύμπραξη της συζύγου (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 260). Στην Κάρπαθο επίσης, όπου ίσχυε ο χωρισμός των περιουσιών των συζύγων, ο άνδρας σύζυγος δεν είχε το δικαίωμα να προβεί ακόμα και σε επωφελείς δαπάνες στα προικιά κτημάτων της συζύγου του, χωρίς τη γραπτή συναίνεσή της (Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάρπαθος, γραπτό έθιμο Καρπάθου 1864, κεφ. Α', άρθρα ιδ'-ιη', σ. 16). Κατά συνέπεια θεωρούμε ότι η κοινή συναίνεση των συζύγων στις

σήμερα γνωστές πηγές της Μυκόνου προκύπτει ότι οι περιουσίες των συζύγων είναι σαφώς διακεκριμένες ανεξάρτητα αν πρόκειται για γονικές ή επίκτητες περιουσίες. Αυτό έχει ως συνέπεια ότι ο επιζών σύζυγος στερείται πλήρως *ab intestat* κληρονομικών δικαιωμάτων τόσο στη γονική όσο και στην επίκτητη περιουσία του κληρονομούμενου συζύγου⁶. Εξ άλλου, όπως είναι φυσικό, ιδιαίτερα ισχυρός ήταν ο περιορισμός του δικαιώματος του κληρονομούμενου συζύγου να διαθέτει γονική του περιουσία στον επιζώντα σύζυγο με σκοπό να μην περιέλθει η περιουσία αυτή σε ξένα πρόσωπα, έξω από το αυστηρά συγγενικό κύκλωμα του ιδιοκτήτη-διαθέτη.

απαλλοτριώσεις γονικών περιουσιών αποτελεί μάλλον εκδήλωση οικογενειακής και όχι συζυγικής κοινοκτημοσύνης· για το ανάλογο φαινόμενο της συμπράξεως (συναιρέσεως, "συνενδοκήρεως") και των δύο συζύγων σε απαλλοτριωτικές συμβάσεις που αφορούν την περιουσία του ενός από τους δύο, όπως αυτό εμφανίζεται στους ελληνοαγνυπτικούς παπύρους της πτολεμαϊκής, ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου βλ. διεξοδικά Α. Χ ρ ι σ τ ο - φ ι λ ο π ο ύ λ ο υ , *"Η συζυγική κοινοκτημοσύνη κατά το δίκαιον των πατέρων και οι Πέρσαι της επιγονής"*, Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 95. Εξ άλλου η νέμηση της περιουσίας του ενός συζύγου από τον άλλο μετά τον θάνατό του ή η προικοδότηση των τέκνων δια της περιουσίας αυτής, είναι πιθανόν, κατά περίπτωση, να βασίζεται σε σχετική διαθήκη (π.χ. Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 51 έτους 1703, στιχ. 20, 21) ή κληρονομική σύμβαση μεταξύ των συζύγων και όχι σε εφαρμογή του θεσμού της κοινοκτημοσύνης στις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων. Το φαινόμενο αυτό ειδικά, όπως θα δούμε παρακάτω (§ 15), εμφανίζεται με κάποια συχνότητα στα νησιά των Κυκλάδων στις περιπτώσεις εκείνες όπου με διαθήκη του ενός των συζύγων εγκαθίσταται η χήρα σύζυγος ως "κυρά και νοικοκυρά" στην περιουσία του ετέρου συζύγου με τον όρο να διανείμει την περιουσία του αυτή στα τέκνα τα οποία κατά τον χρόνο του θανάτου του κληρονομούμενου είναι ακόμα ανήλικα.

6. Εκτός από τη Μύκονο, απόλυτος είναι ο χωρισμός των περιουσιών των συζύγων και σε άλλες νησιωτικές περιοχές, όπως στην Πάρο μέχρι το 1755, στην Κάρπαθο και Σάμο, όπου κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου δεν αναγνωρίζεται ούτε στη επίκτητη περιουσία του θανόντος συζύγου (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος σ. 143 επ.· Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Παρατηρήσεις σ. 16· Γ α λ ά ν η - Μ ο υ τ ά φ η , Προίκα και κοινωνική οργάνωση στη Σάμο στα μέσα του 19ου αιώνα, όπ. π., σ. 72 επ.). Επί πλέον το γεγονός ότι στη Μύκονο δεν ίσχυε ούτε το σύστημα της "μερικής κοινότητας κτημάτων" (*communio bonorum particularis*), κατά την έκφραση που χρησιμοποιεί ο Μάουρερ (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β' μετ. Πρώτιστα, σ. 370 = "μερική κοινοκτημοσύνη" στη μετ. Ρομπάκη, σ. 684), σηματοδοτεί κατά τη γνώμη μας τις ασθενείς επιρροές του φραγκικού δικαίου στη διαμόρφωση του τοπικού εθιμικού δικαίου του νησιού. Τούτο έχει κάποια σημασία και για άλλα θέματα όπου η ισχύς παράλληλων διατάξεων φραγκικού-βενετικού-βυζαντινού δικαίου κ.λπ., αφήνει αμφιβολίες για το ποιο υπήρξε το ισχυρότερο, από άποψη επιρροής στο τοπικό εθιμικό δίκαιο του νησιού, δικαίκο υπόστρωμα.

Με τα δεδομένα αυτά καθίσταται εμφανές ότι η περιουσιακή τουλάχιστον επιβίωση της γενεάς του κληρονομούμενου συζύγου προτάσσεται έναντι της περιουσιακής συνέχειας και συνοχής του νέου νοικοκυριού που συγκροτείται με τον γάμο⁷. Πρόκειται άραγε εδώ για μια "προχριστιανική" αντιμετώπιση της οικογένειας (με τη στενή της έννοια) όπου η ένωση των δύο συζύγων δεν είναι παρά μία ένωση εφήμερη (όσον αφορά τη διάρκειά της) και αβέβαιη (όσον αφορά τους καρπούς της, δηλαδή τη γέννηση απογόνων) των εκπροσώπων δύο ξεχωριστών "δένδρων" καταγωγής;⁸

Όποια και αν είναι πάντως η κοινωνιολογική ερμηνεία της αποδοχής ενός τέτοιου συστήματος οργάνωσης των περιουσιακών σχέσεων των συζύγων, το εθιμικό

7. Για την αντιπαλότητα των δύο αυτών συστημάτων οικογενειακών αξιών (*valeurs du lignage-valeurs du ménage*) που διαμορφώνει δύο αντίστοιχους διαφορετικούς τύπους οικογενειακών δομών (*famille souche et patrimonial-famille réduite et possédante*) και την εκδήλωσή τους στα έθιμα των περιοχών της Ανατολικής Γαλλίας του 16ου αιώνα βλ. Υ ν ε ρ σ. 40 επ.· L a d u r i e σ. 837· R a u c e n t, Quel droit patrimonial pour quelle famille, όπ. π., σ. 245.

8. Η μη αναγνώριση κληρονομικού δικαιώματος στον επιζώντα σύζυγο συνδέεται με την αρχαϊκή αντίληψη, η οποία αποτελούσε απόρροια του πιθανώς ισχύοντος θεσμού της οικογενειακής κοινοκτημοσύνης, ότι ο κληρονόμος ως "λαμβάνων τὸν κλῆρον τοῦ ἀποβιούντος" είναι συγχρόνως και διάδοχος, συνεχίζει δηλαδή την προσωπικότητα του θανόντος και τον διαδέχεται έτσι στη θέση του αρχηγού της οικογένειας. Η σύζυγος συνεπώς, εφ' όσον δεν διαδέχεται τον θανόντα σύζυγο στη θέση του αρχηγού της οικογένειας, ως "ξένο σώμα" τελικά στον οίκο του άνδρα, δεν είχε κανένα κληρονομικό δικαίωμα στην κληρονομία περιουσία του συζύγου της. Ειδικότερα σχετικά με το δίκαιο της Γόρτυνος βλ. R. W i l l e t t s, The law Code of Gortyn, Berlin 1967· R. D a r e s t e - B. H a u s s o u l i e r - T h . R e i n a c h, Recueil des inscriptions juridiques grecques, I, Roma 1965, σ. 456-457· Π. Δ η μ ᾱ κ η, "Η μειονεκτική θέση της γυναίκας εις το κληρονομικόν δίκαιον της Γόρτυνος", Τόμος εις μνήμην Κ. Καραβά, ΕΕΠΘΕΣ, I (1969), σ. 127 επ.· τ ο υ ἰ δ ι ο υ, Ο θεσμός της προικός κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον, Αθήναι 1959, σ. 213 επ.· Μ ι - χ α η λ ἰ δ ο υ - Ν ο υ ᾱ ρ ο υ, Κάρπαθος σ. 134 επ. Επίσης, σχετικά με το αττικό δίκαιο βλ. M e i e r - S c h o e m a n n - L i p s i u s, Der attische Process., Berlin 1883-1887, σ. 520-521, 620· B e a u c h e t, Histoire du droit privé κ.λπ., όπ. π., Le droit de famille. I, σ. 311 επ.· R. D a r e s t e - B. H a u s s o u l i e r - T h . R e i n a c h, Recueil des inscriptions κ.λπ., όπ. π., σ. 118 αρ. 67· Μ α ρ ῖ δ ᾱ κ η, Αστικόν Δίκαιον σ. 300· E r d m a n n, Die Ehe im alten Griechenland, όπ. π., σ. 65· Σ ι μ ω ν ἑ τ ο υ, Αι περιουσιακαί σχέσεις των συζύγων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον, όπ. π., σ. 578 επ.· Γ. Π ε τ ρ ο π ο ὕ λ ο υ, "Πάπυροι της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας", Πραγματεία Ακ. Αθ., τ. 10, εν Αθήναις 1939, σ. 212). Για τη μη ισχύ του θεσμού της συζυγικής κοινοκτημοσύνης κατά το δίκαιο των ελληνοαιγυπτιακών παπύρων της πτολεμαϊκής και ρωμαϊκής περιόδου, παρά το γεγονός ότι, καθώς πιθανολογείται, το εγγύριο αιγυπτιακό δίκαιο δεν αγνοούσε τον θεσμό αυτό καθώς και για την άρνηση της καθιερώσεως του θεσμού δια της Εκλογής των Ισαύρων βλ. αναλυτικά Χ ρ ῖ σ τ ο φ ἰ λ ὀ π ο ὕ λ ο υ, Σχέσεις σ. 38 επ. και 140 επ.

κληρονομικό σύστημα της Μυκόνου σαφώς διαφοροποιείται, ως προς το ζήτημα αυτό, από τα κληρονομικά έθιμα αρκετών άλλων νησιών του Αιγαίου, όπως της Νάξου, Σύρου, Τήνου και πιθανόν της Σίφνου και Μήλου⁹, όπου το πιθανότερο ύστερα από επίδραση φραγκικού δικαίου¹⁰ ίσχυε εθιμικά ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης τουλάχιστον όσον αφορούσε την επίκτητη μετά τον γάμο περιουσία των συζύγων. Τούτο είχε ως φυσική συνέπεια την ανάλογη διαμόρφωση του κληρονομικού δικαιώματος του επιζώντος συζύγου πάνω στην περιουσία αυτή, όταν επήρχετο η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, ίσχυε δηλαδή το έθιμο ο επιζών σύζυγος ή, σε περίπτωση μεταποβιώσεώς του, οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς του, να εγκαθίστανται ως κληρονόμοι στο μισό της επίκτητης περιουσίας του προαποβιώσαντος συζύγου. Ακόμη όμως και στις περιπτώσεις αυτές, όπου αναγνωρίζεται κληρονομικό δικαίωμα στον επιζώντα σύζυγο, δεν έχει πάντοτε αυτός πλήρες δικαίωμα διαθέσεως του κληρονομικού αυτού μεριδίου του σε τρίτα μη συγγενικά προς τον αποθανόντα σύζυγο πρόσωπα, αλλά υποχρεούται να το διαφυλάξει προ-

9. Νάξος: Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 140 //Σύρος: Έθιμα Σύρου του 1695, Χ ρ υ - σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 76-78 = JGR, VIII, σ. 500 = Τ. Α μ π ε λ ά , Ιστορία της νήσου Σύρου, 1873, σ. 45· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β' μετ. Πράτσια, σ. 370 = μετ. Ρομπάκη, σ. 683, 684· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 259 επ· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Το εν Σύρω έθιμον της συζυγικής κοινοκτημοσύνης", Θ., ΝΣΤ' (1945), σ. 167 επ· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 123 //Σίφνος: Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 121, 192, 197· Β ι σ β ί ζ η , Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την ελληνική επανάσταση μέχρι του Καποδιστρίου κ.λπ., όπ. π., δικαστική απόφαση εφόρων και δημογερόντων Σίφνου έτους 1826 με αριθ. 624/ //Μήλος: Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 335-337.

10. Την άποψη αυτή έχουν υποστηρίξει οι Α. Χριστοφιλόπουλος, Α. Δρακάκης και Ιάκ. Βιαβίτης (Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 64 σημ. 3· Δ ρ α κ ά κ η , Το εν Σύρω έθιμον της συζυγικής κοινοκτημοσύνης, όπ. π., σ. 167-170· Β ι σ β ί ζ η , Προικία έγγραφα σ. 17, 23 και 25), ενώ ο Γ. Πετρόπουλος διαβλέποντας γενικότερη ισχύ του θεσμού και σε άλλες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας (π. χ. Αθήνα, Θάσο κ.λπ.), εκτός από τις ενετοκρατηθείσες Κυκλάδες, υποστηρίζει την άποψη περί καταγωγής του θεσμού από το ελληνιστικό δημόδες δίκαιο (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1102 επ. και τ ο υ ί δ ι ο υ , Σίφνος σ. 121). Την ύπαρξη συζυγικής κοινοκτημοσύνης στην επίκτητη όμως μόνον περιουσία των συζύγων στις περιοχές της Μακεδονίας και Θράκης κατά τη ρωμαϊκή περίοδο αναφέρει ο Α. Χριστοφιλόπουλος (Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 153-154). Γενικότερα σχετικά με το ζήτημα της καταγωγής του συστήματος της συζυγικής κοινοκτημοσύνης όπου και όπως ίσχυσε αυτό βλ. Σ ά θ α , Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Ασοίζας Κύπρου, Α', ροδ' και Β' ροβ'· Ζ α c h a r i ä σ. 89 επ· Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικών Δίκαιον σ. 139 σημ. 34· Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 38 επ., 45, 140 επ· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1102 επ· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σίφνος σ. 120 επ., 192· τ ο υ ί δ ι ο υ , Συζυγική κοινοκτημοσύνη σ. 26 επ· Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 140 επ· Ζ έ π ο υ , Το Δίκαιον εις τας Ασοίζας της Κύπρου, όπ. π., σ. 323 σημ. 6, 324 σημ. 2, 325 σημ. 3.

κειμένου να περιέλθει στους συγγενείς του αποθανόντος συζύγου (κατιόντες, ανιόντες και λοιπούς πλάγιους συγγενείς)¹¹.

11. Παρόμοιο έθιμο ίσχυε στη Νάξο (Β ι σ β ι ζ η , Ναξιακά σ. 143), ενώ αντιθέτως στη Σύρο η επιζώσα σύζυγος, και αν ακόμα συγγληρονόμοι ήταν τέκνα του θανόντος, μπορούσε χωρίς περιορισμούς να διαθέτει το κληρονομικό της μερίδιο το οποίο ανερχόταν στο 1/2 της κληρονομιάς επίκτητης περιουσίας του συζύγου (Δ ρ α κ ά η , Σύρος σ. 263).

ΤΙΤΛΟΣ Β΄

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

§ 11. Τα τέκνα ως αποκλειστικοί κληρονόμοι

Θεμελιώδεις βάσεις του εθιμικού συστήματος της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής της Μυκόνου, όσον αφορά την πρώτη γενεά (τάξη) κληρονόμων, δηλαδή τη γενεά του κληρονομούμενου (τέκνα, εγγόνια, δισέγγονα κ.λπ.)¹², ήταν οι ακόλουθες:

α) η εξ αίματος συγγένεια και όχι η εξ αρρενογονίας συγγένεια¹³.

β) η αρχή της ισότητας των κληρονομικών δικαιωμάτων μεταξύ ομοιόβαθμων συγγενών της πρώτης τάξεως¹⁴.

12. Απάντηση [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, "*Εάν τελευτήση τίς αδιάθετος εισέρχονται εις την κληρονομίαν τὰ τέκνα του*" (Β ι σ β ι ζ η, Ερωτήματα (1957) σ. 10).

13. Βλ. σχετικά την απάντηση [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, "*Εάν τελευτήση τίς αδιάθετος, κληρονομούν την πατρομητρικήν των περιουσίαν όλα τὰ τέκνα εξ ίσου, ανεξαιρέτως θηλυκά τε και αρσενικά*" καθώς επίσης, "*Δέν δύνανται τὰ μέν αρσενικά τέκνα νά κληρονομούν τὰ τοῦ πατρός, τὰ δέ θηλυκά τὰ τῆς μητρός, ἀλλ' αδιακρίτως ἕκαστον καί ἐκ τῶν τῆς μητρός καί πατρός λαμβάνει τό ἀναλογούν εις αὐτό μέρος*" (Β ι σ β ι ζ η, Ερωτήματα (1957) σ. 10, 11). Σχετικές και οι ακόλουθες δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου: Β ι σ β ι ζ η, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. **22** έτους 1676, **28** έτους 1683 και Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, αριθ. **1** έτους 1663, **4** έτους 1665, **123** έτους 1716, **145** έτους 1721, **155** έτους 1725, **169** έτους 1731, **170** έτους 1733, **192** έτους 1779- πρβλ. επίσης Ν. 118 κεφ. 4, "*Οὐδεμίαν δέ εἶναι βουλόμεθα διαφοράν ἐν οἰαδήποτε διαδοχῇ ἡ κληρονομία μεταξὺ τῶν πρὸς τήν κληρονομίαν καλουμένων ἀρρένων ἡ θηλειῶν οὕς πρὸς τήν κληρονομίαν κοινῶς ὥρισamen καλεῖσθαι, εἴτε δι' ἄρρενος εἴτε διὰ θήλεος προσώπου συνήπτοντο τῷ τελευτήσαντι*". Β. 45, 3, 8.

14. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τα γνήσια τέκνα του κληρονομούμενου κληρονομούσαν κατ' ισομοιρίαν ("κατά κεφαλῆς", σύμφωνα με την ιουστινιάνειο ορολογία). Βλ. σχετικά απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου έτους 1833, "*Εάν τελευτήση τίς αδιάθετος, κληρονομούν την πατρομητρικήν των περιουσίαν όλα τὰ τέκνα εξ ίσου...*" (Β ι σ β ι ζ η, Ερωτήματα, (1957) σ. 10). Η αρχή της "κατά κεφαλῆς" κληρονομικής διαδοχής, όσον αφορά τα εγγύτερα μέλη της γενεάς του κληρονομούμενου, προκύπτει επίσης από τις ακόλουθες δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου: Β ι σ β ι ζ η, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. **22** έτους 1676- Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, αριθ. **3** έτους 1664, **24** και 26 έτους 1701, **32** έτους 1701, **35** έτους 1702, **56** έτους 1706, **96** έτους 1710, **120** έτους 1715, **145** έτους 1721, **169**

γ) ο αποκλεισμός των απώτερων μελών από τα εγγύτερα μέλη της πρώτης τάξεως, εφ' όσον αυτά ανήκαν στην ίδια "ρίζα".

δ) το ατεριόριστο των κληρονομικών δικαιωμάτων των γνήσιων κατιόντων, οι οποίοι κληρονομούσαν ανεξάρτητα από τον βαθμό συγγένειάς τους με τον κληρονομούμενο¹⁵. Ως προς τα απώτερα πάντως μέλη της πρώτης γενεάς κληρονόμων δεν ίσχυε η αρχή της ισότητας των κληρονομικών δικαιωμάτων μεταξύ ομοιόβαθμων συγγενών που, όπως προαναφέρθηκε, ίσχυε για τα εγγύτερα μέλη (τα τέκνα), αλλά η αρχή της ισότητας εκείνων που είχαν ομοιόβαθμους με τον κληρονομούμενο αρχηγούς "ριζών". Συνεπώς τα απώτερα μέλη κληρονομούσαν "κατά ρίζας" και όχι "κατά κεφαλάς"¹⁶.

Απόλυτη είναι συνεπώς η προτεραιότητα την οποία το εθμικό σύστημα της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής απέδιδε στους γνήσιους κατιόντες¹⁷ ενώ εξ

έτους 1731, **170** έτους 1733, **172** έτους 1733.

15. Πρβλ. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. **5** έτους 1662· Τ ο υ ρ τ ό - γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **170** έτους 1733.

16. Απάντηση [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, "*Εάν τις χωρίς δικαίωμα κληρονομίας προτελευταίη, τό δικαίωμα τούτο μεταβαίνει εις κληρονόμους του*" (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957), σ. 12)· πρβλ. και Μαλαξός, κεφ. ΦΝΔ', ΦΝΖ', σ. 369, 371. Στη Μύκονο (καθώς και στη Θήρα· πρβλ. γραπτά έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Β', σ. 508 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 282, 395), όπως προκύπτει από πλήθος δικαστικών αποφάσεων, τηρούσαν ανστηρά την αρχή της "κατά ρίζας" κληρονομικής διαδοχής, όχι μόνον όσον αφορά την πρώτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής αλλά και ως προς τις επόμενες γενεές (τάξεις) της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. **9** έτους 1664, **25** έτους 1680, **40** έτους 1694· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **163** έτους 1728, **46** έτους 1703, **107** έτους 1710, **112** έτους 1710, **156** έτους 1727, **206** έτους 1819, **96** έτους 1710). Πάντως δεν είναι σαφές εάν τα απώτερα μέλη στο εσωτερικό κάθε τάξεως κληρονόμων κληρονομούσαν με βάση την εξ αίματος συγγένειά τους με τον κληρονομούμενο, δηλαδή "εξ ιδίου δικαίου", ή ως αντιπροσωπεύοντα τον προαποβιώσαντα αρχηγό της ρίζας, στοιχείο που αποκτούσε πρακτική σημασία εάν ο αρχηγός της ρίζας είχε αποκληρωθεί ή με άλλο τρόπο αποκλεισθεί από την κληρονομία.

17. Αποκλεισμός των τέκνων από την οικογενειακή περιουσία ήταν δυνατός στη Μύκονο μόνο σε περίπτωση αποκληρώσεώς τους. Ως λόγος δε αποκληρώσεως αναφέρεται μόνον η "*αίσχροτης*" (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10). Στην περίπτωση αυτή ως αναγκαίοι κληρονόμοι εγκαθίστανταν στις γονικές περιουσίες, κατά τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, οι εξ αίματος συγγενείς του κληρονομουμένου, ενώ το αποκληρωμένο τέκνο αποκλειόταν πλήρως από την οικογενειακή περιουσία. Ανάλογο έθιμο ίσχυε στον Πύργο, στη Μήλο, στο Απόκουργο-Κράββαρο, Άργος, Στεμνίτσα, Κρεμαστή Μονεμβασίας (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 33· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 125· τ ο υ ι - δ ι ο υ , Ερωτήματα (1957) σ. 4, 15, 19, 22, 37, 60). Την ανάγκη να συντρέχουν σοβαροί λόγοι προκειμένου να είναι έγκυρη η αποκλήρωση των νόμιμων τέκνων του κληρονομούμενου

άλλου, δεν φαίνεται να ίσχυαν στο νησί της Μυκόνου προνόμια αρρενογονίας¹⁸, όπως ο πλήρης αποκλεισμός των θηλέων τέκνων από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή¹⁹, ο περιορισμός του κληρονομικού μεριδίου τους σε σχέση με αυτό των αρρένων αδελφών τους²⁰ ή η εγκατάστασή τους ως νόμιμων κληρονόμων μόνο στη μητρική περιουσία²¹ καθώς και προνόμια πρωτοτοκίας (;)²² ή υστεροτο-

γονέως αναφέρει επίσης ο G. Geb (σ. 94). Αντίστοιχες είναι και οι διατάξεις των κωδίκων των παραδουνάβειων χωρών που αναφέρονται στο ζήτημα αυτό, οι οποίες ακριβώς ορίζουν ότι για να είναι έγκυρη η διάταξη της διαθήκης περί αποκληρώσεως νομίμου τέκνου, θα πρέπει ρητώς να μνημονεύονται οι λόγοι αποκληρώσεώς του. Πρβλ. Συνταγματίον, XXII, α', ενώ παρόμοια ρύθμιση περιλαμβάνεται και στον Νομοκάνονα του Μαλαξού (Μαλαξός, κεφ. ΦΟΓ', σ. 382). Πάντως σε όλες αυτές τις περιπτώσεις πρόκειται για πλήρη αποκλεισμό του "αχαρίστου" τέκνου από την οικογενειακή περιουσία, σύμφωνα με το ρωμαϊκό και ιουστινιάνειο δίκαιο (N. 22, 48· N. 92, 1), και όχι για απλό περιορισμό του τέκνου σε κάποιο ποσοστό νόμιμης μοίρας· για το θέμα πρβλ. Τριανταφυλλόπουλος, Ο φεαλκίδιος νόμος, όπ. π., σ. 18, 19.

18. Προνόμια αρρενογονίας δεν ίσχυαν επίσης και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, όπως στη Σύρο (Δρακάκης, Σύρος σ. 283), Θήρα (έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Β', σ. 507), Σίφνο και Νάξο (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1950) σ. 164, 167), Φολέγανδρο (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1957) σ. 16, 17) καθώς και σε περιοχές της Πελοποννήσου, όπως στο Ναύπλιο, Τρίπολη, Καρύταινα, Ανδρούσσα (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1962) σ. 21, 32, 35, 39).

19. Πρβλ. απαντήσεις δημογεροντιών Σαλαμίνας (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1950) σ. 16) καθώς και Αίγινας, Απόκονρου, Ναυπάκτου, Κραββάρων, Περαιώρας, Άργους, Πραστού στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1962) σ. 8, 15, 16, 18, 20, 22, 26).

20. Πρβλ. απαντήσεις δημογεροντιών Πόρου και Ύδρας στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1962) σ. 10, 12).

21. Το έθιμο να κληρονομούν τα μεν άρρενα τέκνα την πατρική, τα δε θήλεα τη μητρική περιουσία, δεν απαντάται στη Μύκονο, μολονότι βεβαίως είναι σαφής ο διαχωρισμός των περιουσιών σε πατρικές και μητρικές περιουσίες. Σχετικά με το έθιμο αυτό βλ. JGR, VIII, σ. 479 επ.· Μιχαηλίδου - Νουάρου, Κάρπαθος σ. 73 επ.· Μιχαηλίδου - Νουάρου, Παρατηρήσεις σ. 13· Τριανταφυλλόπουλος, Συμβολή σ. 249 (απόφαση κοινοτικού κριτηρίου Νάξου έτους 1811) καθώς και τις απαντήσεις της δημογεροντίας Μήλου και Ίου (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1955) σ. 125, 126, 129), Αμοργού (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1957) σ. 19) και Στεμνίτσας (Βισβίτζης, Ερωτήματα (1962) σ. 37) στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833.

22. Πρβλ. ωστόσο Μάοριερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 109 (= μετ. Ρομπάκη, σ. 106) όπου παρέχεται η πληροφορία ότι υπήρχε συνήθεια στη Μύκονο να δίδουν οι γονείς στη μεγαλύτερη τους κόρη όχι μόνο την προίκα της μητέρας αλλά επί πλέον και την πατρική οικία με όλη την περιουσία του πατέρα, λόγω της συγκατοικήσεώς τους με αυτήν. Η ύπαρξη της συνήθειας αυτής επιβεβαιώνεται από το περιεχόμενο μιας δικαστικής αποφάσεως της Μυκόνου έτους 1817 (Τριανταφυλλόπουλος, Μύκονος, αριθ. 202 έτους 1817). Για την τοπική

κίας²³. Εφ' όσον λοιπόν τα τέκνα, άρρενα και θήλεα, κληρονομούσαν σε ίσα μερίδια ολόκληρη την περιουσία του θανόντος γονέως, πατρική ή μητρική, καθίσταται σαφές ότι ο επιζών σύζυγος δεν είχε κανένα απολύτως κληρονομικό δικαίωμα στην κληρονομαία περιουσία του θανόντος.

Ο αποκλεισμός του επιζώντος συζύγου από την πρώτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής που επήρχετο στην αδιάθετη περιουσία του αποβιώσαντος συζύγου προκύπτει εξ άλλου και από πλήθος δικαστικών αποφάσεων της Μυκόνου των ετών 1701, 1710, 1719, 1772, 1779 και 1787²⁴, όπου (εκτός από μία δικαστική απόφαση που έχει εκδοθεί στα 1779²⁵) ο επιζών σύζυγος είναι γυναίκα.

Μεταξύ των αποφάσεων αυτών ιδιορρυθμία παρουσιάζει μία δικαστική απόφαση του έτους 1710²⁶. Με τη δικαστική αυτή απόφαση επιλύεται κληρονομική διαφορά μεταξύ αφ' ενός μεν της Μαρίας, δεύτερης συζύγου του Αναστάση Μαζαβίνου, αφ' ετέρου δε συγγενών του αποθανόντος συζύγου της, δηλαδή της Άννας και του Μαθιού Φαμελίτη, ως επιτρόπων μάλλον των δύο ανήλικων τέκνων του Αναστάση Μαζαβίνου και της πρώτης συζύγου του Ειρήνης²⁷. Όπως προκύπτει ειδικότερα από το ιστορικό της υποθέσεως, ο Αναστάσης Μαζαβίνος και η πρώτη σύζυγός του Ειρήνη αποβίωσαν χωρίς να έχουν συντάξει διαθήκη. Τίθεται συνεπώς ζήτημα κληρονομικής διαδοχής των τέκνων τους στην κινητή και ακίνητη πατρογονική τους περιουσία (*"ρουχα και κτηνά και νιντραδες"*²⁸, στιχ. 6) για το οποίο το δικάζον κριτήριο αποφασίζει τα ακόλουθα:

1) Να δοθεί ένα μέρος της αδιάθετης πατρικής περιουσίας και συγκεκριμένα ένα ορισμένο χρηματικό ποσό στη σύζυγό του Μαρία για την τέλεση των "ψυχικών"

συνήθεια της υπέρμετρης προικοδοτήσεως της πρωτότοκης κόρης στη Σκύρο αλλά και σε άλλες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, συνήθεια η οποία αποτέλεσε κοινωνική πληγή με σοβαρότατες δυσμενείς οικονομικές συνέπειες τόσο για τους γονείς όσο και για τα άλλα τέκνα βλ. Μάο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 153 · Βι σ β ί ζ η , Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακά σχέσεις εις την Χίον κ.λπ., όπ. π., σ. 55-64 · Ξ. Α ν τ ω ν ι ά δ η , Η Σκύρος στους περιηγητές και γεωγράφους, έκδ. Εταιρείας Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα 1977, σ. 17· τ ο υ ί δ ι ο υ , Προίκα σ. 164-166.

23. Πρβλ. απάντηση δημογεροντίας Ύδρας στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 (Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 12).

24. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 24 έτους 1701, 26 έτους 1701, 32 έτους 1701, 57 έτους 1710, 100 έτους 1710, 126 έτους 1719, 186 έτους 1772, 192 έτους 1779, 194 έτους 1787.

25. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 192 έτους 1779.

26. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 91 έτους 1710, σ. 101·για την υπόθεση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 9 II.

27. *διά όνομα των άνιψιών των των άρφανών*, στιχ. 5.

28. *νιντραδες*: από το βενετ. intrada, εισόδημα.

του συζύγου της και 2) η υπόλοιπη κληρονομαία περιουσία να επιμεριστεί ισομερώς ανάμεσα στη δεύτερη σύζυγο του κληρονομούμενου και στα κοινά τους τέκνα. Σύμφωνα ειδικότερα με το διατακτικό της αποφάσεως η επιζώσα (δεύτερη) σύζυγος αποκτά κληρονομικό μερίδιο για λογαριασμό του κυοφορούμενου τέκνου της (*"καί ἡ ἄνωθεν Μαρία ἡ γυναῖκα του ἄλλῃ πάρῃ ἐπειδὴ καὶ νὰ εἶναι καστρωμένη"*, στιχ. 32), το οποίο λογίζεται "ὡς τεχθέν" ὅσον αφορά τα επαγόμενα σε αυτό κληρονομικά δικαιώματα, υπό την προϋπόθεση βεβαίως ὅτι στη συνέχεια θα γεννηθεῖ ζωντανό. Στην περίπτωση αυτή εἶναι εμφανῶς σαφές ὅτι το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου αποπνέει κανόνες του ρωμαϊκού-βυζαντινού δικαίου²⁹.

Αξιοσημείωτο εἶναι ἐπίσης ὅτι η επιζώσα σύζυγος αποκλειόταν ἀπὸ την κληρονομική διαδοχή ἀδιακρίτως ἀν ἡ κληρονομαία περιουσία του θανόντος συζύγου ἦταν γονική³⁰ ἢ ἐπὶκτητή³¹. Συνεπῶς ἡ προέλευση τῆς κληρονομαίας περιουσίας του ἀποθανόντος συζύγου δὲν ἔχει καθοριστική σημασία στὴν περίπτωση αὐτή. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ δικαστικές ἀποφάσεις τῶν κριτηρίων τῆς Μυκόνου τῶν ἐτῶν 1701, 1772, 1877, 1719, 1779, ὅπως διεξοδικότερα ἐκτίθεται στὴ συνέχεια.

Σε δικαστική ὑπόθεση ἐτους 1701³² ἡ διεκδικητική ἀγωγὴ ἀσκεῖται ἀπὸ τὸν ἓνα ἀδελφὸ (Σίμο Συμαῖο) κατὰ τοῦ ἄλλου (Ιωάννη Συμαῖο) γιὰ τὸ *"ἀδελφομοῖρι"* του, τὸ κληρονομικὸ δηλαδὴ μερίδιο τοῦ ἐνάγοντος ἀδελφοῦ στὴ γονική του περιουσία³³,

29. Σύμφωνα με τὴ σχετική ἀρχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἡ ὁποία δὲν ἔπαυσε νὰ ἰσχύει καὶ στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, τὸ κυοφορούμενο νόμιμο τέκνο κατὰ τὸν χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ πατέρα, δηλαδὴ τὸ ἐμβρυο (*nasciturus*), ἐφ' ὅσον τεχθεῖ ζωντανό, εἶναι κληρονόμος τῆς πατρικῆς περιουσίας τόσο στὴν ἐκ διαθήκης ὅσο καὶ στὴν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴ διαδοχή. Απαραίτητη βέβαια προϋπόθεση εἶναι νὰ ἔχει γίνῃ ἤδη ἡ σύλληψη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατέρα, διότι μόνον τότε θεωρεῖται ὅτι υφίσταται ὡς πρόσωπο καὶ εξασφαλίζονται τὰ κληρονομικά του δικαιώματα, με τὴν προϋπόθεση ὅτι τελικὰ θὰ γεννηθεῖ ζωντανό (*Μ π α - λ ἡ*, Εγγχειρίδιον σ. 20· *Π ε τ ρ ὅ π ο υ λ ο υ*, Εισηγήσεις σ. 383· Σ π. Τ ρ ω ῖ ἄ ν ο υ, *"Τὸ ἐμβρυο στὸ βυζαντινὸ κανονικὸ δίκαιο"*, *"Βυζαντιναὶ Μελέται"*, τ. Γ' (ἀνάτυπο με ἰδιαιτέρη σελιδαριθμηση), Ἀθῆναι 1991, σ. 3-30· Β., 46, 1, 22 (= D.1, 5, 26), *"ὁ κυοφορούμενος ὡς ἐπὶπαν ἀντὶ τεχθέντος ἐστὶ καὶ κληρονομεῖ"* καὶ Β., 45, 1, 19 (= D. 38, 16, 7, *"Καὶ ὁ συλληφθεὶς τρόπον τινὰ πιστεύεται ἐν φύσει εἶναι"*)· Ε. 5.5· Εξάβιβλος, V, V, 8 *"Ἐὰν ὑπεξοῖσιος κυοφορούμενος, ἀμνημόνευτος ἑαθεὶς ἐν διαθήκῃ τεχθῇ μὲν, φωνὴν δὲ μὴ ἀφήσῃ ἢ ὁλως τέλειος γεννηθεῖ ζῶν καὶ ἅμα τῷ πεσεῖν ἐν τῷ ἐδάφει ἐτελεύτησεν ἢ ἐν τοῖς χερσὶν τῆς ἡγομένης, ῥήγνυναι τὴν διαθήκην. Κυοφορούμενος δὲ ἐστὶν ὁ μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς τεχθεὶς"* καὶ Εξάβιβλος, V, V, 9, *"Τοὺς κυοφορούμενους δεῖ ἐν οἴκῳ ποτε τότῳ ἢ βαθμῶ ἀποκλῆρουν ποιεῖν· ἵνα μὴ ἐπαναβαίνοντες ῥήξωσι τὴν διαθήκην"*.

30. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. ἀποφ. ἀριθ. 186, 100, 192, 194, 126.

31. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. ἀποφ. ἀριθ. 32· Β ι σ β ῖ ζ η, Δικαστικά ἀποφάσεις, ἀριθ. 28 ἐτους 1683, στιχ. 27, 28, ἀριθ. 32 ἐτους 1686, στιχ. 13, 14.

32. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ, Μύκονος, ἀποφ. ἀριθ. 32 ἐτους 1701, σ. 46.

33. Στὴ Μύκονο τὸ μερίδιο τοῦ ἀδελφοῦ στὴ γονική περιουσία ποὺ συνήθως λαμβάνε-

δηλαδή στο κατώγι ενός σπιτιού το οποίο η μητέρα τους παραχώρησε ολόκληρο, υπό τη μορφή προικοδοτήσεως, στον εναγόμενο. Ο ενάγων ισχυρίζεται ότι η μητέρα δεν είχε νόμιμο δικαίωμα να προικίσει με το συγκεκριμένο ακίνητο τον αδελφό του διότι τούτο ανήκε στον πατέρα του, αποτελούσε δε επίκτητη περιουσία του πατέρα ("ἐπειδὴ καὶ νὰ τανε τοῦ πατέρα των ἀγορά", στιχ. 9). Το δικαστήριο δέχεται την αγωγή και συνεπώς, εφ' όσον επέρχεται η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην περιουσία του πατέρα, αναγνωρίζεται το "αδελφομοίρι" του εναγόντος στο επίδικο ακίνητο. Παράλληλα όμως ορίζεται ότι ο ενάγων θα υποχρεούται να πληρώσει το μερίδιό του στα χρέη που βαρύνουν την κληρονομιαία περιουσία, δηλαδή το μερίδιό του σε ένα ποσό το οποίο πλήρωσε ο εναγόμενος για να απαλλάξει το ακίνητο από "πάχωση" με την οποία αυτό είχε στο παρελθόν επιβαρυνθεί³⁴.

Από όσα εκτέθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι η σύζυγος του θανόντος και μητέρα των αντιδίκων δεν είχε κληρονομικό δικαίωμα στην επίκτητη περιουσία του συζύγου της, την οποία συνεπώς δεν είχε το δικαίωμα να διαθέσει με οποιονδήποτε τρόπο, ούτε ακόμα υπό τη μορφή γαμήλιων παροχών στα τέκνα του ζεύγους. Ο αποκλεισμός δε της χήρας συζύγου από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή που επήρχετο ακόμα και στην επίκτητη περιουσία του αποβιώσαντος συζύγου, θεμελιώνει την άποψη ότι στη Μύκονο δεν ίσχυε ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης

ται με την ευκαιρία τελέσεως του γάμου του, υπό τη μορφή προίκας, αποκαλείται "ἀδελφομοίρι" (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 123 έτους 1716· Π ε τ ρ ό π ο υ - λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1349 έτους 1671). Πρόκειται για μερίδιο επί της γονικής κληρονομιαίας περιουσίας στη δημιουργία της οποίας κατά ένα μέρος το άρρεν τέκνο συνέβαλε δια της προσωπικής του εργασίας, ήδη από την παιδική του ηλικία, ως πραγματικός "κοινωνός του πατρικού οίκου"-πρβλ. Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, § 47, σ. 119 = μετ. Ρομπάκη, σ. 113· Υ ν ε ρ σ. 40, 41. Ο όρος "αδελφομοίρι" απαντάται ήδη σε προικοσυμβόλαιο του 15ου αιώνα, πιθανότατα προερχόμενο από την Αχρίδα της Βουλγαρίας, όπου ο γαμπρός με την ευκαιρία τελέσεως του γάμου προικίζεται με το 1/3 της ακίνητης γονικής περιουσίας των θετών γονέων του, η κυριότητα δε των προικίων μεταβιβάζεται σ' αυτόν αμέσως μετά την τέλεση του γάμου. Το σχετικό προικοσυμβόλαιο χαρακτηρίζεται από τον Γ. Μ ι χ α η λ ί δ η - Ν ο υ ά ρ ο (Contribution σ. 192) ως "πρωτόγονος" κληρονομική σύμβαση ("pacte successoral primitif").

34. Η σύμβαση της "παχτώσεως" αποτελούσε παραλλαγή της κλασσικής συμβάσεως του ενεχύρου. Σύμφωνα με τη σύμβαση αυτή, ο οφειλέτης παραχωρούσε τα κτήματά του στον δανειστή, απ' ενός μεν ως εγγύηση για την εξόφληση του δανείου, απ' ετέρου δε για να λαμβάνει ο δανειστής τους καρπούς των κτημάτων αντί για τόκους μέχρι να εξοφληθεί το δάνειο. Για τη σύμβαση αυτή και τη σχέση της με τη βυζαντινή "αντίχρηση" βλ. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 191-193· Π α π α γ ι ά ν ν η Νομολογία Ι σ. 206· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , "Η εξασφάλιση των δικαιωμάτων στα μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά έγγραφα. Επιβιώσεις αρχαίων ελληνικών δικαίων", Πρακτικά Ακ. Αθ., τ. 71 (1996), σ. 125 σημ. 50, 51.

των συζύγων στα αποκτηθέντα από τον ένα σύζυγο κατά τη διάρκεια του γάμου περιουσιακά στοιχεία.

Παρόμοιο είναι και το περιεχόμενο άλλης δικαστικής υποθέσεως έτους 1701³⁵ όπου ο ενάγων (Τζαννής της Ροδούσας) διεκδικεί από τους εναγομένους, δηλαδή τη μητέρα του (Ροδούσα) και τον σύζυγό της (Αντώνη Ταμεραλία): α) το πατρικό του σπίτι (αγορά του θανόντος πατέρα του) όπου διαμένουν αυτοί και β) την προίκα του την οποία οι εναγόμενοι δεν του έχουν ακόμα παραδώσει. Το δικαστήριο μετά την απόδειξη του γεγονότος ότι το σπίτι ανήκε πράγματι στον πατέρα του ενάγοντος, αναγνωρίζει συγκυριότητα του ενάγοντος και του αδελφού του (Πέρρου) σε αυτό, ως νόμιμων κληρονόμων του πατέρα τους. Η επιζώσα σύζυγος αποκλείεται συνεπώς από την περιουσία του προαποθανόντος συζύγου της, ακόμα και αν η περιουσία αυτή αποτελεί επίκτητη του συζύγου, εφ' όσον συντρέχει με γνήσια τέκνα του κληρονομούμενου συζύγου τα οποία και τον κληρονομούν αποκλειστικά. Ενδιαφέρον είναι πάντως ότι το δικαστήριο παρέχει στη μητέρα το δικαίωμα να διαμένει στο επίδοικο ακίνητο μαζί με τον άλλο γιό της για ένα προσωρινό διάστημα δύο ετών³⁶ ορίζοντας σχετικά ότι, μετά το τέλος του χρόνου αυτού, το ακίνητο θα περιέρχεται πλέον κατά πλήρη κυριότητα στους δύο αδελφούς (*"και φινίροντας οι δύο χρόνοι να είναι και τῶν ἐδυνῶ ἀδελφιῶ"*, στιχ. 16, 17). Η ρύθμιση αυτή οδηγεί στην υπόθεση ότι ο άλλος αδελφός ήταν ανήλικος (ίσως για τον λόγο αυτό τη διεκδικητική αγωγή ασκεί ο ένας μόνο γιός) και συνεπώς το δικαστήριο παρέχει στη μητέρα, ως επίτροπο του ανήλικου τέκνου κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας³⁷ και για λόγους

35. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 24 έτους 1701, σ. 38. Λόγω της ανυπαρξίας δεδικασμένων των αποφάσεων των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου, η ίδια ακριβώς υπόθεση (ίδιοι διάδικοι – ίδιο ακριβώς περιεχόμενο) επανεκδικάστηκε από τετραμελές κοινοτικό κριτήριο (από τα 4 μέλη του οποίου τα 3 συμμετείχαν στη σύνθεση του δικαστηρίου που δίκασε την αριθ. 24 υπόθεση), μετά παρέλευση 7 μόνων ημερών από την προηγούμενη δίκη, εκδόθηκε δε όμοια απόφαση (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 26 έτους 1701, σ. 40).

36. *"μέ τοῦτο νά κάθεται μέσ' τὸ ὅμοιο σπίτι ἡ ἄνω λεγομένη Ροδούσα μέ τὸν νιόν της τὸν Πέρρο χρόνοι δύο"*, στιχ. 15–16.

37. Το δίκαιο της επιτροπείας που ίσχυε κατά περιοχές την περίοδο μετά την Άλωση δεν έχει ακόμα πλήρως διερευνηθεί. Στη Μύκονο πάντως, μετά τον θάνατο του πατέρα, τη διοίκηση και διαχείριση της περιουσίας των τέκνων αναλάμβανε η μητέρα, εφ' όσον δεν ξαναπαντρευόταν, με σαφείς όμως περιορισμούς όσον αφορά τη δυνατότητα μεταβίβασης της πατρογονικής περιουσίας αυτής σε τρίτα πρόσωπα ή ακόμα και της διανομής της μεταξύ των τέκνων, κατά παράβαση των αρχών της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (Χ ρ υ σ α ν - θ ὀ π ο υ λ ὁ ς σ. 95· Κ α λ λ ι γ ᾶ ς σ. 208· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 3 έτους 1664, 32 έτους 1701, 82 έτους 1706, 51 έτους 1703· Β ι σ β ῆ ς η , Δικαστικάι αποφάσεις Μυκόνου, δικ. αποφ. αριθ. 22 έτους 1676, 32 έτους 1686). Για το ζήτημα, όπως

επίβλεψης και φροντίδας του, το δικαίωμα συγκατοίκησης μέχρι να επέλθει η ενηλικίωση του τέκνου αυτού (μετά από δύο χρόνια). Τότε το ενήλικο πλέον τέκνο αποκτά την πλήρη κυριότητα του κληρονομικού μεριδίου που του αναλογεί στο πατρικό του σπίτι.

Εξ άλλου, σε δικαστική υπόθεση έτους 1772³⁸ ο ενάγων (σιόρ Πετράκης Γύζης) διεκδικεί κληρονομικό μερίδιο από την περιουσία του πατέρα του, ο οποίος πέθανε χωρίς να συντάξει διαθήκη, καθώς επίσης και κληρονομικό μερίδιο από την κληρονομαιία περιουσία που κατέλιπε μία αδελφή του (η Μαρούσα), η οποία επίσης πέθανε χωρίς να συντάξει διαθήκη και χωρίς να αφήσει τέκνα τα οποία, ως άμεσοι απόγονοί της, θα την κληρονομούσαν. Πρόκειται για σώρευση δύο διεκδικητικών περί κλήρου αγωγών, από τις οποίες, η μεν πρώτη αφορά την κληρονομική εγκατάσταση του ενάγοντος στην κληρονομαιία περιουσία του πατέρα του και ασκείται κατά της μητέρας του ενάγοντος (Κουτζουλίνας), η δε δεύτερη την κληρονομική του εγκατάσταση στην κληρονομία της αδελφής του που έχει πεθάνει και ασκείται κατά των αδελφών του.

Σχετικά με την πρώτη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή, η οποία και μας ενδιαφέρει εδώ, το δικαστήριο, προβαίνοντας για τη διαμόρφωση δικανικής κρίσεως σε ένα συνδυασμό διατάξεων βυζαντινού και τοπικού εθιμικού δικαίου³⁹, αποφασίζει ότι αποκλείεται ο ενάγων, ως ήδη προικισθείς από τον θανόντα πατέρα του, από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην πατρική περιουσία, οπότε η περιουσία αυτή περιέρχεται ισομερώς στα άλλα αδέλφια του που δεν προικισθηκαν από τον πατέρα (αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας των προικισθέντων τέκνων κατά την κληρονομική διαδοχή)⁴⁰. Είναι λοιπόν σαφές ότι δεν αναγνωρίζεται στην επιζώσα σύζυγο (και μητέρα του ενάγοντος) κληρονομικό μερίδιο στην περιουσία του θανόντος συζύγου της, εφ' όσον ολόκληρη η πατρογονική περιουσία περιέρχεται στα μη προικισθέντα τέκνα του ζεύγους.

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1787⁴¹ η μητέρα και ο αδελφός του θανόντος (του Μάρκου, γιού της Ειρήνης του Ζωρζή) διεκδικούν από τη σύζυγό του (κόρη του Νικολού Καλλέργη) μέρος της κληρονομιάς που κατέλιπε ο θανών και συγκεκριμένα τον ρουχισμό του, τον οποίο η σύζυγος παρακρατεί έναντι διατροφής που της

εμφανίζεται στις περιοχές της Κω, της Σιάτιστας και της Ύδρας κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα βλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία II σ. 174–176, 210–212.

38. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 186 έτους 1772, σ. 195· για την υπόθεση αυτή βλ. επίσης πιο κάτω, §13.

39. "ὁμοῦ καὶ μέ τὸν Βασιλικὸν νόμον", σιχ. 21, 25.

40. Το δικαστήριο δηλαδή εφαρμόζει την αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας και για το προικισθέν άρρεν τέκνο· για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, § 9 σημ. 233.

41. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 194 έτους 1787, σ. 204.

όφειλε ο σύζυγός της. Για να αποτρέψουν την ικανοποίηση της αξιώσεως αυτής της συζύγου, η μητέρα και ο αδελφός του θανόντος ισχυρίζονται ότι η κληρονομιά περιουσία του θανόντος βαρύνεται, πέρα από από το χρέος της διατροφής της συζύγου, και με άλλα επί πλέον χρέη και συνεπώς η περιουσία του θα έπρεπε να επιμερισθεί μεταξύ όλων των δανειστών (συμπεριλαμβανομένης και της συζύγου του) ανάλογα με το ποσόν της αξιώσεως κάθε δανειστή. Το δικαστήριο (που απαρτίζεται από τον βοεβόδα Χουσεΐν Αγά Μενεξελή και προεστούς) αποφασίζει ότι η απαίτηση της συζύγου για διατροφή από τον σύζυγο προηγείται από τις απαιτήσεις των άλλων δανειστών και συνεπώς θα πρέπει να ικανοποιηθεί κατά προτεραιότητα από τη διεκδικούμενη κληρονομιά περιουσία του συζύγου, η οποία και δεν επαρκεί για να ικανοποιηθούν οι αξιώσεις όλων των δανειστών. Ειδικότερα δε, όπως αναφέρεται στην απόφαση, σε περίπτωση όπου η περιουσία του άνδρα συζύγου τίθεται σε "*κουραμά*"⁴² λόγω υπερχρεώσεως, κατά τα εθιμικώς ισχύοντα στη Μύκονο "*ή θροφή της γυναικός δέν πέφτει εις κουραμά*" (στιχ. 21), δηλαδή η ικανοποίηση του χρέους διατροφής της συζύγου από τον σύζυγο προηγείται από οποιοδήποτε άλλο χρέος του συζύγου προς τους δανειστές του⁴³. Πάντως, εφ' όσον η απαίτηση της συζύγου θα ικανοποιηθεί πλήρως από την αξία του ρουχισμού του, οι υπόλοιποι δανειστές θα μπορούν να ικανοποιηθούν αναλογικά με το ύψος των απαιτήσεών τους από την υπόλοιπη περιουσία του θανόντος ("*ας πιάσουν τό άλλο του/ πράγμα*", στιχ. 20, 21).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι δεν έχει η σύζυγος κληρονομικό δικαίωμα ούτε ακόμα στην κινητή περιουσία του συζύγου. Απορρίπτεται όμως από το δικαστήριο η διεκδικητική περί κλήρου αγωγή της μητέρας και του αδελφού του θανόντος, διότι αυτός δεν είχε εκπληρώσει όσο ζούσε την υποχρέωση διατροφής της συζύγου του. Η αξίωση δε αυτή της συζύγου για την κάλυψη των εξόδων διατροφής της από τον σύζυγο κατά τη διάρκεια της εγγάμου σχέσεως ικανοποιείται πλέον

42. *κουραμάς*: όρος τουρκικής επιδράσεως (*gurama*) που σημαίνει οφειλή, δάνειο, θεσμός ανάλογο προς τον θεσμό της πτωχεύσεως (Β α γ ι α κ ά κ ο υ , Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής ορολογίας, όπ. π., σ. 532). Για την έννοια του *κουραμά*, που αποτελούσε είδος καθολικής αναγκαστικής εκτελέσεως, και των αρχών που διείπαν αυτόν στη Σύρο επί Τουρκοκρατίας βλ. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 232 επ.

43. Πρόκειται για σαφή αναγνώριση, από το εθιμικό δίκαιο δίκαιο της Μυκόνου, της υποχρεώσεως του συζύγου να διατρέφει τη σύζυγο ως περιουσιακής υποχρεώσεως (Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 41 έτους 1694, σ 129 και 7 έτους 1663, σ. 61· πρβλ. επίσης, "*Ο άνήρ αναγκάζεται να τρέφει την γυναίκα αυτού και να την έννοιάζεται εις όλα της τα ανάγκαία κατά την ποσότητα της προικός όπου έλαβε παρ' αυτής*", Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Γ', 61, νβ', σ. 392). Για το ζήτημα βλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Π σ. 112· Π α π α ρ ρ ή γ α – Α ρ τ ε μ ι ά δ η , Η αναγκαστική εκτέλεση κ.λπ., όπ. π., σημ. 161.

από την κληρονομιαία περιουσία του συζύγου κατατασσόμενη προνομιακά έναντι των αξιώσεων των υπολοίπων δανειστών.

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1719⁴⁴, αντίδικοι είναι η σύζυγος του θανόντος Φραζέσκου Ποστανζή (Γιαννούλα) και η αδελφή του (Ρουμπίνα, κόρη του Αντώνη Ποστανζή). Η αδελφή διεκδικεί ακίνητο το οποίο ισχυρίζεται ότι είναι προικώ της, για να αποδείξει δε τον ισχυρισμό της προσκομίζει σχετικό προικοσύμφωνο (που συντάχθηκε στα 1685) από το οποίο προκύπτει ότι την προικίζει η μητέρα της με το επίδικο ακίνητο με τον όρο ("κουντετζιον", στιχ. 9) ότι θα τη διατρέφει η προικισθείσα όσο ζει. Από την άλλη μεριά, η σύζυγος του θανόντος ισχυρίζεται ότι το ακίνητο δεν ανήκει στην κουνιάδα της αλλά στον θανόντα σύζυγό της και τούτο διότι:

α) το επίδικο ακίνητο είχε αγοράσει ο πεθερός της Αντώνης Μποστανζής, όπως αποδεικνύεται από συμβόλαιο αγοραπωλησίας που είχε συνταχθεί από τον κατ'επ'αγορά Μυκόνου Γεώργιο Λημνίο στα 1639 (στιχ. 20–21). Συνεπώς δεν είχε η πεθερά της Μπεδενιούδα δικαίωμα διαθέσεώς του με γαμήλιο σύμφωνο προς την κόρη της, εφ' όσον τούτο ανήκε στην περιουσία του συζύγου της, του Αντώνη Μποστανζή, και όχι στη δική της⁴⁵,

β) η πεθερά της Μπεδενιούδα παραχώρησε το ακίνητο αυτό με τη διαθήκη της στον γιό της, τον Φραζέσκο Ποστανζή για δύο λόγους: 1) επειδή ο Φραζέσκος είχε εξοφλήσει τα χρέη με τα οποία ήταν επιβαρυνμένη η πατρογονική του περιουσία (στιχ. 10–18, 27), αποτρέποντας έτσι την περιέλευση του επίδικου ακινήτου στους δανειστές με δημόσιο αναγκαστικό πλειστηριασμό (στιχ. 17–18) και 2) διότι ο ίδιος διέτρεφε την μητέρα τους χωρίς ποτέ η αδελφή του Ρουμπίνα να συμμετάσχει στις δαπάνες διατροφής της (στιχ. 12–13, 28). Επί πλέον δε ο Φραζέσκος διέτρεφε, όπως με μάρτυρες αποδεικνύει η Γιαννούλα, και την ίδια την αδελφή του τη Ρουμπίνα (στιχ. 33–34).

Το δικαστήριο δέχεται τους ισχυρισμούς της συζύγου και αναγνωρίζει ως κυριούς του ακινήτου, όχι την ίδια τη σύζυγο αλλά τους εξ αδιαθέτου κληρονόμους του συζύγου της ("ὅτι τὸ ἄνωθ(εν) σπίτι νά εἶναι τῶν κληρονόμων τοῦ/ἄνωθ(εν).." , στιχ. 26, 27) και τούτο διότι προφανώς η σύζυγος δεν είχε κληρονομικό δικαίωμα όταν επήρχετο η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην περιουσία του συζύγου της. Η νομιμοποίησή της στη δίκη οφείλεται πιθανώς στο γεγονός ότι αυτή ασκεί,

44. Τ ο υ ρ ὀ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 126 έτους 1719, σ. 137.

45. "καὶ τὸ κυριώτερον πὼς ἦτον [ἀγορὰ]/τοῦ πατρός του καὶ ἡ μητέρα του δὲν ὥριζεν νὰ τὸ δώσει τῆς αὐτῆς Ρουμπίνας...", στιχ. 28–29. Από εδώ προκύπτει συνεπώς ότι στη Μύκονο δεν ίσχυε ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης ούτε στην επίκτητη περιουσία των συζύγων.

μετά τον θάνατο του συζύγου της, την επιτροπεία των ανήλικων τέκνων του ζεύγους, τα οποία έχουν κληρονομικά δικαιώματα στην περιουσία του θανόντος πατέρα.

§ 12. Οι πλησιέστεροι συγγενείς ως κληρονόμοι

Ο πλήρης αποκλεισμός του επιζώντος συζύγου σε περίπτωση εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής δεν ίσχυε μόνον στην πρώτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, όταν δηλαδή αυτός συνέτρεχε με γνήσιους κατιόντες του κληρονομούμενου συζύγου του, αλλά ακόμα και όταν κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας δεν υπήρχαν κληρονόμοι στην πρώτη τάξη. Στην περίπτωση αυτή χωρούσε η διαδοχή των επόμενων τάξεων και η περιουσία του θανόντος περιερχόταν αποκλειστικά στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς του, σύμφωνα με την αρχή του γονικού, την οποία το κληρονομικό τοπικό έθιμο τηρούσε χωρίς εξαίρεση⁴⁶.

46. Ανάλογο έθιμο ίσχυε σε όλο τον κυκλαδικό χώρο, δηλαδή στη Νάξο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1950) σ. 167· Λε ν τ ά κ η ς σ. 332 επ.), Άνδρο (JGR, VIII, σ. 486· Πασχάλη, Νομικά έθιμα Άνδρου κ.λπ., όπ. π., σ. 151–172, 220–221· τ ο υ ί δ ι ο υ, Κυκλαδικά θέσμιμα κ.λπ., όπ. π., σ. 216· Ν. Δ α π ό ν τ ε, "Το εν Άνδρω έθιμον περί της τύχης της προικός λυθέντος του γάμου (...)", Ανδριώτης, Πειραιεύς 1930· Κ α τ ρ η, Τινά περί των εν Άνδρω νομικών εθίμων, όπ.π., σ. 6· Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 359–360), Σύρο (έθιμα Σύρου 1695, JGR, VIII, σ. 499–500· Δ ρ α κ ά κ η, Σύρος σ. 252· Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 351), Σίκινο (Γ α β α λ ά, Η νήσος Σίκινο, όπ. π., σ. 82, 84), Πάρο και Αντίπαρο (Β α λ λ η ν δ α, Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα κ.λπ., όπ. π., σ. 323–326· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1957) σ. 14, 15· τ ο υ ί δ ι ο υ, Πάρος σ. 142–3· τ ο υ ί δ ι ο υ, Η πολιτική δικαιοσύνη κ.λπ., όπ. π., αριθ. 375, σ. 380–381), Μήλο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955) σ. 126), Φολέγανδρο, Αμοργό (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1957) σ. 16, 19), Σίφνο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1950) σ. 164· Β ά ο υ, Ναοί και ναύδρια κ.λπ., όπ. π., σ. 334–336· Μ α ρ ι δ ά κ η, Μήλος σ. 8, 9), Θήρα–Ανάφη (έθιμα Θήρας (και Ανάφης) του 1797, JGR, VIII, κεφ. Β', σ. 507· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 7 σημ. 1), Ίο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955), σ. 129), Κέα (Ψ ύ λ - λ α, Ιστορία της νήσου Κέας, όπ. π., σ. 334), Κίμωλο (Χ α τ ζ η δ ά κ η, Η ιστορία της νήσου Μήλου, όπ. π., σ. 334· Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 339–343). Επίσης ίσχυε σε όλα τα Δωδεκάνησα πλὴν της Ρόδου, δηλαδή στην Κάρπαθο, Κω, Λέρο, Σύμη, Κάσο, Χάλκη, Τήλο, Κάλυμνο, Πάτμο (Μ ι χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ, Κάρπαθος σ. 25, 48–49, 51–52, 57–58, 62, 65, 66, 68, 133· Μ ι χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ, Παρατηρήσεις σ. 16· Χ α λ - κ ι ά δ η, Λαογραφικά Κάσου, όπ. π., σ. 41), καθώς και στο Καστελλόριζο (Γ. Π ε - τ ρ ο π ο ύ λ ο υ, "Α. Νοταριακά πράξεις Χίου των ετών 1724–1780. Β. Έγγραφα Ρόδου και Καστελλόριζου των ετών 1847–1874", Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου (Παράρτημα της Επιστημονικής Επετηρίδος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών), 5 (1963), σ. 391–397, 410), Νίσυρο (JGR, VIII, σ. 486· Σ α κ ε λ λ α ρ ί δ η, Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο, όπ. π., σ. 91), Αστυπάλαια (Γ. Μ ι χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ, "Εθιμικόν Δίκαιον Αστυπάλαιας", Λαογραφία, 13 (1951), σ. 125–129· Γ κ ί ν η, Περίγραμμα, αρ.

Στη Μύκονο, καθώς και γενικότερα στον κυκλαδικό χώρο, η ισχύς του ανωτέρω εθίμου επιβεβαιώνεται μέσα από την πληθώρα των "κοντετζιό" που περιλαμβάνονταν στα προικοσύμφωνα και στις διαθήκες. Με τις "κοντετζιό" αυτές οι συμβαλλόμενοι μεταβίβαζαν γονικές περιουσίες στους άμεσους απογόνους τους ορίζοντας ρητά ότι *"κατά την τάξιν καὶ συνήθειαν τοῦ τόπου"* τους (*"κατά την παλαιάν συνήθειαν"*, *"ὡς σύνηθες"*, *"κατὰ τὸν τοπικὸν νόμον"*) αν ο προικισθείς γιός ή κόρη ή ο *"κληρονόμος"* τους (= τέκνο τους) αποβιώσει άκληρος η γονική αυτή περιουσία θα περιέρχεται στους συγγενείς της πατρικής ή μητρικής γραμμής από την οποία έχει προέλθει⁴⁷.

1046, σ. 381 (γραπτά έθιμα Αστυπάλειας έτους 1871). Την ίδια αυτή εθιμική αρχή τηρούσαν επίσης τα νησιά του Αργοσαρωνικού, Ύδρα (Ι. Κ ι σ κ ή ρ α , Το Αστικόν δικαίον της Ύδρας (.), Αθήναι, 1961, σ. 97· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 12) και Πόρος (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 11), καθώς και πολλές περιοχές της Πελοποννήσου και Στερεάς Ελλάδας, όπως οι Αταλάντη, Αλόκουρον, Ναύπακτο, Κράββαρα, Περαχώρα, Ναύπλιο, Άργος, Κρανίδιο, Άγιος Πέτρος, Τρίπολη, Στεμνίτσα, Ανδρούσα, Κρεμαστή Μονεμβασίας, Βάτικα Μονεμβασίας, Φανάριον, Καλαμάτα, Νησίον, Κορώνη, χωριά Μεθώνης, Κυπαρισσία, Πύργος, Πάτρα, Ιμλάκια, Βοστίτζα, Καλάβρυτα (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 1, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 23, 25, 29, 33, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 53, 57, 55, 58, 62, 63, 64, 65, 67). Επίσης η εθιμική δε αυτή αρχή ίσχυε και στο Ζαγόρι της Ηπείρου (Π. Β ι ζ ο υ κ ί δ η , "Ηπειρωτικών θεσμών έρευνα", Ηπειρωτικά Χρονικά, 2 (1927), σ. 36-37· Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 401-403), πιθανώς δε και στα Επτάνησα (Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 403-409).

47. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους 1662, σιχ. 18, σ. 55, 18 έτους 1673, σιχ. 17, σ. 87. Πρβλ. σχετικά "κοντετζιονάδα" προικοσύμφωνα Νάξου των ετών 1598 (Κ α τ σ ο υ ρ ο ύ , Νάξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας, όπ. π., αριθ. 22 έτους 1598, σ. 80) και 1680-1688 (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 13 έτους 1680, σ. 160, 127 έτους 1681, σ. 291, 140 έτους 1681, σ. 307 κ. ά.) και Πάρου των ετών 1737-1827 (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 1 έτους 1716/17, σ. 153, 11 έτους 1737, σ. 166, 15 έτους 1738, σ. 172, σιχ. 25, 16 έτους 1739, σιχ. 45, σ. 174, 17 έτους 1740, σιχ. 40, σ. 176 (ειδικά από το προικοσύμφωνο αυτό προκύπτει ότι η συνήθεια αυτή ίσχυε όχι μόνο για τους λαϊκούς αλλά και *"κατὰ τὴν τάξιν τὸν καιρόν"*), 18 έτους 1751, σιχ. 46, σ. 179, 21 έτους 1820, σιχ. 167, σ. 185, 22 έτους 1820, σιχ. 14, σ. 186, 28 έτους 1826, σιχ. 44, σ. 192, 34 έτους 1827, σιχ. 44, σ. 199 (*"κατὰ τὸν τοπικὸν νόμον"*). Το ίδιο παρατηρούμε και σε "αβαντάριο" της Ίου έτους 1803 όπου περιέχεται η ρήτρα *"νὰ κοντετζιοναρισθεὶ κατὰ τὴν συνήθειαν"*, δηλαδή κατὰ την καταχώρισή του ως προικοσυμφώνου στην κατ'εγγράφου του νησιού, να προστεθεὶ η "κοντετζιόν" ότι, σε περίπτωση που ο γάμος λυθεὶ άτεκνος, τότε τα προικιζόμενα θα επιστρέφονται στους πλησιέστερους συγγενείς, *"κατὰ τὴν συνήθειαν"*, σύμφωνα δηλαδή με το σχετικό έθιμο του νησιού (Β ι σ β ί ζ η , Προικία έγγραφα σ. 23). Η ίδια αυτή "κοντετζιό" απαντάται επίσης στις παρατηρήσεις επί των εθίμων της Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ό ς σ. 168-169 = JGR, VIII, Παρατηρήσεις δημογεροντίας Θήρας επί του κεφ. Δ' των γραπτών εθίμων του νησιού έτους 1797, σ. 519 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 296 = μετ. Ρομπάκη, σ. 253) όπου σαφώς αναφέρεται ότι, σε περίπτωση όπου

Στη Μύκονο ειδικά, πέρα από την ισχύουσα εθιμική πρακτική των "κοντετζιό"⁴⁸, η αδιαμφισβήτητη ισχύς της αρχής του γονικού, σε περιπτώσεις άτεκνων γάμων, προκύπτει τόσο από την απάντηση που δίνει η [δημογεροντία] του νησιού στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης του έτους 1833, "*Εάν τελευτήση τις αδιάθετος εισέρχονται εις την κληρονομίαν τὰ τέκνα του, εάν δέ δέν ἔχη, οἱ ἐπιζώντες γονεῖς του, εἰ δέ οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς*"⁴⁹, όσο και από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1710, και 1877⁵⁰, των οποίων το περιεχόμενο εκτίθεται αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Με δικαστική απόφαση έτους 1710⁵¹ επιλύεται αντιδικία μεταξύ του Πέρρου Κόντου και της χήρας συζύγου του θανόντος αδελφού του Γιώρη, της Χρησιάνας, σχετικά με την κληρονομική διαδοχή στην περιουσία του θανόντος. Ο Πέρρος ισχυρίζεται ότι είναι μοναδικός κληρονόμος του αδελφού του βαρυνόμενος με όλα τα κληρονομικά χρέη. Για να ενισχύσει δε τον ισχυρισμό του αυτό, επικαλείται και μια δικαστική απόφαση που εκδόθηκε στις 21 Μαρτίου 1709, δηλαδή ένα χρόνο πριν από την παρούσα δίκη. Από το άλλο μέρος η Χρησιάννα, διεκδικώντας και αυτή κληρονομικά δικαιώματα στην περιουσία του συζύγου της, προσέφυγε κατά της αποφάσεως στην κρίση του βοεβόδα⁵² ο οποίος και παρέπεμψε ξανά την υπόθεση για να δικαστεί σε κοινοτικό κριτήριο. Το δικαστήριο, που απαρτίζεται από τα ίδια ακριβώς μέλη που εκδίκασαν στο παρελθόν την ίδια υπόθεση, επικυρώνει την προηγούμενη απόφασή του ("*ἀποφασίζουν καὶ λαουτάρου*"⁵³ *τὴν/ ἄνωθε σεντένζα ὅπου*

το "*ἄβαντήριο*" που συντάχθηκε με τον σκοπό να γίνει προικοσύμφωνο δεν περιέχει καμμία "*κονδιτζιόνε*" και δεν συνταχθεί στη συνέχεια προικοσύμφωνο, ο δε γάμος λυθεί άτεκνος, τότε τα προικώα περιέχονται στους συγγενείς του προικισθέντος θανόντος συζύγου, ισχύει δηλαδή για την περίπτωση αυτό το τοπικό έθιμο ως "*κοντετζιό*" (Β ι σ β ι ζ η , Προικώα έγγραφα σ. 25, 26)· για το θέμα πρβλ. επίσης και σχετική "*κοντετζιονάδα*" διαθήκη Νάξου έτους 1680, στην οποία αναφέρεται ότι τα προικώα έχουν περιέλθει στον προικισθέντα με "*ἄβαντάριο*", χωρίς να έχει επακολουθήσει προικοσύμφωνο, και τίθεται η "*κοντετζιό*" ότι, αν ο προικισθείς πεθάνει άκληρος, τότε τα προικώα θα περιέχονται στην αδελφή του ή στα τέκνα της (Β ι σ β ι ζ η , Προικώα έγγραφα σ. 84· Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 107, σ. 265).

48. Για την εθιμική αυτή πρακτική βλ. αναλυτικότερα πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλος Β'.

49. Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10.

50. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο ν , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 57 έτους 1706, 100 έτους 1710, 194 έτους 1877, 126 έτους 1719.

51. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο ν , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 100 έτους 1710, σ. 110.

52. Είναι σαφής η προσδοκία της συζύγου του θανόντος ότι ο τούρκος βοεβόδας θα εφάρμοζε το οθωμανικό δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής και συνεπώς θα ακύρωνε την απόφαση του κοινοτικού κριτηρίου της Μυκόνου που την απέκλειε πλήρως από κάθε κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του συζύγου της ("*...καὶ πηαινάμενη εἰς τὴν κρίσει τοῦ βοῖβότα/ἑξήτα ὅτι νά κόψη τὴν ὁμοια σεντένζα*", σιγ. 9, 10).

53. *λαουτάρου*, από το ιταλ. *laudare*, εγκρίνω, επαινώ.

ἐπροήκαμαν ὡς ἄνωθε λέμε", στιχ.15, 16) και αναγνωρίζει ως μοναδικό κληρονόμο τον αδελφό του θανόντος, με τον όρο ότι θα εξοφλήσει τα κληρονομικά χρέη⁵⁴. Παράλληλα δε η δικαστική απόφαση υποχρεώνει τη Χρησιτιάνα να αποδώσει σ' αυτόν όλη την περιουσία του συζύγου της που έχει παρακρατήσει. Κατά συνέπεια το δικαστήριο, εφαρμόζοντας και στις δύο δίκες εθιμικό δίκαιο του νησιού⁵⁵, αναγνωρίζει, εφ' όσον επέρχεται η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή και προφανώς λόγω της ελλείψεως τέκνων από τον γάμο Γιώρη-Χρησιτιάνας και ίσως και λόγω της ελλείψεως γονέων του θανόντος, ως αποκλειστικό κληρονόμο στην περιουσία του θανόντος τον αδελφό του. Η χήρα σύζυγος δεν έχει κανένα κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του θανόντος συζύγου της ούτε και δικαίωμα επικαρπίας⁵⁶, εφ' όσον υποχρεούται να παραδώσει στον αδελφό του συζύγου της οτιδήποτε παράνομα παρακρατά από την περιουσία του συζύγου της (*"μέ τοῦτο νά δώση καί ἡ Χρησιτιάνα (ὄλο) ἐκεῖνο ὅπου βαστᾷ ἀπό τοῦ ἀνδρός της τοῦ ἀδελφοῦ/ του τοῦ ἄνωθεν Πέρρου ὡς κληρονόμος ὅπου εἶναι"*, στιχ. 22, 23). Ο αδελφός, ως μοναδικός νόμιμος κληρονόμος, ευθύνεται πλέον δια της κληρονομιαίας περιουσίας σε εξόφληση όλων των νόμιμων χρεών του θανόντος προς τρίτους και προς τη γυναίκα του. Συνεπώς κάθε δανειστής (*"χρεωφειλέτης"*⁵⁷, στιχ. 26) του κληρονομούμενου θα μπορεί να στρέφεται κατά του Πέρρου και όχι κατά της Χρησιτιάνας, η οποία αποκλείεται από την κληρονομία.

Σε πολύ μεταγενέστερη δικαστική υπόθεση έτους 1787⁵⁸, η μητέρα και ο αδελφός του θανόντος διεκδικούν από τη σύζυγό του τα ρούχα του τα οποία μετά τον

54. Μεταξύ των χρεών που βαρύνουν την κληρονομία του θανόντος αδελφού του ενάγοντος προηγείται το χρέος του αδελφού του προς τη σύζυγό του που αποτελούσε πιθανώς χρέος αντικατάστασης εκποιηθέντων προικίων της συζύγου (*"νά πληρώση ὁ ἄνωθε Πέρρος τό ρέστο τό χρέος ὡς καθὼς κάτωθεν ἀκολουθᾷ ὅπου/εἶναι νόμιμο πρῶτο τῆς Χρησιτιάνας"*, στιχ. 16-18): πρβλ. Ε., 3, 2· Εξάβιβλος, III, V, 53, 58· Μαλαξός, κεφ. ΦΜ', σ. 359 : *"Ἡ γυναίκα ἔχει προτίμησιν ἀπὸ πᾶσα ἀνθρώπων ὅπου νά χρεωστῇ ὁ ἄνδρας αὐτῆς, νά λάβῃ αὐτὴ πρῶτον τὴν προῖκαν αὐτῆς..."*.

55. Ο βοεβόδας στον οποίο προσέφυγε η ενάγουσα, με τον σκοπό προφανώς να εκδικασθεῖ η υπόθεση κατά το οθωμανικό κληρονομικό δίκαιο το οποίο θα παραχωρούσε σ' αυτήν κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του θανόντος συζύγου της, αποφεύγει να εκδικάσει την υπόθεση και την παραπέμπει απλώς στο κοινοτικό κριτήριο για να την κρίνει σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες του νησιού.

56. Για το ζήτημα βλ. πιο κάτω, § 6.

57. *χρεωφειλέτης*: δανειστής. Για τον όρο βλ. Κ. Τριανταφυλλόπουλ., *"Ἡ πρώτη ελληνική μετάφρασις του Γαλλικοῦ Εμπορικοῦ Κώδικος και τα ἐξ αὐτῆς διδάγματα"*, ΑΙΔ, Γ'(1943), σ. 370 επ.

58. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 194 έτους 1787. Για την υπόθεση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 11.

θάνατό του βρέθηκαν μέσα στο σπίτι της. Από τη μεριά της η εναγομένη προβάλλει τον ισχυρισμό ότι παρακράτησε την περιουσία του συζύγου της προκειμένου να εξασφαλίσει την ανικανοποίητη απαίτηση διατροφής της από αυτόν. Απορρίπτεται η διεκδικητική περί κλήρου αγωγή των εναγόντων διότι η απαίτηση διατροφής της συζύγου κατά τα εθιμικώς ισχύοντα ικανοποιείται προνομιακά, προηγείται δηλαδή από την ικανοποίηση των απαιτήσεων των άλλων δανειστών.

Από το ιστορικό της υποθέσεως αυτής συνάγονται επίσης έμμεσα τα ακόλουθα συμπεράσματα: α) ότι δεν προήλθαν τέκνα από τον γάμο διότι αν υπήρχαν τέκνα την περιουσία του πατέρα θα διεκδικούσαν τα τέκνα αυτά και όχι η μητέρα και ο αδελφός του οι οποίοι, κατά το βυζαντινό δίκαιο, κληρονομούν στη δεύτερη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, β) ότι σε περίπτωση άτεκνου γάμου δεν αναγνωριζόταν στη Μύκονο ακόμα και στα τέλη του 19ου αιώνα δικαίωμα επικαρπίας του επιζώντος συζύγου όχι μόνον επί της ακινήτου αλλά και επί της κινητής περιουσίας του θανόντος συζύγου, εκτός εάν συνέτρεχε κάποιος ειδικός λόγος, όπως αποτελεί στην προκειμένη περίπτωση η ικανοποίηση της απαιτήσεως διατροφής της συζύγου από τον σύζυγό της η οποία δεν είχε ικανοποιηθεί όσο ζούσε αυτός⁵⁹.

Από το υπό εξέταση υλικό δεν προκύπτει με σαφήνεια ποιά ήταν ακριβώς η σειρά κλήσεως των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του κληρονομουμένου, όταν καλούνταν ως *ab intestat* κληρονόμοι. Συνέπιπτε αυτή με τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής του κοινού βυζαντινού δικαίου το οποίο καλούσε κατ' αρχάς τους επιζώντες ανιόντες από κοινού με τους αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομουμένου και στη συνέχεια τους λοιπούς πλάγιους συγγενείς⁶⁰, προηγούνταν στη σειρά κλήσεως οι ανιόντες ακόμα και από τους αμφιθαλείς αδελφούς⁶¹ ή προηγού-

59. Για το ζήτημα αυτό βλ. και πιο πάνω, § 11 και στη συνέχεια, § 16.

60. Σύμφωνα με το ιουστινιάνειο δίκαιο, γονείς και αμφιθαλείς αδελφοί του κληρονομουμένου κληρονομούσαν ισομερώς ("κατά κεφαλάς"). Επήρχετο συνεπώς ευνοϊκή υπέρ των νεότερων μελών διάσπαση του κληρονομικού συστήματος των γενεών, εφ' όσον οι γονείς ως αρχηγοί της γενεάς τους καλούνται στην κληρονομία μαζί με τα άλλα νεότερα μέλη της γενεάς τους, δηλαδή τα αδέλφια του κληρονομουμένου (N. 118· B. 45, 3, 8, "...Εἰ τοίνυν ὁ τελευταῖος κατιόντας μὲν μὴ καταλείπει κληρονόμους, πατὴρ δὲ ἢ μήτηρ ἢ ἄλλοι γονεῖς αὐτῶ ἐπιζήσουσι, πάντων τῶν ἐκ πλαγίου συγγενῶν τούτους προτιμᾶσθαι θεσπιζόμεν, ἐξηρημένων μόνων ἀδελφῶν καὶ ἀδελφοπαίδων ἐξ ἐκατέρου γονέως συναπτομένων τῶ τελευταίῳ, ὡς διὰ τῶν ἐξῆς δηλωθήσεται". Εξάβιβλος, V, VIII, 10, "Οἱ ἀμφιθαλεῖς ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαὶ καὶ ἀνιόντες ὁμοῦ καλοῦνται ἐξίσως..."). Πρβλ. σχετικά απόφαση επισκοπικού δικαστηρίου Σιατίστης έτους 1697 (Γ κ ι ν η , Συμπλήρωμα (B), αριθ. 33, σ. 162).

61. Στην περίπτωση αυτή τηρείται κατ' αρχήν το κληρονομικό σύστημα των γενεών, εφ' όσον ο αρχηγός της γενεάς προηγείται σαφώς από τα υπόλοιπα μέλη της γενεάς του· πρβλ. E. 6, 1, "...εἰ δὲ καὶ οὐκ εἰσὶ τέκνα ἢ ἔγγονα, ἔστι δὲ πατὴρ καὶ μήτηρ, πάππος καὶ μάμη, οἱ

νταν οι πλάγιοι συγγενείς από τους ανιόντες;⁶² Σύμφωνα πάντως με τη σχετική απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου, σε περίπτωση πλήρους απουσίας της πρώτης γενεάς (τάξης), δηλαδή της γενεάς του κληρονομιουμένου (τέκνα, εγγόνια, δισέγγονα κ.λπ.), καλούνταν κατά προτεραιότητα οι επιζώντες γονείς του κληρονομιουμένου⁶³. Από την απάντηση αυτή συνάγεται το συμπέρασμα ότι, τουλάχιστον όσον αφορά την κλήση της δεύτερης τάξεως (γενεάς), το εθιμικό δίκαιο τηρούσε το κληρονομικό σύστημα των γενεών, σύμφωνα με το οποίο στη δεύτερη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, οι γονείς του κληρονομιουμένου, ως αρχηγοί της γενεάς τους, απέκλειαν, εφ' όσον ζούσαν κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας, τα απώτερα μέλη της γενεάς τους (αδελφία, ανήψια κ.λπ. του κληρονομιουμένου), τα οποία καλούνταν "κατά ρίζας" μόνο σε περίπτωση ελλείψεως του αρχηγού της γενεάς⁶⁴. Τέλος, αν και η απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου στο τρίτο ζή-

ἐγγύτεροι κληρονομείωσαν" και 6, 2, "*Εάν υἱὸς ἢ θυγάτηρ τῶν γονέων ζώντων τελευτήσωσιν ἄτεκνοι καὶ ἀδιάθετοι, ἀδελφοὺς ἢ καὶ ἀδελφὰς ὁμοπατρίους καὶ ὁμομητρίους ἔχοντες, τὴν τοῦτων κληρονομίαν εἰς τοὺς γονεῖς ἐπανάγεσθαι, καὶ μὴ ἔχειν ἄδειαν τὰ ἀδελφία περὶ τοῦτου λέγειν τι.*" (πρβλ. ὁμως αμέσως στη συνέχεια κάποια παρέκκλιση της Ισαυρικής Εκλογῆς από το αμιγῆς κληρονομικό σύστημα των γενεών, που είναι ευνοϊκή για τα πιο ηλικιωμένα μέλη της οικογένειας: "*εἰ δὲ γονεῖς οὐχ ὕπαισιν, ἔστι δὲ πάππος καὶ μάμη, ἅμα τοῖς ὁμοπατρίοις καὶ ὁμομητρίοις ἀδελφοῖς συγκληρονομείωσαν*"). Επίσης Μαλαξὸς, κεφ. ΦΝΕ', σ. 370: "*Εάν ἀποθάνῃ υἱὸς ἢ θυγατέρα καὶ ζῇ ὁ πατέρας τους καὶ ἡ μητέρα τους, ἦτοι ἂν ἔχη αὐτὸς ὅπου ἀποθάνῃ, οἱ γονεῖς του τὸν ἐκληρονομοῦν. Καὶ ἐάν ἔχη ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς ἀπὸ τὸν αὐτὸν πατέρα καὶ ἀπὸ τὴν αὐτὴν μητέρα, δὲν ἔχουν καμμίαν ἄδειαν αὐτὰ τὰ ἀδελφία αὐτοῦ νὰ ζητοῦν ἀπὸ τὴν κληρονομίαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν, μόνον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὡς εἴπομεν, τὸν κληρονομοῦν....*".

62. Πρβλ. σχετική απάντηση δημογεροντίας Περαχώρας στα ερωτήματα Υπουργείου Δικαιοσύνης ἔτους 1833 (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 20) καθώς και της δημογεροντίας Μήλου ἔτους 1721 (Β α ο υ , Ναοὶ καὶ ναῦδρια κ.λπ., ὅπ. π., σ. 458 = Μ α ρ ι δ ἄ κ η , Μήλος σ. 5).

63. "*Εάν τελευτήσῃ τις ἀδιάθετος εἰσέρχονται εἰς τὴν κληρονομίαν τὰ τέκνα του, ἐὰν δὲ δὲν ἔχη, οἱ ἐπιζώντες γονεῖς του*" (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10).

64. Δεν εἶναι σαφές αν σε όλα τα μέρη τηρούσαν την αρχή της "κατά ρίζας" κληρονομικής διαδοχής όσον αφορά τις επόμενες, μετά την πρώτη γενεά, δηλαδή τα τέκνα, τάξεις κληρονόμων· πρβλ. απαντήσεις δημογεροντίας Μήλου καὶ Ἰου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης ἔτους 1833, σύμφωνα με τις οποίες οι ανήψιοι του κληρονομιουμένου δεν υπεισέρχονται στη θέση προαποβιώσαντος αδελφοῦ του αλλά κληρονομοῦν μόνον οι επιζώντες αδελφοί (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 125, 128-129). Αντίθετη ωστόσο συνήθεια αναφέρεται σε πρακτικό της δημογεροντίας Ἀνδρου ἔτους 1796 με το οποίο επικυρώνεται η παλαιότερη τοπική συνήθεια ("*ἀρχαία τοπική ἡμῶν συνήθεια*") να κληρονομοῦν τα ανήψια στη θέση προαποβιώσαντος αδελφοῦ του κληρονομιουμένου. Η συνήθεια πάντως αυτή, καθώς αναφέρεται στο πρακτικό, εἶχε πρόσκαιρα ανατραπεί από νεότερη που δεν επέτρεπε την "κατά ρίζας" κληρονομική διαδοχή (Π α σ χ ἄ λ η , Κυκλαδικὰ θέσμια κ.λπ., ὅπ. π., σ. 243·

τημα των ερωτημάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης δεν διακρίνεται για τη σαφήνειά της⁶⁵, το πιθανότερο είναι ότι ο εθμικός νόμος της Μυκόνου τηρούσε το σύστημα των γενεών και όσον αφορά την κλήση της τρίτης τάξης (γενεάς). Τούτο σημαίνει ότι σε περίπτωση παντελούς ελλείψεως και της δεύτερης γενεάς (τάξης) του κληρονομούμενου καλείτο η τρίτη γενεά, δηλαδή κατά σειρά πρώτα οι επιζώντες αρχηγοί της τρίτης γενεάς (παππούς, γιαγιά) και ύστερα οι λοιποί πλάγιοι συγγενείς του κληρονομούμενου (θείοι, πρώτα ξαδέλφια κ.λπ.)⁶⁶.

Εάν ερμηνευτεί με αυτό τον τρόπο, η τελευταία αυτή, αν και ασαφώς διατυπωμένη, απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου στο τρίτο ζήτημα των ερωτημάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833⁶⁷ διαφοροποιείται από τις αντίστοιχες απαντήσεις των περισσότερων περιοχών του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου. Σύμφωνα ειδικότερα με τις απαντήσεις αυτές, σε περίπτωση πλήρους απουσίας της πρώτης γενεάς (τέκνα, εγγόνια κ.λπ.) καλούνταν, ως δεύτερη γενεά-τάξη εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, οι ανιόντες γενικά (γονείς, παππούδες, γιαγιάδες κ.λπ.), τα πιο ηλικιωμένα δηλαδή μέλη της οικογένειας, αδιακρίτως τάξεως. Εάν δε έλλειπαν αυτοί, καλούνταν στην τρίτη πλέον τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής οι πλάγιοι συγγενείς, δηλαδή τα αδέρφια του κληρονομούμενου, και στη συνέχεια οι υπόλοιποι πλάγιοι συγγενείς⁶⁸.

τ ο υ ι δ ι ο υ , Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου κ.λπ., όπ. π., σ. 166-167· Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 361).

65. "... εἰ δέ (εάν δηλαδή δεν έχει ο κληρονομούμενος επιζώντες γονεῖς), οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς, οἱ συγγενεῖς ὁμῶς προσδιορίζουσι καὶ ἐν μέρει περιουσίας διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ τεθνεώτος" (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10).

66. Πρβλ. σχετικές απαντήσεις δημογεροντίας Μήλου και Ίου (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 125, 128).

67. Το ερώτημα του Υπουργείου Δικαιοσύνης (γ' ζήτημα) στην έννοια των ανιόντων συγκαταλέγει όχι μόνον τους επιζώντες γονεῖς του κληρονομούμενου αλλά και τους αρχηγούς της τρίτης γενεάς που τυχόν θα επιζούσαν κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας. Προβαίνει έτσι σε μία παρέκκλιση από το αμιγές κληρονομικό σύστημα των γενεών ενώ παραμένει αδιευκρίνιστο σε ποιά ακριβώς διάταξη βυζαντινού δικαίου αναφέρεται δεδομένου ότι ακόμα και η σχετική διάταξη της Ισαυρικής Εκλογής ορίζει ότι, εάν δεν υπάρχουν επιζώντες γονεῖς, καλούνται μεν οι αρχηγοί της τρίτης γενεάς μαζί όμως με τα νεότερα μέλη της δεύτερης γενεάς, δηλαδή τα ομοπάτρια και ομομήτρια αδέρφια του κληρονομούμενου (Ε. 6, 2).

68. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των τοπικών αρχών, η σειρά κατιόντες-ανιόντες-πλάγιοι συγγενείς, ακολουθείτο σε περίπτωση εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, στις περιοχές της Αμοργού (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 18), Σίφνου, Νάξου (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164, 167), Ύδρας, Αταλάντης, Ναυπάκτου, Ανδρούσας, Κραββάρων, Ναυπλίου, Άργους, Κρανιδίου, Πραστού, Στεμνίτσας, Μονεμβασίας, Φαναρίου, Οιτύλου, Καλαμάτας, Νησίου, Μεθώνης, Κυπαρισσίας, Πύργου, Πάτρας, Ιμλαζίων, Βοστίτζας, Καλα-

Αδιευκρίνιστο τέλος παραμένει το ζήτημα μέχρι ποίου βαθμού, σύμφωνα με το άρθρο εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου, καλούνταν στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή οι πλάγιοι εξ αίματος συγγενείς του κληρονομούμενου⁶⁹.

βρύτων (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 12, 14, 16, 19, 21, 22, 25, 27, 38, 40, 45, 47, 48, 50, 53, 55, 58, 62, 63, 64, 65, 67). Πρβλ. επίσης για τις περιοχές Άνδρου, Σαντορίνης, Αμοργού, Ανδρίτσαινας, Καλαμάτα, Κυπαρισσίας, Οιτύλου, Άργους, Ναυπλίου, Κρανιδίου, Γαλαξειδίου, Λαμίας, Λοιδωρικίου, Υπάτης, Μεγάρων-Σαλαμίνας, Λειβαδιάς Χ ρ υ σ α ν - θ ό π ο υ λ ο ς σ. 5, 7, 13, 21, 23, 24, 35, 38, 40, 41, 45, 46, 47, 49. Η ανωτέρω ρύθμιση, κατά την οποία οι ανιόντες χωρίς διάκριση τάξεως προηγούνται από τους αμφιθαλείς αδελφούς, έρχεται σε αντίθεση με το ιουστινιάνειο (Ν. 118 § 2) αλλά και μεταίουστινιάνειο δίκαιο το οποίο καλεί από κοινού επιζώντες γονείς και αμφιθαλείς αδελφούς, απηχεί δε (αν και όχι απόλυτα) δημόδες βυζαντινό δίκαιο, όπως αυτό επισημοποιήθηκε με τις διατάξεις της Ισαυρικής Εκλογής (Ε. 6. 1-5). Σχετικά με το έθιμο αυτό και τη συγγενεία του με το το δίκαιο του Ελληνισμού και το δίκαιο της Ισαυρικής Εκλογής βλ. αναλυτικότερα Π α π - π ο υ λ ι α , Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον, όπ. π., σ. 33 σημ. 70 και τ ο υ ί δ ι ο υ , "Συμβολή εις την ιστορίαν της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής εν τω ελληνικώ δικαίω", Πρακτικά Ακ. Αθ., 1929, σ. 427. Θα πρέπει πάντως να διευκρινιστεί ότι οι περισσότερες από τις απαντήσεις των τοπικών αρχών είναι απλά καταφατικές, χωρίς να παρέχουν περαιτέρω διευκρινίσεις, γεγονός που θεμελιώνει την υποψία ότι οι απαντώντες ή απέφυγαν να απαντήσουν ευθέως ή δεν κατανοούσαν πλήρως την έννοια του ερωτήματος που υποβλήθηκε ή ότι δεν υπήρχε σαφώς διαμορφωμένη στον τόπο τους συνήθεια σχετικά με το ζήτημα αυτό ή ακόμα και ότι το όλο ζήτημα αποτελούσε πεδίο συγκρούσεων και δικαστικών ερίδων μεταξύ των κατοίκων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις ιδιαίτερα παρελκυστικές απαντήσεις της Πάρου, και Φολεγάνδρου (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 14, 16, 17), καθώς και του Πόρου, Αίγινας, Αγίου Πέτρου, Τριπόλεως και Καρύταινας (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 11, 8-9, 29, 3 2, 35).

69. Το πιθανότερο είναι ότι η απεριόριστη κληρονομική διαδοχή των συγγενών που καθιερώθηκε με το ιουστινιάνειο δίκαιο (Ν. 118, 127), παρά τη διαφοροποιημένη ρύθμιση της Εξαβίβλου, σύμφωνα με την οποία οι πλάγιοι συγγενείς κληρονομούν μέχρι τον όγδοο βαθμό (Εξαβίβλος, V, VIII, 17), συνέχισε να ισχύει και κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας (Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 272 επ.· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1288 επ.· Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτων σ. 122 επ.) με σκοπό να μην περιέρχεται η περιουσία των άτεκνων κληρονομούμενων στο τουρκικό δημόσιο που σφετεριζόταν τις κληρονομίες όσων αποβίωναν χωρίς κληρονόμους (πρβλ. Γ κ ι ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον σ. 274, 276). Πάντως το σχετικό ερώτημα που απευθύνθηκε στις τοπικές αρχές, όπως περιλαμβάνεται στη σχετική εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης, δεν διασαφηνίζει μέχρι ποίου βαθμού κληρονομούν "κατά νόμον" οι πλάγιοι συγγενείς (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 161, τρίτο ζήτημα) και συνεπώς το ακριβές περιεχόμενο των καταφατικών απαντήσεων που δόθηκαν (Σίφνος, Νάξος κ.λπ.) παραμένει αδιευκρίνιστο. Επί πλέον ορισμένες τοπικές δημογεροντίες (Πάρου, Σύρου, Άνδρου, Φολεγάνδρου) απέφυγαν να απαντήσουν ευθέως στο ερώτημα, αναφέροντας απλώς ότι δεν έτυχε ποτέ στον τόπο τους περίπτωση να κληρονομήσει το δημόσιο τον αδιάθετο αποθανόντα ή να πεθάνει κανείς χωρίς να αφήσει συγγενείς (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα

§ 13. Το κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου σε περίπτωση προαποβιώσεως των τέκνων

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, σύμφωνα με την εθιμικά ισχύουσα αρχή του γονικού, οι εξ αίματος πλησιέστεροι συγγενείς του αποθανόντος συζύγου ήταν και οι αποκλειστικοί κληρονόμοι του σε περίπτωση που εκείνος πέθαινε χωρίς να έχει συντάξει διαθήκη και χωρίς να έχει αφήσει γνήσιους κατιόντες.

Τίθεται όμως το ερώτημα τί ακριβώς ίσχυε στην περίπτωση όπου, μετά την αποβίωση του ενός συζύγου, πέθαιναν στη συνέχεια ένα ή περισσότερα από τα γνήσια τέκνα του, στα οποία προηγουμένως είχε περιέλθει μέρος της γονικής περιουσίας του προαποβιώσαντος γονέως⁷⁰. Κληρονομούσε σε αυτή την περίπτωση αποκλειστικά ο επιζών σύζυγος το προαποβιώσαν τέκνο ως επιζών ανιών αυτού⁷¹, συνέτρεχε στην κληρονομία μαζί με τους αμφιθαλείς αδελφούς και αδελφές του τέκνου του, κατά τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο⁷², ή αποκλειόταν και πάλι από την κληρονομία υπέρ των λοιπών εξ αίματος πλησιέστερων συγγενών του τέκνου (αδελφών κ.λπ.)⁷³ σε εφαρμογή της αρχής του γονικού:

(1955) σ. 123· το υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1957) σ. 14, 17).

70. Θα ασχοληθούμε στην παράγραφο αυτή με τις περιπτώσεις όπου ο γονεύς από τον οποίο προήλθε η κληρονομία περιουσία αποβίωσε πριν από τα τέκνα του. Διότι στις περιπτώσεις όπου ο γονεύς αυτός ζούσε κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας, δηλαδή κατά τον χρόνο του θανάτου του κληρονομούμενου τέκνου του, κληρονομούσε αυτός αποκλειστικά, όπως προαναφέρθηκε (§ 12), ως αρχηγός της δεύτερης γενεάς της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, το αποθανόν τέκνο του. Σχετική είναι η περίπτωση μιας δικαστικής αποφάσεως έτους 1696, η οποία αναλύεται από τον Ιάκ. Βιοβίζη, όπου η προικοδοτήσασα μητέρα αποβίωσε μετά τα τέκνα της και συνεπώς η περιουσία την οποία εκείνη είχε παραχωρήσει ως προίκα επανήλθε και πάλι σε αυτήν, ως πλησιέστερη κληρονόμο των τέκνων της (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 47 έτους 1696, σ. 140–142).

71. Ε., 6, 1 και 6, 2· Μαλαξός, κεφ. ΦΝΕ', σ. 370.

72. Ν. 118· Ν. 127· Πρόχ. 30, ε'· Επαν. 33, ις'· Β., 45, 3, 8· Εξάβιβλος V, VIII, 6, 10.

73. Αναλύοντας το ειδικότερο αυτό θέμα για την περιοχή της νήσου Πάρου πριν το έτος 1755, ο Ιάκ. Βιοβίζης αναφέρει ότι εθιμικά η κληρονομική εγκατάσταση του επιζήσαντος συζύγου ήταν διαφορετική αν τα τέκνα που προαποβίωσαν ήταν ανήλικα και διαφορετική αν ήταν ενήλικα. Έτσι, όπως προκύπτει από την έρευνα των προικοσυμφώνων του νησιού της περιόδου αυτής, αν τα προαποβιώσαντα τέκνα ήταν ανήλικα, όσα περιουσιακά στοιχεία είχαν παραχωρηθεί ως προίκα στον θανόντα γονέα περιέρχονται στους πλησιέστερους συγγενείς του, ενώ αντιθέτως, αν ήταν ενήλικα, περιέρχονται στον επιζώντα γονέα ως κληρονόμο του ενήλικου τέκνου (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος σ. 139). Αντίθετη άποψη για τη Σίφνο διατυπώνει ο Γ. Πετρόπουλος. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, στο νησί της Σίφνου η επιζώσα σύζυγος είχε τουλάχιστον μέχρι την ενηλικίωση των τέκνων κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του θανόντος συζύγου της στα πλαίσια του εκεί ισχύοντος εθιμικά συστήματος οι-

Η απάντηση που δίνει η [δημογεροντία] του νησιού στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, σύμφωνα με την οποία, όπως προαναφέρθηκε, οι επιζώντες γονείς κληρονομούν εάν ο κληρονομούμενος δεν έχει τέκνα⁷⁴ δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική για το εδώ εξεταζόμενο ζήτημα, εφ' όσον δεν αναφέρεται στο τί ακριβώς ίσχυε σε περίπτωση που γεννήθηκαν τέκνα πλην όμως αποβίωσαν πριν από τον γονέα εκείνο από τον οποίο δεν κατάγεται η περιουσία τους⁷⁵. Το όλο ζήτημα πάντως είναι αρκετά αμφισβητούμενο και σε διατοπικό επίπεδο καθώς το ερώτημα στο τρίτο ζήτημα, όπως ακριβώς τέθηκε στις τοπικές αρχές από το Υπουργείο (Γραμματεία) της Δικαιοσύνης το έτος 1833 (εγκύκλιος αριθ. 1133/5-9-1833), αναφέρει τα εξής: *"Κατά τὸν νόμον, ἂν ἀποθάνῃ τις ἀδιάρητος, τὸν κληρονομοῦν οἱ κατιόντες συγγενεῖς, ἤγουν τὰ παιδιά, ἐγγόνια κτλ. Ἄν δὲν ἔχῃ κατιόντας, τὸν κληρονομοῦν οἱ ἀνιόντες, ἤγουν γονεῖς, πάπποι ἢ μάμμαι κτλ. Ἄν δὲν ἔχει οὔτε ἀνιόντας, τότε τὸν κληρονομοῦν οἱ πλάγιοι συγγενεῖς, ἤγουν ἀδελφοὶ καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν.... Ἡ τοπικὴ σας συνήθεια ἐφύλαξεν ἄρα γε τὴν τάξιν ταύτην τοῦ νόμου, ἢ τὴν ἄλλαξε, πολὺ ἢ ὀλίγον, καὶ κατὰ τί;".* Επίσης, το ερώτημα στο τέταρτο ζήτημα είχε ως εξής: *"Κατὰ τὸν γραπτὸν νόμον, ἂν τὸ ἀνδρόγυνον ἦναι ἄτεκνον, καὶ ἀποθάνῃ ὁ εἷς τῶν συζύγων ἀδιάρητος, τὸν κληρονομοῦν οἱ νόμιμοι συγγενεῖς κατὰ τὴν τάξιν τοῦ 3 ζητήματος, ὅχι ὁ ἐπιζὼν σύζυγος. Ἡ συνήθεια τοῦ τόπου σας ἐφύλαξε τὴν διάταξιν ταύτην, ἢ τὴν μετέβαλεν;"*⁷⁶. Τα ερωτήματα συνεπώς απαιτούν απάντηση των τοπικών αρχών σε δύο διακεκριμένες περιπτώσεις εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, δηλαδή: α) στην περίπτωση όπου κάποιος πεθάνει χωρίς να έχει αφήσει τέκνα ή άλλους κατιόντες και β) στην περίπτωση που πεθαίνει χωρίς και πάλι να έχει αφήσει γνήσιους κατιόντες, ζει όμως ο/η σύζυγός του. Επομένως τα ερωτήματα δεν αναφέρονται στην περίπτωση της διαδοχικής αποβιώσεως του γο-

γογενειακής κοινοκτημοσύνης· δεν διευκρινίζεται πάντως αν το κληρονομικό δικαίωμα της συζύγου ίσχυε μόνον όταν βασιζόταν σε σχετική διαθήκη του συζύγου ή ακόμα και στην περίπτωση της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (Π ε τ ρ ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 212, 282, 292-294).

74. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10.

75. Πρβλ. ωστόσο την πληροφορία που παρέχει ο Μάουρερ για το σχετικό τοπικό έθιμο της Μυκόνου: *"Στό θέμα αυτό ἡ Μύκονος ἀποτελεῖ ἐξαίρεση (ἐννοεῖ ὅτι δὲν εφαρμόζεται ἡ ἀρχὴ τῆς "τριμοιρίας" ὅπως σὲ ἄλλα μέρη): ἐδῶ ὅλη ἡ περιουσία ποὺ κληρονόμησε τὸ παιδί παραμένει καὶ μετὰ τὸ θάνατό του σὲ ὅποιον ἀπὸ τοὺς γονεῖς του ἔχει ἐπιζήσει"* (Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 110 = μετ. Καραστάθη, σ. 115. Επίσης, Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 705 = μετ. Πράτοια, σ. 395). Παρατηρούμε πάντως ὅτι καὶ ἡ πληροφορία αὐτή, κατὰ τὸν τρόπο ποὺ εἶναι διατυπωμένη, ἀναφέρεται στὴν περίπτωση προαποβιώσεως ἐνὸς καὶ μοναδικοῦ τέκνου καὶ ὄχι περισσοτέρων τοῦ ἐνὸς τέκνων.

76. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 161.

νέως—κατόχου γονικής περιουσίας και περισσότερων του ενός τέκνων του. Εξ άλλου οι απαντήσεις που δόθηκαν από τις περισσότερες τοπικές αρχές στα ερωτήματα αυτά⁷⁷ συσκοτίζουν περισσότερο το θέμα καθώς αναφέρουν απλώς ότι συμφωνούν με τον νόμο⁷⁸, ότι τηρούν δηλαδή τη σειρά κατιόντες—ανιόντες—πλάγιοι συγγενείς χωρίς να παρέχουν άλλες διευκρινίσεις⁷⁹.

Εάν συνεπώς αποδεχθούμε κατά γράμμα ως αληθή την απάντηση που δίνουν οι περιοχές αυτές στο ερώτημα του τρίτου ζητήματος, τότε, εάν ο κληρονομούμενος τυχαίνει να είναι τέκνο στο οποίο έχει προηγουμένως περιέλθει γονική περιουσία προαποβιώσαντος γονέως (πατρική ή μητρική) και το τέκνο αυτό κατά τον χρόνο του θανάτου δεν έχει δικούς του κατιόντες, ο επιζών γονεύς (πατέρας ή μητέρα) κληρονομεί ως ανιών το τέκνο και αποκλείει τους συγγενείς εξ αίματος του προαποθανόντος συζύγου του, —ακόμα δε και τους γονείς του συζύγου του από τους οποίους με προικοδότηση ή κληροδότηση μεταβιβάστηκε στον σύζυγό του η περιουσία—, από την περιουσία που προέρχεται από την δική τους γραμμή (την προγονική περιουσία). Πρόκειται συνεπώς για μη εφαρμογή του θεσμού της λεγομένης "τρομοιρίας"⁸⁰ υπέρ των κληρονομικών δικαιωμάτων του επιζώντος συζύγου, εφ'

77. Βλ. πιο πάνω, § 12, σημ. 68.

78. Ποιόν ακριβώς βυζαντινό νόμο επικαλείται το ερώτημα είναι ασαφές. Οπωσδήποτε πάντως δεν αναφέρεται στις διατάξεις της Εξαβίβλου, σύμφωνα με τις οποίες επήρχετο διάσπαση του κληρονομικού συστήματος των γενεών, καθώς οι επιζώντες γονείς κληρονομούσαν από κοινού με τους αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομουμένου τέκνου, τα νεότερα δηλαδή μέλη της γενεάς τους (Εξαβίβλος V, VIII, 6, 10). Εξ άλλου είναι αμφίβολο αν αναφέρεται στις διατάξεις της Ισαυρικής Εκλογής σύμφωνα με τις οποίες, όπως προαναφέρθηκε (σημ. 61), εάν δεν υπάρχουν γονείς, καλούνται οι αρχηγοί της τρίτης γενεάς από κοινού με τα αμφιθαλή αδέρφια του κληρονομουμένου (Ε., 6, 2).

79. Μοναδική ίσως εξαίρεση αποτελεί η απάντηση στο γ' ζήτημα των ερωτημάτων που έδωσε ο ειρηνοδίκης Σαντορίνης όπου σαφώς αντιδιαστέλλονται οι δύο περιπτώσεις εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Διαβάζουμε σχετικά: "Οί ανιόντες ἐπρωτιμῶντο τῶν πλαγίων συγγενῶν (μὴ ὄντων κατιόντων) ὅταν τοῦ ἀδιαθέτου ἢ ἀνηλίκου ἀποθανόντος τέκνου, ἢ περιουσία προήρχετο ἀπὸ τῆς ἰδίας βιομηχανίας ἢ ἐκ προικοδοτήσεως τοῦ αὐτοῦ ἀνιόντος· ὅταν δὲ ἡ περιουσία αὐτὴ προήρχετο ἐκ κληρονομίας ἢ προικοδοτήσεως τοῦ ἐτέρου τῶν γονέων προαποθανόντος, τότε προτιμῶνται οἱ ἀνιόντες τοῦ προαποθανόντος γονέως, καὶ εἰς ἔλλειψιν τοιούτων, οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ, καὶ ὄχι ὁ ἐπιζών γονεὺς" (Χ ρ υ - σ α ν θ ὁ π ο υ λ ο ς σ. 173–174 = Μ ἄ ο υ ρ ε ρ, Α', μετ. Καρασάθη, Αθήναι 1943, σ. 301).

80. Σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο, το οποίο καθώς αναφέρθηκε πιο πάνω (σημ. 60), επεδείκνυε μία εὐνοια για τα νεότερα μέλη των γενεών, η μόνη περίπτωση όπου στην κληρονομία προαποβιώσαντος τέκνου καλείτο αποκλειστικά ως κληρονόμος ο σύζυγος από τον οποίον δεν είχε προέλθει η κληρονομία του τέκνου ήταν εκείνη όπου το μοναδικό ανήλικό τέκνο των συζύγων αποβίωσε μετά τον θάνατο του άλλου συζύγου χωρίς να αφήσει δικούς

όσον αυτός, ως επιζών ανιών, κληρονομεί αποκλειστικώς το προαποβιώσαν τέκνο

του κατιόντες (Ν. 118· Β. 45, 3, 8). Η αδικία της ρυθμίσεως ήταν προφανής στην εξαιρετική περίπτωση όπου συνέτρεχαν αθροιστικά μία σωρεία προϋποθέσεων δηλαδή: α) είχε προέλθει ένα και μοναδικό τέκνο από τον γάμο, β) το τέκνο αυτό είχε αποβιώσει κατά τη διάρκεια της ανηλικιότητας και αφού προηγουμένως είχε περιέλθει σε αυτό η περιουσία του προαποβιώσαντος γονέως του, γ) το τέκνο είχε αποβιώσει σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τον θάνατο του ενός γονέως, δηλαδή ο θάνατος των δύο προσώπων ήταν σχεδόν σύγχρονος ώστε η κληρονομία περιουσία παρά τους επαλλήλους θανάτους να παραμένει ουσιαστικά η ίδια (πρβλ. Βλάσταρης, "εἴτα καὶ τοῦ τέκνου κατὰ πόδας ἀποικομένον". Εξαβιβλος, V, VIII, 9, "εἴτα καὶ τοῦ παιδὸς ἀπελθόντος". γράμμα του Πατριάρχου Κων/πολεως Καλλινίκου ἔτους 1803, "εἴτα ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ τὸ παιδίον ἀνήλικον καὶ πρὸ τοῦ ἐλθεῖν εἰς αὐξήσιν ἡλικίας" (Γ κ ἰ ν η , Περίγραμμα σ. 252 = Μ. Γ ε δ ε ὡ ν , Κανονικαὶ Διατάξεις. Επιστολαί, Λύσεις, Θεσπίσματα των αγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, τ. 2, Κωνσταντινούπολις 1888, σ. 84) και δ) ζούσαν ακόμα ο ένας ή και οι δύο γονεῖς του προαποβιώσαντος γονέως του τέκνου αυτού (δηλαδή οι αρχηγοί της τρίτης γενεάς της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής) που ήταν και οι αρχικοί προικοδότες και οι οποίοι με αυτό τον τρόπο αποκλείονταν πλήρως από την περιουσία του τέκνου τους και του μοναδικού εγγονού τους λόγω των επάλληλων θανάτων. Προκειμένου να αρθεί η αδικία αυτή (πρβλ. Εξαβιβλος V, VIII, 9, "καὶ τοῖς ταλαιπώροις γονεῦσι τοῦ τεθνεώτος πρὸς τῇ ἀποβολῇ τοῦ φιλάτου καὶ τὴν περιουσίαν οὐκ ὀρθῇ διακρίσει στερίσκεσθαι". Μαλαξός, κεφ. ΦΜΘ', σ. 365, "καὶ οἱ ταλαιπῶροι γονεῖς τοῦ ἀποθανόντος εἰς τὴν ὑστέρησιν τοῦ παιδίου αὐτοῦ ὅπου ἀπόθανεν καὶ τὴν περιουσίαν αὐτῶν, χωρὶς διάκρισιν ὀρθήν, νὰ ὑστεροῦνται...") επικυρώθηκε στα 1306 μ. χ. από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Παλαιολόγο και ίσχυσε στην Βυζαντινὴ Επικράτεια ως Αυτοκρατορικός Νόμος (Νεαρά 26, JGR, I, σ. 533), κατὰ τὴν ἀποψη που μέχρι σήμερα επικράτησε στην επιστήμη, η "νεαρά αναφορά" ("αἰτήσεις", "ζητήσεις") του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Αθανασίου. Με τη Νεαρά αυτή θεσμοθετήθηκε η τριμερὴς κατανομή της κληρονομιάς περιουσίας του θανόντος συζύγου, σε δύο ειδικές περιπτώσεις κληρονομικής διαδοχής, δηλαδή: α) στην περίπτωση των ἀτεκνων παροίκων (κεφ. α') και β) των μη παροίκων γονέων εφ' ὅσον επιβίωνε ο ένας από αυτούς μετά τον θάνατο του ενός και μοναδικού ἀνήλικου τέκνου τους (κεφ. δ'). Από τα τρία αυτά μέρη στα οποία κατανέμεται η περιουσία του θανόντος συζύγου, στην μεν περίπτωση του κεφαλαίου α', το ένα μέρος λαμβάνει το δημόσιο (το λεγόμενο ἀβίωτον ἢ ἀβιωτίκιον), το άλλο οι συγγενεῖς και το υπόλοιπο 1/3 διατίθεται σε "ψυχικά". Στη δε περίπτωση του κεφαλαίου δ', το ένα μέρος λαμβάνει ο επιζών σύζυγος, το ένα διατίθεται σε μνημόσυνα και "ψυχικά" και το άλλο ένα τρίτο λαμβάνουν οι γονεῖς του προαποβιώσαντος συζύγου από τον οποίο και προήλθε η περιουσία του κληρονομούμενου τέκνου. Σχετικά με το βυζαντινὸ ἀλλὰ και μεταβυζαντινὸ θεσμὸ της τριμοιρίας βλ. ιδίως: Γ ε δ ε ὡ ν , Κανονικαὶ διατάξεις, ὁπ. π., σ. 81-86· Μ α ρ ἰ δ ἄ κ η , Αστικὸν Δίκαιον σ. 283 επ· τ ο υ ἰ δ ι ο υ , Μήλος σ. 19-22· Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτων σ. 123, 124· Κ. Τ r i a n t a p h y l l o p o u l o s , "Die Novelle des Patriarchen Athanasius uber die "τριμοιρία", BNJ, VIII (1940), σ. 136-146· Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1292-3· Β ι σ β ῖ ζ η , Πάρος, σ. 148 επ· τ ο υ ἰ δ ι ο υ , Δικαστικαὶ αποφάσεις σ. 104-105· Γ κ ἰ ν η , Περίγραμμα σ. 160, 209, 252, 301· Π α ν τ ἄ ζ ὀ π ο υ λ ο υ , Εκκλησία και δίκαιον σ. 192 επ· Ν. Μ ἄ τ σ η , "Η Νεαρά του Πατριάρχου Αθανασίου περί "τριμοιρίας",

στο οποίο προηγουμένως έχει περιέλθει η γονική περιουσία του αποβιώσαντος συζύγου.

Όσον αφορά ειδικότερα τον κυκλαδικό χώρο παρατηρούμε σχετικά ότι μόνον στην απάντηση του επάρχου Νάξου και των δημογεροντιών Ίου και Σίφνου του έτους 1833⁸¹, στις παρατηρήσεις της δημογεροντίας Θήρας στο Β' κεφάλαιο των κωδικοποιημένων εθίμων Θήρας έτους 1797⁸² καθώς και στα έθιμα της Σύρου του έτους 1695⁸³ διευκρινίζεται η μη εφαρμογή της λεγομένης "τριμοιρίας" προς τη κατεύθυνση όμως της εξυπηρέτησεως των κληρονομικών δικαιωμάτων των εξ αίματος συγγενών του προαποβιώσαντος συζύγου και όχι του επιζώντος συζύγου. Πρόκειται για εμμόνη του εθιμικού κληρονομικού δικαίου των νησιών αυτών στην εφαρμογή της αρχής του γονικού. Διαβάζουμε σχετικά στην απάντηση του επάρχου Νάξου Ι. Μαμούνη έτους 1833 σχετικά με τα αρχαία έθιμα του νησιού: "*Εάν αποθάνη πατήρ και αφήση έν μόνον τέκνον, τό όποϊον κατά φυσικόν λόγον κληρονομεί πάσαν τήν περιουσίαν τοῦ πατρός, ώσαύτως και εάν αποθάνη μήτηρ και αφήση και αυτή έν μόνον τέκνον, τό όποϊον άμοιβαίως κληρονομεί τήν περιουσίαν της μητρός, εάν τό τέκνον άποθάνη άνήλικον μη έχον τήν παρά τών νόμων διορισμένην διορίαν είς τό γράψαι διαθήκην, ό έπιζών γονεύς δέν κληρονομεί τό τέκνον του, άλλ' εάν ή περιουσία είναι πατρική, έπιστρέφει είς τούς πλησιέστερους συγγενείς, εάν δέ μητρική, ώσαύτως είς τούς μητρικούς*"⁸⁴. Και η απάντηση επομένως αυτή αναφέρεται στην περίπτωση κατά την οποία από τον γάμο έχει προέλθει ένα μόνον τέκνο

BNJ, XXI (1971), σ. 177 επ.· Γ. Νάξου, Προβλήματα Βυζαντινού κληρονομικού δικαίου επί Παλαιολόγων—Η λειτουργική ισχύς της Νεαράς 26 Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου, Θεσσαλονίκη, 1988. Πάντως η ανωτέρω υποστηρικθείσα άποψη περί της επισήμου κυρώσεως και της συνακόλουθης ισχύος στο Βυζάντιο της "νεαράς αναφοράς" του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Αθανασίου (για την οποία βλ. κυρίως Ρ.—Π. σ. 326, 494· Ζαχαριάδης σ. 143, 145· Μαυριδάκης, Αστικόν Δίκαιον σ. 283· Γκίβνη, Περίγραμμα, αριθ. 736 (γνωμοδότηση Υπουργείου Θρησκευμάτων έτους 1824)· V. Laurent, Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, I, Paris 1971, σ. 393—394· Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. 295 σημ. 2) έχει πρόσφατα με ενδιαφέροντα επιχειρήματα αμφισβητηθεί (Μ. Τορτόγλου, "Παρατηρήσεις επί της φερομένης ως "Νεαράς 26" του Ανδρόνικου Παλαιολόγου", Πρακτικά Ακ. Αθ. (Συνεδρία της 19—1—1995), σ. 1 επ.·πρβλ. επίσης ομοίως, Καλλιγάς σ. 199· Μ. Τορτόγλου, Το φονικόν και η αποζημίωσις του παθόντος, Αθήναι 1960, σ. 113· Γκίβνη, Περίγραμμα, αριθ. 985 (απόφαση Αρείου Πάγου αριθ. 253/1849).

81. Βισβίτζη, Ερωτήματα (1950) σ. 167.

82. JGR, VIII, σ. 518 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 275 επ. = Χρυσανθόπουλος σ. 145 επ.

83. JGR, VIII, σ. 499—500 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 271—272 = Χρυσανθόπουλος σ. 76—80.

84. Χρυσανθόπουλος σ. 85—92 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 221.

που πέθανε ανήλικο και χωρίς να έχει συντάξει διαθήκη και όχι σε περιπτώσεις προαποβιώσεως περισσότερων τέκνων. Για την ειδική αυτή περίπτωση λοιπόν ο έπαρχος αναφέρει ότι στη Νάξο δεν είχε εφαρμογή η αρχή της "τριμοιρίας" αλλά, σύμφωνα με την αρχή του γονικού, ο επιζών σύζυγος αποκλειόταν πλήρως από τη γονική περιουσία του άλλου συζύγου (που στο μεταξύ είχε κληρονομικά περιέλθει στο μοναδικό τέκνο τους το οποίο και αποβίωσε ανήλικο) υπέρ των εξ αίματος συγγενών του. Παρόμοιο με την αναφορά αυτή του επάρχου Νάξου είναι και το κωδικοποιημένο στα 1695 έθιμο της Σύρου το οποίο στην τέταρτη παράγραφο ειδικώς αναφέρει ότι: "...καὶ ἂν καὶ κάνουν καὶ κληρονόμον καὶ ἀποθάνῃ, πάλιν νὰ στρέφονται εἰς τοὺς πρόσημους", τονίζοντας έτσι την εμμονή του εθιμικού δικαίου της Σύρου στην εφαρμογή της αρχής του γονικού και τη συνακόλουθη μη εφαρμογή της αρχής της "τριμοιρίας", στην ειδική περίπτωση της προαποβιώσεως του ενός και μοναδικού τέκνου που έχει προέλθει από τον γάμο⁸⁵. Εξ άλλου οι παρατηρήσεις της δημογεροντίας Θήρας στο Β' κεφάλαιο των γραπτών εθίμων της Θήρας του έτους 1797 αναφέρουν την ισχύ της ίδιας τοπικής συνήθειας και στο νησί της Θήρας: "*Ὅταν ἓν μοναχόπαιδον μένῃ κληρονόμος τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν γονέων του, καὶ ἀποθάνῃ ἀδιάθετον ἢ καὶ ἀνήλικον, δὲν κληρονομεῖ ὁ ζῶν γονεὺς...ἀλλὰ οἱ συγγενεῖς τοῦ μέρους ὅπου ἀπέθανεν*"⁸⁶. Την ίδια ακριβώς δε απάντηση δίνει και η δημογεροντία της Ίου στα 1833⁸⁷. Επί πλέον τη μη ισχύ της "τριμοιρίας" στην Πάρο υποστηρίζει και ο Ιάκ. Βισβίζης παρὰ την αντίθετη πληροφορία που παρέχει στο Υπουργείο Δικαιοσύνης η δημογεροντία του νησιού το έτος 1829⁸⁸ και ακόμα παρὰ την ύπαρξη νοταριακών εγγράφων των ετών 1826–1827, τα οποία αναφέρουν μία παραλλαγή του θεσμού της "τριμοιρίας" ως ισχύουσα "*συνήθεια τοπική*"⁸⁹. Και τούτο διότι θεωρεῖ ότι η εισαγωγή και εφαρμογή της περί "τριμοιρίας" διατάξεως στην Πάρο κατά τις αρχές του 19ου αιώνα, υπήρξε αποτέλεσμα καθαρά εξωτερικών επιρροών στο νησί, δηλαδή των πληροφοριών κάποιας άλλης τοπικής αρχής ή ακόμα και της κεντρικής διοικήσεως ότι η "τριμοιρία" αποτελούσε επίσημο δίκαιο⁹⁰. Τέλος από τον δωδεκανησιακό χώρο, παρόμοιο τοπικό έθιμο είναι αυτό της Νισύρου των ετών 1877–1912, με το οποίο δηλώνεται η μη εφαρμογή της "τριμοιρίας"

85. Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 272 = Χρυσανθόπουλος σ. 76–78=JGR,VIII, σ. 499–500.

86. Χρυσανθόπουλος σ. 167 = JGR,VIII, σ. 518 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 295.

87. Βισβίζης, Ερωτήματα (1955) σ. 129–130.

88. Γκίνης, Περίγραμμα, αριθ. 802, σ. 317.

89. Βισβίζης, Πάρος, Παράρτημα, αριθ. 29, 31, 32, 33.

90. Βισβίζης, Πάρος σ. 151–152.

στην ειδική περίπτωση διαδοχικής μεταποβιώσεως μητέρας και τέκνου: "Αποθνήσκει γυνή τις μετά τὸν τοκετὸν· ἀποθνήσκει δὲ καὶ τὸ τέκνον μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρός· ἐν ᾧ, κατὰ τὸν νόμον, κληρονομεῖ ὁ πατὴρ τὸ τέκνον, κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἡ περιουσία δέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν προικίσαντα· ἐκλιπόντων δὲ τῶν προικισάντων, ἡ περιουσία περιέρχεται εἰς τοὺς πλησιέστερους"⁹¹.

Ύστερα λοιπὸν ἀπὸ τα παραπάνω, τὸ ἐρώτημα παραμένει: Τί ἀκριβῶς ἴσχυε στὸν κυκλαδικὸ χώρο σὲ περίπτωση προαποβιώσεως ἐνὸς ἢ περισσοτέρων τέκνων στὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχε περιέλθει μέρος τῆς γονικῆς περιουσίας προαποβιώσαντος γονέως, ἐφ' ὅσον ζοῦσε ὁ ἕτερος σύζυγος κατὰ τὸν χρόνον ἐπαγωγῆς τῆς κληρονομίας τῶν κληρονομουμένων τέκνων; Στὸ προκείμενο ζήτημα, δύο εἶναι, κατὰ τὴν ἀποψή μας, οἱ ἐκδοχές που θα μπορούσαν νὰ υποστηριχθοῦν⁹².

Ἡ πρώτη ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι, σὲ περίπτωση προαποβιώσεως ἐνὸς ἢ περισσοτέρων τέκνων, ἡ ἀρχὴ τοῦ γονικοῦ δὲν εἶχε ἐφαρμογὴ ἀλλὰ ὁ ἐπιζών σύζυγος κληρονομοῦσε τὸ τέκνο τοῦ εἴτε μόνος τοῦ (σὲ ἀντιστοιχία μετὰ τὴν διάταξιν τῆς Ἰσαυρικῆς Ἐκλογῆς) εἴτε μαζί μετὰ τὰ ἀδελφία τοῦ κληρονομουμένου τέκνου (ἰουστινιάνειο δίκαιο, Βασιλικὰ, Εἰσαγγελία). Ἀν υποστηριχθεῖ αὕτη ἡ ἐκδοχὴ, τότε οἱ ἀναφερθεῖσες περιπτώσεις ἀποκλεισμοῦ τοῦ ἐπιζώντος συζύγου ἀπὸ τὴν κληρονομιὰν περιουσίας τοῦ προαποβιώσαντος ἐνὸς καὶ μοναδικοῦ τέκνου τοῦ που ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς ἀπὸ τὸν ἄλλο γονέα, οἱ περιπτώσεις δηλαδὴ μὴ ἐφαρμογῆς στὶς Κυκλάδες τοῦ θεσμοῦ τῆς "τριμοιρίας", ἀποτελοῦν περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ γονικοῦ, κατ' ἐξαίρεσιν ἀπὸ τὸν γενικὸν κανόνα νὰ κληρονομεῖ ὁ ἐπιζών σύζυγος τὸ προαποβιώσαν τέκνο τοῦ (ἢ μετὰ ἄλλα λόγια ἐπαναφορὰ σὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ γονικοῦ που ἴσχυε ἐπὶ ἀτέκνων κληρονομουμένων).

Ἡ δευτέρη ἐκδοχὴ ἡ ὁποία θα μπορούσε νὰ υποστηριχθεῖ ἐδῶ εἶναι ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ γονικοῦ ἐφαρμόζεται καὶ σὲν περίπτωση προαποβιώσεως ἐνὸς ἢ περισσοτέρων τέκνων καὶ συνεπῶς ὁ ἐπιζών σύζυγος δὲν κληρονομεῖ σὲ καμμία περίπτωση. Ἡ εἰδικὴ ἀναφορὰ που οἱ προαναφερθεῖσες ἀπαντήσεις κάνουν σὲν περίπτωση διαδοχικῆς μεταποβιώσεως τοῦ ἐνὸς συζύγου καὶ τοῦ μοναδικοῦ ἀνηλίκου τέκνου τοῦ γίνεταί ἀπλὰ καὶ μόνο γιὰ νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς "τριμοιρίας", σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία ὁ ἐπιζών σύζυγος υπεισέρχεται σὲν κληρονομία τοῦ προαποβιώσαντος συζύγου κατὰ τὸ 1/3, δὲν ἔχει ἐφαρμογὴ σὲν περίπτωση αὕτη ἀλλὰ ἡ τοπικὴ τους συνή-

91. Πρακτικὰ τοῦ Πνευματικοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητος Μανδρακίου μετὰ τὰ ὁποῖα κωδικοποιοῦνται τοπικὰ ἔθιμα Νισύρου τῶν ἐτῶν 1877-1912 (Γ κ ι ν η , Περὶ ἑξαγγελίας, ἀριθ. 1062, σ. 386).

92. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τῆς Θήρας γιὰ τὴν ὁποία τὸ ζήτημα εἶναι σαφές, δηλαδὴ ὁ ἐπιζών σύζυγος δὲν κληρονομοῦσε ἐφ' ὅσον ἡ περιουσία τοῦ προαποθανόντος τέκνου προερχόταν ἀπὸ περιουσία τοῦ ἄλλου γονέως (βλ. παραπάνω, § 13, σημ. 79).

θεια εμμένει στην εφαρμογή της αρχής του γονικού⁹³, παρά τις περί "τριμοιρίας" διατάξεις των επίσημων πηγών του μεταβυζαντινού δικαίου και τη σχετική εκκλησιαστική νομολογία⁹⁴ καθώς και τα συναφή έθιμα αρχαίων άλλων περιοχών του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου⁹⁵.

93. Κατά συνέπεια η "τριμοιρία" δεν αποτελεί εκδήλωση της αρχής του γονικού. Προβλ. Μ α ρ ι δ ά κ η, Μήλος σ. 18. Την αντίθετη άποψη έχουν υποστηρίξει οι Κ. Τριανταφυλλόπουλος και Κ. Πιτσάκης (Τ r i a n t a p h y l l o p o u l o s, Die Novelle des Patriarchen Athanasius uber die "τριμοιρία", όπ. π., σ. 136-146· Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. 295 σημ. 2).

94. Για τις επί μέρους αποκλίσεις των ρυθμίσεων προβλ. Εξάβιβλος V, VIII, 9, 95· Βλάσταρης, σ. 326· Μαλαξός, κεφ. ΦΜΘ', σ. 365· Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Α', 41, ια'· Συνταγμάτων, ΧΧΙ'· Ουγγροβλαχικός Κώδικας, JGR, VIII, τμ. 4, κεφ. 2 §. 18 γ'· Μολδαβικός Κώδικας, JGR, VIII, §. 941· Γ ε δ ε ώ ν, Κανονικά Διατάξεις (....), όπ. π., τ. 1, 1888, σ. 146, 148 και τ. 2, 1889, σ. 81, 84. Από τη μεταβυζαντινή περίοδο προβλ. επίσης "Διασάφσεις της κατά τριμοιρίαν κληρονομίας εννόμου υποθέσεως" του σοφωτάτου διαδασκάλου και μεγάλου ρήτορος της Εκκλησίας κυρίου Σπαντωνή έτους 1710(;-1714(;-), συνοδικό γράμμα πατριάρχου Κων/πολεως Ιερεμίου Γ' έτ. 1715-1733, γράμμα Ιερεμίου Γ' έτους 1721, "Σύνοψις νέα Βιβλίου Νομικού..κ.λπ." έτους 1753, "Εκκλησιαστικός όρος" Πατριάρχου Καλλίνικου έτους 1803, Γράμμα Πατριάρχου Κων/πολεως Καλλίνικου Ε', Αποφάσεις αρχιερατικού κριτηρίου Καστελλόριζου έτους 1862 (Γ ε δ ε ώ ν, όπ. π., σ. 146-147· Γ κ ί ν η, Περίγραμμα, αριθ. 266, σ. 160-162, 277, σ. 164-165, 289, σ. 169, 366, σ. 188-190, 569, σ. 252-253, 1016, σ. 374-375, 1017, σ. 375) καθώς και Συνοδικές Αποφάσεις του Μητροπολίτου Σιατίστης έτους 1691 και 1696 (Γ κ ί ν η, Συμπλήρωμα (Β), αριθ. 28, 32, σ. 160, 161), ενώ από τη βυζαντινή περίοδο προβλ. τις σχετικές διαγνώσεις των ετών 1313, 1325 (ΜΜ, Ι, σ. 30-31, 134).

95. Το έθιμο της τριμοιρίας εμφανίζεται να ισχύει επί τουρκοκρατίας στα Φίλια Καλαβρύτων, Άστρος, Σπάρτη, Μάνη, Τρίτολη, Καλαμάτα, Κυπαρισσία, Λεωνίδιο, Άγιο Πέτρο, Άργος, Μεθώνη, Αίγινα, Τήνο, Πόρο, Κέα, Ίο, Πάρο (;), Σάμο, Σκόπελο, Σκιάθο, Σκύρο (Μ ά ο υ ρ ε ρ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 110, 235, 706, 707· G e i b σ. 94· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο s σ. 15, 23, 31, 39, 44, 48· Κ α λ λ ι γ ά s σ. 215· JGR, VIII, σ. 486 επ· Β ι σ β ί ζ η, Ναξιακά σ. 36 επ· του ίδιου, Πάρος σ. 139 επ· τ ο υ ί δ ι ο υ, Ερωτήματα (1962) σ. 9, 29, 55, 70· τ ο υ ί δ ι ο υ, Η πολιτική δικαιοσύνη κ.λπ., όπ. π., όπου η τριμοιρία μνημονεύεται στα εξής έγγραφα των αρχών του 19ου αιώνας : 46, του έτους 1822, Κρανιδίου/ 83 του έτους 1823 Αρκαδίας/194 έτους 1823 μάλλον Αρκαδίας/378 έτους 1824 προς τον Έπαρχον Θηβών/407 του έτους 1825 Βάλτζα Κορίνθου/433 έτους 1825 Πατρών/465 Γ έτους 1825 /500 έτους 1825 Σκοπέλου/541 έτους 1825 Ναυπλίου/ 555 έτους 1825 /636 έτους 1827 Κιάς/378 έτους 1824 γνωμοδότηση του Γ. Γ. του Υπουργείου Θρησκείας περί μη εφαρμογής της τριμοιρίας στην περίπτωση ατέκνου χηρέυσαντος· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ, Σίφνος σ. 429, 436 επ. (όπου συμπεραίνει ότι η τριμοιρία ίσχυσε στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, με βεβαιότητα στη Ναύπακτο, Αίγινα και Καλάβρυτα, με αμφιβολία δε στη Βάλτζα Κορινθίας ως εφαρμογή επισήμου δικαίου)· τ ο υ ί δ ι ο υ, Α. Νοταριακά πράξεις Χίου των ετών 1724-1780, κ.λπ., όπ.π., σ. 391, 394· Γ κ ί ν η, Περίγραμμα, αριθ. 802, σ. 317 (έγγραφο δημογερόντων Πάρου έτους 1829)· τ ο υ ί δ ι ο υ, Συμπλή-

Υπέρ της δεύτερης εκδοχής επιχειρήματα θεμελιώνονται:

α'. Στην απάντηση της επαρχιακής δημογεροντίας Νάξου έτους 1833 στην οποία αναφέρεται: "*Η τοπική συνήθεια σύμφωνα με τὸν νόμον, ἥτοι τὸ νὰ προτιμῶνται εἰς κληρονομίαν οἱ κατιόντες, μὴ ὄντων δὲ κατιόντων, οἱ ἀνιόντες..., ἐξαίρουμένων, ὅταν συμβῇ θάνατος εἰς ἓνα τῶν συζύγων καὶ ἀφήσῃ τέκνα, ἐὰν μετὰ ταῦτα συμβῇ θάνατος καὶ εἰς τὰ τέκνα δὲν κληρονομεῖ ὁ ζῶν γονεὺς τὰ τέκνα του, ἀλλ' ἐπιστρέφει ἡ περιουσία αὐτῶν, ἐὰν μητρικὴ, εἰς τοὺς ἐκ μητρὸς συγγενεῖς, ἐὰν πατρικὴ, εἰς τοὺς ἐκ πατρὸς συγγενεῖς*"⁹⁶.

β'. Στις παρατηρήσεις των αρχόντων του νησιού της Σαντορίνης για τα τοπικά έθιμα, τις οποίες αυτοί απέστειλαν στο Υπουργείο Δικαιοσύνης το έτος 1833, όπου αναφέρεται: "*Όταν ἓν μοναχόπαιδον μένη κληρονόμος τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου καὶ ἀποθάνῃ ἀδιάθετον ἢ καὶ ἀνήλικον, δὲν κληρονομεῖ ὁ ζῶν γονεὺς τὴν περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος τέκνου, ὡς δῆθεν κληρονόμος τοῦ παιδίου του, ἀλλὰ κληρονομοῦν οἱ συγγενεῖς τοῦ μέρους ὅπου ἀπέθανεν, ...ἐπειδὴ ὁμως καὶ πρὸ ἥδη τριῶν χρόνων τὰ διορισθέντα δικαστήρια ἀντέκριναν τὴν γραπτὴν μας ταύτην συνήθειαν καὶ ἀπεφάσιζον νὰ κληρονομοῦν οἱ γονεῖς τὰ ἀποθανόντα ἀνήλικα παιδιά, καὶ τὰ*

ρωμα (B), αριθ. 32, σ. 161, 162 (Σιάτιστα)· Α ν τ ω ν ι ἄ δ η , Προίκα σ. 213). Σημειώνεται εδώ ότι το έθιμο εμφανίζεται κατά περιοχές να εφαρμόζεται όχι μόνο στις περιπτώσεις διαδοχικής προαποβιώσεως γονέως και του μοναδικού ανήλικου τέκνου καθώς και άτεκνων κληρονομούμενων (π. χ. απάντηση δημογεροντίας Μεθώνης και Φίλιων Καλαβρυτών, Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957), σ. 55, 70· πρβλ. και σχετική απόφαση Μητροπολίτου Σιατιστής έτους 1696 στον Γ κ ι ν η , Συμπλήρωμα (B), σ. 161) αλλά και όταν, λόγω της πλήρους ελλείψεως συγγενών, επήρχετο η τελευταία τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Το έθιμο αυτό ειδικά καταγράφεται στην απάντηση δημογεροντίας Ανδρούσας και Κορώνης (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 40, 57) και φαίνεται ότι ίσχυε προς τον σκοπό να μην περιέλθει η περιουσία των άτεκνων ή των μη εχόντων συγγενών συζύγων στο τουρκικό Δημόσιο· πρβλ. Εξάβιβλος, V, VIII, 95, "*Κελεύομεν τοὺς ἀτέκνους χηρεύσαντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας μὴ ἀρπαγὴν ὑπέχειν τῶν ὑπαρχόντων, μὴτε παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούντων, μὴτε τῶν εἰς παροικίαν τούτους ἐχόντων*"· Μαλαξός, κεφ.ΦΜΘ', σ. 365, "*νὰ μὴν ἀρπάζουσιν τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν, μὴτε οἱ τὰ Δημόσια ἐνεργούντες τοῦτέστι τὰ ἀφεντικά, μὴτε ἐκεῖνοι ὅπου τοὺς ἔχουσι εἰς τὴν ἐπαρχίαν τους, ἤγουν εἰς τὴν παροικίαν*" καθώς και έγγραφο του Υπουργείου Δικαίου αριθ. 626 έτους 1825 (Γ κ ι ν η , Περίγραμμα, αριθ. 759, σ. 301). Εξ άλλου η τριμερής κατανομή της κληρονομιαίας περιουσίας του θανόντος τέκνου που επέβαλε η Νεαρά του Πατριάρχου Αθανασίου μεταξύ ανιόντων, επιζώντος συζύγου και ψυχικών δεν τηρείτο πάντα πιστά στις τοπικές συνήθειες (Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 707 = μετ. Πράτσια, σ. 395), ενώ ερευνητέο είναι αν, κατά παρέκκλιση και πάλι από τη Νεαρά, εφαρμόζονταν η "τριμοιρία" και στην περίπτωση της διαδοχικής μεταποβιώσεως όλων των τέκνων που είχαν προέλθει από τον γάμο· πρβλ. απάντηση δημογεροντίας Αγίου Πέτρου (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1967) σ. 29).

96. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 167.

φθάσαντα εἰς νόμον ἡλικίαν ἀδιάθετα, τὸ ὁποῖον εἶνε δυσπαράδεκτον εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους, μὴ ἀνεχόμενοι νὰ ἴδωσιν τὴν προλατορικὴν διὰ κόπων ἀποκτηθεῖσαν περιουσίαν εἰς ἄλλους ξένους νὰ τὴν χαίρωνται ἀκόπως, καὶ οὕτω παρακαλοῦμεν νὰ βασταχθῇ ἡ συνήθειά μας αὕτη εἰς τὸν πέμπτον παράγραφον, Κεφάλαιον Γ', ὡς περὶ πραγμάτων χηρευόντων καὶ ἀφιερωθέντων⁹⁷. Ἀπὸ το περιεχόμενο των παρατηρήσεων αὐτῶν προκύπτει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Σαντορίνης θεώρησαν ἀπαράδεκτη τὴν ἐρμηνεία ἡ ὁποία εἶχε δοθεῖ στὴν τοπικὴ τους συνήθεια ἀπὸ τα δικαστήρια, σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ ἐπιζώντες γονεῖς κληρονομοῦσαν τα προαποβιώσαντα ἀνήλικα τέκνα ἢ τα ἐνήλικα που ἀποβίωναν χωρὶς νὰ ἔχουν συντάξει διαθήκη καὶ τοῦτο διότι ἡ δοθείσα ἐρμηνεία καταστρατηγοῦσε τὴν ἀπαρέγκλιτη ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ γονικοῦ καὶ στὶς περιπτώσεις αὐτές⁹⁸.

γ'. Στὴν ἀπάντηση τῆς δημογεροντίας Ἀνδρου ἔτους 1833 ὅπου ἐπίσης ἀναφέρεται: "...Αὕτη δὲ ἡ συνήθεια (ἡ συνήθεια δηλαδὴ νὰ μὴ κληρονομεῖ ὁ ἐπιζών σύζυγος) γράφεται εἰς τὰ προικοσύμφωνα ρητῶς, ὅτι ἂν συμβῇ ἀκλήρεια, ἡ γεννηθῶσι τέκνα καὶ ἀποθάνωσι, νὰ κληρονομῇ ἡ γυνὴ τὴν προγαμιαίαν δωρεάν καὶ ὁ ἀνὴρ τὴν νυμφικὴν κλίνην, ἡ δὲ περιουσία ὅλη νὰ στρέφεται εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς"⁹⁹.

δ'. Στὴν ἀπάντηση τοῦ εἰρηνοδίκου Ἀμοργοῦ ἔτους 1833 ὅπου προσδιορίζεται ἡ ἐννοία τῶν συγγενῶν οἱ ὁποῖοι κληρονομοῦν σὲ περίπτωση ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς "...οἱ κατιόντες συγγενεῖς, ἂν δὲν ἔχη κατιόντας, τὸν κληρονομοῦν οἱ ἀνιόντες, ἂν δὲν ἔχη οὔτε ἀνιόντας τὸν κληρονομοῦν οἱ πλάγιοι..."¹⁰⁰. Συνεπῶς στὴν ἐννοία τῶν ἀνιόντων συγγενῶν οἱ ὁποῖοι κληρονομοῦν, ἀν δὲν ὑπάρχουν κατιόντες, δὲν περιλαμβάνεται ὁ ἐπιζών σύζυγος, ἡ ἀπάντηση δὲ αὕτη εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐννοίας τῶν "ἀνιόντων" καὶ στὶς ἀπαντήσεις τῶν δημογεροντιῶν καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν τοῦ κυκλαδικοῦ χώρου, οἱ ὁποῖοι, ὅπως προαναφέρθηκε, κληρονομοῦσαν ἀν δὲν ὑπῆρχε πρώτη γενεὰ τοῦ κληρονομουμένου.

ε'. Στὴν ἀπάντηση τῆς δημογεροντίας Σίφνου ἔτους 1833 στὴν ὁποία ἐπίσης ρητὰ ἀναφέρεται, "καὶ ἂν ἔχη τέκνα ἀποθανόντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου, δὲν ἔχει ἐπίσης τὸ ἐπιζών μέρος κἀνένα δικαίωμα κληρονομίας..."¹⁰¹.

97. Τὶς παρατηρήσεις αὐτές δημοσίευσε ὁ Λ. Χρυσανθόπουλος (Χ ρ υ σ α ν θ ὁ - π ο υ λ ο ς σ. 166–172) καὶ ἐπαναδημοσίευσε ὁ μεταφραστὴς τοῦ Α' τόμου τοῦ ἔργου τοῦ Γ. Μάουρερ, Εὐστάθιος Καραστάθης μολονότι δὲν περιλαμβάνονταν στο πρῶτοτυπο τοῦ Μάουρερ, "διὰ νὰ ἔχουν, ὅπως σημειώνει ὁ μεταφραστὴς, οἱ ἀναγνώσται πλήρη κάτοψιν τῶν τοπικῶν ἐθίμων" (Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθης, Αθήναι 1943, σ. 295).

98. ΓΙΑ ΤΗ ΘΉΡΑ βλ. καὶ παραπάνω σημ. 79.

99. Π α σ χ ἄ λ η , Νομικὰ ἐθίμα τῆς νήσου Ἀνδρου κ.λπ., ὅπ. π., σ. 155–156.

100. Β ι σ β ῖ ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 18.

101. Β ι σ β ῖ ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164.

στ', Στο κωδικοποιημένο έθιμο της Μήλου έτους 1721 όπου επίσης απερίφραστα δηλώνεται ότι, σύμφωνα με "κοινή καί παλαιά προπατορική συνήθεια ή όποια έφυλάχθη καί φυλάσσεται...αν τύχη κανενός θάνατος (των παιδιών), τó κληρονομοῦν τά άλλα παιδιά ώσάν κληρονόμοι του πατρός καί μητρός....Μά αν τά παιδιά αποθάνουν, δέν κληρονομά τó αυτò πράγμα ó πατέρας τους, αλλά οί πλέον σιμοί συγγενείς τής απεθαμένης μητρός, ως πράγμα όπου από τó γένος τους κατάγεται· όμοίως αν τύχη θάνατος του πατρός..."¹⁰².

ζ', Στις ανάλογες τοπικές συνήθειες πολλών Δωδεκανήσων, όπως το κωδικοποιημένο έθιμο της Πάτμου έτους 1732¹⁰³, το κωδικοποιημένο στον Ιερό Εκκλησιαστικό Κώδικα έτους 1871 έθιμο της Αστυπάλαιας και η σχετική απάντηση του δημάρχου Αστυπάλαιας έτους 1926¹⁰⁴, το κωδικοποιημένο έθιμο Καρπάθου έτους 1864¹⁰⁵, το έθιμο της Λέρου έτους 1722¹⁰⁶, η επικύρωση του εθίμου Λέρου το έτος 1738¹⁰⁷ και η απάντηση της δημογεροντίας Λέρου έτους 1910¹⁰⁸, η απάντηση του αρχιεπισκόπου Κώ έτους 1916¹⁰⁹ καθώς και απαντήσεις Σύμης και Κάσου έτους 1910¹¹⁰.

Τέλος, ιδιαίτερα διαφωτιστική για την ισχύ της αρχής του γονικού και στις περιπτώσεις προαποβιώσεως των τέκνων, είναι η εθιμική πρακτική των "διπλοκοντετζιονάδων" προικοσυμφώνων και διαθηκών στα νησιά εκείνα που διαθέτουν πλούσιες σειρές σχετικού νοταριακού υλικού (Νάξος, Πάρος κ.λπ.), με τις οποίες, όπως προαναφέρθηκε¹¹¹, δεσμεύονται οι γονικές περιουσίες, έτσι ώστε να μην μπορούν να περιέλθουν στον επιζώντα σύζυγο ακόμα και όταν προαποβιώσουν διαδοχικά όλα τα τέκνα, μετά τον θάνατο του γονέως από τον οποίο κατάγεται η περιουσία. Με τις διπλές "κοντετζιό" επιλύετο επομένως κάθε αμφιβολία για το ποιό ήταν οι νόμιμοι κληρονόμοι σε περίπτωση προαποβιώσεως του ενός ή των περισσότερων τέκνων που είχαν γεννηθεί από τον γάμο προκειμένου να αντιμετωπιστούν προκαταβολικά και αποτελεσματικά οι πιθανές δικαστικές διενέξεις μεταξύ επιζώ-

102. Βάου, Ναοί και ναύδρια της Μήλου, όπ. π., σ. 458· Μαριδάκη, Μήλος σ. 5.

103. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Εθιμικόν Δίκαιον Αστυπάλαιας όπ. π., σ. 133 = Λεντάκη σ. 372.

104. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Εθιμικόν Δίκαιον Αστυπάλαιας, όπ. π., σ. 125-129 = Λεντάκη σ. 372.

105. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Καρπάθος, άρθρο 8, σ. 18, άρθρο 14...

106. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Καρπάθος σ. 51.

107. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Κάσος σ. 52.

108. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Καρπάθος σ. 50.

109. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Καρπάθος σ. 48-49.

110. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Καρπάθος σ. 57-58, 62.

111. Βλ. αναλυτικά πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

ντων συζύγων και συγγενών εξ αίματος των θανόντων. Οι διενέξεις δε αυτές πιθανότατα ήταν αρκετά συχνές καθώς οι επιζώντες σύζυγοι κατά τη διεκδίκηση κληρονομικών δικαιωμάτων στις περιουσίες των προαποβιώσαντων τέκνων τους δεν δίσταζαν να προκαλέσουν είτε διαιτητική επίλυση της διαφοράς (προκειμένου να κριθούν κατά το βυζαντινό δίκαιο)¹¹² είτε ακόμα να προσφύγουν και στα τουρκικά δικαστήρια (για να κριθούν κατά το οθωμανικό δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής), παρά την οικονομική αφαίμαξη που θα συνεπαγόταν για αυτούς μια τέτοια προσφυγή¹¹³.

Ειδικότερα για το νησί της Μυκόνου, σύμφωνα με τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο Ιάκ. Βισβίτης ύστερα από διεξοδική ανάλυση δικαστικών αποφάσεων Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνα που ερευνήθηκαν από αυτόν¹¹⁴, την καθοριστική σημασία για την απάντηση του τί ίσχυε πραγματικά στην περίπτωση αυτή είχε ο χαρακτηρισμός που είχε στο παρελθόν προσδώσει η ιδιωτική βούληση στην περιουσία που περιήλθε τελικά στο κληρονομούμενο τέκνο, ο χαρακτηρισμός της δηλαδή ως "κοντετζιονάδας"¹¹⁵ ή "διπλοκοντετζιονάδας" περιουσίας¹¹⁶.

Έτσι, εάν επρόκειτο για **απλώς** "κοντετζιονάδα" περιουσία του προαποθανόντος συζύγου και **όλα** τα τέκνα που προήλθαν από τον γάμο, αποβίωσαν μετά τη λύση του γάμου λόγω θανάτου του ενός γονέως, χωρίς να αφήσουν γνήσιους κατιόντες καί διαθήκη, τότε ο επιζών σύζυγος κληρονομούσε το τελευταίο θανόν τέκνο, κατά παρέκκλιση μεν από την αρχή του γονικού, αλλά σε συμφωνία με τα ισχύοντα στο βυζαντινό κληρονομικό δίκαιο¹¹⁷. Κατά συνέπεια, στην περίπτωση αυτή απο-

112. Βλ. πιο κάτω, σημ. 151.

113. Βλ. Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 85-86· Γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. ΣΤ', σ. 512· Παχάλη, Τουρκοκρατούμενα Κυνάδες. Η Δικαιοσύνη εν Άνδρω επί Τουρκοκρατίας, όπ. π., σ. 184-185· Δράκακη, Σύρος σ. 77-80. Προβλ. Τουρόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 100 έτους 1710.

114. Βισβίτης, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους 1662, σ. 59, 18 έτους 1673, σ. 88, 46 έτους 1696, σ. 139.

115. Για την έννοια και το περιεχόμενο της διακρίσεως αυτής βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

116. Για την έννοια και το περιεχόμενο της διακρίσεως αυτής βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

117. Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με το δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής που καθιερώθηκε με το ιουστινιάνειο δίκαιο (Ν. 118 έτους 543 μ.χ.), το θανόν τέκνο κληρονομούσε, εφ' όσον δεν υπήρχαν ούτε κατιόντες τούτου, οι οποίοι φυσικά προηγούνταν στην σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, ούτε και αμφιθαλείς αδελφοί, ο επιζών γονεύς. Εάν όμως υπήρχαν αμφιθαλείς αδελφοί τότε ο επιζών ανιών κληρονομούσε από κοινού με αυτούς. Το δίκαιο τούτο συμπεριελήφθηκε στη συνέχεια στα Βασιλικά (45, 3, 8) και στην Εξάβιβλο (V, VIII, 10).

κλείονται από την κληρονομία οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς του θανόντος συζύγου (διάσπαση της αρχής του γονικού)¹¹⁸. Αντιθέτως κάτι τέτοιο δεν ήταν επιτρεπτό σε περίπτωση "διπλοκοντετζιονάδας" ακίνητης περιουσίας του προαποθανόντος γονέως, όπου κατ' εφαρμογή της εθιμικής αρχής του γονικού, ακόμα και στην περίπτωση της μεταποβιώσεως όλων των τέκνων άνευ διαθήκης και κατιόντων και πάλι η περιουσία περιερχόταν στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής του θανόντος, αποκλεισμένου του επιζώντος συζύγου¹¹⁹.

Από τα ανωτέρω συνάγεται επίσης ότι και στην περίπτωση απλώς "κοντετζιονάδας" περιουσίας του προαποθανόντος συζύγου, όταν μόνο ένα ή ορισμένα από τα τέκνα είχαν προαποβιώσει χωρίς κατιόντες και χωρίς να συντάξουν διαθήκη, τότε και πάλι δεν κληρονομούσε ο επιζών γονεύς το τέκνο ή τα τέκνα του αυτά (τα προαποβιώσαντα) αλλά κληρονόμοι ήσαν οι πλησιέστεροι εξ αίματος πλάγιοι συγγενείς του κληρονομούμενου τέκνου (αδέλφια, ανήψια κ.λπ.), κατά παρέκκλιση και πάλι από το κοινό βυζαντινό δίκαιο και σε εφαρμογή της αρχής του γονικού.

Ερευνητέο συνεπώς παραμένει τί ίσχυε επί κληρονομιαίας περιουσίας του τέκνου, η οποία προερχόταν μεν από γονική περιουσία του προαποβιώσαντος γονέως αλλά δεν τη βάρυνε **καμμία** "κοντετζιό". Καλείτο τότε ο επιζών γονεύς μαζί με τα υπόλοιπα τέκνα του ισομερώς στην κληρονομία, σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο, κληρονομούσε αυτός αποκλειστικά, σύμφωνα με την προαναφερθείσα απάντηση της [δημογεροντίας] του νησιού, ή είχε και εδώ πλήρη εφαρμογή η αρχή του γονικού, οπότε κληρονομούσαν τα αμφιθαλή αδέλφια του κληρονομούμενου τέκνου ή εάν δεν υπήρχαν αδέλφια, ανήψια κ.λπ., οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς του (θείοι, πρώτα εξαδέλφια κ.λπ.);

Σχετικά παρατηρούμε ότι, σε δικαστική απόφαση έτους 1772¹²⁰, το δικαστήριο, στα πλαίσια "ιδιόμορφης" διαιτητικής επιλύσεως της διαφοράς¹²¹, εφαρμόζει βυζα-

118. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, σ. 59 καθώς και σχετική δικαστική απόφαση αριθ. 46 έτους 1696, σ. 139. Παρόμοιο ήταν, όπως προαναφέρθηκε, στο ζήτημα αυτό το κωδικοποιημένο έθιμο της Μήλου έτους 1721 το οποίο ακόμα και αν όλα τα τέκνα πεθάνουν καλεί τους πλησιέστερους συγγενείς από τους οποίους κατάγεται η περιουσία (Β ά ο ν , Ναοί και ναύδρια κ.λπ., όπ. π., σ. 458 = Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος σ. 5).

119. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 59 και σχετικές δικαστικές αποφάσεις 18 έτους 1673, σ. 88, 47 έτους 1696. Πρβλ. επίσης και σχετικό έθιμο Μήλου, όπως τούτο περιγράφεται σε έγγραφο έτους 1860, "Μά αν τὰ παιδία ἀποθάνουν, δέν κληρονομᾷ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὁ πατέρας τους, ἀλλὰ οἱ πλέον σιμοὶ συγγενεῖς τῆς ἀπεθαμένης μητρὸς, ὡς πρᾶμα ὁποῦ ἀπὸ τὸ γένος τους κατάγεται· ὁμοίως ἂν τύχῃ θάνατος τοῦ πατρὸς..." (Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος σ. 5).

120. Τ ο υ ρ ὀ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 186 έτους 1772. Για την υπόθεση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 11.

121. Η διαιτητική επίλυση της διαφοράς είναι "ιδιόμορφη" διότι συνεκδικάζουν αιρε-

ντινό δίκαιο και συνεπώς αναγνωρίζει κληρονομικό μερίδιο αμφιθαλούς αδελφού στην επιζώσα σύζυγο. Είναι όμως και πάλι πιθανόν ότι η παραχώρηση κληρονομικού μεριδίου τέκνου στον επιζώντα γονέα γίνεται διότι στην εκδικαζόμενη υπόθεση επρόκειτο για μη "κοντετζιονάδα" περιουσία της κληρονομούμενης κόρης του και επομένως το δικαστήριο προβαίνει σε κάποιο συνδυασμό βυζαντινού και τοπικού εθμικού δικαίου για την επίλυση της διαφοράς¹²².

Αναλυτικότερα, στην υπόθεση αυτή, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω (§ 1), ο ενάγων, Πετράκης Γύξης, ασκεί την περί κλήρου διεκδικητική αγωγή κατά της μητέρας και των αδελφών του. Η αγωγή έχει δύο νομικές βάσεις από τις οποίες η δεύτερη, η οποία και ενδιαφέρει εδώ, αφορά την κληρονομική εγκατάσταση του ενάγοντος στην περιουσία της αδελφής του Μαρούσας, η οποία αποβίωσε πριν από την μητέρα της χωρίς να έχει συντάξει διαθήκη και χωρίς να έχει αφήσει γνήσιους κατιόντες. Το δικαστήριο αποφασίζει ότι η κληρονομιαία περιουσία της αδελφής θα περιέρχεται σε ίσα μερίδια στα αδέλφια της κληρονομούμενης και στη μητέρα της μετά την αφαίρεση του μέρους εκείνου το οποίο έχει ήδη λάβει, είτε με διαθήκη της συζύγου είτε με κληρονομική σύμβαση, ο σύζυγός της ("*κατά τὰ γράμματα/όπου μās έδειξαν και τὰ δύο μέρη*", στιχ. 28, 29), ενός χρέους και ενός άλλου μέρους που έχει ήδη διατεθεί στην εκκλησία από τη θανούσα για τέλεση ψυχικών και μνημοσύνων.

Συνεπώς, η επιζώσα σύζυγος, ως ανιών του κληρονομούμενου τέκνου, λαμβάνει κληρονομικό μερίδιο τέκνου, κατά τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο, το οποίο εφαρμόζει το δικάζον κοινοτικό κριτήριο στα πλαίσια διαιτητικής επιλύσεως της διαφοράς (Εξάβιβλος V, VIII, 6, 10)¹²³. Η προέλευση πάντως της κληρονομιαίας περιουσίας της αδελφής δεν διευκρινίζεται. Θα μπορούσε συνεπώς να ήταν είτε επίκτητη είτε γονική¹²⁴ περιουσία αυτής (που της είχε παραχωρηθεί ως προίκα από τον

τοί κριτές διορισμένοι από τους αντιδίκους (δύο από κάθε μέρος), ο δημόσιος νοτάριος Μυκόνου Γρηγόριος Αρτακηνός και προεστοί του Κοινού της Μυκόνου. Η συνεκδίκαση δε αυτή της υποθέσεως προκλήθηκε από τον Καβαλιέρ Ψάρο στον οποίο είχαν προσφύγει οι διάδικοι για να επιλύσει τη διένεξή τους (στιχ. 5-6).

122. "*έρεινώντες αυτήν την υπόθεσιν μίαν/και δύο και τρεις και πολλάκις, όμοῦ και μέ τόν Βασιλικόν νόμον*", στιχ. 20, 21.

123. Εάν αντιθέτως το δικαστήριο ήταν κοινοτικό, τότε πιθανώς θα εφαρμοζόταν η τοπική συνήθεια η οποία καλούσε τον επιζώντα ανιόντα πριν από τους αμφιθαλείς αδελφούς (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10).

124. Πράγμα πιθανότερο διότι λόγω των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών της εποχής ήταν δυσκολότερο να αποκτήσει η γυναίκα επίκτητη περιουσία· πρβλ. σχετική εθμική διάταξη της Μυκόνου για την παντρεμένη γυναίκα, "*Η γυνή δέν δύναται νά κάμη αύξησιν, αλλά τοῦ άνδρός λογίζεται πάντοτε και εάν ήθελε κάμη*" (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 12). Απαντώνται πάντως και περιπτώσεις όπου η γυναίκα είχε επίκτητη περιουσία (Τ ο υ ρ -

πατέρα της). Εάν γίνει δεκτό ότι η κληρονομιά περιουσία της αδελφής ήταν προικώ πατρική περιουσία της¹²⁵, τότε η προίκα της ή είχε ρητά με το προικοσύμφωνό της χαρακτηριστεί ως "λίμπτερη" (ελευθέρα) ή δεν περιείχε κανένα όρο για την τύχη της μετά τη λύση του γάμου διότι άλλωστε μόνο σε αυτές τις περιπτώσεις θεωρούνταν έγκυρη η σύναψη μεταξύ των συζύγων διαθήκης ή κληρονομικής συμβάσεως¹²⁶ εφ' όσον η προικώ περιουσία εξομοιωνόταν από άποψη νομικής μεταχείρισης με επίκτητη¹²⁷.

Εάν τελικά δεχτούμε ότι επρόκειτο για μη "κοντετζιονάδα" προικώ περιουσία της αδελφής του ενάγοντος, πατρικής προελεύσεως, τότε γίνεται κατανοητή και η κληρονομική εγκατάσταση της μητέρας, η οποία, μετά την αφαίρεση του κληρονομικού μεριδίου του θανόντος ήδη γαμπρού της καθώς επίσης και των χρεών, ιατρικών εξόδων, μνημοσύνων και "ψυχικών" της κόρης της που προαποβίωσε (στιχ. 28–31), κληρονομεί την κόρη της ισομερώς με τα υπόλοιπα αδέλφια της (στιχ. 33, 34) κατά το βυζαντινό δίκαιο. Διότι διαφορετικά, αν επρόκειτο για "κοντετζιονάδα" προικώ περιουσία της κόρης, δεν θα ήταν δυνατόν κατά την τοπική συνήθεια να κληρονομήσει η μητέρα την κόρη της, σε περιουσία της (της κόρης) που προερχόταν από τον επίσης προαποβιώσαντα πατέρα, παρά μόνον, εάν μετά τον θάνατο του συζύγου της, είχαν πεθάνει επίσης **όλα** τα τέκνα της (και όχι μόνον η κόρη) χωρίς να αφήσουν δικούς τους κατιόντες και διαθήκη¹²⁸.

Σε άλλη δικαστική απόφαση τοπικού κοινοτικού κριτηρίου έτους 1725¹²⁹ ο πατέρας (Γιαννάκης Οστοβίκης) διεκδικεί την κληρονομία ενός προαποβιώσαντος τέκνου του ("*γυρέβοντας/ακόμα και την κληρονομία του αυτού υιού του Μπασιάνου*", στιχ. 31, 32) και τελικά παραιτείται από την απαίτησή του αυτή διότι και η ενάγουσα κόρη του (Μαντελένα) παραιτείται από τα κληρονομικά της δικαιώματα

τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 44 έτους 1703, στιχ. 12).

125. Για κληρονομική εγκατάσταση αυτής στην περιουσία του προαποθανόντος πατέρα δεν μπορεί να γίνει λόγος διότι η περιουσία αυτή περιέρχεται με την παρούσα απόφαση στα απροίκιστα και ελεύθερα τέκνα με βάση την εθιμική αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας.

126. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω, § 14 I.

127. Άλλωστε εάν η περιουσία αυτή ήταν "κοντετζιονάδα", το πιθανότερο είναι ότι τούτο θα αναφερόταν ρητά στο ιστορικό της υποθέσεως.

128. Πιθανολογούμε ότι οι συνεκδικάζοντες ιδιώτες διαιτητές και προεστοί της Μυκόνου επιχειρούν ένα συνδυασμό του τοπικού εθιμικού δικαίου και του επίσημου βυζαντινού δικαίου, διότι εάν εφαρμόζοταν αμιγώς το βυζαντινό δίκαιο τότε η επιζώσα μητέρα θα κληρονομούσε την προαποβιώσασα κόρη της ακόμα και αν επρόκειτο για "κοντετζιονάδα" προικώ περιουσία της κόρης.

129. Τ ο γ λ ο υ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 155 έτους 1725. Για την υπόθεση αυτή βλ. πιο κάτω, § 15.

(*"ἔρεφονδάρη/σεν"*¹³⁰ ἢ αὐτὴ Μαντελένα τοῦ πατρὸς της, καθὼς καὶ αὐτὸς ἔρεφονδάρει τὴν κληρονομίαν ἐπρετεντέριζεν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ του τοῦ Μπαστιάνου", σιγ. 56, 57). Το γεγονός ὅτι θεωρεῖται ἀπὸ το δικαστήριο ὡς ἐγκυρη ἡ ἀμοιβαία αὐτὴ παραίτηση τῶν ἀντιδίκων προϋποθέτει ὅτι ἀναγνωρίζεται ὡς νομικὰ βάσιμη ἡ ἀπαίτηση τοῦ πατέρα, δηλαδὴ ἀναγνωρίζεται αὐτὸς ὡς ἀποκλειστικὸς κληρονόμος τοῦ προαποβιώσαντος τέκνου του, σύμφωνα με τὴν τοπικὴ συνήθεια ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ [δημογεροντία] τοῦ νησιοῦ (προκειμένου ὁμως περὶ ἀτέκνων γάμων), δηλαδὴ οἱ ἀνιόντες νὰ προηγούνται στὴν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴ διαδοχὴ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τοὺς ἀμφιθαλεῖς ἀδελφοὺς. Τοῦτο βεβαίως ἴσχυε ἐφ' ὅσον δὲν ἐπρόκειτο γιὰ κληρονομαιὰ γονικὴ "κοντετζιονάδα" περιουσία ἢ εἰάν ἐπρόκειτο γιὰ ἐπίκτητη περιουσία τοῦ κληρονομιμένου. Στὴν προκειμένη δε περίπτωση θα πρέπει νὰ ἴσχυε ἡ τὸ ἓνα (γονικὴ περιουσία, μὴ "κοντετζιονάδα" τοῦ γιου) ἢ τὸ ἄλλο (ἐπίκτητη περιουσία τοῦ γιου, πράγμα σπανιότερο ἀν τὸ τέκνο εἶχε πεθάνει ἀνήλικο), διότι εἰάν ἡ περιουσία τοῦ προαποβιώσαντος τέκνου ἦταν "κοντετζιονάδα" τὸ στοιχεῖο αὐτὸ θα ἀναφερόταν εἰδικὰ στὴν ἀπόφαση. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐξ ἄλλου ἡ Μαντελένα θα ἐπικαλεῖτο τὸ γεγονός αὐτὸ γιὰ νὰ ἀποκρούσει τὸ αἶτημα τοῦ πατέρα της νὰ ἐγκατασταθεῖ ὡς κληρονόμος στὴν περιουσία τοῦ γιου του.

Ανακεφαλαιώνοντας μποροῦμε πλέον νὰ κατατάξουμε τὶς περιπτώσεις ἐγκαταστάσεως ἢ μὴ τοῦ ἐπιζώντος συζύγου ὡς κληρονόμου στὴν περιουσία τοῦ ἐνὸς ἢ τῶν περισσοτέρων τέκνων τοῦ ποὺ ἀπεβίωσαν χωρὶς νὰ συντάξουν διαθήκη ὡς ἀκολούθως:

Α. Περίπτωσης ὅπου ὁ ἐπιζὼν σύζυγος, ὡς ἀνιὼν τοῦ κληρονομιμένου τέκνου, καλεῖται στὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ, εἴτε σε ἐφαρμογὴ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου (ἀν ἐπιχειρεῖται διαιτητικὴ ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς), ὁπότε κληρονομεῖ ὁ ἐπιζὼν ἀνιὼν ἰσομερῶς με τοὺς ἀμφιθαλεῖς ἀδελφοὺς, εἴτε σε ἐφαρμογὴ τῆς τοπικῆς συνήθειας νὰ προηγούνται οἱ ἀνιόντες τοῦ κληρονομιμένου (ἀν δικάζει τοπικὸ κοινοτικὸ κριτήριο).

1. Εἰάν ἡ κληρονομαιὰ περιουσία ἔχει χαρακτηριθεῖ ὡς "κοντετζιονάδα" καὶ ἀποβιώσουν πρὶν ἀπὸ τὸν ἓνα γονέα ὅλα τὰ τέκνα χωρὶς κατιόντες, κληρονομεῖ ὁ ἐπιζὼν ἀνιὼν, δηλαδὴ ὁ ἐπιζὼν σύζυγος, ὡς ἀποκλειστικὸς κληρονόμος τῶν τέκνων ποὺ ἔχουν προαποβιώσει¹³¹.

2. Εἰάν πρόκειται γιὰ ἐπίκτητη ἢ ἐλεύθερη γονικὴ περιουσία ἢ γιὰ γονικὴ περιουσία ποὺ δὲν περιέχει στὸν μεταβιβαστικὸ τῆς τίτλο κανένα ὄρο καὶ προαποβίωσε

130. *ερεφονδάρη* ἀπὸ τὸ βενετ. *refudar*, παραιτοῦμαι, ἐγκαταλείπω.

131. Πρὸβλ. Ν. 118, 2 καθὼς καὶ δικαστικὴ ἀπόφαση ἀριθ. 46 ἐτους 1696 (Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικαὶ ἀποφάσεις σ. 139). Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν ἀμφιθαλεῖς ἀδελφοί, τοπικὸ ἐθιμικὸ δίκαιο καὶ βυζαντινὸ ἐναρμονίζονται πλήρως.

κάποιο τέκνο, τότε και πάλι κληρονομεί ο επιζών ανιών είτε μόνος του, εάν εφαρμόζεται το τοπικό εθιμικό δίκαιο που εφαρμόζει απαρέγκλιτα το κληρονομικό σύστημα των γενεών¹³², είτε ισομερώς μαζί με τους αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομούμενου τέκνου, εάν εφαρμόζεται το βυζαντινό δίκαιο στα πλαίσια τυχόν διαιτητικής επιλύσεως της διαφοράς (παρέγκλιση από το κληρονομικό σύστημα των γενεών)¹³³.

Β. Περιπτώσεις, όπου ο επιζών ανιών αποκλείεται από την κληρονομία προαποβιώσαντος τέκνου του, είτε εφαρμόζεται βυζαντινό δίκαιο είτε τοπικό εθιμικό δίκαιο.

1. Ανεξάρτητα από το είδος της γονικής κληρονομιαιάς περιουσίας¹³⁴, όταν ο κληρονομούμενος αφήσει γνήσιους κατιόντες, η κληρονομία περιέρχεται αποκλειστικά σε αυτούς σε ίσα μερίδια, οπότε ο επιζών σύζυγος αποκλείεται¹³⁵.

2. Ανεξάρτητα από τον χαρακτηρισμό της γονικής κληρονομιαιάς περιουσίας, όταν ο κληρονομούμενος δεν αφήσει ούτε κατιόντας ούτε ανιόντες, αλλά μόνον αμφιθαλείς αδελφούς ή αδελφές, η περιουσία περιέρχεται σε αυτούς ισομερώς ("κατά κεφαλάς"). Εάν πάλι τα αδέλφια του κληρονομούμενου έχουν αποβιώσει κατά

132. Πρβλ. Βι σ β ί ζ η, Δικαστικές αποφάσεις, αριθ. 46 έτους 1696, σ. 139-140. Σχετικό με το ζήτημα αυτό είναι ένα συνυποσχετικό που σώζεται στον νοταριακό κώδικα του νοτάριου Νάξου Ι. Μηνιάτη έτους 1688 με το οποίο ορίζονται από τα αντίδικα μέρη (Ιάκωβος Μπαλάς κατά Αννέζας, ομοπάτρια και ομομήτρια αδελφία, τέκνα του Δημήτρη και Κατερίνας Μπαλά) αιρετοί κριτές για να επιλύσουν το νομικό ζήτημα εάν ο αδελφός (Ιάκωβος) δικαιούται κληρονομικό μερίδιο από την κληρονομία των προαποβιώσαντων άκλων αδελφών του (Φλουρέτζα και Μαρούλα) ή εάν σωστά έχει περιέλθει όλη η κληρονομία και πατρικής προελεύσεως γονική περιουσία (αλλά μη "κοντετζιονάδα") των προαποβιώσαντων αδελφών στη μητέρα αρχικά, ως αποκλειστική κληρονομία των προαποβιώσαντων τέκνων της, και στη συνέχεια στην αντίδικο αδελφή, ως εκ διαθήκης κληρονομία της μητέρας ("Οθεν / ό μαστρο' Αντώνης (σύζυγος της τελικής κληρονομίου, αδελφής του αντιδίκου) άπηλογάται και λέγειν πώς ή πεθεράν του ή μάνα του άνωθεν μαστρο' Ιακώβου (αντίδικος αδελφός) ως κληρονόμισαν των εκείνων της θυγατέρων έπειδήν και νά έτελεύτησαν άκληρες χωρίς / κληρονόμους διά τουτον τές έκληρονόμησεν ως μητέραν τος και πάλιν αυτήν έκαμιν ως νοικο/κυράν καθώς φαίνεται ή διαθήκην της." (Μ η ν ι ά τ η ς, αριθ. 822, σ. 1105). Δυστυχώς δεν σώζεται στον ίδιο νοταριακό κώδικα το κείμενο της αιρετοκρισίας που θα ήταν ίσως πολύ διαφωτιστικό για την τοπική συνήθεια της Νάξου στο ζήτημα αυτό.

133. Πρβλ. δικαστική απόφαση αριθ. 186 έτους 1772 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος σ. 96).

134. "Κοντετζιονάδα", "διπλοκοντετζιονάδα", λίμπερη ή ελεύθερη, μη χαρακτηρισμένη περιουσία.

135. Στις περιπτώσεις συνεπώς αυτές, τοπική συνήθεια και βυζαντινό δίκαιο εναρμονίζονται πλήρως.

τον χρόνο επαγωγής της κληρονομιάς η κληρονομία περιέρχεται στα τέκνα τους "κατά ρίζας"¹³⁶.

Γ. Περιπτώσεις όπου ο επιζών σύζυγος αποκλείεται από την κληρονομία προαποβιώσαντος τέκνου του σε εφαρμογή της αρχής του γονικού.

1. Εάν πρόκειται για "κοντετζιονάδα" γονική περιουσία και προαποβιώσει κάποιο τέκνο χωρίς να αφήσει κατιόντες, τότε ο επιζών γονεύς δεν κληρονομεί, αλλά καλούνται οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς της γραμμής από την οποία κατάγεται η περιουσία του προαποβιώσαντος τέκνου, δηλαδή από κοινού τα αμφιθαλή αδέρφια του κληρονομούμενου τέκνου "κατά κεφαλάς"¹³⁷.

2. Εάν πρόκειται για "διπλοκοντετζιονάδα" περιουσία και προαποβιώσουν όλα τα τέκνα χωρίς κατιόντες τότε και πάλι δεν κληρονομεί ο επιζών ανιών αλλά καλούνται οι πλησιέστεροι συγγενείς εξ αίματος της γραμμής από την οποία κατάγεται η περιουσία των προαποβιώσαντων τέκνων, δηλαδή τα μέλη της τρίτης γενεάς της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹³⁸.

Δ. Η περίπτωση της διαδοχικής προαποβιώσεως του γονέως από τη γραμμή του οποίου κατάγεται η περιουσία και του μοναδικού ανήλικου τέκνου ("τριμοιρία")¹³⁹.

Κατ' αρχάς σύμφωνα με την απάντηση που δίνει η [δημογεροντία] του νησιού στα 1833, το έθιμο της "τριμοιρίας" είχε εφαρμογή στο νησί της Μυκόνου: "Πολλὰκις ὁμως συμβαίνει νὰ τελευτήσῃ ὁ εἷς ἐκ τῶν συζύγων ἀδιάθετος ἀφήσας καὶ τέ-

136. Ν. 118, 3, "Εἰ τοίνυν ὁ τελευτήσας μὴτε κατιόντας μὴτε ἀνιόντας καταλείψει, πρῶτους πρὸς τὴν κληρονομίαν καλοῦμεν τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφὰς τοῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς καὶ τῆς αὐτῆς μητρὸς τεχθέντας". Καὶ στο σημεῖο αὐτὸ ἔχουμε ἐναρμόνιση τοπικῆς συνήθειας καὶ βυζαντινοῦ δικαίου.

137. Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικαὶ ἀποφάσεις, ἀριθ. 6 ἔτους 1662, σ. 55-58. Πρὸβλ. ἐπίσης σχετικὲς "κοντετζιονάδες" διαθήκες Νάξου 17ου αἰῶνα (Μ η ν ι ἄ τ η ς , ἀριθ. 31, 107, 331, 376, 432, 436, 379 κ.λπ. (βλ. πιο πάνω, § 6, σημ. 161). Ἀνάλογο καὶ τὸ κωδικοποιημένο ἔθιμο Μήλου ἔτους 1721 στο ὁποῖο ἀναφέρεται: "Ἐπειτα κόνοντες παιδία ... ἂν τύχῃ κανενὸς θάνατος, τὰ κληρονομοῦν τὰ ἄλλα παιδία ὡσάν κληρονόμοι τοῦ πατρὸς καὶ μητρὸς" (Β ἄ ο ν , Ναοὶ καὶ ναῦδρια τῆς Μήλου, ὅπ. π., σ. 458 = Μ α ρ ι δ ἄ κ η , Μήλος σ. 5).

138. Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικαὶ ἀποφάσεις, ἀριθ. 18 ἔτους 1673, σ. 87-89. Πρὸβλ. καὶ σχετικὲς "διπλοκοντετζιονάδες" διαθήκες καὶ προικοσύμφωνα Νάξου, Πάρου, Σίφνου πιο πάνω, § 6, σημ. 191. Ἀνάλογο ἦταν καὶ τὸ κωδικοποιημένο ἔθιμο τῆς Μήλου ἔτους 1721 σύμφωνα με τὸ ὁποῖο: "Μὰ ἂν τὰ παιδία ἀποθάνουν, δὲν κληρονομᾷ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὁ πατέρας τους, ἀλλὰ οἱ πλέον σιμοὶ συγγενεῖς τῆς ἀπεθαμένης μητρὸς, ὡς πρᾶγμα ὁποῦ ἀπὸ τὸ γένος τους κατάγεται ὁμοίως ἂν τύχῃ θάνατος τοῦ πατρὸς.." (Β ἄ ο ν , Ναοὶ καὶ ναῦδρια τῆς Μήλου, ὅπ. π., σ. 458 = Μ α ρ ι δ ἄ κ η , Μήλος σ. 5).

139. Πρόκειται, ὅπως προαναφέρθηκε (σημ. 95), γιὰ τὴν "κλασσικὴ" περίπτωσι ὅπου σὲ ἄλλες περιοχὲς ἐφαρμόζοταν ἡ λεγομένη "τριμοιρία".

κνον, τὸ ὅποιον ὕστερον ἐτελεύτησε, τότε ἡ περιουσία τοῦ ἀποθανόντος διαιρεῖται εἰς τρία μέρη καὶ τὸ μὲν λαμβάνει ὁ πατήρ αὐτοῦ ἢ οἱ συγγενεῖς ἐὰν δὲν ἔχη, τὸ δὲ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ ἕτερον ὁ ἐπιζών ἐκ τῶν συζύγων¹⁴⁰. Αντίθετη ωστόσο πληροφορία σχετικά με τὸ ζήτημα αὐτὸ μας παρέχει ὁ Μάουρερ ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴ μνεία τῆς ἰσχύος τοῦ ἐθίμου τῆς "τριμοιρίας" σε ἄλλες περιοχές τοῦ τουρκοκρατούμενου ἐλλαδικοῦ χώρου¹⁴¹, ἀναφέρει τὴν περίπτωση τῆς Μυκόνου ὡς ἐξαίρεση ἀπὸ τὸ σχεδὸν γενικευμένο αὐτὸ ἐθίμο. Διαβάζουμε σχετικά : "Στὸ θέμα αὐτὸ ἡ Μύκονος ἀποτελεῖ ἐξαίρεση ἐδῶ ὅλη ἡ περιουσία ποῦ κληρονόμησε τὸ παιδί παραμένει καὶ μετὰ τὸν θάνατό του σὲ ὅποιον ἀπὸ τοὺς γονεῖς του ἔχει ἐπιζήσει"¹⁴².

Για τὴν ὁρθότητα τῶν πληροφοριῶν ποὺ παρέχει τόσο ἡ ἀπάντησή τῆς [δημογεροντίας] τοῦ νησιοῦ ὅσο καὶ τὸ ἐθίμο ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Μάουρερ, ὅσον ἀφορὰ τὴν ἐξεταζομένη περίοδο διατηροῦμε ἐντονες ἐπιφυλάξεις. Ἀν καὶ περιπτώσεις διαδοχικῆς ἀποβιώσεως τοῦ γονέως-κατόχου γονικῆς περιουσίας καὶ στὴ συνέχεια τοῦ μοναδικοῦ ἀνήλικου τέκνου δὲν περιλαμβάνονται στὴν ἐξετασθεῖσα ὕλη, μποροῦμε ὡστόσο νὰ υποστηρίξουμε τὴν ἀποψη, ὅτι κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη χρονικὴ περίοδο καὶ τουλάχιστον ὅσον ἀφορὰ τὶς δεσμευμένες-"διπλο-κοντετζιονάδες" γονικῆς περιουσίας δὲν τίθεται ζήτημα ἐφαρμογῆς τοῦ ἐθίμου τῆς "τριμοιρίας" στὴ Μύκονο. Οἱ ἐιδικές αὐτές "κοντετζιό" ποὺ οἱ γονεῖς ἐβѳεταν στα προικοσύμφωνα καὶ στὶς διαθήκες ὑπὲρ τῶν τέκνων τοὺς καὶ με τὶς ὁποῖες ὀρίζαν ρητὰ ὅτι, σε περίπτωση προαποβιώσεως τῶν τέκνων, ἡ περιουσία αὐτὴ θὰ περιέρχεται στοὺς πλησιέστερους συγγενεῖς τῆς γραμμῆς ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχει προέλθει δὲν ἀφῆνε περιθῳρία γιὰ παραχώρηση κληρονομικοῦ μεριδίου, ἐστὼ καὶ τοῦ 1/3, στὸν ἐπιζῶντα σύζυγο ἐπὶ τῆς περιουσίας αὐτῆς¹⁴³.

140. Β ι σ β ῖ ζ η , Ερωτήματα (1957), σ. 10-11. Σύμφωνα στὸ ζήτημα ἐφαρμογῆς τῆς "τριμοιρίας" στὴ Μύκονο ἐμφανίζεται καὶ ὁ Geib, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει: "Σὲ ἄλλες περιοχές, ὅπως π.χ. στὸ Μόδο καὶ στὴν Καλαμάτα ἀλλὰ καὶ στὰ ἄλλα νησιά τῆς Χίου καὶ τῆς Μυκόνου, στὴν περίπτωση ποῦ ἡ γυναῖκα κληρονομεῖ μαζί μὲ πῶ ἀπομακρυσμένους συγγενεῖς καὶ ὄχι μὲ τοὺς ἄμεσους ἀπογόνους τοῦ κληρονομουμένου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἰσὴβία ἐπικαρπία ἰσχύει καὶ ἡ λεγομένη τριμοιρία" (G e i b σ. 93).

141. "Ἄν ὁμως ἀργότερα πεθάνει τὸ παιδί, ἡ χήρα δικαιούται νὰ κρατήσῃ μόνο τὸ τρίτο ἢ τὸ τέταρτο ἀπὸ τὴν κληρονομία τοῦ ἀνδρός τῆς καὶ τὸ ὑπόλοιπο πρέπει νὰ τὸ πάρουν οἱ συγγενεῖς τοῦ συζύγου", Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 110 = μετ. Καραστάθη, σ. 115.

142. Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 110 = μετ. Καραστάθη, σ. 115. Εἶναι πάντως πιθανόν ὅτι τὸ ἀναφερόμενο ἐδῶ ἐθίμο ἀναφέρεται στὴν περίπτωση ὅπου τὸ μοναδικὸ τέκνο πεθαίνει ἐνήλικο καὶ ὄχι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνηλικιότητος, ὅπως αἰταιοῦσε ἡ Ν. 26.

143. Ἀτυχῶς μυκονιάτικα προικοσύμφωνα ἢ διαθήκες δὲν εἴχαμε στὴν διάθεσή μας κατὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς παρούσας μελέτης. Ὡστόσο τὰ ἀντίστοιχα "διπλοκοντετζιονάδα" προικοσύμφωνα καὶ διαθήκες ποὺ σώζονται ἀπὸ ἄλλα νησιά τῶν Κυκλάδων (κυρίως ἀπὸ τὴ Νάξο καὶ Πάρο) δὲν ἀφήνουν περιθῳρία ἀμφιβολίας πάνω στὸ ἐιδικότερο αὐτὸ ζήτημα.

Χαρακτηριστική μαρτυρία για τη μη εφαρμογή της "τριμοιρίας" στη Μύκονο όταν επρόκειτο για "διπλοκοντετζιονάδα" περιουσία παρέχει μία δικαστική απόφαση του έτους 1673, την οποία σχολίασε ο Ιάκ. Βισβίτζης¹⁴⁴. Από το ιστορικό της υποθέσεως αυτής προκύπτει ότι το μοναδικό τέκνο που προήλθε από τον γάμο του Λαμπριανού Σκορδίλη και της Μπιατρίζας, κόρης του Δημητρίου Νάζου, αποβίωσε ανήλικο μετά τον θάνατο της μητέρας του. Στην υπόθεση αυτή ο επιζών πατέρας διεκδικεί τη μητρικής προελεύσεως προικιά και "διπλοκοντετζιοναρισμένη" περιουσία της συζύγου του, που προαποβίωσε, και η οποία περιουσία είχε στη συνέχεια, μετά τον θάνατο δηλαδή της Μπιατρίζας, περιέλθει στο μοναδικό τους τέκνο. Το δικαστήριο, αφού έλαβε υπ' όψη τη "διπλοκοντετζιό" του προικοσυμφώνου της Μπιατρίζας, απορρίπτει τη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή του Λαμπριανού και επιδικάζει ολόκληρη την κληρονομία στη μητέρα της Μπιατρίζας (τη Μαρία, χήρα σύζυγο Δημητρίου Νάζη) από την οποία καταγόταν η περιουσία αυτή. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην υπόθεση αυτή συνέτρεχαν όλες οι νομικές προϋποθέσεις για να εφαρμοσθεί από το δικαστήριο¹⁴⁵ η "τριμοιρία" δηλαδή: α) ένα και μοναδικό τέκνο, β) αποβίωση του τέκνου κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας αφού προηγουμένως είχε περιέλθει σε αυτό η γονική περιουσία προαποβιώσαντος γονέως, γ) αποβίωση του τέκνου σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τον θάνατο της μητέρας¹⁴⁶ και δ) ζεί ακόμα η γιαγιά του τέκνου, η οποία και είχε προικίσει τη μητέρα του. Παρά ταύτα το δικαστήριο αποκλείει πλήρως τον επιζώντα σύζυγο από την κληρονομία¹⁴⁷.

Ερευνητέο συνεπώς παραμένει τί ακριβώς ίσχυε εθιμικά στις γονικές περιουσίες οι οποίες δεν ήταν δεσμευμένες με διπλές "κοντετζιό". Κληρονομούσε τότε ο επιζών σύζυγος κατ' αποκλειστικότητα, σύμφωνα με τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο, κληρονομούσε το 1/3 σύμφωνα με τη Νεαρά του Πατριάρχου Αθανασίου ή αποκλειόταν και πάλι υπέρ των πλησιεστέρων συγγενών σε εφαρμογή της αρχής του γονικού; Το ζήτημα είναι αρκετά αμφισβητούμενο καθώς η μοναδική περίπτωση

144. Β ι σ β ί ζ ης, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 18 έτους 1673, σ. 87. Αξιοσημείωτο είναι ότι αντικείμενο διεκδίκησεως είναι η μητρική (προικιά) περιουσία· πρβλ. αρχικώς εκπονηθέν σχέδιο "τριμοιρίας" από τον Πατριάρχη Αθανάσιο (Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ, Εκκλησία και Δίκαιο σ. 194).

145. Ας σημειωθεί ότι το δικαστήριο είναι μικτής συνθέσεως, δηλαδή αποτελείται από έναν κληρικό και δύο επιτρόπους του κοινού της Μυκόνου.

146. "καί μετά [τα] τὸν θάνατον τῆς μητρὸς αὐτοῦ εἰς ἀπε[ρ]α/σμένον ὀλίγον καιρὸν ἐπέθανεν καὶ αὐτό", σιγ. 11-12.

147. Κατά κανόνα πάντως στα "διπλοκοντετζιονάδα" προικοσύμφωνα οριζόταν ότι ο επιζών σύζυγος λαμβάνει ένα μικρό χρηματικό ποσό από την περιουσία του προαποβιώσαντος ως "ψυχικό" (Β ι σ β ί ζ ης, Δικαστικά αποφάσεις σ. 88-89) Παρόμοια δε εθιμική πρακτική απαντάται και στη Νάξο.

εφαρμογής της "τριμοιρίας" από δικαστήριο, που σώζεται από το νησί της Μυκόνου και χρονολογείται το έτος 1682¹⁴⁸, αποτελεί σαφώς, σύμφωνα με τα επιχειρήματα που έχει εκθέσει ο Ιάκ. Βισβίτζης, "αιρετική" περίπτωση εφαρμογής της "τριμοιρίας" δεδομένου ότι το 1/3 παραχωρείται στον σύζυγο όχι κατά κυριότητα αλλά κατ' επικαρπία. Το θέμα περιπλέκεται καθώς μία άλλη δικαστική απόφαση τοπικού κοινοτικού κριτηρίου που εκδόθηκε το έτος 1779 (δηλαδή ένα αιώνα αργότερα από τη δικαστική απόφαση που δημοσίευσε ο Ιάκ. Βισβίτζης) και αφορά περίπτωση προαιμβιώσεως του μοναδικού ανήλικου τέκνου, όχι μόνο δεν εφαρμόζει την "τριμοιρία" αλλά αναγνωρίζει ως αποκλειστικούς κληρονόμους του θανόντος τέκνου τους προικοδότες γονείς της μητέρας του, από την οποία έχει προέλθει η περιουσία του, καλεί δηλαδή στην κληρονομία τους αρχηγούς της τρίτης γενεάς (τάξης) της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹⁴⁹. Σύμφωνα ειδικότερα με τη δικαστική αυτή απόφαση που εκδόθηκε από τον βοεβόδα Δημήτριο Μαυρογένη και επιτρόπους της Μυκόνου ορίζεται ότι σε περίπτωση θανάτου του ενός και μοναδικού ανήλικου τέκνου, του οποίου η περιουσία προέρχεται από προικώα περιουσία της μητέρας, δεν θα κληρονομεί ο πατέρας (Βασίλης Κορωνιός), ο εγγύτερος δηλαδή ανιών, αλλά οι προικοδότες γονείς της μητέρας, δηλαδή ο Τομάζος και η γυναίκα του (*"και εάν και απεθάνη τό παιδί, νά είναι τό τίποτε του παιδιού του Τομάζου και της γυναίκας δίχως νά έχη νά ζητᾶ ὁ Βασίλης οὔτε ὀβολόν"*). Δεν διευκρινίζεται πάντως εάν η επίδικη περιουσία ήταν "κοντετζιονάδα" περιουσία του θανόντος τέκνου ή όχι.

Ύστερα από τα παραπάνω, κλίνουμε μάλλον υπέρ της απόψεως ότι το έθιμο της "τριμοιρίας" δεν είχε εφαρμογή στη Μύκονο, όταν τουλάχιστον επρόκειτο για γονικές περιουσίες, σε τούτο δε συνιγορεί και το γεγονός ότι, όπως προαναφέρθηκε, το έθιμο αυτό δεν είχε εφαρμογή και σε αρκετά άλλα νησιά του κυκλαδικού χώρου. Ενα πρόσθετο επιχείρημα για την υποστήριξη της απόψεως αυτή παρέχει επίσης και το γεγονός ότι στο νησί της Μυκόνου, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια δεν εμφανίζουν δικαιοδοτική δραστηριότητα σε ζητήματα εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹⁵⁰ καθώς οι διάδικοι δεν προσφεύγουν οικειοθελώς στην κρίση των εκκλησιαστικών

148. Βισβίτζης, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 26 έτους 1682, σ. 103.

149. Τουρτόγλου, Συμβολή, Παράρτημα εγγράφων, αριθ. 2 έτους 1779, σ. 253.

150. Μόνο μία δικαστική απόφαση που έχει εκδοθεί από δικαστήριο μκτικής συνθέσεως (κληρικούς και επιτρόπους του κοινού της Μυκόνου) και χρονολογείται το έτος 1819 αφορά ζήτημα εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 206 έτους 1819). Για το ζήτημα της εκδικάσεως υποθέσεων εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής αναφερομένων σε θέματα "τριμοιρίας" από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια βλ. Πανταζόπουλου, Εκκλησία και δίκαιον σ. 192 επ. Τουρτόγλου, Απονομή δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία κ.λπ., όπ. π., σ. 243 επ.

αρχών για την επίλυση ζητημάτων εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹⁵¹. Είναι συνεπώς πιθανό ότι η "τριμοιρία", ως θεσμός επιβεβλημένος κυρίως από την εκκλησιαστική νομολογία¹⁵², δεν είχε εφαρμογή από τα κοινοτικά κριτήρια της Μυκόνου.

Μετά από όσα εκτέθηκαν, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι στο νησί αυτό εφαρμόζοταν κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας ένα μάλλον "ελαστικό" σύστημα εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Κατ' αυτό, παράλληλα με τη μερική αποδοχή της εφαρμογής του βυζαντινού δικαίου κυρίως στα πλαίσια διαιτητικής επιλύσεως της διαφοράς, δίδεται το προβάδισμα στην ιδιωτική βούληση για να καθορίσει εκείνη, μέσω των "κοντετζιό", τους όρους της κληρονομικής διαδοχής¹⁵³. Εάν λοιπόν η ιδιωτική βούληση έχει εκφραστεί θετικά υπέρ της δεσμεύσεως της κληρονομιάς περιουσίας ("κοντετζιονάδες" και κυρίως "διπλοκοντετζιονάδες" περιουσίες), τότε οι όροι της κληρονομικής διαδοχής καθορίζονται σύμφωνα με την αρχή του γονικού. Εάν όμως η ιδιωτική βούληση σιωπά ή έχει εκφραστεί αρνητικά στο ζήτημα της δεσμεύσεως της κληρονομιάς περιουσίας ("ελεύθερες" περιουσίες), τότε εφαρμόζεται, ανάλογα με το ποιό είναι το δικάζον κριτήριο, ή το βυζαντινό δίκαιο που καλεί στην κληρονομία από κοινού επιζώντες γονείς και αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομούμενου ή το τοπικό εθμικό δίκαιο (απόηχος πιθανόν του δημώδους βυζαντινού δικαίου) κατά το οποίο προηγούνται οι επιζώντες ανιόντες από όλους

151. Αντιθέτως έχουμε περιπτώσεις οικειοθελούς προσφυγής των διαδίκων στην κρίση λαϊκών, ως αιρετών κριτών, κατόπιν συντάξεως σχετικού ιδιωτικού συμφωνητικού (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, συνυποσχετικό έτους 1663, δικαστική απόφαση αριθ. 186 έτους 1772, σ. 8 σημ. 13, 195–197).

152. Την επιβολή της συνήθειας της τριμοιρίας στον Πόρο, στις αρχές του 19ου αιώνα, ύστερα από παρέμβαση κάποιου επισκόπου, αναφέρει ο Μάουρερ με βάση τις πληροφορίες του προύχοντα Α. Μάνεση (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 235 = μετ. Καραστάθη, σ. 265–266). Πάντως κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο δεν έλλειψαν οι σχετικές διακυμάνσεις της συναφούς με τις κληρονομικές διατάξεις της Νεαράς του Πατριάρχου Αθανασίου εκκλησιαστικής νομολογίας (Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Εκκλησία και δίκαιον σ. 194, 199–202· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παρατηρήσεις επί της φερομένης ως "Νεαράς 26" κ.λπ., όπ. π., σ. 17· πρβλ. και τον "Εκκλησιαστικό Όρο" Καλλινίκου έτους 1803 με τον οποίο σκοπεύει ο περιορισμός της εφαρμογής της "τριμοιρίας" ως θεσμού "άτόπου, άδίκου και άντιφθόγου" (Γ ε δ ε ώ ν , όπ. π., σ. 147).

153. Πρβλ. σχετικά Έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, "Οποίαν συνθήκην βάλλει ό γονεύς εις τά προικοχάρτια τών παιδίων του και εις τήν διαθήκην του, έχει τήν δύναμιν, και τά τέκνα του δέν μπορούν νά έναντιωθούν" (JGR, VIII, κεφ. Δ', σ. 509–510). Επίσης για τις "κοντετζιό" που περιλαμβάνονταν στα "άβαντάρια" της Ίου και Πάρου προκειμένου να προκαθορισθούν οι όροι της κληρονομικής διαδοχής στις προικώες περιουσίες των άτεκνων συζύγων σύμφωνα με την αρχή του γονικού βλ. Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα σ. 23, 25, 26.

τους άλλους εξ αίματος συγγενείς, ακόμα δε και από τους αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομούμενου.

Στον βαθμό συνελπώς που το τοπικό εθιμικό δίκαιο επέτρεπε την εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου ως κληρονόμου (περιπτώσεις όπου η ιδιωτική βούληση δεν είχε προβεί σε δέσμευση των γονικών περιουσιών) στη γονική περιουσία του προαποβιώσαντος τέκνου του, βρισκόμαστε μπροστά σε μία παρέκκλιση από την εφαρμογή της αρχής του γονικού, παρέκκλιση η οποία, όπως προαναφέρθηκε, σίγουρα δεν ίσχυε στο δωδεκανησιακό χώρο του Αιγαίου, όπου η απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής του γονικού, ακόμα και σε περιπτώσεις προαποβιώσεως τέκνων, δηλώνεται κατηγορηματικά¹⁵⁴. Επί πλέον στη Μύκονο, εάν η ιδιωτική βούληση χαρακτηριζόταν κάποια γονική περιουσία ως "ελεύθερη", την εξομοίωνε με επίκτητη και συνεπώς η περιουσία αυτή μπορούσε πλέον να μεταβιβασθεί χωρίς τους περιορισμούς που επέβαλε η αρχή του γονικού· τούτο προϋποθέτει ότι η εθιμική αρχή του γονικού είχε πιθανότατα στη Μύκονο ενδοτικό και όχι αναγκαστικό χαρακτήρα¹⁵⁵.

§ 14. Το δικαίωμα διαθέσεως με διαθήκη γονικής περιουσίας σε μη συγγενικά πρόσωπα

Στη Μύκονο, όπως και στα άλλα κυκλαδικά νησιά, η οθωμανική εξουσία με

154. Η αναγκαστική εφαρμογή της αρχής του γονικού δηλώνεται στο κωδικοποιημένο έθιμο Αστυπάλαιας έτους 1871 όπου διαβάζουμε : "*πάσα διαθήκη μη συμφωνούσα με τὸ ἀρχαῖον τοπικὸν ἥμῶν ἔθιμον, τὸ ἐνταῖθα ὡς ἀνωτέρω ἐκτεθέν, θέλει λογίζεσθαι ἄκυρος καὶ ἀνίσχυρος*" (Μ ι χ α η λ ι δ ο υ - Ν ο υ ἄ ρ ο υ , Εθιμικὸν Δίκαιον Αστυπάλαιας, ὅπ. π., σ. 125-129 = Λ ε ν τ ἄ κ η σ . 373) Βλ. και πιο πάνω σημ. 103-110.

155. Το ζήτημα εάν η εθιμική αρχή του γονικού είχε αναγκαστικό ή ενδοτικό χαρακτήρα στα διάφορα άλλα νησιά του κυκλαδικού χώρου, όπου σαφώς αυτή ίσχυε, και συνεπώς εάν μπορούσε να ανατραπεί με ιδιωτική βούληση των δικαιοπρακτούντων απαιτεί έρευνα του διαθέσιμου υλικού που προέρχεται και από άλλες νησιωτικές εκείνες περιοχές. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι η αρχή αυτή είχε ενδοτικό χαρακτήρα. Τούτο, εκτός από τις προαναφερθείσες δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνα που αφορούν μη "κοντετζιονάδες" γονικές περιουσίες, προκύπτει και από το σχετικό νοταριακό υλικό της Νάξου του 17ου αιώνα που αφορά επίσης μη "κοντετζιονάδες" γονικές περιουσίες καθώς επίσης και από το έγγραφο της Κοινότητας της Μήλου του έτους 1721 το οποίο, μετά την απαρίθμηση των περιοριστικών υπέρ των συγγενών κληρονομικών εθιμικών διατάξεων, σαφώς αναφέρει ότι: "*ἂν τὰ παῖδια εἶναι ἡλικίας καὶ θέλουν νὰ κάμουν διαθήκην ὅπου θελήσουν νὰ ἀφίσουν τὸ πρᾶγμα τοὺς εἶναι καλὰ δοσμένον*" (Β ἄ ο υ , Ναοὶ κ.λπ., ὅπ. π., σ. 458 = Μ α ρ ι δ ἄ κ η , Μήλος σ. 5). Ανάλογη διάταξη περιλαμβάνεται επίσης στα γραπτά έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, σύμφωνα με τα οποία : "*ἡμπορεῖ ὁ καθ' ἑνας, ὅταν ἔχη ἐδικὰ του πράγματα, νὰ τὰ διορίζη εἰς τὴν διαθήκην ὅπου θέλει, ἔξω ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου τοῦ ἔχουν προικοδοτημένα με κωνδιτζιόνες*" (Χ ρ υ σ α ν θ ὅ π ο υ λ ο ς σ. 158).

τους ειδικούς προνομιακούς ορισμούς που είχαν παραχωρηθεί κατά καιρούς¹⁵⁶ είχε, τυπικά τουλάχιστον¹⁵⁷, νομιμοποιήσει τη διάθεση των περιουσιών των κατοίκων με διαθήκη.

Το δικαίωμα διαθέσεως με διαθήκη ήταν, κατά τους ειδικούς προνομιακούς ορισμούς των Κυκλάδων, απεριόριστο. Το απεριόριστο τούτο αφορούσε, τόσο τα πρόσωπα διαθέτη και κληρονόμου, όσο και το αντικείμενο της διαθέσεως (κληρονομιαία περιουσία)¹⁵⁸, σήμαινε δηλαδή αναλυτικότερα τα ακόλουθα:

α) ότι η παραχώρηση του δικαιώματος αφορούσε αδιακρίτως *όλους τους κατοίκους*, λαϊκούς και κληρικούς, ενώ, σύμφωνα με τους προνομιακούς ορισμούς των άλλων περιοχών της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, το δικαίωμα διαθέσεως με διαθήκη του συνόλου της περιουσίας του θανόντος είχε παραχωρηθεί μόνο σε κληρικούς¹⁵⁹,

156. Για τους ειδικούς προνομιακούς ορισμούς ("ακτιναμέ") των Κυκλάδων βλ. πιο πάνω, § 1, σημ. 43, 44. Ομοίως ελευθερία διαθέσεως της περιουσίας των κληρονομούμενων με διαθήκη παρείχαν και οι προνομιακοί ορισμοί της Χίου των ετών 1535 και 1578 και της Καισάρειας έτους 1734 (Γ κ ί ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον σ. 275 σημ. 4).

157. Δεν γνωρίζουμε περιπτώσεις παραβιάσεως του δικαιώματος αυτού από τις τουρκικές αρχές των Κυκλάδων. Με δεδομένη όμως την ισχύη παρουσία τουρκικών διοικητικών και δικαστικών αρχών στο νησί της Μυκόνου και τον αυξημένο κοινωνικό έλεγχο που ασκούσε η κοινότητα της Μυκόνου στις αστικές υποθέσεις των κατοίκων σε όλο τον 17ο και 18ο αιώνα, θεωρούμε ότι παρόμοιες περιπτώσεις επεμβάσεως της οθωμανικής εξουσίας, και αν ακόμα υπήρχαν, θα ήταν ελάχιστες.

158. Σύμφωνα με τον "ακτιναμέ" του 1580 του Σουλτάνου Μουράτ του Γ' που παραχωρήθηκε στις Νάξο, Άνδρο, Πάρο, Μήλο, Σαντορίνη και Σύρο, "*Και όταν αποθάνει τινάς με διαθήκην και χαρίζει τὰ καλά του και τὰ πράγματά του άλλονοῦ νά ἡμπορεῖ ὁ κληρονόμος ἐκεῖνος νά τὰ παίρνει και νά μὴν ἡμπορεῖ οὔτε μπέης...οὔτε καδής νά τόν πειράζουν*" (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 102 = Π α σ χ ά λ η Δ., "*Προνόμια και Διοικήσεις των Κυκλάδων επί Τουρκοκρατίας*", Ανάτυπο από το "Αρχεῖον Δ. Καλιτσουνάκη", τεύχ. Α' (1948), σ. 136). Επίσης, με τον ακτιναμέ που παραχωρήθηκε από τον σουλτάνο Ιμπραήμ τον Α' στα νησιά της Άνδρου, Μήλου, Σαντορίνης και στους Ναξίους το έτος 1646 κατοχυρώθηκε και πάλι η δυνατότητα να κληροδοτούν την ακίνητη και κινητή περιουσία τους, όπως οι ίδιοι ήθελαν. Συγκεκριμένα αναφέρεται: "*ὁ,τινος ἤθελε θελήσει ἢ ὁ,τινος ἤθελε τὰ χαρίσει, νά πιάνεται καί ἀπό τοὺς καλίκιδες καί κασίμηδες νά μὴν ἀπλώνουν, καί πειράζουν τίποτες*" (Γ κ ί ν η , Περιγραμματα, αριθ. 130, σ. 123· Ν. Ε λ ε ν θ ε ρ ι ά δ ο υ , Ανατολικά Μελέται, Α' Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Σμύρνη 1909, σ. 271-273· Μ. Γ ε δ ε ώ ν , Βραχεία σημείωσις περί των εκκλησιαστικών ημών δικαίων, Κωνσταντινούπολις, 1909, σ. 70).

159. Βεράτιον Πατριάρχου Διονυσίου του Γ' του Βαρδαλή έτους 1662 (Γ ε δ ε ώ ν , Επίσημα τουρκικά γράμματα κ.λπ., όπ. π., σ. 11). Προβλ. επίσης και γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1763 που επιτάσσουν τη σύνταξη της διαθήκης σύμφωνα με τα "καπίτουλα" του νησιού ορί-

β) απεριορίστη ήταν η ελευθερία διαθέσεως *ολόκληρης της περιουσίας* του θανόντος η οποία άλλωστε, σύμφωνα με τις διατάξεις των ειδικών αυτών προνομιακών ορισμών, υπαγόταν στην κατηγορία των ιδιόκτητων γαιών του οθωμανικού συστήματος γαιοκτησίας¹⁶⁰ και

γ) η κληρονομαία περιουσία μπορούσε να μεταβιβαστεί με διαθήκη σε *οποιοδήποτε ιδιώτη* επιθυμούσε ο διαθέτης και όχι μόνο σε κληρικούς ή εκκλησίες, μονές ή ευαγή ιδρύματα¹⁶¹.

Με δεδομένη συνεπώς την ελευθερία διαθέσεως με διαθήκη τόσο των γονικών όσο και των επίκτητων περιουσιών των κατοίκων "κατ' εξουσιοδότηση" του οθωμανικού δικαίου, τίθεται το ερώτημα, ειδικά όσον αφορά τις γονικές περιουσίες, δηλαδή τις περιουσίες εκείνες για τις οποίες και γενικότερα το τοπικό εθιμικό δίκαιο επιφύλασσε αυστηρότερη μεταχείριση στο θέμα των μεταβιβάσεων, εάν στην πραγματική γινόταν χρήση της "εξουσιοδότησεως" αυτής από τους κατοίκους, εάν δηλαδή οι εθιμικές αντιλήψεις του νησιού επέτρεπαν τη διάθεση της γονικής περιουσίας απεριορίστα, όσον αφορά τόσο το ποσό της κληροδοτούμενης περιουσίας, όσο και τα πρόσωπα στα οποία κληροδοτείτο η περιουσία αυτή.

Για την απάντηση στο θέμα αυτό, η διάκριση των γονικών περιουσιών σε "κοντετζιονάδες" και μη, είχε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, καθοριστική σημασία.

ζοντας συγχρόνως ότι η κατάρτιση των διαθηκών με οποιοδήποτε άλλο τρόπο είναι άκυρη (JGR, VIII, σ. 501).

160. Βλ. πιο πάνω, § 4, σημ. 2. Σύμφωνα ειδικότερα με το ιερό μουσουλμανικό δίκαιο (φεράιζ) και τους γενικούς σουλτανικούς προνομιακούς ορισμούς οι λαϊκοί μπορούσαν να διαθέτουν ελεύθερα μόνο το 1/3 της περιουσίας τους. Για το ζήτημα βλ. W. M a c n a g h - t e n , Principles and Precedents of Moohumudann Law, Calcutta 1825, σ. 53-55, 241-249· Δ. Δ η μ η τ ρ ι ά δ ο υ (Δ η μ η τ ρ ό γ λ ο υ) , Ιερονομικόν Κληρονομικόν των Μωαμεθανών Δίκαιον, Φεράιζ, Αθήναι 1915, σ. 7 επ· N. T ο ρ ν ά ο υ φ - M. Ε σ β ά χ - N. Σ α - κ ό π ο υ λ ο υ , Μουσουλμανικόν Δίκαιον κατά τας πηγάς του, τ. 1-2, Σμύρνη 1872, σ. 171· Γ κ ί ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον σ. 274.

161. Σύμφωνα με τους γενικούς σουλτανικούς προνομιακούς ορισμούς το 1/3 της περιουσίας των λαϊκών, μπορούσε να διατεθεί ελεύθερα μόνον όμως χάριν ευαγών σκοπών, δηλαδή υπέρ εκκλησιών, μονών, φιλανθρωπικών ιδρυμάτων (Γ ε δ ε ώ ν , Επίσημα τουρκικά γράμματα, όπ. π., σ. 11). Η γαιοκτησία πάντως του κλήρου στο νησί της Μυκόνου κατά τον 18ο αιώνα, σύμφωνα με το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Slot, έχοντας ως βάση τα δεδομένα της "στιμίας" (φορολογικού κατάστιχου) του νησιού, εμφανίζεται αισθητά αποδυναμωμένη σε σύγκριση με τα δεδομένα που ίσχυαν στα 1620 (S l o t , Appene 3, σ. 292· πρβλ. T ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 22, 23, 25 έτους 1701· Π ε τ ρ ό π ο υ - λ ο υ , Μύκονος, "αφιερώματα" ή "προσηλώσεις" με αριθ. 395 έτους 1665, 396 έτους 1665, 1021 έτους 1669, 1337 έτους 1671, 1461 έτους 1672, 1592 έτους 1667, 1795 έτους 1779).

I. "Κοντετζιονάδες" περιουσίες

Η ελευθερία διαθήσεως με διαθήκη της "κοντετζιονάδας" γονικής ακίνητης περιουσίας του διαθέτη ήταν αυστηρά περιορισμένη διότι, λόγω της υπάρχουσας ειδικής "κοντετζιό", η περιουσία αυτή έπρεπε να διαφυλαχθεί από τον ιδιοκτήτη της αμέριστη υπέρ των προσώπων για τα οποία είχε τεθεί από τον δικαιολογού του η "κοντετζιό" (δηλαδή κατ' αρχήν των τέκνων και σε περίπτωση ελλείψεως τέκνων των πλησιέστερων συγγενών)¹⁶². Ο περιορισμός δε αυτός στον τρόπο μεταβίβασης των οικογενειακών περιουσιών προσέδιδε, όπως προαναφέρθηκε¹⁶³, στις διαθήκες και προικοσύμφωνα λειτουργία "οιονεί" οικογενειακού κληρονομικού καταπιστεύματος. Συνεπώς τα πρόσωπα υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό" εγκαθίστανταν αναγκαστικά ως κληρονόμοι λαμβάνοντας την εξ αδιαθέτου κληρονομική μερίδα τους ενώ, ως προς τη σειρά εγκαταστάσεώς τους στην οικογενειακή περιουσία, ακολουθείτο η σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹⁶⁴.

Η εθιμική αυτή πρακτική των "κοντετζιό", ανεξάρτητα από το ζήτημα της ιστορικής της καταγωγής από αρχέγονα δίκαια και της προφανούς αντιστοιχίας που παρουσιάζει με δυτικοευρωπαϊκά δίκαια τα οποία πιθανώς στην προγενέστερη περίοδο απετέλεσαν ένα πιο άμεσο δικαιοκτικό υπόστρωμα¹⁶⁵, κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης, χρησιμοποιήθηκε, κατά την προσωπική μας άποψη, από τους κατοίκους των κυκλαδικών νησιών, ως ένα τρόπος "έμμεσης" νομιμοποίησης των τοπικών τους εθιμικών αντιλήψεων στο ζήτημα της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, αντιλήψεις που πιθανότατα δεν θα γίνονταν σεβαστές από τους τούρκους δικαστές εάν κάποιος από τους διάδικους προσέφευγε στην κρίση τους για κληρονομική διένεξη που αφορούσε αδιάθετη περιουσία του κληρονομούμενου¹⁶⁶.

162. Ρητά τούτο αναφέρεται στα γραπτά Έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797 όπου διαβάζουμε σχετικά: "ήμπορεί ό καθ' ένας, όταν έχη έδικά του πράγματα, νά τά διορίξη είς τήν διαθήκην του όπου θέλει, έξω από εκείνα όπου του έχουν προικοδοτημένα μέ κονδιτζιόνες" (JGR, VIII, κεφ. Ε', σ. 511)· προβλ. επίσης την απάντηση του ειρηνοδίκου Θήρας στην υπ' αριθ. 330 εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης του έτους 1833, όπου επίσης αναφέρεται στο β' ζήτημα των ερωτημάτων: "Οί γονείς είχον τό δικαίωμα νά διαμοιράζουν μέ όποιαν ήρέσκοντο άναλογίαν είς τά τέκνα των τήν πατρογονικήν περιουσίαν, όταν τούτο δέν ήτο όητως άτηγορευμένον είς τās διαθήκας ή προικοσύμφωνα τών προκατόχων" (Χ ρ υ σ α ν - θ ό π ο υ λ ο ς σ. 173 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 301).

163. Βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

164. Όπως προαναφέρθηκε (§ 12, σημ. 69), δεν γνωρίζουμε αν η σειρά κλήσεως των εξ αίματος συγγενών ήταν απεριορίστη.

165. Για το ζήτημα βλ. πιο πάνω, § 6, σημ. 172.

166. Οι κατακτητές όχι μόνον επιδίωκαν να επιβάλουν την εφαρμογή του οθωμανικού δικαίου στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή των υποδούλων αλλά επί πλέον συχνά αυθαιρετούσαν καταργώντας ακόμα και τις προβλεπόμενες κατά το κληρονομικό τους δίκαιο

Στη Μύκονο ειδικότερα ο απόλυτος περιορισμός της ελευθερίας διαθήσεως με διαθήκη των ήδη δεσμευμένων με "κοντετζιό" γονικών περιουσιών των διαθετών προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1672, 1701, 1703, 1706, 1710 όπως αναλύεται στη συνέχεια.

Από το ιστορικό υποθέσεως που εκδικάζεται το έτος 1672¹⁶⁷ προκύπτει ότι ο πατέρας είχε με τη διαθήκη του εγκαταστήσει την κόρη του ως κληρονόμο σε μέρος της περιουσίας του (γονικής ή/και επίκτητης δεν προσδιορίζεται). Με τη διαθήκη του αυτή, τέθηκε επίσης σε τμήμα της κληρονομιαίας περιουσίας η "κοντετζιό" ότι σε περίπτωση αποβιώσεως της κληρονόμου, θα περιέρχεται η περιουσία αυτή στα υπόλοιπα τέσσερά της αδέρφια (*"Τὰ δὲ ἐπίλοιπα κοντετζιοναρισιμένα/ως ἄνωθεν, ἀποθανών της τῆς ἄνωθεν Ἑλένης νὰ στρέφονται εἰς τοὺς πλὺ + πρόσσιμ(ους) /λέγει εἰς τὰ ἑτερα[[τέσσερα]](τέσσερα) ἀδέρφια ἂν ἤθελαν ἀπομείνου",* στιχ. 15–17). Αν και η απόφαση αναφέρεται ρητά μόνο στην απαγόρευση εκποιήσεως της "κοντετζιονάδας" περιουσίας από την κληρονόμο, από το περιεχόμενο της "κοντετζιό" που επιτάσσει αυστηρά την περιέλευση της δεσμευθείσης περιουσίας στα αδέρφια της, ως "οιονεί" καταπιστευματοδόχους, μετά τον θάνατό της, προκύπτει ότι η απαγόρευση διαθήσεως της περιουσίας αυτής ήταν γενικότερη και συνεπώς περιελάμβανε και την ελευθερία διαθήσεως της με διαθήκη.

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1701¹⁶⁸ ο αποθανών σύζυγος εγκατέστησε με διαθήκη του τη σύζυγό του και μητέρα των τέκνων του, ως κληρονόμο του σε δύο ακίνητά του. Στο περιεχόμενο της αποφάσεως δεν διευκρινίζεται εάν τα ακίνητα αυτά ήταν γονική ή επίκτητη περιουσία του διαθέτη, ούτε εάν αποτελούσαν το σύνολο ή μέρος μόνον της περιουσίας του. Οπωσδήποτε όμως δεν αποτελούσαν "κοντετζιονάδα" γονική του περιουσία διότι τότε θα εστερείτο της ελευθερίας διαθήσεώς τους με διαθήκη στη σύζυγο. Με τη διαθήκη του όμως ο πατέρας έθεσε την "κοντετζιό" ότι η κληρονομία αυτή μετά τον θάνατο της μητέρας θα περιέρχεται στα τέκνα τους (*"τὰ ἄφησεν καὶ τὰ δύο τῆς σιβίας του τῆς παπαδιάς / τὸ ἄνωγι καὶ τὸ κατώγι ἕως τὴν ζωὴν της καὶ ἀποθανόντασ της νὰ εἶναι τῶν παιδιῶ της",* στιχ. 9–11). Συνεπώς, με βάση τη δέσμευση της ειδικής αυτής "κοντετζιό", δεν είχε η μητέρα ελευθερία διαθήσεως της περιουσίας που κληρονόμησε από τον σύζυγο σε τρίτους,

τάξεις των κληρονόμων και αναγνωρίζοντας κληρονομικά δικαιώματα μόνον στα τέκνα για να επιτύχουν τη δήμευση των περιουσιών των υποτελών χριστιανών (Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ ο υ , Ιερονομικόν κληρονομικόν κ.λπ., όπ. π., σ. 25 επ. Γ κ ι ν η , Ανέκδοτον εγγειρίδιον σ. 274 σημ. 4· Π α π α σ τ ἄ θ η , Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς, όπ. π., σ. 75–76· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Απονομή δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κ.λπ., όπ. π., σ. 244).

167. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14 έτους 1672, σ. 28.

168. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 20 έτους 1701, σ. 34.

αλλά είχε την υποχρέωση να τη διαφυλάξει ακέραιη υπέρ των τέκνων της. Και βέβαια η επίδικη διαφορά αφορά εκποίηση της δεσμευθείσας κληρονομιάς σε τρίτον αλλά για την ταυτότητα του λόγου θεωρούμε ότι ούτε με διαθήκη μπορούσε η μητέρα να διαθέσει την περιουσία αυτή σε τρίτους ή ακόμα και σε μερικά μόνον από τα τέκνα της, αποκλείοντας έτσι κάποια ή κάποιο από αυτά από τα νόμιμα δικαιώματά του στη δεσμευθείσα περιουσία.

Σε δικαστική υπόθεση έτους 1703¹⁶⁹ ο σύζυγος (Γιώργης Κούνιας) διεκδικεί την προικιά "κοντετζιονάδα" περιουσία της θανούσας συζύγου του (Μαντελένας)¹⁷⁰ την οποία η ίδια με διαθήκη της (που συντάχξε στα 1697) κατέλιπε στη μητέρα της (τη Μαρία, σύζυγο Κυρριάκου Ντεκάριστου) σε ανταπόδοση για τις φροντίδες της κατά τη διάρκεια της αρρώστειας της και για να τελεί τα "ψυχικά" στη μνήμη της. Σύμφωνα όμως με την ειδική "κοντετζιό" που είχε τεθεί στο προικοσύμφωνό της, δεν είχε η Μαντελένα ελευθερία διαθέσεως της περιουσίας αυτής (*"πώς δέν η̄ριζεν νά αφήση διά τήν ψυχή της έ / πειδή καί νά είναι κοντετζιονάδο"*, στιχ. 13, 14). Το δικαστήριο δέχεται την αγωγή, ακυρώνει τη διαθήκη της συζύγου του ενάγοντος και ορίζει ότι η μητέρα θα μπορεί να αναλάβει τις δαπάνες που κατέβαλε κατά τη διάρκεια της αρρώστειας της κόρης της καθώς και τις δαπάνες που κατέβαλε για "ψυχικά" της από τις ετήσιες προσόδους της περιουσίας της κόρης της.

Επίσης σε άλλη δικαστική απόφαση έτους 1706¹⁷¹ προσβάλλεται από τον γιό (τον Πέτρο) η διαθήκη του πατέρα του, με την οποία αυτός (Νικολός Κατελλάνος) κατέλιπε μέρος της προικιάς περιουσίας του σε τρίτον (τον Γιώρη Σκορδίλη). Ο γιός επικαλείται το προικοσύμφωνο του πατέρα του το οποίο ήταν "κοντεσιονάδο" (στιχ. 9) καθώς και μία προηγούμενη δικαστική απόφαση (που εκδόθηκε στα 1689), με την οποία είχε ακυρωθεί η προσβαλλόμενη διαθήκη¹⁷². Το δικαστήριο ακυρώνει τη διαθήκη δεχόμενο ότι η γονική αυτή περιουσία ανήκει κληρονομικά στο γνήσιο τέκνο του διαθέτη, λόγω της "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του πατέρα. Ως επικουρικό λόγο για την ευνοϊκή υπέρ του τέκνου διευθέτηση της διαφοράς, το δικαστήριο επικαλείται τη χρηστή συμπεριφορά του δεδομένου ότι τέλεσε τα «ψυχικά» στη μνήμη του πατέρα του και πλήρωσε τα χρέη του.

169. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 43 έτους 1703, σ. 56.

170. Η νομιμοποίηση του συζύγου βασίζεται μάλλον στο γεγονός ότι έχει τη διαχείριση της περιουσίας των ανήλικων τέκνων του ζεύγους εφ' όσον άλλωστε, κατά τα εθμικώς ισχύοντα στη Μύκονο, εστερείτο πλήρως κληρονομικών δικαιωμάτων επί της περιουσίας της συζύγου και συνεπώς δεν είχε άλλου είδους έννομο συμφέρον για άσκηση της αγωγής.

171. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 62 έτους 1706, σ. 73. Για την απόφαση αυτή βλ. επίσης πιο πάνω, § 7.

172. Προφανώς ο εναγόμενος δεν είχε συμμορφωθεί με την απόφαση αυτή. Για τον λόγο αυτό η υπόθεση επανέρχεται για να εκδικαστεί ενώπιον άλλου ζυγίου.

Εξ άλλου σε δικαστική απόφαση του έτους 1710¹⁷³ ασκείται η περί κλήρου διεκδικητική αγωγή από τις δύο αδελφές του θανόντος Αντωνέλου (από τις οποίες η μία εκπροσωπείται από τον σύζυγό της, τον Νικόλα Κορωνιό) κατά της συζύγου του θανόντος (Ερήνη του Λαμπριανού). Επίδικο αντικείμενο είναι η "κοντεσιονάδα" προικιάς περιουσία (προικοσύμφωνο έτους 1665) του θανόντος αδελφού των εναγόντων¹⁷⁴ την οποία εκείνος κατέλιπε με διαθήκη που συντάχθηκε στα 1710 (και μάλιστα ένα μήνα πριν την εκδίκαση της υποθέσεως) στη σύζυγό του με ένα μόνο όρο, δηλαδή "μέ κοντεσιού νά δίνουν / τάνωθεν πράματα πρόθεσες"¹⁷⁵ *ἔξι καί σαραντάρι*" (στιχ. 8). Βάση της αγωγής, από νομική άποψη, αποτελεί ο ρητός, εντός του προικοσυμφώνου, χαρακτηρισμός της περιουσίας του θανόντος ως "κοντεσιονάδας". Σύμφωνα συνεπώς με την "κοντεσιό" του προικοσυμφώνου, κατά τα εθιμικώς ισχύοντα στο νησί, δεν είχε ο προικισθείς σύζυγος το δικαίωμα να κληροδοτήσει τη δεσμευθείσα περιουσία στη σύζυγό του παρά μόνον στα γνήσια τέκνα του και, σε περίπτωση ελλείψεως τέκνων (πράγμα που όπως φαίνεται είχε συμβεί στην συγκεκριμένη περίπτωση), στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς του, δηλαδή στις αδελφές του ("καί ὁ ἄνωθεν Νικόλας πρεντεν/τέρει τάνωθεν πράματα λίπερα ὡς κοντεσιονάδα ὅπου φαίνονται εἰς τὸ προικοσύνφω/νο τοῦ ἄνωθεν ποτέ Ἀντωνέλλου", στιχ. 8, 9, 10). Επί πλέον δε, οι ενάγουσες αδελφές ισχυρίζονται ότι οι "πρόθεσες" θα πρέπει να πληρώνονται από την επίκτητη περιουσία ("ἀπό τὰ κίστα"¹⁷⁶, στιχ. 11) του αδελφού τους διότι η προικιά περιουσία του, ως "κοντεσιονάδα", δεν μπορούσε να επιβαρυνθεί από τον ιδιοκτήτη της με οποιουσδήποτε πρόσθετους επιβαρυντικούς όρους ("πρεντεν/τέρει τάνωθεν πράματα λίπερα ὡς κοντεσιονάδα", στιχ. 9).

Από την πλευρά της πάλι η σύζυγος διεκδικεί και αυτή την περιουσία του συζύγου της (την "κοντεσιονάδα") με τον ισχυρισμό ότι ο σύζυγός της, προφανώς χωρίς τη συναίνεσή της, είχε απαλλοτριώσει μέρος της δικής της προικιάς περιουσίας, όπως αποδεικνύεται από τα σχετικά συμβόλαια αγοραπωλησίας, και ακόμα διότι είχε ξοδέψει και μέρος της επίκτητης περιουσίας (στιχ. 15, 16).

Ύστερα από τα παραπάνω, το δικαστήριο αποφασίζει να περιέλθει η προικιά περιουσία του συζύγου στους νόμιμους κληρονόμους του, δηλαδή στις αδελφές του,

173. Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 95 έτους 1710, σ. 105. Βλ. και πιο πάνω, § 6 και § 9 II.

174. "ἀφορμή διὰ τὰ πράματα τὰ κοντεσιονάδα", στιχ. 5, 6.

175. *πρόθεσις*: τα έξοδα για την τελετή της προετοιμασίας των τιμίων δώρων για τη θεία ευχαριστία (Δ. Δ η μ η τ ρ α κ ο π ο ύ λ ο υ , Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσας, τ. Ζ', σ. 6113). Π ρ ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 631, 646, 971, 1093, 1262, 1284, 1337, 1444.

176. *Κίστα* ή *άκίστα*: από το ιταλ. *acquisti* (γαλλικό *acqêts*), τα επίκτητα (Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά, αριθ 51, 60, 84, 96 και τ ο υ ί δ ι ο υ , Δικαστικά αποφάσεις σ. 44, 45).

σύμφωνα με την "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του και συνεπώς ακυρώνεται η διαθήκη ως προς το μέρος αυτό ("νά παίρνουν οί κλη/ρονόμοι του ἄνωθεν...τά ὅσα πράματα εἶναι κοντεσιονάδα στοῦ ἄνωθεν/προκοσύμφωνο λίπερα", στιχ. 19-21)¹⁷⁷. Οι κληρονόμοι θα βαρύνονται μόνο με την τέλεση της μιας "προθέσεως" κατά τον σχετικό ὄρο της διαθήκης. Για τα ζῶα, δηλαδή την κινητή περιουσία, τα οποία περιλαμβάνονται επίσης μέσα στο προικοσύμφωνο του θανόντος αδελφού, το δικαστήριο αποφασίζει ότι ανήκουν και αυτά στις αδελφές του διότι προήλθαν από ανταλλαγή με μία "ταράσα", η οποία επίσης περιλαμβανόταν ως "κοντεσιονάδα" στο προικοσύμφωνό του. Τέλος, η επίκτητη περιουσία περιέρχεται στη σύζυγο και στο τέκνο της, η οποία και θα βαρύνεται με την τέλεση των "ψυχικών" του συζύγου της και των 5 υπολοίπων "προθέσεων" δια της περιουσίας αυτής και μόνον.

Από τα παραπάνω συνάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα:

α) Δεν μπορεί να γίνει αντικατάσταση της αυθαιρέτως απαλλοτριωθείσης από τον σύζυγο προικώας περιουσίας της συζύγου με "κοντετζιονάδα" περιουσία του συζύγου. Συνεπώς, τα δικαιώματα των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του συζύγου στην περιουσία αυτή είναι ισχυρότερα από το δικαίωμα της συζύγου για αντικατάσταση της προίκας της. Η σύζυγος, προκειμένου να ικανοποιηθεί η αξίωσή της για αντικατάσταση της εκποιηθείσης από τον σύζυγο προικώας της περιουσίας, μπορεί να στραφεί μόνον κατά της επίκτητης περιουσίας του συζύγου της ή της γονικής που δεν βαρύνεται με "κοντετζιό".

β) Η "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία, δηλαδή η περιουσία που τάχθηκε από τον προικοδότη να περιέλθει στους εξ αίματος πλησιέστερους συγγενείς, δεν μπορεί να επιβαρυνθεί από τον προικολήπτη με πρόσθετους επιβαρυντικούς ὁρους ("ἀποφασίζομε νά παίρνουν οί κλη/ρονόμοι του ἄνωθεν Ἀντωνέλλου τά ὅσα πράματα εἶναι κοντεσιονάδα στοῦ ἄνωθεν/προκοσύμφωνο λίπερα", στιχ. 19-21).

γ) Σε περίπτωση όπου το "κοντετζιονάδο" περιουσιακό στοιχείο αντικατασταθεί με άλλο, ακόμα και κινητό, τούτο επίσης δεσμεύεται από την "κοντετζιό" και επομένως πρέπει να περιέλθει στα πρόσωπα υπέρ των οποίων ισχύει η "κοντετζιό".

Σε άλλη επίσης δικαστική απόφαση του έτους 1710¹⁷⁸, η οποία εκδόθηκε από το ίδιο ως άνω δικαστήριο και την ίδια ακριβώς ημέρα, αντίδικοι είναι από το ένα μέρος τα ανήψια του ίδιου με την προηγούμενη δικαστική απόφαση διαθέτη, δηλαδή

177. Πάντως, όπως προκύπτει από την επόμενη δικαστική απόφαση (96 έτους 1710), ο διαθέτης, εκτός από τις δύο αυτές αδελφές είχε και αδελφό, ο οποίος όμως είχε προαποβιώσει. Γι' αυτό και το δικαστήριο, με τη δεύτερη αυτή απόφασή του, διανέμει τελικά την "κοντετζιονάδα" περιουσία σε τρία ίσα μερίδια, από τα οποία κάθε αδελφός λαμβάνει το ένα, το δε μερίδιο του προαποβιώσαντος αδελφού λαμβάνουν τα τέκνα του που υποτεύχονται με αυτό τον τρόπο στην κληρονομική του μερίδα (κληρονομική διαδοχή "κατά ρίζας").

178. Το υ ρ τ ὀ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 96 έτους 1710, σ. 106.

του Αντωνέλου (Αντωνέλος του Γιαννούλη τ' Αλέξη), και από το άλλο οι δύο θείες τους και αδελφές του διαθέτη εκπροσωπούμενες από τον σύζυγο της μιάς, τον Νικόλα Κορωνιό. Επίδικο αντικείμενο είναι η κληρονομία που κατέλιπε με διαθήκη ο θείος και αδελφός των αντιδίκων στα ανήψια του. Οι θείες ισχυρίζονται ότι ο αποθανών αδελφός τους δεν είχε δικαίωμα να διαθέσει την περιουσία αυτή σε απώτερους εξ αίματος συγγενείς διότι ήταν προικιά "κοντεσιονάδα" περιουσία (στιχ. 8) και συνεπώς αυτή θα έπρεπε να περιέλθει κληρονομικά στους πλησιέστερους συγγενείς κατά τους κανόνες και τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Αντιθέτως, τα ανήψια υπεραμύνονται της εγκυρότητας της διαθήκης με τον ισχυρισμό ότι η "κοντετζιό", που τέθηκε, ενώ παρίστατο κατά τη σύνταξη της και η μητέρα του διαθέτη που ήταν καλογριά, τέθηκε για λογαριασμό του προαποβιώσαντος αδελφού του διαθέτη που ήταν και πατέρας τους¹⁷⁹. Συνεπώς ο διαθέτης είχε το δικαίωμα να διαθέσει αποκλειστικά σε αυτά την "κοντετζιονάδα" περιουσία, εφ' όσον η "κοντετζιό" αφορούσε μόνο τον πατέρα τους και όχι τις αδελφές του. Εξ άλλου η "κοντενσιό" αφορούσε τη μητρική προικιά περιουσία του διαθέτη και όχι την πατρική και επομένως ήταν εντελώς νόμιμη εφ' όσον η ίδια η προικοδότρια μητέρα απέκλεισε από τη δική της περιουσία τις κόρες της, αδελφές του διαθέτη¹⁸⁰. Το δικαστήριο πάντως απορρίπτει τους ισχυρισμούς αυτούς των ανηψιών και αποδέχεται την άποψη των δύο αδελφών του διαθέτη ότι η "κοντετζιό" αφορούσε αδιακρίτως όλα τα αδέλφια. Για τον λόγο δε αυτό, ακυρώνει τη διαθήκη και επιμερίζει την "κοντεσιονάδα" περιουσία του διαθέτη σε τρία ίσα μερίδια μεταξύ των αντιδίκων. Έτσι οι δύο αδελφές λαμβάνουν η καθεμία από 1/3 της περιουσίας, ενώ τα ανήψια λαμβάνουν ισομερώς το άλλο 1/3, δηλαδή το ποσοστό που αναλογούσε στον πατέρα τους και αδελφό του διαθέτη, σύμφωνα με την αρχή της "κατά ρίζας" κληρονομικής διαδοχής¹⁸¹. Επίσης, ορίζει ότι, κατά τον ίδιο τρόπο, δηλαδή σε τρία ίσα μερίδια¹⁸², θα πρέπει να επιμεριστεί και η "κοντεσιονάδα" περιουσία του διαθέτη που εκείνος

179. *"καί νά γίνηκεν ἡ κοντεσιού ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν μάννα του ὁποῦ ἦτον καλογρηὰ καὶ ἤζηεν / ὁ κύρης των τοῦ ἄνωθεν γερομονάχου καὶ ἡ κοντενσιό ἐγίνηκε γιὰ νομά του"*, στιχ. 10, 11.

180. *"πὼς ἡ κοντεσιόν / γίνεται γιὰ τὰ γυναικοπρόικια ὄχι διὰ τοῦ ἀνδρὸς τὰ πράματα"*, στιχ. 11, 12.

181. Η κληρονομική διαδοχή "κατά ρίζας" ίσχυε στη Μύκονο, τόσο για την πρώτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, που περιελάμβανε τους κατιόντες του κληρονομουμένου, όσο και για τη δεύτερη τάξη, που περιελάμβανε, στις περιπτώσεις "κοντετζιονάδων" περιουσιών, αποκλειστικά τα αδέλφια του κληρονομουμένου. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικότερα πιο πάνω, § 11.

182. *"καὶ ὅτι ἄλλο παίρνουνσι ἀπὸ τῆς γυναικὸς / στου τοῦ ἄνωθεν ποτὲ Ἀντωνέλου κατὰ τὴν σεντένσια ὅπου ἔλαβαν"*, στιχ. 16, 17.

είχε αφήσει με διαθήκη του στη σύζυγό του¹⁸³. Εξαιρείται μόνο η επίκτητη περιουσία του θείου τους ("ἐξόχως τὴν ἀγορά", στιχ. 19) την οποία εκείνος ἐγκυρα κληροδότησε με τη διαθήκη του σε ένα μόνο από τα ανήπια του (τον πνευματικό Ιωαννίσιο Συχωρεμένο) προκειμένου να τελεί τα μνημόσυνά του.

Ο χαρακτηρισμός της περιουσίας του θανόντος συζύγου, ως απλώς "κοντετζιονάδας", "διπλοκοντετζιονάδας" ή "ελευθερης" είχε σημασία και για το επιτρεπτό των κληρονομικών συμβάσεων μεταξύ των συζύγων¹⁸⁴. Δεν ήταν επομένως επιτρεπτό να συνομολογηθεί εν ζωή μεταξύ των συζύγων ή να συμπεριληφθεί μέσα σε προικοσύμφωνο ή διαθήκη κληρονομική σύμβαση με την οποία να ορίζεται ότι η ήδη χαρακτηρισμένη ως "κοντετζιονάδα" προικώς περιουσία του ενός συζύγου θα περιέρχεται στον άλλο σύζυγο μετά τον θάνατό του. Τούτο ίσχυε είτε υπήρχαν τέκνα είτε όχι, διότι όπως προαναφέρθηκε, έπρεπε να διαφυλαχθεί η γονική περιουσία υπέρ των πλησιεστέρων συγγενών της γραμμής του θανόντος. Αντιθέτως παρόμοιες διαθήκες ή κληρονομικές συμβάσεις ήταν επιτρεπτές μεταξύ των συζύγων εάν η προίκα του διαθέτη ήταν χαρακτηρισμένη ως "λίμπερη"(ελευθερη) ή δεν περιείχε κανένα όρο για την τύχη της μετά τη λύση του γάμου¹⁸⁵.

II. Μη "κοντετζιονάδες" περιουσίες

Όπως προκύπτει απ' όσα ήδη έχουν εκτεθεί (I), η ελευθερία διαθέσεως με δια-

183. Βλ. αμέσως παραπάνω τη δικαστική απόφαση 95 έτους 1710.

184. Σύμφωνα με την αρχή του αθεμίτου των κληρονομικών συμβάσεων, που ίσχυε στο ρωμαϊκό και ιουστινιάνειο δίκαιο, οι κάθε είδους κληρονομικές συμβάσεις καθώς και οι αμοιβαίες διαθήκες μεταξύ συζύγων ήταν άκυρες, ως συμφωνίες περιορίζουσες την ατομική ελευθερία του διαθέτη. Η αρχή αυτή καταστρατηγείτο ωστόσο στο δημόδες δίκαιο των ανατολικών επαρχιών του ρωμαϊκού κράτους και ιδίως στην Αίγυπτο δια της πρακτικής των "συγγραφοδιαθηκών" και τελικά, παρά τις αντιδράσεις του βυζαντινού δικαίου, ο ένας από τους τρεις τύπους "συγγραφοδιαθηκών" και συγκεκριμένα εκείνος της αμοιβαίας διαθήκης των συζύγων ή της κληρονομικής σύμβασης των συζύγων υιοθετήθηκε και από το επίσημο βυζαντινό δίκαιο με τη Νεαρά 19 Λέοντος του Σοφού (JGR, I, σ. 78, 79 = *N o a i l l e s - D a i n*, N. XIX, σ. 72-76). Η Νεαρά ωστόσο αυτή έθετε, ως προϋπόθεση για την εγκυρότητα της εγκαταστάσεως του επιζώντος συζύγου, τη δέσμευσή του να υποκαταστήσει τα τέκνα στην κληρονομία του θανόντος. Ο θεσμός επιβίωσε και στους μεταγενέστερους βυζαντινούς χρόνους καθώς και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας στις περιπτώσεις γάμων από τους οποίους δεν είχαν προέλθει τέκνα (Μαλαξός, κεφ. ΦΜΓ', σ. 361 (= Θ.(Σγούτα), 7, κεφ. 211, 223): *Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς* σ. 7, 11, 54, 174· *Μ α ρ ι δ ά κ η*, Αστικόν Δίκαιον σ. 227 σημ. 6, 234 επ., 239 σημ. 54, 238, 239, 240, 242· *M i c h a é l i d è s - N o u a r o s*, Contribution σ. 177· *Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ*, Εισηγήσεις σ. 1201 σημ. 6, 1202 σημ. 7.

185. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικά Β ι σ β ί ζ η, Δικαστικά αποφάσεις σ. 59 επ και Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 186 έτους 1772 και 155 έτους 1725.

θήκη των "κοντετζιονάδων" γονικών περιουσιών ήταν σαφώς περιορισμένη. Το ζήτημα ωστόσο παραμένει αδιευκρίνιστο για τις γονικές εκείνες περιουσίες που δεν ήταν δεσμευμένες με ειδικές "κοντετζιό". Ίσχυε τότε η "κατ' εξουσιοδότηση" του οθωμανικού δικαίου απεριόριστη ελευθερία διαθέσεως ή το δικαίωμα διαθέσεως περιοριζόταν και σε καταφατική περίπτωση, ποιοί ήταν οι περιορισμοί αυτοί;

Από τα έθιμα που αναφέρονται ότι ίσχυσαν στο νησί της Μυκόνου κατά την εξεταζόμενη περίοδο προκύπτει ότι τα γνήσια τέκνα, και μάλιστα χωρίς διάκριση φύλου, κληρονομούσαν υποχρεωτικά το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας των γονιών τους. Αντίστοιχος ήταν συνεπώς και ο περιορισμός του δικαιώματος διαθέσεως της περιουσίας αυτής από τον διαθέτη-γονέα¹⁸⁶ ο οποίος μικρό μέρος μόνον της περιουσίας του μπορούσε να διαθέσει σε τρίτα πρόσωπα (ακόμα και συγγενι-

186. Η εθιμική αρχή του περιορισμού της ελευθερίας διαθέσεως του διαθέτη προκειμένου να διατηρηθεί το μεγαλύτερο έστω μέρος της οικογενειακής περιουσίας ανέπαφο υπέρ των γνησίων κατιόντων ως αναγκαίων κληρονόμων είχε γενικευμένη ισχύ κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (G e i b σ. 94) φαίνεται δε ότι διαμορφώθηκε σε αναπλήρωση της συγχύσεως των επισήμων πηγών του βυζαντινού δικαίου όσον αφορά το ζήτημα της αναγκαστικής διαδοχής (πρβλ. Z a c h a r i ä § 43, σ. 174 επ., § 45, σ. 182 επ.· Εξάβιβλος, V, V, 6, 9, 10· Ζέποβ, Συνταγμάτων σ. 118, 119· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ, Εισηγήσεις σ. 1320). Διατρέχοντας τα έθιμα των διαφόρων περιοχών, παρατηρούμε ότι η τοπική αυτή συνήθεια εμφανίζεται στην Άνδρο, Σύρο, Νάξο, Σίφνο, Πάρο, Αμοργό, Ίο, Μικρομάνη, Ανδρίτσαινα, Ανδρουσά, Καλάβρυτα, Αίγιο, Λεοντάριο, Σπάρτη, Μονεμβασιά, Επίδαυρο Λιμηρά, Λακεδαιμόνα, Άργος, Ναύπλιο, Κρανίδιο, Κράββαρα-Απόκονο, Μεσολόγγι, Άμφισσα, Λαμία, Μεγαρίδα και Σαλαμίνα, Λειβαδιά (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο υ σ. 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 25, 28, 32, 33, 34, 36, 38, 41, 42, 43, 45, 46, 49· Κ α λ λ ι γ ά ς § 83, 84, σ. 218· Μ ά ο υ ρ ε ρ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711 = μετ. Πράτσια, σ. 399· Π α σ χ ά λ η, Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, όπ. π., σ. 7· Β ι σ β ί ζ η, Ναξιακά σ. 145 τ ο υ ί δ ι ο υ, Ερωτήματα (1950) σ. 167· τ ο υ ί δ ι ο υ Ερωτήματα (1955) σ. 122, 128· τ ο υ ί δ ι ο υ, Ερωτήματα (1957) σ. 14· τ ο υ ί δ ι ο υ, Ερωτήματα (1962) σ. 21, 22, 25, 45, 43· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ, Σίφνος σ. 191, 212), ενώ αντιθέτως πλήρης ελευθερία διαθέσεως αναγνωρίζεται στον Άγιο Πέτρο (Β ι σ β ί ζ η, Ερωτήματα (1962) σ. 29). Επίσης αρκετά ευρεία είναι η ελευθερία διαθέσεως οικογενειακής περιουσίας στην Κυπαρισσία (Β ι σ β ί ζ η, Ερωτήματα (1962) σ. 58) καθώς και στην Αίγνα, Ναύπακτο, Καλαμάτα, Κορώνη όπου ένα μέρος της περιουσίας κληροδοτείτο αναγκαστικά στα τέκνα (Β ι σ β ί ζ η, Ερωτήματα (1962) σ. 8, 16, 50, 57). Σε άλλα πάλι μέρη, όπως στην Ύδρα, Περαιώρα, Λεωνίδιο, Τρίπολη, Καρύταινα, Στεμνίτσα, Νησίον, Μεθώνη, Πύργο, Ιμλάκια, Φολέγανδρο, Αμοργό, η τάση προστασίας των άμεσων απογόνων είναι πιο έντονη καθώς όλη η περιουσία περιέρχεται υποχρεωτικά στα τέκνα (Β ι σ β ί ζ η, Ερωτήματα (1962) σ. 12, 20, 27, 32, 35, 53, 55, 60, 65 και τ ο υ ί δ ι ο υ, Ερωτήματα (1957) σ. 17, 18) αποκλεισμένων άλλων συγγενών ή ξένων. Στα άρρενα τέκνα περιέρχεται αναγκαστικά η γονική περιουσία στα Κράββαρα, Απόκονο, Άργος, Φανάριον (Β ι σ β ί ζ η, Ερωτήματα (1962) σ. 19, 15, 22, 46). Τέλος, είναι αυτονόητο ότι η δικαστική προβολή των διατάξεων του εθιμικού δικαίου που αναφέρονταν στην απαγόρευση

κά)¹⁸⁷ ή στους πτωχούς και την εκκλησία, στα λεγόμενα δηλαδή "ψυχικά"¹⁸⁸. Διαβά-
 ζουμε σχετικά: "Δὲν δύνανται οἱ ἔχοντες τέκνα γονεῖς εἰς τοὺς συγγενεῖς ἑαυτῶν νά
 διανέμουν τὴν περιουσίαν των, ἀλλ' εἰς μόνον τὰ τέκνα των, δηλ. εἰς τὸ μὲν ὀλιγώ-
 τερον μέρος περιουσίας, εἰς δὲ τὸ πλειότερον. Πολλάκις ὁμως συμπιπτει νά ἀπο-
 κληρῶνται τὰ τέκνα, ἐὰν ὑπάρχωσι αἰσχροτόης· τὰ δὲ πατρικά πράγματα δικαιομα-
 τικῶς μεταβαίνουν εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ τὰ ιδιόκτητα πράττει ὅπως καὶ ὅπου
 βούλει ὁ πατήρ"¹⁸⁹. Επίσης, "Οἱ γονεῖς μικρὸν μόνον μέρος τῆς περιουσίας των
 δύνανται νά διαθέτῃσι πρὸς ὄφελος ἄλλου δύνανται μὲν νά διαθέσωσι ὑπὲρ μὲν
 τοῦ ἑνὸς τῶν τέκνων των περισσότερον εἰς τὸ ἄλλο δὲ ὀλιγώτερον μέρος, ἀλλ' ὅχι
 εἰς τὸ ἓν 10 μέρη καὶ εἰς τὸ ἕτερον δύω"¹⁹⁰. Ἀκόμα, "Μόνον πρὸς χάριν τῶν πτωχῶν
 καὶ τῆς ἐκκλησίας δύνανται οἱ γονεῖς νά διαθέσωσι τι ἐκ τῆς περιουσίας των" κα-
 θὼς ἐπίσης καὶ "Ὅταν οἱ γονεῖς ἀποκληροῦν τὰ τέκνα των δι' αἰσχροβιότητα, τὰ
 πατρικά δικαιοματικῶς μεταβαίνουν εἰς τοὺς συγγενεῖς, ὥστε μόνον περὶ τῶν ἰδια-
 ποκτήτων δύνανται νά διαθέσωσι ἐλευθέρως"¹⁹¹.

διαθέσεως της γονικής περιουσίας του διαθέτη σε τρίτους επέφερε ως συνέπεια την ακύ-
 ρωση του περιεχομένου της σχετικής διαθήκης.

187. Για την ελευθερία διαθέσεως με διαθήκη οικογενειακής περιουσίας στον επιζώντα
 σύζυγο βλ. πιο κάτω, § 15.

188. Ανάλογα έθιμα ίσχυαν επίσης στη Σύρο όπου, σύμφωνα με τον Κώδικα Εθίμων
 της Σύρου του 1695, το 10% των κληρονομιών περιουσιών διατίθεται σε "ψυχικά" (Β ι -
 σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 122 και Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 279), στη Σίφνο (Κ α λ -
 λ ι γ ά ς § 85, σ. 218· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 427), στη Νάξο (Β ι σ β ί ζ η ,
 Ναξιακά σ. 56, 79, 98, 147-8), στη Θήρα (JGR, VIII, σ. 511), στο Αίγιο, Αμοργό, Άργος,
 Γύθειο, Εμπλάκικα, Κρανίδιο, Λαμία, Ναύπλιο, Μάνη, Μικρομάνη, Ναύπλιο, Νησίον, Περσ-
 χώρα (Κ α λ λ ι γ ά ς § 85, σ. 218· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 21), Ναύπακτο, Λεω-
 νίδιο, Φανάριον, Ιμλάκια (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 16, 27, 46, 65), Άνδρο (Π α -
 σ χ ά λ η , Νομικά έθιμα Άνδρου, όπ. π., σ. 7). Γενικότερα για τον θεσμό των "ψυχικών" βλ.
 Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 273· Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 147-149· τ ο υ
 ι δ ι ο υ , Δικαστικά αποφάσεις σ. 128-129· Ζ έ π ο υ , Συνταγματίον σ. 122 επ· τ ο υ
 ι δ ι ο υ , "Ψυχάριον", "Ψυχικά", "Ψυχοπαίδι", Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής
 Εταιρείας, Περίοδος Δ', τ. Γ' (1980-81), σ. 20· T r i a n t a p h y l l o p o u l o s , Die Novelle
 des Patriarchen Athanasius uber die "τρομοιρία", όπ. π., σ. 136 επ· Κ. Α μ ά ν τ ο υ , "Περί
 βυζαντινών διαθηκών", Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου
 Θεσσαλονίκης (12-19 Απριλίου 1953), τ. Β', Αθήνα 1956, σ. 281, 287· Π ε τ ρ ό π ο υ -
 λ ο υ , Σίφνος σ. 423 επ· Β α γ ι α κ ά κ ο υ , Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους
 νομικής ορολογίας, όπ. π., σ. 525, 526.

189. Απάντηση [δημογεροντίας] Μυκόνου έτους 1833 (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα
 (1957) σ. 10).

190. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 7.

191. Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 218, § 85, 86.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας των γονέων έπρεπε να διαφυλαχθεί υπέρ των γνησίων κατιόντων¹⁹², ως άμεσων απογόνων του κληρονομούμενου γονέως, δεν ορίζεται συγκεκριμένο ποσοστό νόμιμης μοίρας των τέκνων ούτε και φαλκίδιο ποσοστό στην κληρονομιαία περιουσία, πατρική ή μητρική¹⁹³. Τούτο προκύπτει από το περιεχόμενο δικαστικών αποφάσεων των κοιτη-

192. Το μέρος αυτό της περιουσίας του κληρονομούμενου, το οποίο υποχρεωτικά έπρεπε να μεταβιβαστεί στα τέκνα, αποκαλεί ο Μάουρερ (Μάουρερ, Β', μετ. Πράτσια, σ. 401-402 = μετ. Ρομπάκη, σ. 710-711) "διαθέσιμο μερίδα" (réserve, portion disponible), σε αντιστοιχία με το γαλλικό δίκαιο, σύμφωνα με το οποίο ένα μέρος της περιουσίας του κληρονομούμενου "επιφυλάσσεται" από το δίκαιο για τους μεριδούχους προκειμένου να περιέλθει αναγκαστικά σε αυτούς. Ο κληρονομούμενος δεν μπορεί να στερήσει τους μεριδούχους από το μέρος αυτό με χαριστικές δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου στις οποίες μπορεί μεν να προβεί αλλά μόνο μέσα στα όρια του υπόλοιπου (εκτός από την réserve) μερών της περιουσίας του.

193. Ανομοιορφία χαρακτηρίζει τα τοπικά έθιμα ως προς το ζήτημα αυτό. Έτσι στη Σίφνο οι γονείς είχαν το δικαίωμα να διαθέσουν σε τρίτους μικρό μόνο μέρος της περιουσίας τους και τούτο "εις συγχώρησιν άμαρτιών των," πράγμα που επιβεβαιώνεται άλλωστε και από σχετικές διαθήκες των Σιφνίων (Χρυσανθόπουλος σ. 11· Μάουρερ, Β' μετ. Ρομπάκη, σ. 711· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1950) σ. 164· Πετρόπουλος, Σίφνος σ. 191). Στο Ναύπλιο μόνο το 1/3 της περιουσίας τους μπορούσαν οι γονείς να διαθέτουν σε τρίτους (Χρυσανθόπουλος σ. 40 και Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 21), στη Νάξο μόνον το 1/5 (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711), ενώ στη Ναύπακτο το μισό της περιουσίας τους μπορούσαν να διαθέτουν για μνημόσυνα, ελεημοσύνες στους φτωχούς και λεγάτα (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 16). Στο Άργος πάλι δύνανται να διαθέσουν όσο θέλουν για ψυχικά, στο υπόλοιπο όμως μέρος υποχρεούνται να εγκαταστήσουν τους υιούς τους ως κληρονόμους σε ίσα μερίδια (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 22). Στην Ανδρούσα, Πάτρα, εάν οι γονείς έχουν 1-4 παιδιά αφήνουν σε αυτά αναγκαστικά το 1/3 της περιουσίας, εάν δε έχουν περισσότερα το 1/2 της περιουσίας (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 40, 63), συνήθεια η οποία εμφανίζει αντιστοιχία με την σχετική διάταξη της Ισαυρικής Εκλογής (Ε., 5, 7 "...ή δέ νόμιμος μοίρα έστιν έως τεσσάρων παιδών τó τρίτον μέρος της ύποστάσεως, από δέ πέντε και την άνω τó ημισυ"). Στα Καλάβρυτα πάλι, οι γονείς αφήνουν υποχρεωτικά τα 2/3 της περιουσίας τους στα τέκνα (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711 = μετ. Πράτσια, σ. 402· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 67). Στη Σύρο το 10% μόνο της γονικής περιουσίας μπορεί να διατεθεί για "ψυχικά" και συνεπώς ολόκληρη η υπόλοιπη περιουσία περιέρχεται αναγκαστικά στα τέκνα (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955) σ. 122). Αντιθέτως στη Μήλο, σύμφωνα με την απάντηση της δημογεροντίας του νησιού, οι γονείς έχουν απόλυτη διακριτική ευχέρεια να αφήσουν στα τέκνα τους όση περιουσία θέλουν, έστω και "πέντε μόνες σχεδόν δραχμές", μπορούν δε να εγκαταστήσουν με τη διαθήκη τους ως κληρονόμους και μακρυνότερους συγγενείς, ακόμα δε και ξένους (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955) σ. 125).

ρίων της Μυκόνου των ετών 1676¹⁹⁴, 1728¹⁹⁵ και 1745¹⁹⁶, ενώ η απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου περιορίζεται μόνο, όπως προαναφέρθηκε, στο να δηλώσει ότι τα κληρονομικά μερίδια των τέκνων δεν θα πρέπει να είναι καταφανώς άνισα, δηλαδή κατοχυρώνει απλώς τη σχετική ισότητα των κληρονομικών μεριδίων¹⁹⁷.

Από την ερευνηθείσα ύλη παραμένει ασαφές εάν ο περιορισμός του δικαιώματος διαθήσεως με διαθήκη του μεγαλύτερου μέρους της περιουσίας του γονέως υπέρ των γνησίων κατιόντων αφορά την κληρονομία στο σύνολό της, δηλαδή τόσο τη γονική όσο και την επίκτητη, ή εάν το κληρονομικό έθιμο προστατεύει μόνο τη γονική περιουσία του διαθέτη. Η διάκριση μεταξύ "κοντετζιονάδας" και "ελεύθερης" γονικής περιουσίας απαντάται σε μία μόνο δικαστική απόφαση του έτους 1672¹⁹⁸. Όπως προκύπτει ειδικότερα από το ιστορικό της υποθέσεως αυτής, ο πατέρας κατέλιπε με διαθήκη στην κόρη του γονική του περιουσία της οποίας ένα τμήμα μεν φέρει την δέσμευση της "κοντεζιό" ("μερικά πράγματα κοντετζιονάδα", στιχ. 9) και επομένως η κληρονομία του δεσμεύεται να το διαφυλάξει ακέραιο υπέρ των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών¹⁹⁹, το υπόλοιπο δε μέρος της κληρονομίας αυτής παρέχεται σε

194. Βι σ β ι ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 22 έτους 1676, σ. 98.

195. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 165 έτους 1728 ("και ή αδελφή της νά μην την πειράξη /μόνο εκείνο όπου της άφησεν και αυτήνης ή μητέρα της πολύ/ή όλίγον νά είναι έδικό της", στιχ. 20, 21). Ομοίως, Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14 έτους 1672, στιχ. 10, 45 έτους 1703, στιχ. 11, 54 έτους 1706, 87 έτους 1708, στιχ. 9, 120 έτους 1715, 177 έτους 1745, στιχ. 4.

196. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 176 έτους 1745, σ. 185.

197. Η αρχή της ισότητας των κληρονομικών μεριδίων, που απαντάται και στο κληρονομικό δίκαιο των παραδουνάβειων χωρών, αποδίδεται από τον Π. Ζέπο σε επίδραση χριστιανικών αντιλήψεων (Ζέπο υ , Συνταγμάτιον σ. 119 σημ. 5). Η εθιμική αυτή αρχή θα πρέπει να ίσχυε και γενικότερα στον κυκλαδικό χώρο, όπως στην Άνδρο, Νάξο, Πάρο, Αντίπαρο, Αμοργό, Ίο (Μά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711 = μετ. Πράτσια, σ. 402· Κ α λ λ ι γ ά § 83, σ. 218).

198. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14 έτους 1672 (για την απόφαση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 6. Βλ. επίσης σχετικό προικοσύμφωνο του έτους 1682 που περιλαμβάνεται στον νοταριακό κώδικα του νοταρίου Νάξου Ι. Μηνιάτη και όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται: "...και τούτον ή αυτήν κερά Βεββελέτα πώς τά όσαν τάζειν της άνωθεν ένκονής της τά είχαν όλα της έξουσίας / της και μάνγγου της θυγατέρας της δέν τάχεν ταμένα διά τούτον και θέλει και τάζει της / τα διά τη ψυχήν της νά τάχην λίμπερα και από κανένα νά μην έχην καμμία πείραξιν" (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 232 έτους 1682, σ. 414). Ομοίως και σε άλλα προικοσύμφωνα της Νάξου, όπου η γονική περιουσία προικοδοτείται ως "ελεύθερη", δηλαδή μη δεσμευμένη με "κοντεζιό" να περιέρχεται μετά τον θάνατο των προικοδοθέντων στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς του (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 3 έτους 1680, σ. 146, 123 έτους 1681, σ. 285, 149 έτους 1681, σ. 320).

199. Μόνο για συγκεκριμένους, περιοριστικούς λόγους παρέχει η διαθήκη άδεια στην

αυτή "πάντη ἐλεύθερο" (στιχ. 10) και συνεπώς δύναται να το διαθέτει όπως η ίδια επιθυμεί, με απαλλοτριωτικές δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου, ακόμα και σε τρίτα πρόσωπα, έξω από το οικογενειακό κύκλωμα. Σύμφωνα πάντως με την άποψη που διατυπώνει ο Ιάκ. Βισβίτζης, ύστερα από ανάλυση του περιεχομένου δικαστικών αποφάσεων των κριτηρίων της Μυκόνου που εκδόθηκαν κατά τα έτη 1667, 1680, 1682 και 1684²⁰⁰, ο περιορισμός αυτός αναφέρεται μόνο στη γονική περιουσία και μάλιστα σε εκείνη η οποία δεν έφερε στον αρχικό μεταβιβαστικό της τίτλο κανένα χαρακτηρισμό, διότι την επίκτητη (*ἀγορές* ή *κίστα*) ή τη ρητά χαρακτηρισμένη ως *ἐλεύθερη* ή *λίμππερη* γονική περιουσία, -η οποία εξομοιωνόταν με την επίκτητη από άποψη νομικής μεταχειρίσεως -, οι γονείς μπορούσαν να διαθέτουν όπως θέλουν, χωρίς να περιορίζεται διόλου η ελευθερία διαθέσεώς της²⁰¹.

Σχετικά με την επίδραση που είχε η διάκριση των γονικών περιουσιών σε "κοντετζιονάδες" και μη, ενδιαφέρον είναι να σημειωθεί είναι ότι τα τοπικά κριτήρια της Μυκόνου δεν ακυρώνουν διαθήκες με τις οποίες ο διαθέτης εγκαθιστά ως κληρονόμους του τρίτα εξωσυγγενικά πρόσωπα σε γονική του μεν αλλά μη "κοντετζιονάδα" περιουσία, κατά παρέκκλιση από την εθιμική αρχή του γονικού, η οποία συνεπώς στο ζήτημα αυτό αποκαλύπτει τον ενδοτικό της χαρακτήρα²⁰².

Πιο συγκεκριμένα, σε δικαστική υπόθεση του έτους 1721²⁰³ τη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή ασκεί η κόρη του διαθέτη (Μαντελένα, κόρη του Ιωάννη Ρουσούνελου) κατά του συζύγου της αδελφής της (Ιωάννης του Νικολή) ο οποίος, ως εκ διαθήκης κληρονόμος του πατέρα της, παρακρατεί και νέμεται πατρογονικό της οικοπεδο. Ο εναγόμενος επικαλείται τη σχετική διαθήκη του πατέρα της ενάγουσας, με την οποία το επίδικο ακίνητο κληροδοτείται σε αυτόν κυρίως ως ανταπόδοση για την εξόφληση των διαφόρων χρεών του διαθέτη από αυτόν. Το δικαστήριο δεν ακυρώνει τη διαθήκη και απορρίπτει τη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή της κόρης

κόρη να εκποιεί την "κοντετζιονάδα" κληρονομία.

200. Έτσι, σε δικαστική υπόθεση έτους 1684 δεν ακυρώνεται από το δικαστήριο διαθήκη με την οποία ο διαθέτης διέθεσε μέρος της γονικής του περιουσίας σε "ψυχικά", στη σύζυγο και στην εγγονή του, διότι το δικαστήριο τον θεωρεί "*ὡς κύριος νοικοκύρης, όπου τον τοῦ πραγμάτων του*" (στιχ. 15), η δε αγωγή ακυρώσεως του περιεχομένου της διαθήκης από τα τέκνα του απορρίπτεται από το δικαστήριο (Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 29 έτους 1684). Ομοίως, σε δικαστική υπόθεση έτους 1664, το δικαστήριο επικυρώνει την προσβαλλόμενη διαθήκη, με την οποία η διαθέτρια, κατά την ελεύθερή της βούληση, κατένευε μέρος της γονικής της περιουσίας μεταξύ των συγγενών διότι δεν υπήρχε "κοντετζιό" που να περιορίζει την ελεύθερη διάθεση της γονικής της περιουσίας (Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 9 έτους 1664).

201. Β ι σ β ι ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 36 και 59.

202. Βλ. και πιο πάνω, § 13.

203. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 146 έτους 1721, σ. 155.

του διαθέτη, η οποία συνεπώς αποκλείεται πλήρως από οποιοδήποτε κληρονομικό δικαίωμα επί της πατρογονικής της περιουσίας (στιχ. 16–17). Πάντως παραμένει αδιευκρίνιστο εάν το επίδικο ακίνητο ήταν το μοναδικό περιουσιακό στοιχείο της πατρογονικής περιουσίας της ενάγουσας ή αποτελείτο αυτή και από άλλα περιουσιακά στοιχεία τα οποία πιθανώς είχαν προηγουμένως προικοδοτηθεί ή κληροδοτηθεί σε αυτήν (οπότε θα είχε ήδη λάβει τη "διαθέσιμο" μερίδα της στην πατρογονική της περιουσία).

Επίσης σε νοταριακή πράξη έτους 1672²⁰⁴ συμβάλλονται από το ένα μέρος οι Ιωάννης και Πιέρρος Μωραΐτης, τέκνα του θανόντος Θεοφύλακτου Μωραΐτη, και από το άλλο μέρος ο παπάς Ιγνάτιος Ραουζέος, ως ηγούμενος και εκπρόσωπος των συμφερόντων της μονής της Τουρλιανής. Η νοταριακή πράξη αποτελεί σύμφωνα με τον τίτλο της *"άλλαξία της τουρ / λιανής και του πέρου/και (ιωάννη) μωραϊτηδων"* (στιχ. 1, 2). Στα πλαίσια της ανταλλαγής αυτή η ηγούμενος της μονής δίδει και παραδίδει στα παιδιά του Θεοφύλακτου Μωραΐτη όλη την επίκτητη περιουσία του πατέρα τους (*"τίς αγοράδες"*, στιχ. 10) ενώ, από τη μεριά τους, τα δύο αδέρφια παραιτούνται από τα κληρονομικά τους δικαιώματα στα πράγματα τα οποία ο πατέρας τους με διαθήκη είχε αφιερώσει στο μοναστήρι (στιχ. 14–16). Το πιθανότερο εδώ είναι ότι ο Θεοφύλακτος Μωραΐτης, ίσως μοναχός στην μονή της Τουρλιανής, είχε κληροδοτήσει με τη διαθήκη του όλη του την περιουσία, γονική και επίκτητη, στη μονή. Μετά τον θάνατό του τα τέκνα του ήγειραν κληρονομικές αξιώσεις, με τη νοταριακή δε αυτή πράξη έρχονται σε κάποιο συμβιβασμό με τη μονή, παραιτούμενα μεν από τα κληρονομικά τους δικαιώματα στην περιουσία που ο πατέρας τους είχε κληροδοτήσει στη μονή, λαμβάνοντας όμως, σαν αντάλλαγμα, την επίκτητη περιουσία του πατέρα τους την οποία επίσης παρακρατούσε η μονή. Τούτο προϋποθέτει ότι τα κληρονομικά τους δικαιώματα είχαν κάποια νόμιμη βάση, ότι δηλαδή ήσαν αναγκαίοι κληρονόμοι του πατέρα τους έστω και σε κάποιο μέρος της γονικής του περιουσίας, διαφορετικά το μοναστήρι δεν θα προέβαινε σε παρόμοια ανταλλαγή.

Είναι αμφίβολο εάν στη Μύκονο, η προστασία αυτή των γνήσιων τέκνων, ως άμεσων απογόνων του κληρονομούμενου, επεκτεινόταν, στις περιπτώσεις κληρονομαιών μη "κοντετζιονάδων" γονικών περιουσιών, και στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς, εάν δηλαδή ήταν υποχρεωτικό οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς να εγκατασταθούν ως κληρονόμοι και σε ένα μέρος της κληρονομαιάς γονικής περιουσίας ακόμα και αν ο διαθέτης είχε συντάξει διαθήκη με αντίθετο περιεχόμενο²⁰⁵. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι τα κληρονομικά δικαιώματα των πλησιέ-

204. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1461 έτους 1674.

205. Ανάλογο έθιμο ίσχυε στη Σύρο όπου η κωδικοποίηση εθίμων του νησιού έτους

στερων συγγενών ανατρέπονταν εφ' όσον ο διαθέτης είχε συντάξει διαθήκη με αντίθετο περιεχόμενο δεδομένου ότι στη Μύκονο (καθώς και στη Μήλο, Θήρα, Νάξο), όπως προαναφέρθηκε²⁰⁶, η αρχή του γονικού είχε μάλλον ενδοτικό και όχι αναγκαστικό χαρακτήρα.

Εάν υπήρχαν περισσότεροι συγγενείς του ίδιου βαθμού τίθεται το ερώτημα εάν μπορούσε ο διαθέτης να αποκλείσει πλήρως με τη διαθήκη του ορισμένους από αυτούς κληροδοτώντας την περιουσία του σε ένα ή σε μερικούς συγγενείς του ίδιου βαθμού.

Σχετικά με το ζήτημα αυτό έχουμε δύο αντίθετες αποφάσεις, μεταξύ των οποίων μεσολαβεί περίπου ένας αιώνας, δηλαδή: α) Μία δικαστική απόφαση έτους 1689²⁰⁷ όπου γίνεται δεκτό από το δικαστήριο ότι ο πλάγιος συγγενής μπορούσε με την διαθήκη του να κληροδοτήσει σε ένα από τους πλησιέστερους συγγενείς ολόκληρη τη γονική περιουσία, αποκλείοντας έτσι τους υπόλοιπους συγγενείς του ίδιου βαθμού και β) μία δικαστική απόφαση έτους 1745²⁰⁸ όπου αποφασίζεται ακριβώς το αντίθετο. Ειδικότερα στην υπόθεση αυτή τη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή ασκεί ένας από τους θείους του διαθέτη ο οποίος προσβάλλει τη διαθήκη του ανηψιού του με την οποία εκείνος κατέλιπε σε όλους τους άλλους θείους και θείες την περιουσία του και τίποτα σε αυτόν. Το δικαστήριο επιδικάζει ένα χρηματικό ποσό από την κληρονομία περιουσία του ανηψιού (15 γρόσια) στον ενάγοντα θείο.

Το πιθανότερο συνεπώς είναι ότι δεν υπήρχε σαφώς διαμορφωμένη τοπική συνήθεια σχετικά με το ειδικότερο αυτό ζήτημα.

1695 αναφέρει ότι όταν επρόκειτο για προικία περιουσία του διαθέτη, εάν δεν υπήρχαν κατιόντες, η περιουσία αυτή περιήρχετο αναγκαστικά στους "πρόσμιους", δηλαδή στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς. Συνεπώς στη Σύρο η διαθέσιμη μερίδα των 9/10 που ίσχυε υπέρ των τέκνων ίσχυε και υπέρ των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του κληρονομούμενου (Μάο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711 = μετ. Πράτοικα, σ. 402· Έθιμα Σύρου έτους 1695· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 76-80 = Μάο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 272· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 273). Στη Τήνο επίσης αυτός που δεν είχε κατιόντες ή ανιόντες όφειλε να αφήσει μέρος της πατρομητρογονικής περιουσίας του στους αδελφούς του (Μάο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 132 = JGR, VIII, σ. 488· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 219 § 87· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 211-212). Στην Αίγινα, αν δεν υπήρχαν τέκνα, μέρος της περιουσίας του διαθέτη έπρεπε αναγκαστικά να διατεθεί στους πλησιέστερους συγγενείς (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 8). Πρβλ. επίσης Συνταγμάτιον, XXII, ιγ', όπου καθιερώνεται ρητώς δικαίωμα νόμιμης μοίρας όχι μόνον υπέρ των κατιόντων αλλά και υπέρ των ανιόντων και των πλάγιων συγγενών του κληρονομούμενου.

206. Βλ. πιο πάνω, § 13.

207. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 25 έτους 1689, σ. 102.

208. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 176 έτους 1745, σ. 185.

§ 15. Η κληρονομική εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου με διαθήκη του θανόντος συζύγου

Αρκетές είναι οι περιπτώσεις όπου ο διαθέτης εγκαθιστά τον επιζώντα σύζυγο κληρονόμο του σε μέρος της κληρονομιάς περιουσίας του. Τούτο προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1701, 1710, 1716, 1728, 1740 και 1772²⁰⁹. Από το περιεχόμενο ωστόσο των αποφάσεων αυτών δεν προκύπτει εάν πρόκειται για γονική (μη "κοντετζιονάδα") ή για επίκτητη περιουσία του διαθέτη²¹⁰.

Ειδικότερα σε δικαστική υπόθεση έτους 1716²¹¹ αντίδικοι είναι από το ένα μέρος οι δύο κόρες του θανόντος εκπροσωπούμενες από τους συζύγους τους²¹² και από το άλλο η δεύτερη σύζυγος του πατέρα τους. Επίδικο στην υπόθεση αυτή είναι το μισό ενός κτήματος που ανήκε στην πατρική περιουσία και το οποίο μετά τον θάνατο του πατέρα η σύζυγός του παραχώρησε ως ενέχυρο σε ένα από τους γαμπρούς της ("τό είχεν άμάχι²¹³ είς τὰ χέργια τὸ σιὸρ Μα/τιου χρόνους τέσσερις", στιχ. 15, 16). Ήδη, όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως, η σύζυγος του θανόντος έχει εκδηλώσει σαφή πρόθεση να εκποιήσει το ακίνητο, οπότε οι κόρες του θανόντος προβάλλουν τα δικαιώματα προτιμήσεώς τους στην επικείμενη εκποίηση²¹⁴.

Το ζητούμενο εδώ είναι ποιά τα δικαιώματα της δεύτερης συζύγου στην περιουσία του θανόντος συζύγου της. Ήταν αυτή κληρονόμος του ή είχε απλώς τη διαχείριση της περιουσίας του;²¹⁵. Όπως προκύπτει από το κείμενο της αποφάσεως, το δικαστήριο απέρριψε τη διεκδικητική αγωγή του ενός γαμπρού ο οποίος, ως αντιπρόσωπος της συζύγου του, κόρης του θανόντος από τη δεύτερη σύζυγό του και ενα-

209. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 20 έτους 1701, 91 έτους 1710, 143 έτους 1728, 164 έτους 1728, 174 έτους 1740, 95 έτους 1710, 186 έτους 1772, 121 έτους 1716.

210. Σαφώς πάντως δεν πρόκειται για "κοντετζιονάδες" γονικές περιουσίες διότι, όπως διευκρινίσθηκε (§ 14 I), η διάθεση με διαθήκη των περιουσιών αυτών, ακόμα και στον επιζώντα σύζυγο, ήταν αυστηρώς απαγορευμένη.

211. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 121 έτους 1716, σ. 132 (για την απόφαση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 5 I).

212. Κατά τα εθιμικώς ισχύοντα στη Μύκονο, ο σύζυγος είχε τη διαχείριση της προικώς περιουσίας της συζύγου και συνεπώς νομιμοποιείτο και ενεργητικώς και παθητικώς σε δικαστική εκπροσώπηση της σε δίκες που αφορούσαν τα προικώς· πρβλ. Εξαβιβλος, IV, X, 7. Για το ζήτημα βλ. πιο πάνω, § 8.

213. *άμάχι*: ενέχυρο, αμανάτι.

214. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικότερα πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Α'.

215. Η έκφραση που χρησιμοποιεί η δικαστική απόφαση, ότι δηλαδή "έμεινε είς τὰ χέργια τῆς άνω(θεν) γυναίκας" (στιχ. 13, 14), δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική για την απάντηση στο ερώτημα αυτό.

γομένη, διεκδικούσε κληρονομικά το ακίνητο ενώ δέχτηκε το δικαίωμα προτιμήσεως του άλλου γαμπρού στην πώληση στην οποία θα προέβαινε η σύζυγος του θανόντος. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει συνεπώς: α) ότι η κόρη του θανόντος από τη δεύτερη του σύζυγο δεν είχε κληρονομικό δικαίωμα επάνω στο συγκεκριμένο ακίνητο. Δεν διευκρινίζεται πάντως αν αυτή ήταν το μοναδικό τέκνο του θανόντος από τον δεύτερό του γάμο ή αν είχαν γεννηθεί και άλλα τέκνα από τον γάμο αυτό. Αυτό που είναι σαφές είναι ότι ο θανών είχε τουλάχιστον τρεις κόρες από τις οποίες οι δύο προέρχονταν από τον πρώτο του γάμο και η μία από τον δεύτερο. Από αυτές οι δύο είχαν ήδη προικισθεί από τον θανόντα. Εφ' όσον λοιπόν στη Μύκονο ίσχυε εθιμικά η αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας²¹⁶ θα έπρεπε κανονικά να αποκλεισθούν αυτές, ως ήδη προικισθείσες, από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην περιουσία του θανόντος και να περιέλθει η απομένουσα, μετά την αφαίρεση των προικών, πατρική περιουσία στη μη προικισθείσα κόρη, ομοπάτρια αλλά όχι ομομήτρια αδελφή τους²¹⁷. Το δικαστήριο όμως δεν αναγνωρίζει στην κόρη αυτή του θανόντος κανένα κληρονομικό δικαίωμα, πράγμα που στηρίζει την υπόθεση ότι η δεύτερη σύζυγος του θανόντος θα πρέπει να είχε κληρονομικό δικαίωμα στο επίδικο και όχι απλώς διαχειριστική εξουσία επ' αυτού.

Το ερώτημα που προκύπτει στη συνέχεια είναι ποιά ήταν η νομική βάση του κληρονομικού δικαιώματος της συζύγου. Υπήρχε κάποια κληρονομική σύμβαση μεταξύ των συζύγων ή διαθήκη του συζύγου προς τη δεύτερη σύζυγό του; Η περίπτωση της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής θα πρέπει να αποκλεισθεί γιατί, όπως προκύπτει από πληθώρα άλλων αποφάσεων, δεν αναγνωριζόταν στη Μύκονο εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα στον επιζώντα σύζυγο²¹⁸. Συνεπώς, ή θα πρέπει να είχε συναφθεί εν ζωή κληρονομική σύμβαση μεταξύ του θανόντος και της δεύτερης συζύγου του ή είχε εγκατασταθεί αυτή ως κληρονόμος με διαθήκη του συζύγου της, λύσεις που ήταν εθιμικά αποδεκτές εφ' όσον επρόκειτο για μη "κοντετζιονάδα" γονική περιουσία (η οποία εξομοιωνόταν από άποψη νομικής μεταχειρίσεως με την επίκτητη) ή για επίκτητη περιουσία του διαθέτη²¹⁹.

Σε άλλη δικαστική υπόθεση του έτους 1720²²⁰, αντίδικοι είναι από το ένα μέρος

216. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Γ'.

217. Εφ' όσον η κληρονομαιά περιουσία είναι πατρική, κληρονομούν όλα τα τέκνα του πατέρα είτε προέρχονται από τον πρώτο είτε και από τον δεύτερο γάμο (Ν. 84). Σχετικά με το ζήτημα αυτό βλ. Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος σ. 17 σημ. 37.

218. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, § 14 Ι.

219. Άλλωστε αν η πατρική περιουσία ήταν "κοντετζιονάδα" οι κόρες του από τον πρώτο του γάμο θα ασκούσαν διεκδικητική αγωγή γονικού και όχι απλώς δικαίωμα προτιμήσεως στην πώληση.

220. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 143 έτους 1720, σ. 152.

η κόρη (Κατερίνα, κόρη του Νικολή Γρυπάρη), η οποία εκπροσωπείται στη δίκη από τον σύζυγό της, και από το άλλο μέρος η σύζυγος του θανόντος (Αννέζα της Ποθητής) οι οποίες διεκδικούν ως κληρονόμοι το ίδιο ακίνητο. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως, ο θανών εγκατέστησε με διαθήκη τη σύζυγό του ως κληρονόμο του στο επίδικο αμπέλι, το οποίο όμως διεκδικεί και η κόρη του εγείροντας κληρονομικά δικαιώματα σε αυτό. Η σύζυγος για να αποδείξει τον ισχυρισμό της προσκομίζει στο δικαστήριο, εκτός από τη διαθήκη, και ένα "χοντζέτι"²²¹ από τον καδή και μία ευνοϊκή απόφαση των πρώην επιτροπών του νησιού. Το δικαστήριο δικαιώνει τη σύζυγο και ακυρώνει προηγούμενη αντίθετη απόφασή του (της 30ης Μαΐου 1720) η οποία, όπως ομολογεί ο δικαστής Λεονής Μοσκονάς, υπήρξε προϊόν εξαναγκασμού ("τὴν ἔκαμεν ἀπὸ τὸν φόβον τῶν ἀφεντάδων", στιχ. 9, 10).

Σε δικαστική υπόθεση του έτους 1728²²² η χήρα σύζυγος (Ανγκερέττα, σύζυγος του θανόντος Αντωνέλλου Σαντοριναίου) ζητά ακύρωση προηγούμενης δικαστικής αποφάσεως (η οποία εκδόθηκε στις 11 Μαΐου 1728) με την οποία η κυριότητα ακινήτου (φούρνου) που ανήκε στην περιουσία του θανόντος συζύγου της περιήλθε σε τρίτον (τον Πέτρο Ζιάγο). Για να αποδείξει τον ισχυρισμό της ότι το ακίνητο ανήκε

221. *χοντζέτι* ή *χονγγέτι*: τουρκική λέξη που σημαίνει κατ' αρχήν τον έγγραφο τίτλο ιδιοκτησίας ακινήτου, που παρέχεται στον αγοραστή από τις τουρκικές αρχές ύστερα από πρωτοβουλία του πωλητή, με τη μορφή δικαστικής αποφάσεως. Ο τίτλος αυτός ήταν απαραίτητος, σύμφωνα με το ισχύον επί τουρκοκρατίας δίκαιο, για την εγκυρότητα της δικαιοπραξίας και συνεπώς για τη μεταβίβαση του δικαιώματος κυριότητας στα ακίνητα (αν και στην πραγματικότητα δεν επρόκειτο για μεταβίβαση δικαιώματος κυριότητας αλλά μάλλον νομής και χρήσεως, εφ' όσον τα ακίνητα, αγροτικά και αστικά, ανήκαν στην πλειονότητά τους στην κατηγορία των "δημοσίων γαιών"). Στην πρακτική των συναλλαγών τα συμβολαιογραφικά έγγραφα συνυπήρχαν με τα "χοντζέτια" τα οποία όμως πολλές φορές παραλείπονταν και ο αγοραστής στηριζόταν στην καλή πίστη με την πεποίθηση ότι τα τοπικά κριτήρια, σε περίπτωση αγωγής, θα απέρριπταν τις κακόπιστες αξιώσεις του πωλητή (Π ε τ ρ ό π ο υ - λ ο υ , Σίφνος σ. 35 επ., 467 επ.: Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 65-66· Σ ι α τ ρ ά , Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, όπ. π., σ. 22, 23, 27). Στο νησιωτικό πάντως χώρο του Αιγαίου, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό των κτημάτων ανήκε στην κατηγορία των "ιδιοκτητών γαιών", η έκδοση "χοντζετίου" δεν ήταν απαραίτητη για να ολοκληρωθεί η πώληση αλλά το μεταβιβαστικό αποτέλεσμα επήρχετο ανεξάρτητα από τη σύνταξη κρατικού εγγράφου. Ειδικά στη Μύκονο τούτο προκύπτει από πληθώρα νοταριακών πωλητηρίων συμβολαίων του 17ου αιώνα, όπου αναγράφεται: "τό παραδόνει εις τὰ χέρια ...αὐτοῦ καὶ τῶν διαδόχων καὶ κληρονόμων του πούληση χαρὶση ψυχικὸ τὸ δώσει ὡσάν πρᾶμα ἐδικόν του καὶ ἀγορά του" ή "νά εἶναι ἐδικόν τους εὐτουνῶν καὶ τῶν διαδόχων καὶ κληρονόμων των νά τὸ πράξουν ὡς θέλουν καὶ βούλονται ὡσάν πρᾶμα ἐδικόν τους καὶ ἀγορά" (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1, 2, 3, 4 κ. ά· πρὸβλ. καὶ Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 121 έτους 1716, σ. 133).

222. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 164 έτους 1728, σ. 173.

πράγματι στον σύζυγό της επικαλείται άλλη προηγούμενη δικαστική απόφαση (έτους 1717) όπου, σε αντιδικία μεταξύ του συζύγου της και κάποιου άλλου (Ιωάννη Σκαρδανά), που διεκδικούσε και αυτός τον φούρνο για λογαριασμό του, δικαιώθηκε ο σύζυγός της. Το δικαστήριο αποδέχεται τους ισχυρισμούς της, ακυρώνει την προηγούμενη απόφαση και αναγνωρίζει την κυριότητα της χήρας συζύγου στο επί-δικο. Όπως παρατηρούμε, το δικαστήριο δεν υπεισέρχεται καθόλου σε έρευνα των δικαιωμάτων της χήρας συζύγου επί της περιουσίας του συζύγου της. Παραμένει λοιπόν ανοικτό το ζήτημα αν αυτή βάσιζε νομικά την κυριότητά της σε διαθήκη του συζύγου της, με την οποία την εγκαθιστούσε ως κληρονόμο του, ή σε τυχόν κληρονομική σύμβαση που είχε συναφθεί μεταξύ των συζύγων.

Αντιθέτως δεν αναγνωρίζεται η σύζυγος ως κληρονόμος σε δικαστική υπόθεση έτους 1706²²³. Αντίδικοι εδώ είναι η σύζυγος (Ειρήνη, σύζυγος Γιαννούλη Λολοζιανή) και το τέκνο του θανόντος (Κωσταντής Λολοζιανής). Διεκδικούμενο και από τα δύο μέρη είναι ένα σπίτι το οποίο ανήκε στον θανόντα. Η σύζυγος ισχυρίζεται ότι ο αποθανών σύζυγός της με τη διαθήκη του την εγκατέστησε ως κληρονόμο στο επί-δικο ακίνητο, ορίζοντας επί πλέον τον ανηψιό του εκτελεστή της διατάξεως της διαθήκης που αφορούσε την τέλεση των "ψυχικών" του με οικονομικούς πόρους προερχόμενους από την αξία του ακινήτου²²⁴. Από τη μεριά του, ο γιός του θανόντος ισχυρίζεται ότι ο πατέρας του, όταν ζούσε ακόμα, είχε δωρήσει σε αυτόν το ακίνητο και συνεπώς ότι από την τέλεση της δωρεάς αυτής είχε πλέον ο ίδιος την πλήρη κυριότητα, νομή και κατοχή του ακινήτου. Η δωρεά αυτή του πατέρα προς τον γιό δεν ανατράπηκε από το περιεχόμενο της μεταγενέστερα συνταχθείσης διαθήκης διότι με τη διαθήκη δεν ορίζεται άλλο πρόσωπο ως κληρονόμος του διαθέτη και συνεπώς δεν έχει η σύζυγος κληρονομικό δικαίωμα. Απλώς στη δωρεά τίθεται ο όρος ότι ένα μέρος της αξίας του εν λόγω ακινήτου θα πρέπει να διατεθεί για να τελεσθούν τα "ψυχικά" του διαθέτη από τον εκτελεστή της διαθήκης. Συνεπώς υπό-χρεος για τέλεση των ψυχικών είναι ο γιός του θανόντος ως κύριος του ακινήτου. Το δικαστήριο δέχεται τους ισχυρισμούς του γιού του θανόντος διότι πράγματι η διαθήκη δεν περιέχει εγκατάσταση άλλου προσώπου ως κληρονόμου. Για τον λόγο αυτό, το δικαστήριο, αποδεχόμενο ως έγκυρη την δωρεά εν ζωή του θανόντος πατέρα προς τον γιό του, αναγνωρίζει την κυριότητα του γιού στο επίδικο ακίνητο και αποφασίζει να οριστούν δύο "στιμαριστάδες" (από τους οποίους ο ένας θα οριστεί από τον γιό και ο άλλος από τον ανηψιό του διαθέτη και εκτελεστή της διαθήκης) για να εκτιμήσουν την ακριβή αξία του ακινήτου. Από την αξία του ακινήτου που

223. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 57 έτους 1706, σ. 69.

224. "ἐπιτροπικόν του νά ξανοίγη ἅπάνω εἰς τήν ἄνωθεν/ κατοικία διὰ νά δουλεύεται ἡ ψυχὴ τοῦ ἄνωθεν", (στιχ.12, 13).

θα προσδιορισθεί με αυτό τον τρόπο θα πληρωθούν από τον εκτελεστή της διαθήκης τα "ψυχικά" του θανόντος, αφού όμως προηγουμένως συνυπολογιστεί το κόστος των "ψυχικών" που έχει ήδη τελέσει επί ένα χρόνο ο γιός του θανόντος. Αν κατά τον συμψηφισμό αυτό προκύψει ότι υπάρχει ακόμα υποχρέωση για τέλεση και άλλων "ψυχικών", θα μπορεί ο εκτελεστής ανηψιός να καταβάλει το ποσό αυτό από την αξία του ακινήτου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις εκείνες όπου η κληρονομική εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου συνοδεύεται από την ειδική ρήτρα ότι ο επιζών σύζυγος εγκαθίσταται "ως νοικοκύρης" ή "ως αν' οικοκυρά"²²⁵. Το ζητούμενο εδώ είναι ποιά είναι κατά περίπτωση η αληθινή βούληση του διαθέτη, εάν δηλαδή πρόκειται για παραχώρηση ενός απλού δικαιώματος ισόβιας συγκατοικήσεως του επιζώντος συζύγου με τα τέκνα του τα οποία είναι οι πραγματικοί κληρονόμοι, ή για ένα ευρύτερο δικαίωμα διοικήσεως-διαχειρίσεως της περιουσίας του θανόντος συζύγου μέχρι να ενηλικιωθούν ή να παντρευτούν τα τέκνα (να καταστούν δηλαδή ικανά να αναλάβουν προσωπικά τη διαχείριση της κληρονομιάς σε αυτά περιουσίας του θανόντος γονέως) ή τέλος εάν πρόκειται για παραχώρηση κληρονομικού δικαιώματος στον επιζώντα σύζυγο που πιθανόν να υποκρύπτει κάποια μορφή οικογενειακού κληρονομικού καταπιστεύματος όπου εγκατάστατος είναι μεν ο σύζυγος, πλην όμως έχει την υποχρέωση να παραδώσει την περιουσία του θανόντος στα τέκνα, ως "οιονεί" καταπιστευματοδόχους²²⁶.

Η παροχή στον επιζώντα σύζυγο του δικαιώματος διοικήσεως και διαχειρίσεως ολόκληρης της κληρονομιάς περιουσίας του αποβιώσαντος συζύγου με ειδική ρή-

225. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 155, 174· προβλ. και σχετικές διαθήκες προερχόμενες από τη Νάξο των ετών 1680–1689 (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 107, 117, 120, 283, 299, 379, 401, 582, 602, 695, 729, 894), την Πάρο (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 7 έτους 1733, στιχ. 9) και τα Ιόνια νησιά (S p . F l o g a t i s , "Η ρήτρα "κυρά και οικοκυρά" στις διαθήκες του αρχειοφυλακείου Λευκάδας", Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών, Δ' (1977), σ. 55 επ.· τ ο υ ι δ ι ο υ , *Système Vénitien de successions ab intestat et structures familiales dans les îles ioniennes*, Centre de Recherches d'histoire et de philologie de la IVe section de l'École Pratique des Hautes Études (Hautes Études médiévales et modernes), 45, Genève 1981, σ. 94–99.

226. Και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους επικρατούσε η συνήθεια να εγκαθίσταται με διαθήκη η χήρα σύζυγος ως καθολικός καταπιστευματοδόχος στην κληρονομιά περιουσία του θανόντος συζύγου της με το βάρος να αποκαταστήσει την περιουσία αυτή στα τέκνα (D. 31, 67 § 10, 77 § 12). Η συνήθεια αυτή είχε ως σκοπό να μετριασθούν οι δυσάρεστες συνέπειες των ρωμαϊκών κανόνων περί ελευθέρου γάμου που απέκλειαν τη σύζυγο από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, όταν υπήρχαν συγγενείς του θανόντος συζύγου· για το θέμα βλ. Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 301· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1078.

τρα που περιλαμβάνεται μέσα σε διάταξη τελευταίας βουλήσεως παρουσιάζει κάποια αντιστοιχία με το δίκαιο της Εκλογής των Ισαύρων όπου ορίζεται ότι ο επιζών σύζυγος εάν υπάρχουν τέκνα γίνεται "ἐγκάτοχος", η μεν γυναίκα "τῆς τε προικὸς αὐτῆς καὶ ἀνδρώας ἀπάσης ὑπάρξεως"²²⁷, ο δε ἄνδρας "τῆς προικὸς αὐτῆς καὶ τῆς ἐν ἔξωπροίοις πάσης αὐτῆς ὑπάρξεως"²²⁸, υποχρεούμενος να φροντίζει για την ανατροφή και εκπαίδευση των τέκνων και να προικίζει τα τέκνα "καθὼς ἂν βουληθῇ", δηλαδή να διαθέτει προς προίκιση των τέκνων την περιουσία του θανόντος συζύγου, όπως θα έπραττε ο θανών γονεὺς αν ζούσε²²⁹. Η περιουσία συνεπώς του θανόντος συζύγου περιέρχεται από τον θάνατό του, ως ενιαία ομάδα, στον επιζώντα σύζυγο που έχει τη διαχείριση της περιουσίας αυτής και στους κληρονόμους του θανόντος συζύγου, δηλαδή στα τέκνα. Μ' αυτό τον τρόπο δε ιδρύεται μιὰ ιδιότυπη μορφή οικογενειακής κοινοκτημοσύνης μεταξύ πατέρα ή μητέρα, ως επικαρπωτή, και τέκνων, ως κυριών της κληρονομιάς περιουσίας του θανόντος συζύγου²³⁰.

Βασικό πάντως χαρακτηριστικό των κληρονομικών εγκαταστάσεων του επιζώντος συζύγου με τις οποίες παραχωρείται ένα ευρύ δικαίωμα διαχειρίσεως και επικαρπίας της περιουσίας του θανόντος συζύγου στον επιζώντα²³¹ είναι ότι αυτές επιβάλλονται με τη διαθήκη του θανόντος συζύγου και όχι κατ' επίκληση διατάξεως

227. Ε., 2, 5, 1.

228. Ε., 2, 5, 2.

229. Η πρώτη επίσημη αναγνώριση απλού δικαιώματος διαχειρίσεως και καρπώσεως των μητρών στον πατέρα με απονομή κυριότητας στα τέκνα πραγματοποιείται από τον Κωνσταντίνο, κατ' επίδραση ελληνικών αντιλήψεων, με διατάξεις που εκδόθηκαν στα 319 μ.χ. (C. Th. 8, 18, 1 και 2). Με τις διατάξεις αυτές απαγορεύτηκε επίσης η εκποίηση των μητρών τα οποία πλέον, μετά τον θάνατο του πατέρα, περιέρχονταν υποχρεωτικά και αποκλειστικά στα τέκνα (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1019–1020 όπου και σχετική βιβλιογραφία).

230. Για τη νομική συγγένεια του δικαίου της Εκλογής με το αρχαίο ελληνικό δίκαιο της Γόρτυνος και το δίκαιο των πατύρων, όσον αφορά την ίδρυση ενιαίας περιουσιακής ομάδας μεταξύ επιζώντος γονεὺς και τέκνων και τη διαμόρφωση σχέσεων οικογενειακής κοινοκτημοσύνης, λόγω και της ανάλογης κοινωνικής και οικονομικής διαρθρώσεως του βυζαντινού κράτους τον Η' αιώνα βλ. ιδίως Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 52· προβλ. επίσης τις σχετικές διατάξεις των Ασσιζών της Κύπρου 14ου αιώνα, σύμφωνα με τις οποίες η σύζυγος λαμβάνει μετά τον θάνατο του πατέρα, εφ' όσον υπάρχουν τέκνα, την κατοχή και διοίκηση της περιουσίας του θανόντος (Σ ά θ α , Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Α. ροζ' και Β. ροε', σ. 131, 383).

231. Προβλ. και σχετικές διαθήκες Νάξου των ετών 1682–1688 με τις οποίες παραχωρείται στον επιζώντα σύζυγο η επικαρπία της περιουσίας του διαθέτη με τον όρο ότι, μετά τον θάνατό του ή εάν ξαναπαντρευτεί, η περιουσία αυτή θα περιέρχεται στα τέκνα ή αν δεν υπάρχουν επιζώντα τέκνα στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς (Μ η ν ι ά τ η ς , αρ. 199 έτους 1682, 379 έτους 1683, 401 έτους 1684, 695 έτους 1687, 729 έτους 1688).

νόμου ή εθίμου²³². Συνεπώς, όταν δεν υπήρχε σχετική διαθήκη του θανόντος συζύγου ή δεν είχε συνομολογηθεί σχετική κληρονομική σύμβαση μεταξύ των συζύγων, εφαρμοζόταν το τοπικό εθιμικό δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής το οποίο (με τις διακρίσεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω στην §3) κατά κανόνα απέκλειε τον επιζώντα σύζυγο από την κληρονομία του θανόντος.

Ανεξάρτητα πάντως από τον συγκεκριμένο τρόπο καθιέρωσης της κληρονομικής εγκαταστάσεως του επιζώντος συζύγου, είναι σαφές ότι, στον βαθμό που στις διαθήκες αυτές υποκρύπτεται κάποια μορφή οικογενειακού καθολικού καταπιστεύματος, η κληρονομική αυτή εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου εμφορείται από την ιδέα της διατηρήσεως της ηθικής αλλά και περιουσιακής οικογενειακής συνοχής στη γονική περιουσία του θανόντος γονέως, η οποία έτυχε να μην έχει δεσμευθεί με "κοντετζιό" από τους προκατόχους του υπέρ των πλησιεστέρων συγγενών. Κατά τούτο λοιπόν διακρίνουμε στις κληρονομικές αυτές εγκαταστάσεις κάποια κατάλοιπα οικογενειακής κοινοκτημοσύνης²³³.

Έτσι, σε δικαστική υπόθεση του έτους 1701²³⁴ ο αποθανών σύζυγος (παπα-

232. Πρβλ. σχετικά και την ανάλυση του περιεχομένου ενός ναξιακού προικοσυμφώνου έτους 1466 ή 1467 από τον Ιακ. Βιοβίζη (Β ι σ β ί ζ η , Προικιά έγγραφα σ. 43-44).

233. Την εγκατάσταση της συζύγου με διαθήκη του συζύγου ως κυρίας ολόκληρης της κληρονομίας του και με ταυτόχρονη παραχώρηση σ' αυτήν του δικαιώματος διανομής της γονικής περιουσίας του θανόντος συζύγου της μεταξύ των τέκνων μετά τον θάνατό του, θεωρεί ο Γ. Πετρόπουλος εκδήλωση του αρχέγονου ελληνικού θεσμού της οικογενειακής κοινοκτημοσύνης η οποία συνεχίζεται μετά τον θάνατο του πατέρα εφ' όσον η μητέρα τον διαδέχεται στην άσκηση πατρικής εξουσίας επί των ανηλίκων τέκνων. Κατά την άποψη του δε το ενετικό δίκαιο δεν εισήγαγε τον θεσμό στις ενετοκρατούμενες περιοχές της Ελλάδας αλλά απλώς με την παράλληλη ισχύ ανάλογων θεσμών (όπως π.χ η *fraterna compagnia*), τον ενίσχυσε. Συμπεραίνει λοιπόν ότι πρόκειται για "αφομοίωση" (*assimilation*) θεσμών οι οποίοι ίσχυαν παράλληλα (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 213, 282, 292-4). Ομοίως ο Ιάκ. Βιοβίζης, ερευνώντας διαθήκη του έτους 1540 που προέρχεται από τη Νάξο, διαβλέπει στην κληρονομική εγκατάσταση της χήρας συζύγου ως "*κερᾶς και νοικοκερᾶς*", επιρροή των αρχών της Ισαυρικής Εκλογής και πιθανόν του φραγκικού δικαίου (Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 146 επ.). Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι η εθιμική πρακτική της εκ διαθήκης κληρονομικής εγκαταστάσεως της επιζώσης συζύγου ως "*κυρίας και νοικοκυράς*" στην κληρονομία του θανόντος συζύγου εμφανίζεται, το πιθανότερο κατ' επίδραση του βενετικού δικαίου (Μ α η ν σ. 50), ιδιαίτερα διαδεδομένη στις ενετοκρατούμενες περιοχές κατά τον 16ο-18ο αιώνα, όπως στα Ιόνια νησιά (πρβλ. σημ. 225), ενώ την ίδια χρονική περίοδο απαντάται και σε ιταλικές διαθήκες (F l o g a i t i s , *Système Vénitien* κ.λπ., όπ. π., σ. 98). Σχετικά με το ζήτημα αυτό βλ. επίσης Κ α λ λ ι γ ᾶ ς σ. 193 επ. Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 23 επ. Σ. Σ κ ο π ε τ έ α , "*Εγγράφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης*", ΕΚΕΙΕΔ, 3 (1950), Διαθήκη Α. Καλαποθέα, σιχ. 16-19, σ. 87.

234. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 20 έτους 1701, σ. 34.

Μιχαήλ Μοραΐτης) εγκατέστησε με διαθήκη τη σύζυγό του και μητέρα των τεσσάρων τέκνων τους (Μαρία, Μανώλης, Νικολάκης, Γιώργης) ως μοναδική και αποκλειστική κληρονόμο της περιουσίας του. Η διαθήκη όμως περιείχε τον όρο ότι μετά τον θάνατό της η περιουσία θα περιέρχεται ισομερώς μεταξύ των τεσσάρων τέκνων τους²³⁵. Πρόκειται λοιπόν εδώ ουσιαστικά για μια μορφή οικογενειακού κληρονομικού καταπιστεύματος, εφ' όσον ο διαθέτης υποχρεώνει την κληρονόμο του να παραδώσει κατά τον θάνατό της την κληρονομία στα τέκνα του, διανέμοντάς την ακριβοδίκαια μεταξύ αυτών²³⁶. Ως καταπιστευματοδόχοι θεωρούνται συνεπώς όλα τα πρόσωπα τα οποία θα κληρονομούσαν τον διαθέτη εξ αδιαθέτου αν αυτός πέθαινε κατά τον θάνατο της συζύγου και τέτοια πρόσωπα είναι εδώ τα τέσσερα τέκνα τους. Όπως προκύπτει ωστόσο στη συνέχεια από το ιστορικό της υποθέσεως, η σύζυγος παραβαίνοντας τον όρο της διαθήκης περί ισομερούς κληροδοτήσεως της πατρικής περιουσίας στα τέκνα κατά τον θάνατό της, παρέδωσε την περιουσία στα τρία από τα τέσσερα τέκνα της (Μαρία, Μανώλη, Νικολάκη) τα οποία και πούλησαν μέρος της πατρικής κληρονομίας σε τρίτο πρόσωπο (τον σιόρ Παυλάκη Πετρή). Το τέκνο που αποκλείσθηκε (Γιώργης), υπό την ιδιότητά του προφανώς ως καταπιστευματοδόχου, ασκεί κατά της μητέρας του την διεκδικητική αγωγή γονικού επικαλούμενος το γεγονός ότι η πώληση έγινε χωρίς τη συναίνεσή του και δικαιώνεται από το δι-

235. Η *ισομερής* παραχώρηση της πατρικής κληρονομιάς περιουσίας μετά τον θάνατο της μητέρας στα τέκνα προκύπτει εμμέσως από το όλο περιεχόμενο της αποφάσεως (*"έπουλσαν την πάρ/την του από το άνωγι και άποξένωσαν τον από /τά δικαιώματά του δίχως την βουλήν του"*, στιχ. 18–20· επίσης στιχ. 26–28). Πρβλ. σχετικά και τον απαντώμενο στην Αίγυπτο κατά τους ελληνιστικούς χρόνους τύπο *"συγγραφοδιαθήκης"* (υπό γ') όπου οι σύζυγοι δι' αμοιβαίας διαθήκης ή δια κληρονομικής συμβάσεως παρέχουν στον *parens superstes* το δικαίωμα μερισμού της περιουσίας μεταξύ των τέκνων καθ' ορισμένα κληρονομικά μερίδια (Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 234).

236. Πρβλ. και σχετικές διαθήκες προερχόμενες από τη Νάξο έτους 1685 (Μ η ν ι ά - τ η ς , αριθ. 602 έτους 1685, 894 έτους 1689). Όπως προκύπτει ειδικότερα από το περιεχόμενο της με αριθ. 602 διαθήκης η οποία παρουσιάζει κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον, η διαθέτρια κληρονόμησε τις προαποβιώσασες κόρες της, σύμφωνα με τον σχετικό όρο που είχε θέσει στη διαθήκη του ο προαποθανών σύζυγός της. Με τη διαθήκη του αυτή ο προαποθανών πατέρας είχε επί πλέον θέσει τον όρο ότι, εάν η μητέρα κληρονομήσει προαποβιώσαντα τέκνα τους, θα υποχρεούται στη συνέχεια να παραχωρήσει μετά τον θάνατό της την κληρονομία αυτή στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς της πατρικής γραμμής. Ήδη η μητέρα, συμμορφούμενη με την *"κοντετζιό"* αυτή της διαθήκης του προαποθανόντος συζύγου της, εγκαθιστά με τη δική της διαθήκη ως κληρονόμους στην πατρική προελεύσεως περιουσία της, την κόρη της και τον εγγονό της με τον όρο ότι, μετά τον θάνατό τους, η περιουσία αυτή θα περιέρχεται στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς (Μ η ν ι ά τ η ς σ. 831).

καστήριο²³⁷. Ορίζει δε η απόφαση ότι ο ενάγων θα έχει δικαίωμα ή να αποζημιωθεί για το νόμιμο κληρονομικό του μερίδιό του επί των εκποιτηθέντων λαμβάνοντας μεγαλύτερο μερίδιο από την υπόλοιπη πατρική του περιουσία ή να λάβει από τους πωλητές το τίμημα της πωλήσεως που αναλογεί στο κληρονομικό του μερίδιο. Δεν έχουμε λοιπόν εδώ ακύρωση της πωλήσεως αλλά απλώς ισομερή κατανομή του τιμήματος της πωλήσεως και τούτο μάλλον²³⁸ διότι δεν έχει επέλθει ακόμα η επαγωγή της κληρονομίας στον "καταπιστευματοδόχο" γιό (εφόσον χρόνος επαγωγής είναι ο θάνατος της μητέρας).

Σε δικαστική υπόθεση του έτους 1740²³⁹, την οποία δικάζει ο Τούρκος "*σερασκέρης των βασιλικών φεργάδων*" Μειμέτ Αγάς, παρεμβαίνοντας στη διένεξη μετά από παράκληση των προεστών²⁴⁰ της Κοινότητας, αντιδικοί είναι η κοινότητα Μυκόνου²⁴¹, η οποία εκπροσωπείται από τους προεστούς της, κατά της χήρας συζύγου (Μαρία, σύζυγος του θανόντος Γιαννάκη Οστοβίκη) και των τέκνων της. Επίδικο

237. Το δικαστήριο συνεπώς αναγνωρίζει ως παραδεκτή την άσκηση διεκδικητικής αγωγής από τον καταπιστευματοδόχο ακόμα και πριν από την επαγωγή της κληρονομίας σε αυτόν. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

238. Δεν γνωρίζουμε αν ο διαθέτης είχε ρητά με τη διαθήκη του παραχωρήσει στη σύζυγο και κληρονόμο του ελευθερία διαχειρίσεως της κληρονομίας ή εάν έμμεσα, από το περιεχόμενο της διαθήκης του, προκύπτει ότι οι καταπιστευματοδόχοι θα εγκαθίσταντο σε ό,τι θα διασωζόταν κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας (το "περιλιμπανόμενο"). Το πιθανότερο είναι ότι δεν υπήρχαν παρόμοιες συμφωνίες διότι, αν υπήρχαν, το δικαστήριο δεν θα αναγνώριζε δικαίωμα αποζημιώσεως στον αδικηθέντα "καταπιστευματοδόχο". Διαθήκη στην οποία ρητώς αναφέρεται ότι ο γιός (ως "καταπιστευματοδόχος") θα εγκαθίσταται μετά τον θάνατο της κληρονόμου-μητέρας σε ό,τι θα απέμενε κατά τον χρόνο του θανάτου της από την πατρική περιουσία ("*ό,τι της βρεθοῦσιν*") βλ. στον κώδικα του νοτάριου Νάξου Ιωάννη Μηνιάτη (Μ η ν ι ά τ η ς, αριθ. 117 έτους 1680, σ. 278).

239. Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 174 έτους 1740, σ. 183.

240. "Προεστοί" καλούνταν οι επίτροποι του κοινού των Μυκονίων μετά το πέρας της θητείας τους, επιτελούσαν δε αυτοί έργο συμβούλων της Κοινότητας και αντιπροσώπευαν την Κοινότητα στις σχέσεις της με τις τουρκικές αρχές (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ, Σύστασις σ. 10· V i s v i z i s, L' administration communale σ. 225).

241. Σχετικά με το ζήτημα αν οι Κοινότητες επί τουρκοκρατίας ήταν πλήρως διαμορφωμένες ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ο Γ. Πετρόπουλος έχει υποστηρίξει την άποψη ότι στην Αμοργό, Καρύταινα, Μήλο, Σίφνο δεν ήταν διαμορφωμένη η έννοια του "κοινού" ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου όπως την γνωρίζουμε σήμερα (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ, Σίφνος, αριθ. 13, 15, 16, 17, 18, σ. 56 επ., 65 επ., 69, 71· πρβλ. και Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ, Παρατηρήσεις σ. 86 σημ. 29). Για το γενικότερο ζήτημα της διαμορφώσεως της έννοιας του νομικού προσώπου κατά τη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο βλ. επίσης Ι. Κ ο ν ι δ ά ρ η, Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας από του 9ου μέχρι και του 12ου αιώνας, Αθήναι 1979, σ. 266-267 όπου και ενδιαφέρουσες βιβλιογραφικές παραπομπές.

αντικείμενο είναι ένα κτήμα στους Μύλους επί του οποίου η χήρα εγείρει κληρονομικό δικαίωμα βασιζόμενη σε διαθήκη του θανόντος συζύγου της με την οποία εκείνος την εγκαθιστά κληρονόμο του σε όλη του την περιουσία στο νησί της Μυκόνου. Η κοινότητα από τη μεριά της διεκδικεί και αυτή το κτήμα. Προκειμένου να επιλυθεί η διαφορά ο Τούρκος δικαστής διατάσσει πραγματογνωμοσύνη για τον προσδιορισμό της εκτάσεως και των ορίων του κτήματος. Μετά δε από την πραγματογνωμοσύνη αυτή, αποφασίζει να παράσχει δίοδο στους κατοίκους της Μυκόνου μέσω του επιδικίου κτήματος (*"μία στράτα...είκοσι τέσσερα ποδάρια εις τὸ πλάτος"*, στιχ. 13, 14) προφανώς γιατί ήταν αναγκαίο να περάσει κανείς μέσω του κτήματος για να φτάσει στους Μύλους και επομένως ήταν επιτακτική η ανάγκη εξυπηρέτησής του κοινού συμφέροντος. Η υπόλοιπη δε, μετά την αφαίρεση τμήματος για τον δρόμο, έκταση διανέμεται σε ίσα μέρη ανάμεσα στην Κοινότητα και στη χήρα με τα τέκνα της. Τίθεται επίσης ο περιορισμός ότι, αν στο μέλλον θελήσει η χήρα ή τα παιδιά της ή κάποιος άλλος να κτίσει στην έκταση του κτήματος που τους επιδικάζεται, θα πρέπει προηγουμένως να εξασφαλίσει την άδεια της Κοινότητας προκειμένου το οικοδόμημα να μη βλάψει τους Μύλους. Επίσης υποχρεούται η χήρα να πληρώσει το τίμημα που έχει ήδη καταβάλει η Κοινότητα για την αγορά του κτήματος (δεν αναφέρεται ο πωλητής του κτήματος)²⁴².

Καθώς γίνεται αντιληπτό, στην υπόθεση αυτή έχουμε κληρονομική εγκατάσταση της συζύγου στην ακίνητη περιουσία του συζύγου με βάση σχετική διαθήκη του. Η παρουσία όμως των τέκνων τους στη δίκη (στιχ. 5, 10) και η αναγνώριση κυριότητας σε αυτά από κοινού με τη μητέρα τους (*"να τὸ ἐμοιράζει ἡ κοινότη με τὴν ἄνωθεν Μαρία καὶ παιδιὰ της"*, στιχ. 15) οδηγεί σε δύο υποθέσεις: είτε ότι στη διαθήκη του πατέρα περιλαμβανόταν κάποια μορφή οικογενειακού καταπιστεύματος με εγκατάστατη ως κληρονόμο τη μητέρα (*"ὡσάν οἰκοκυρά ὁποῦ τὴν ἀφήνει.....εἰς ὃ, τι καὶ ἂν ἔχει εἰς τὴν Μύκονον"*, στιχ. 6) και καταπιστευματοδόχους τα τέκνα, είτε ότι στην προκειμένη περίπτωση έχουμε ένα νομικό καθεστώς "συγκυριότητας" μητέρας-τέκνων, στα πλαίσια μίας σχέσεως οικογενειακής κοινοκτημοσύνης της κληρονομηθείσας πατρικής περιουσίας. Νομίζω πάντως ότι δεν πρόκειται για συγκυριότητα μητέρας-τέκνων αλλά ότι τα τέκνα παρίστανται στη δίκη ως έχοντα κληρονομικά δικαιώματα προσδοκίας στην επίδικη περιουσία²⁴³.

242. Η κοινότητα της Μυκόνου εμφανίζεται εδώ να συμβάλλεται με ιδιότη και να αποκτά δικαιώματα κυριότητας ακίνητης περιουσίας ως *totalita* (στιχ. 4, 7, 15, 21)· για το δικαίωμα κυριότητας των νησιωτικών κοινοτήτων (Σαντορίνης, Σκοπέλου κ.ά) επί ακινήτων πραγμάτων (ορέων, μεταλλείων, ορυχείων, δρόμων κ.λπ.) προβλ. γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Η', σ. 513· *Χ ρ υ σ α ν θ ὁ π ο υ λ ο ς* σ. 7, 145· *Μ ᾶ ο υ ρ ε ρ*, Β', μετ. Πράτσια, σ. 347.

243. Η συνήθεια της συναινέσεως τέκνων ή και άλλων εξ αίματος συγγενών σε πράξεις

Εξ άλλου σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1725²⁴⁴ όπου ως αντίδικοι εμφανίζονται ο Γιαννάκης Οσοβίκης²⁴⁵ και η μη προικισθείσα κόρη του του Μαντελένα, επίδικο αντικείμενο είναι η μητρική περιουσία, στην οποία η μητέρα εγκατέστησε με τη διαθήκη της τον σύζυγό της ως "νοικοκύρη" με ευρύτατες διαχειριστικές εξουσίες ("πώς αὐτὸς ἦτον νοικοκύρης καθὼς ἡ μητέραν της ἢ ποτὲ κερά Μαρουῖσα τὸν ἔκαμεν εἰς τὴν διαθήκην της· νὰ κάμῃ ὅ,τι θέλει", στιχ. 16, 17). Από την παραχώρηση δικαιώματος διαχειρίσεως της περιουσίας της διαθέτριας στον σύζυγό της συνάγεται το συμπέρασμα ότι η περιουσία αυτή ήταν μη "κοντετζιονάδα" μητρική προικιά περιουσία (η οποία νομικά εξομοιωνόταν με επίκτητη περιουσία) διότι σε αντίθετη περίπτωση δεν θα είχε η μητέρα δικαίωμα καταρτίσεως παρόμοιας διαθήκης²⁴⁶. Τούτο συνάγεται έμμεσα και από το γεγονός ότι ο πατέρας διεκδικεί κληρονομικό μερίδιο από την περιουσία ενός τέκνου του το οποίο αποβίωσε μετά τη σύζυγό του (στιχ. 31, 32) και τελικά παραιτείται από την απαίτησή του αυτή (στιχ. 56, 57)²⁴⁷.

Σχετικά με το περιεχόμενο της κληρονομικής εγκαταστάσεως του συζύγου στην περιουσία της θανούσης συζύγου γίνεται αντιληπτό ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν παραχωρήθηκε με τη διαθήκη της θανούσης συζύγου οποιοδήποτε κληρονομικό

περιουσιακής διαθέσεως οικογενειακών περιουσιών απαντάται στο αρχαίο ελληνικό, ελληνιστικό, αρχαίο γερμανικό, ρωμαϊκό και δημόδες βυζαντινό δίκαιο, θεωρείται δε ως εκδήλωση αρχέγονης οικογενειακής κοινοκτημοσύνης. Για το θέμα αυτό βλ. Χ ρ ι σ τ ο - φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 60-71· Μ π α μ π ά κ ο υ , Σχέσεις οικογενειακού δικαίου κ.λπ., όπ. π., σ. 8· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Ρωμαϊκόν Δίκαιον κ.λπ., όπ. π., σ. 168. Ειδικά δε το απαντώμενο στους ρωμαϊκούς χρόνους φαινόμενο της συνδικαιοπραξίας του πωλητή και των συγγενών του κατά τη σύνταξη του πωλητηρίου συμβολαίου οικογενειακής περιουσίας, όπου οι συγγενείς συναινούν στη μεταβίβαση, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα την υποχρέωση να "διαφεντεύουν" τον αγοραστή εάν προσβληθεί το κύρος της αγοραπωλησίας (Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , όπ. π., σ. 168), εμφανίζεται και σε νοταριακά συμβόλαια αγοραπωλησίας, δωρεών, ανταλλαγών κ.λπ. της Μυκόνου στα οποία αναγράφεται η ρήτρα ότι ο πωλητής αναλαμβάνει έναντι του αγοραστή την υποχρέωση "νὰ μαντινιέρῃ (από το βενετ. mantegnir, υποστηρίζω) καὶ νὰ ντεφεντέρῃ (από το βενετ. defendèr, υπερασπίζομαι) κληρονομικῶς τὸν ἀγοραστή (ἢ τὴν "τονάτζιο") (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 663 έτους 1665, 1622 έτους 1674 κ. ά). Εξ άλλου η σύμπραξη τέκνων ή άλλων συγγενών εξ αίματος εμφανίζεται και σε γαμήλια συμβόλαια της Σκύρου του 16ου-18ου αιώνα από το περιεχόμενο των οποίων όμως δεν προκύπτει σαφώς εάν οι προικοδότες συγγενείς συμμετέχουν ως συνεισφέροντες δική τους περιουσία στην προίκα του μελλονύμφου τέκνου του προικοδότη ή ως έχοντες απώτερα δικαιώματα προσδοκίας στα γονικά προικιά (Α ν τ ω ν ι ά δ η , Προίκα σ. 178).

244. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 155 έτους 1725, σ. 163.

245. Πρόκειται για τον ίδιο Οσοβίκη με την προηγούμενη δικαστική απόφαση;

246. Για το ζήτημα αυτό βλ. σχετικά Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 59.

247. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, § 13.

δικαίωμα στον επιζώντα σύζυγο, δεν εγκαθίσταται δηλαδή αυτός ως κληρονόμος στη μητρική περιουσία, αλλά του παραχωρείται μόνο η διοίκηση και η διαχείριση της πιθανότατα δε και η ισόβια επικαρπία της στα πλαίσια ασκήσεως πατρικής εξουσίας στα ανήλικα τέκνα του²⁴⁸. Η διαχείριση ειδικότερα της προικιάς μητρικής περιουσίας περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, και τη δυνατότητα του πατέρα να διαθέτει και άλλα περιουσιακά στοιχεία σε ήδη προικισθέντα από τη μητέρα τέκνα²⁴⁹. Η δυνατότητα δε αυτή προικίσσεως των τέκνων από τον επιζώντα σύζυγο με περιουσία του θανόντος συζύγου, κατά την ελεύθερή του βούληση, απηχεί δημώδες βυζαντινό δίκαιο της Ισαυρικής Εκλογής²⁵⁰. Πάντως, όπως προκύπτει από την ακύρωση της ανταλλαγής που έγινε για το αμπέλι στα Σιδεροκάπια²⁵¹, οι εξουσίες αυτές του πατέρα δεν περιελάμβαναν και δυνατότητα μεταβίβασης μέρους της μητρικής περιουσίας σε τρίτους. Εξ άλλου το δικαίωμα αυτό δεν θα πρέπει να είχε παραχωρηθεί στον πατέρα για όλο το χρονικό διάστημα της ζωής του εφ' όσον, με την έκδοση της δικαστικής αποφάσεως, το υπολειπόμενο αδιάθετο μέρος της μητρικής προικιάς περιουσίας περιέρχεται στην ενάγουσα κόρη του. Μπορεί συνεπώς να στηριχθεί η υπόθεση ότι το δικαίωμα αυτό είχε παραχωρηθεί στον πατέρα μέχρι την ενηλικίωση της Μαντελένας, σύμφωνα και με το σχετικό έθιμο του νησιού ότι ο πατέρας καρπούται μεν τα κτήματα των τέκνων μέχρι την ενηλικίωσή τους (οπότε παύει η υπεξουσιότητα των τέκνων και επομένως τα δικαιώματα του πατέρα στη μητρική προελεύσεως περιουσία τους) χωρίς όμως να μπορεί να τα εκποιήσει²⁵². Διαθήκη

248. Για τη συναφή νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της ύστερης βυζαντινής περιόδου βλ. Παπαγιάννη, Νομολογία II σ. 138–139 σημ. 29 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

249. "Ομοίως νά είναι ἐλεύθερος/ καί ἀπό τὸ ἀσχημὸν ὅπου ἐπρεντεντέριζεν ἡ ἄνω(θεν) Μαντελένα, ἐπειδὴ καὶ τὸ ἔδωσεν καὶ αὐτὸ τῆς ἄνω(θεν) ἀδελφῆς τῆς", στιχ. 43, 44, 45 καθὼς καὶ "διὰ τὴν λόντρα ("λόντρα": εἶδος χαμηλῆς γαλέρας (Βαγιακάκου, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν νομικῶν, ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὄρων κ.λπ., ὅπ. π., σ. 92) ἔδωσεν τῆς ἀδελφῆς τῆς τοῦ Φραντσέσκου /ἄλλο καγίκι ὅπου ἐκ δευτέρου ἔκαμεν", "καὶ διὰ / τὸ ἀδελφομοῖρον τῆς τὴν λόντρα ὁ ἄνω(θεν) σιὸρ Ὀστοβίκης νά μὴν δώνη τίποτας, ἐπειδὴ/καὶ ἔδωσεν τόσο καγίκι τῆς πρώτης τοῦ θυγατέρας", στιχ. 20, 21, 42, 43). Η ευρύτατη αυτή διάθεση περιουσιακῶν στοιχείων ειδικά στη πρώτη θυγατέρα, το Φραντσέσκι, μας οδηγεί στην υπόθεση ότι στη Μύκονο αναγνωρίζονταν αυξημένα κληρονομικά δικαιώματα στην πρωτότοκη κόρη για την τοπική συνήθεια της Μυκόνου να δίδεται στην πρωτότοκη κόρη όχι μόνο η προίκια της μητέρας αλλά και η οικία των προγόνων μαζί με ὅλη την περιουσία του πατέρα βλ. πιο πάνω, § 11, σημ. 22.

250. "...προδῆλως ὀφειλοῦσης αὐτῆς, καθὼς πρέπει γονεῦσι, τὰ τέκνα ἐκπαιδεύειν τε καὶ γαμοστολεῖν καὶ προῖκα ἐπιδιδόναι, καθὼς ἂν βουλευθῇ" (Ε., 2, 5, 1).

251. "ὅσον διὰ...τὸ ἀμπέλι στὰ Σιδεροκάπια, ὅπου/ἤκαμεν ἀλλαξιὰ μὲ τὸν Λιά...νά εἶναι...τῆς/ἄνω(θεν) Μαντελένας ὡς πράματα τῆς μητρός τῆς", στιχ. 46–49.

252. "Ἡ υπεξουσιότης παύει διὰ τῆς ἐνηλικιώσεως" καὶ "τὰ κτήματα τῶν τέκνων μέχρι

του συζύγου με την οποία παρέχεται στη χήρα σύζυγο το δικαίωμα να προικοδοτεί τους κληρονόμους της (τα τέκνα της) όχι όμως και να εκποιεί την περιουσία αυτή σε τρίτους απαντάται επίσης και σε δικαστική υπόθεση του έτους 1703²⁵³.

§ 16. Η παραχώρηση επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο

Από την απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, προκύπτει ότι, σε περίπτωση άτεκνου γάμου, και εφ' όσον ο κληρονομούμενος σύζυγος είχε πεθάνει χωρίς να συντάξει διαθήκη, ίσχυε στη Μύκονο το έθιμο να παραχωρείται στον επιζώντα σύζυγο, γυναίκα ή άνδρα, αντί για άλλο κληρονομικό δικαίωμα, δικαίωμα επικαρπίας επί της περιουσίας του θανόντος συζύγου. Διαβάζουμε σχετικά: "*Εάν τελευτήση ο εις εκ της συζυγίας αδιάθετος, ο επιζών, γυνή τε ή άνήρ, καρποτρώνει όλην την περιουσίαν έως ου μένει εις την τιμήν του τεθνεώτος, τούτέστιν άνύπανδρος, εάν δε έλθη εις δεύτερον γάμον, ή περιουσία άπέρχεται στους προθύμους*".²⁵⁴ Το ίδιο έθιμο μνημονεύεται επίσης και στις συλλογές εθίμων του Π. Καλλιγά, "*Ο σύζυγος έχει την επικαρπίαν (καρποτρώνει) της περιουσίας του αποβιώσαντος, αν δεν προσέλθη εις νέον γά-*

της ένηλικιότητός των καρπούνται από τον πατέρα, χωρίς όμως ο πατήρ να δύναται να τή εκποιήση" (Κ α λ λ ι γ ά ς § 9 σ. 209, § 22 σ. 210 = JGR, VIII, σ. 474, 475). Πρβλ. επίσης Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 108-109· Π. Δ η μ ά κ η , "Τινά περί της λήξεως της πατρικής εξουσίας κατά το βυζαντινόν δίκαιον. Δίκαιον των Μακεδόνων", Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, έτος 78(1959), σ. 53-66· Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία II σ. 144-145.

253. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 51 έτους 1703 στην οποία αναφέρεται: "*και θεωρώντας τή προ/λεγόμενα προκοσύμφωνο και διαθήκη πώς ή άνωθεν Φραντζέσκα δέν είχε / έξεσία να πουλή τή πράμα του άντρός της εξόχως να τή προνικήη των κλη/ρονόμων της*", στιχ. 20, 21· πρβλ. ομοίως διαθήκες προερχόμενες από τη Νάξο των ετών 1680 όπου ο διαθέτης εγκαθιστά τη σύζυγό του ως κληρονόμο του ("*νοικοκυρά και εξουσιάστρα*") σε μέρος της περιουσίας του παρέχοντάς της ταυτόχρονα την εξουσία να διανέμει την περιουσία αυτή μεταξύ των τέκνων της κατά την ελεύθερή της βούληση (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 107 έτους 1680, 120 έτους 1680) καθώς και διαθήκη προερχόμενη από την Πάρο έτους 1733 όπου αναφέρεται: "*τα δε ληπών του ποστατικά, γονικά του κε αγορές του, ος φενούντε, καθώς προήπαν να γίνετε με την κοντετζιόν που ξεκαθαρίζη, ότη ο Θε(ός) να ζήση τα πεδία και ι γινέκαν του ος νικοκυουρά να τα πουρκίζη ος θέλη*" (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 7 έτους 1733, στιχ. 20-21, σ. 161-162). Αντιθέτως, σε δικαστική απόφαση της Μυκόνου έτους 1664, ακυρώνονται τα προικοσύμφωνα των τέκνων που συντάξε η μητέρα με προικία προερχόμενα από την πατρική περιουσία διότι δεν υπάρχει έγγραφη απόδειξη από την οποία να προκύπτει ότι ο σύζυγός της την όρισε "*νοικοκυρά να τάξει και να δώσει τ' ό, τι θέλει πάσα' νούς*" (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 3 έτους 1664, στιχ. 10, 11).

254. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 11.

μον."²⁵⁵, καθώς και του Λ. Χρυσανθόπουλου, μόνον όμως για τη γυναίκα σύζυγο, "...καθ' ὃσον ἡ σύζυγος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀποθανόντος συζύγου μένει ἄγαμος, λαμβάνει τὰς ὠφελείας τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος"²⁵⁶. Τέλος δε το ανωτέρω ἔθιμο αναφέρεται και από τον G. Geib²⁵⁷.

Στην προαναφερθείσα απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου αναφέρεται ὅτι η επικαρπία παραχωρεῖτο στο σύνολο της περιουσίας του θανόντος, δηλαδή χωρίς διάκριση τόσο στα γονικά ὅσο και στα ἐπίκτητα ἀγαθὰ του κληρονομουμένου, κινητά και ἀκίνητα. Εξ ἄλλου και οι ἀπαντήσεις που δόθηκαν ἀπό τις ἄλλες νησιωτικές ἀρχές, με ἐξαίρεση την ἀπάντηση της δημογεροντίας Σαντορίνης²⁵⁸, δεν διακρίνουν στο σύνολό τους μεταξύ γονικής και ἐπίκτητης περιουσίας του ἀτεκνου κληρονομουμένου²⁵⁹.

Η ἀποψη ὅτι το γενικότερο αὐτό ἔθιμο δεν διέκρινε ἀνάμεσα σε γονικά και ἐπίκτητα πράγματα, ἐνισχύεται ἀπό το γεγονός ὅτι, στις περισσότερες περιοχές, ὅπου σαφώς ἴσχυε το ἔθιμο αὐτό (ἔστω και ὑπό ποικίλες προϋποθέσεις) ὅταν δεν υπήρχε διαθήκη του κληρονομουμένου²⁶⁰, ο επικαρπωτής-ἐπιζών σύζυγος δεν εἶχε δικαίωμα να προβεῖ σε οποιαδήποτε διάθεση της περιουσίας του θανόντος σε τρίτους με μεταβιβαστική ἢ χαριστική δικαιοπραξία. Τούτο ἴσχυε ἐθιμικά στη Σίφνο

255. Κ α λ λ ι γ ἄ ς σ. 215.

256. Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ὁ ς σ. 6.

257. G e i b σ. 93.

258. "ὁ ἐπιζών σύζυγος ἀπολαμβάνει κατὰ τὸ διάστημα τῆς χρείας του, τὰς επικαρπίας τῶν προηγουμένων κοινῶν κτημάτων" (Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ὁ ς σ. 8).

259. Η ἐρώτηση που υποβλήθηκε στις κατὰ τόπους ἀρχές ἀπό το Υπουργεῖο Δικαιοσύνης, ὡπως διατυπώνεται στην πρώτη ἐγκύκλιο, δεν διακρίνει μεταξύ γονικής και ἐπίκτητης κληρονομίας (Β ι σ β ἰ ζ ῆ , Ερωτήματα (1950) σ. 162, ζήτημα 4). Ἀντιθέτως, η ἴδια ἐρώτηση, ὡπως διατυπώνεται στη "Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνθημάτων" του Λ. Χρυσανθόπουλου, αναφέρεται μόνον στην προικῶα περιουσία των συζύγων (Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ὁ ς σ. 2, Ερώτηση αρ. 4). Διάκριση ἐπίσης μεταξύ κινητῆς και ἀκίνητης περιουσίας του θανόντος δεν ἔχουμε ἐπίσης στις ἀπαντήσεις των τοπικῶν δημογεροντιῶν, με ἐξαίρεση τις ἀπαντήσεις της δημογεροντίας Σίφνου ("τὴν δὲ κινητὴν περιουσίαν τὴν συνισταμένην εἰς σκεύη ἢ εἶδη, τὰ ὅποια δὲν δίδουν κάμμειαν ἐπικαρπίαν, τὰ παραλαμβάνουν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς κατὰ τὸ ζήτημα Γον", Β ι σ β ἰ ζ ῆ , Ερωτήματα (1950) σ. 164) και Νάξου ("ὅσα δὲ ὑπόκεινται εἰς φθοράν, ἥτοι ρουχικά, μαλάγματα, μαργαριτάρια, διαμαντικά, στρέφονται εἰς τοὺς ἔχοντας τὸ δικαίωμα πλησιεστέρους συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος ὡς ἀνωφελὴ πρὸς τὸ ἐπιζών μέρος", Β ι σ β ἰ ζ ῆ , Ερωτήματα (1950) σ. 167).

260. Εἶναι ὁμως πιθανόν ὅτι το ἔθιμο αὐτό σε ὁρισμένες περιοχές ἴσχυε ἀναγκαστικά, δηλαδή ἀκόμα και αν υπήρχε διαθήκη του θανόντος συζύγου με ἀντίθετο περιεχόμενο· πρβλ. β ἀπάντηση Φολεγάνδρου, "μέ διάταξιν ἢ ἄνευ διατάξεως" (Β ι σ β ἰ ζ ῆ , Ερωτήματα (1957) σ. 17).

και Νάξο²⁶¹, Πάρο και Αντίπαρο μέχρι το 1790 και Φολέγανδρο²⁶², Μήλο, Θήρα και Ανάφη²⁶³, Σπέτσες²⁶⁴, Φανάριο-Πύργο-Κυπαρισσία-Οίτυλο²⁶⁵. Εφ' όσον λοιπόν ο επικαρπωτής σύζυγος είχε την υποχρέωση να διαφυλάξει αθέρα την περιουσία του θανόντος συζύγου, είναι σαφές ότι τα συμφέροντα των συγγενών εξ αίματος του θανόντος συζύγου, ως μελλοντικών κληρονόμων της "γονικής" του περιουσίας δεν βλάπτονταν σε καμιά περίπτωση.

Με δεδομένη λοιπόν την απαγόρευση εκποίησης της περιουσίας του θανόντος συζύγου από τον επικαρπωτή επιζώντα σύζυγο γίνεται σαφές ότι το έθιμο της παραχώρησης ισόβιας επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο δεν διασπούσε τους ισχυρούς περιουσιακούς συνεκτικούς κρίκους των μελών της γενεάς από την οποία η περιουσία αυτή καταγόταν αλλά αποτελούσε μάλλον ένα μέτρο προσωρινό και προστατευτικό του επιζώντος συζύγου και κυρίως της χήρας συζύγου²⁶⁶ όταν ο γάμος απέβαινε άτεκνος. Συνιστούσε συνεπώς ένα μεταβατικό στάδιο μεταξύ του θανάτου του ενός των συζύγων και της πλήρους επαγωγής της κληρονομιάς του στους πλησιέστερους συγγενείς του, επαγωγή η οποία επήρχετο είτε με τον θάνατο του επικαρπωτή συζύγου είτε και νωρίτερα ακόμα με την τέλεση δεύτερου γάμου από αυτόν²⁶⁷. Το τελευταίο δε αυτό στοιχείο σαφώς προκύπτει και από την απάντηση της

261. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164, 167.

262. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 15, 16.

263. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς , απάντησις δημογεροντίας Θήρας έτους 1833, σ. 174· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 126.

264. Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 21 § 69.

265. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 47, 48, 62, 58.

266. Η ευνοϊκότερη αυτή μεταχείριση της χήρας συζύγου, όπως και η υποχρέωση των συγγενών του συζύγου να διατρέφουν τη χήρα σύζυγο, υπαγορευόταν προφανώς από λόγους κοινωνικής πρόνοιας για την άπορη χήρα σύζυγο της οποίας η θέση ήταν δεινή όταν ο άνδρας πέθαινε χωρίς τέκνα και χωρίς διαθήκη, με την οποία να την εγκαθιστά έστω και σε ένα μικρό μέρος της περιουσίας του ως κληρονόμο του. Τούτο ίσχυε στις περιοχές του Λοιδωρικού, Γύθιου, Μάνης, Περαχώρας, Ναυπάκτου, Κυπαρισσίας, Οίτυλου, Τριφυλίας, Καλαβρύτων, Πύργου, Τριπόλεως, Λεονταρίου, Αγίου Πέτρου Κυνουρίας, Σπάρτης, Πόρου, Μεγαρίδας και Σαλαμίνας, Αθήνας (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 7, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 38, 40, 44, 47, 49, 52, 77, 178· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 217 § 63, 64, 66, 69, 77, 76· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 20, 16, 58). Αντιθέτως, σε άλλες περιοχές, κυρίως νησιωτικές, όπως στη Νάξο, Θήρα και Ανάφη, Μήλο, Φολέγανδρο, Πάρο, και Αντίπαρο μέχρι το 1790, Κέα, Σίφνο, Σίκινο, Σπέτσες, αλλά και Άργος και Καρύταινα, δεν γινόταν διάκριση ανάμεσα σε άνδρα και γυναίκα επιζώντα σύζυγο (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 8, 10, 15, 16, 152, 174, 10, 87, 12, 13, 39, 145 επ· Κ α λ λ ι γ ά ς § 61, 62, 65, 69, 73· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 126· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1957) σ. 15, 16, 17· Π ε τ ρ ό - π ο υ λ ο υ , Σίφνος, αριθ. 30, σ. 132, 133).

267. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται κάποια αντιστοιχία με τις ρυθμίσεις της Ισαυρικής

[δημογεροντίας] της Μυκόνου όπου σαφώς αναφέρεται ότι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση της επικαρπίας από τον επιζώντα σύζυγο είναι η μη τέλεση δευτέρου γάμου²⁶⁸.

Ανεξάρτητα πάντως από τα όσα δηλώνονται από τη [δημογεροντία] της Μυκόνου σχετικά με το ζήτημα αυτό, θα πρέπει να τονισθεί ότι κατά την έρευνα του διαθέσιμου υλικού, προέκυψαν κάποιες αμφιβολίες σχετικά με την εγκυρότητα της απαντήσεως αυτής. Και τούτο διότι, ούτε από το ιστορικό, ούτε από το διατακτικό των δικαστικών αποφάσεων, από τις οποίες οι πιο αντιπροσωπευτικές σχετικά με το ειδικό αυτό ζήτημα είναι δύο των ετών 1710 και 1787²⁶⁹, προέκυψε ότι παρόμοιο έθιμο επικρατούσε στο νησί της Μυκόνου σε όλο τον 17ο, 18ο και 19ο αιώνα. Η άποψη αυτή έχει ήδη υποστηριχθεί και από τον Ιάκ. Βισβίτη ο οποίος παραχώρηση

Εκλογής που αναφέρονται στην υποχρέωση της μητέρας, ως κατόχου, διαχειρίστριας και διοικήτριας της περιουσίας του προαποθανόντος συζύγου της να απογράφει την περιουσία του συζύγου της ("...προδήλως δημοσίαν αναγραφὴν ποιουμένης αὐτῆς ἥτοι ἱμβεντον πάσης τῆς καταλιμπανομένης ὑπὸ τοῦ αὐτῆς ἀνδρός παντοίας ὑπάρξεώς τε καὶ περιουσίας", Ε., 2, 5, 1)· πρβλ. επίσης Μαλαξός, κεφ. ΦΛΖ', σ. 357, "Καὶ αὐτὸ τὸ μερικὸν ὁποῦ λάβη (εννοεῖται ἀπὸ τὴν κληρονομαιὰ περιουσία τοῦ ἀνδρα τῆς) νὰ τὸ φυλάττη τῶν παιδίων αὐτῆς, ὁποῦ ἔχει μετ' αὐτοῦ τοῦ ἀνδρός, καὶ τινὸς ἄλλου νὰ μὴ δὲν τὸ δώσῃ οὐδὲ εἰς προῖκα τῆς νὰ τὸ γράψῃ". Πάντως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μία σύντομη επισκόπηση τῶν ὑπαρχόντων συλλογῶν ἐθίμων, ἡ επικαρπία παραχωρεῖτο συνήθως στὴ χήρα σύζυγο, ὅταν δὲν εἶχαν προέλθει τέκνα ἀπὸ τὸν γάμο καὶ κατὰ τοῦτο συνεπῶς τὸ ἐθιμο αὐτό, ὅπως τελικὰ διαμορφώθηκε κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, διαφέρει ουσιαστικά ἀπὸ τὴν επικαρπία που παρείχε τὸ βυζαντινὸ δίκαιο εἰδικὰ στὴν ἀπορρη χήρα σύζυγο γιὰ λόγους κοινωνικῆς προστασίας ἢ στὰ πλαίσια τοῦ οικογενειακοῦ συστήματος τῆς Ἰσαυρικῆς Εκλογῆς (Ν. 117 § 5· Ε., 2, 5, 3/6, 2· Πρόχ., 5, 6· Β., 28, 12· Ν. 106 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (N o a i l l e s – D a i n σ. 347–348)· Εξάβιβλος, V, VIII, 81, 82). Αντίθετη ὡστόσο πληροφορία γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό παρέχει ὁ G. Geib, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει γενικευμένη ἰσχύ τοῦ ἐθίμου τῆς παραχωρήσεως ἰσόβιας επικαρπίας στὴ χήρα σύζυγο, ὅταν αὐτὴ δὲν ξαναπαντρευόταν, σὲ ὅλη τὴν περιουσία τοῦ πεθαμένου συζύγου τῆς, ἀκόμα καὶ ὅταν ἀπὸ τὸν γάμο εἶχαν προέλθει τέκνα (G e i b σ. 93).

268. Ανάλογο ἐθιμο ἴσχυε στὶς περιοχές τῆς Νάξου, Σαντορίνης, Σίκινου, Σίφνου, Ἀνω Σύρου, Φολεγάνδρου, Σπετσῶν, Πάρου, Κέας, Θήρας καὶ Ἀνάφης, Λειβαδίας, Τριφυλίας, Γυθείου, Καλαβρύτων, Φίλιων Καλαβρύτων, Πύργου, Ἀνδρίτσαινας, Τρίπολης, Καρύταινας, Κυπαρισσίας, Αγίου Πέτρου, Λεοντάρειο, Περαιώρας, Σπάρτης, Οἰτύλου, Μεγαρίδος καὶ Σαλαμίνας, Καστελλόριζο, Πάρου καὶ Ἀντίπαρου, Ναυπλάκτου (Χ ρ υ σ α ν θ ὁ π ο υ - λ ο ς σ. 8, 10, 12, 14, 16, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35/37, 49, 86· Κ α λ λ ι γ ἄ ς § 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 73, 76, 77, 78· Μ ι χ α η λ ἰ δ ο υ – Ν ο υ ἄ ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 60· Β ι σ β ῖ τ η , Νεξιακά σ. 140 επ.: τ ο υ ἰ δ ι ο υ , Ερωτήματα (1962) σ. 16) . Αντιθέτως ἡ σύζυγος ἔχει τὴν επικαρπία καὶ παρὰ τὴν τέλεση δευτέρου γάμου στὸ Ἄργος, ἐφ' ὅσον ὁ γάμος εἶχε διαρκέσει τουλάχιστον 20 χρόνια (Χ ρ υ σ α ν θ ὁ π ο υ λ ο ς σ. 39).

269. Πιο χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ δικ. αποφ. 100 ἔτους 1710 καὶ 194 ἔτους 1877 (Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος σ. 110, 204) γιὰ τὶς ὁποῖες βλ. πιο πάνω, § 11 καὶ § 12.

επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο συνάντησε μὲν σε δύο δικαστικές αποφάσεις των ετών 1662 και 1682, αλλά στην μὲν πρώτη το σχετικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου έχει παραχωρηθῆ ὡς "γεροντομοίριο" ἀπὸ τον ἀποθάνοντα σύζυγο ἐνῶ στη δεύτερη ἡ επικαρπία παραχωρεῖται ἀπὸ τον δικαστὴ με ἀναλογικὴ ἐφαρμογὴ τῆς Νεαρᾶς 26 Ἀνδρόνικου του Παλαιολόγου (JGR, I, σ. 533 ἐπ.) καὶ ὄχι κατ' ἐπικλήση ἐθίμου του νησιού²⁷⁰. Σε παρόμοιο συμπέρασμα κατέληξε ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς καὶ γιὰ τὴν Πάρο ὅπου ἐπίσης στους ἀτεκνους γάμους επικαρπία δὲν παραχωρεῖτο στον ἐπιζώντα σύζυγο τόσο στὴν προικῶ ὅσο καὶ στὴν ἐξώπροικη περιουσία του θανόντος συζύγου τουλάχιστον μέχρι τὰ 1755²⁷¹, παρὰ τὸ ἀντίθετο ἐθίμο που ἀναφέρουν ὅτι ἴσχυε τόσο ὁ Π. Καλλιγὰς²⁷² ὅσο καὶ ὁ Λ. Χρυσανθόπουλος²⁷³.

Παρὰ ταῦτα, τὴν ὑπάρξη ἐθίμου παραχωρήσεως επικαρπίας στον ἐπιζώντα σύζυγο ὅταν ὁ γάμος ἦταν ἀτεκνος, μόνον ὁμως στὴν ἀκίνητη περιουσία του θανόντος συζύγου, ἀναφέρει στὰ 1820 ὁ δραγομάνος του στόλου Ν. Μουρούζης σὲ γράμμα που ἀπευθύνει στους ἐπιστάτες του Κοινού τῆς Μυκόνου²⁷⁴. Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι πάντως ὅτι ἡ μαρτυρία αὐτὴ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τῆς [δημογεροντίας] Μυκόνου καθὼς ἡ παραχώρηση επικαρπίας ἀναφέρεται μόνον στὴν ἀκίνητη περιουσία του θανόντος συζύγου καὶ ὄχι καὶ στὴν κινητὴ ἡ ὁποία περιέρχεται κατὰ πλήρη κυριότητα στους πλησιέστερους ἐξ αἱματος συγγενεῖς του θανόντος συζύγου.

270. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά ἀποφάσεις, 6 ἔτους 1662, σ. 47 καὶ 26 ἔτους 1682, σ. 105.

271. Β ι σ β ί ζ η , Πάρος σ. 141.

272. Κ α λ λ ι γ ᾶ ς § 73, σ. 216.

273. Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ὸ ς σ. 12.

274. "...ἐπειδὴ ἀρχαία συνήθεια καὶ τοπικὸς νόμος ἐπικρατεῖ, ὅτε θάτερος τοῦ ἀνδρογύνου ἅπαις ἐκμετρήσῃ τὸ ζῆν, παραχωρεῖται μὲν εἰς τὸν ζῶντα ἢ ἐξουσιότης καὶ επικαρπία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ τετελευτηκότος, ἄχρις οὗ διαμένει ἄγαμος, μεταφέρεται δὲ ἅπασα ἢ παντὸς εἶδους κινητὴ περιουσία εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς..." (ἀπόσπασμα γράμματος Π. Μουρούζη τῆς 19ης Ἰουνίου 1820 που δημοσιεύθηκε ἀπὸ τον Δ. Γκίνη (Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 285) καὶ προέρχεται ἀπὸ τὰ ΓΑΚ (φάκελλος Μυκόνου 140).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια επιχειρήθηκε η διαπραγμάτευση των σχέσεων δικαίου μεταξύ των μελών της ίδιας οικογένειας όπως αυτές προκύπτουν από τους τρόπους μεταβίβασης των ακινήτων γονικής προελεύσεως περιουσιακών αγαθών στη μικρή νησιωτική κοινωνία της Μυκόνου κατά την οθωμανική περίοδο κατακτήσεως της ευρύτερης εδαφικής περιφέρειας του Αιγαίου Πελάγους.

Η μελέτη των αμέσως εξουσιαστικών δικαιωμάτων στα περιουσιακά αντικείμενα και η συναφής μετακίνηση των περιουσιών σε μία περίοδο απουσίας σαφών κανονιστικών κειμένων ή άλλων επίσημων ρυθμίσεων που να ρυθμίζουν ζητήματα αναγόμενα στην ιδιωτική σφαίρα του βίου των κατοίκων παρουσιάζει κάποιες μεθοδολογικές δυσχέρειες και δεν στερείται από κάποιο βαθμό υποκειμενικότητας. Και τούτο διότι η ερμηνεία των επί μέρους νομικών φαινομένων αναδεικνύεται μέσα από τις όποιες διαθέσιμες γραπτές πηγές (δικαστικές αποφάσεις, νοταριακά συμβόλαια) οι οποίες, παρά τον πλούτο των νομικών πληροφοριών που παρέχουν (λόγω και της τότε πρακτικής καταγραφής σπουδαίων εθιμικών διατάξεων σε ιδιωτικά έγγραφα), δεν παύουν ταυτόχρονα να εμφανίζουν και αρκετά ερμηνευτικά κενά λόγω της ελλιπούς γνώσεως τόσο των κοινωνικών δομών όσο και του δικαιικού υποστρώματος που αποτέλεσαν την πηγή της δημιουργίας τους.

Από την επεξεργασία των γραπτών αυτών κειμένων που είχαμε στη διάθεσή μας προέκυψε ότι η μετακίνηση των γονικής προελεύσεως αγαθών καθοριζόταν από συγκεκριμένους, παραδοσιακά εδραιωμένους στη συνείδηση των κατοίκων νομικούς κανόνες, κανόνες οι οποίοι, αν και μη καταγεγραμμένοι μέχρι τον 19ο αιώνα σε ειδικά νομικά κείμενα-κώδικες εθίμων, υπαγόρευαν αρκετά δεσμευτικά για τα δρώντα υποκείμενα τους όρους εσωτερικής (από γενεά σε γενεά) ή εξωτερικής (από μία οικογένεια σε άλλα μη συγγενικά άτομα) κυκλοφορίας των οικογενειακών περιουσιών.

Μέσα λοιπόν στα στενά αυτά πλαίσια αυτά που προσδιόριζαν οι εθιμικοί κανόνες δικαίου περιορισμένες ήταν οι δυνατότητες των ιδιωτών, ως δρώντων υποκειμένων του δικαίου, να κατευθύνουν όπως οι ίδιοι τυχόν θα επιθυμούσαν την κίνηση των οικογενειακών τους περιουσιών, μέσα και έξω από την οικογένεια. Το εθιμικά διαμορφωμένο και επιβεβλημένο σύστημα ισορροπίας των οικογενειακών και κοινωνικών δεδομένων κυριαρχεί στη συλλογική συνείδηση των κατοίκων και γίνεται αυθόρμητα αποδεκτό χωρίς να έχει ανάγκη γραπτής διατύπωσης. Οι όποιες

αμφισβητήσεις επιλύονται κυρίως από την κοινοτική αρχή η οποία, με μόνη την επίκληση του εθίμου, περιβάλλει τις δικαστικές της αποφάσεις με αδιαμφισβήτητο κύρος και αποτρέπει τις επεμβάσεις της οθωμανικής εξουσίας.

Με αυτό τον τρόπο και μέσω κυρίως του δικαιοδοτικού συστήματος, η οικογένεια, ως μονάδα κατοχής, παραγωγής και διαχείρισης των περιουσιακών αγαθών προβάλλει ως ζωτικό κύτταρο της μικροκοινωνίας της Μυκόνου σε κάθε στιγμή όπου οι σχέσεις δικαίου μεταξύ των μελών της αφορούν τα περιουσιακά αγαθά τέτοιες "προνομιακές" στιγμές είναι οι στιγμές του γάμου, της κληρονομιάς, των εκποιήσεων της γονικής ακίνητης ιδιοκτησίας, κατά τις οποίες η έννοια της κυριότητας επί των γονικών αγαθών σχετικοποιείται με σκοπό τη διατήρηση της συνοχής των οικογενειακών περιουσιών. Τούτο, καθώς προαναφέρθηκε, δεν σημαίνει ότι υπάρχουν συν-δικαιώματα των μελών της ευρύτερης οικογένειας πάνω στην έγγαιο ιδιοκτησία. Η καθαρά φαινομενολογική προσέγγιση των πηγών που επιχειρήθηκε στα πλαίσια αυτής της εργασίας κατέδειξε ότι η πρόσδεση των κατοίκων με την έγγαιο ιδιοκτησία είναι κατά βάση ατομικιστική. Το γεγονός ωστόσο ότι κατά τη στιγμή της μεταβίβασης της ατομικής αυτής ιδιοκτησίας αναδύεται, μέσα από τις εθιμικές πρακτικές του νησιού, ένα σύστημα που προστατεύει τη διατήρηση της οικογενειακής περιουσιακής συνοχής, δηλώνει τον βαθύτερο συμβολικό χαρακτήρα που έχει αποκτήσει στις παραστάσεις των κατοίκων η ακίνητη ιδιοκτησία. Πρόκειται για την αναπόσπαστη σύνδεση του δικαιώματος κυριότητας με την ένταξη του εκάστοτε κυρίου σε μία γενεαλογική γραμμή, με την ένταξή του σε κάποια οικογένεια.

Καθώς το σχήμα των συγγενικών σχέσεων αντικατοπτρίζεται στο σύστημα ιδιοκτησίας και μεταβίβασης των περιουσιακών αγαθών, γίνεται αντιληπτό ότι το νομικό εθιμικό καθεστώς χαρακτηρίζεται από κάποια αμφισημία, καθώς η πρακτική διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος των περιουσιακών αγαθών που μεταβιβάζονται κάθε φορά. "Κοντετζιονάδες", "διπλοκοντετζιονάδες", "λίμπερες" και επίκτητες ("αγορές", "κίστα") περιουσίες κυκλοφορούν από γενεά σε γενεά ή μεταβιβάζονται σε μη συγγενικά πρόσωπα η καθεμία με τους δικούς της -εθιμικά επιβεβλημένους- όρους.

Στους όρους αυτούς διακρίναμε άλλοτε ίχνη του αρχέγονου αρχαίου ελληνικού και ελληνιστικού δικαίου (κυριότητα της γυναίκας επί των προικίων της, χωρισμός των συζυγικών περιουσιών, στοιχεία σύμπραξης συγγενών σε πράξεις περιουσιακής διαθέσεως οικογενειακών περιουσιών, θεσμός των "συγγραφοδιαθηκών"), άλλοτε συγγένεια με κανονιστικά κείμενα του ρωμαϊκό-βυζαντινού παρελθόντος (θεσμός του οικογενειακού κληρονομικού καταπιστεύματος, αρχή της προτιμήσεως των συγγενών του πωλητή κατά την εκποίηση των ακινήτων, σύστημα μεταβιβάσεως των προικίων μη "κοντετζιονάδων" περιουσιών, αρχή του αναπαλλοτρίωτου της γυναικείας προίκας) και άλλοτε συνέχεια δημώδους ρωμαϊκό-βυζαντινής εθιμικής πρα-

κτικής (διάσπαση του ενιαίου της κληρονομιαίας περιουσίας από άποψη νομικής μεταχείρισης σε γονική και επίκτητη, περιορισμοί ή απαγορεύσεις της ελευθερίας του διαθέτειν, δικαίωμα επικαρπίας του συζύγου επί της περιουσίας του θανόντος, λειτουργία του γαμήλιου συμφώνου ως κληρονομικού συμφώνου). Παράλληλα η νομική συγγένεια επί μέρους θεσμών με φραγκικά ή βενετικά έθιμα (αρχή *paterna-paternalis*, *materna-maternalis*, εγκατάσταση με διαθήκη της συζύγου ως "κυρίας" και "νοικοκυράς" (*domna e domina*) στην περιουσία του συζύγου, δικαίωμα επικαρπίας της συζύγου επί της περιουσίας του θανόντος, καταπιστευματικοί όροι σε διαθήκες) δεν αποκλείει το ενδεχόμενο αλληλοεπίδρασης δικαιοκών συστημάτων στη διαμόρφωση των θεσμών αυτών ή ακόμα και τη διεθνικότητα κάποιων θεσμών (αρχή του γονικού, προτίμηση).

Αντικείμενο μελέτης των πρακτικών και συμπεριφορών αυτών στην εργασία αυτή αποτέλεσε ο νησιωτικός μικρόκοσμος της Μυκόνου. Ο αγροτικός και απομονωμένος για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (τουλάχιστον μέχρι τον 17ο αιώνα) από τον έξω κόσμο χαρακτήρας της περιοχής και η πληθυσμιακή του ομοιογένεια είναι φυσικό να έχει συντελέσει στην ακαμψία των κοινωνικών, οικονομικών και νομικών δομών. Οι εθιμικές ωστόσο πρακτικές που εμφανίζονται να λειτουργούν εδώ παρουνισιάζουν έντονη συγγένεια με τις αντίστοιχες πολλών άλλων νησιών της ευρύτερης εδαφικής περιφέρειας του Αιγαίου, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί κανείς να διακρίνει τα αδρά χαρακτηριστικά ενός γενικού εθιμικού συστήματος που ίσχυε στην περιοχή αυτή κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, παρά την ιδιομορφία των ιστορικών συνθηκών της καθεμιάς ξεχωριστά από τις νησιωτικές αυτές μικροκοινωνίες. Η αρχή του γονικού, η αρχή της προτίμησης των συγγενών κατά την εκποίηση των ακινήτων, η αρχή του αναπαλλοτρίωτου των γυναικείων προικίων καθώς και οι εξαιρέσεις από την αρχή αυτή (συναίνεση της γυναίκας στην εκποίηση της προίκας, αρχή της αντικαταστάσεως των προικίων από τον άνδρα), ο αποκλεισμός του επιζώντος συζύγου από την περιουσία του θανόντος, η πιθανότατα γενικευμένη μη εφαρμογή της "τριμοιρίας" σε Κυκλάδες και Δωδεκάνησα καθώς και η εθιμική πρακτική των "κοντετζιό" που τίθενταν στις διαθήκες και προικοσύμφωνα των περισσότερων νησιών των Κυκλάδων, διαμορφώνουν την εικόνα μιας κατά βάση ενιαίας ζώνης δικαίου. Οι διατοπικές και διαχρονικές διαφοροποιήσεις των εθιμικών ρυθμίσεων σε επί μέρους νομικά ζητήματα (σύστημα χωρισμού της πατρικής και μητρικής περιουσίας-σύστημα μερικής συζυγικής κοινοκτημοσύνης, σύστημα ισότητας κληρονομικών δικαιωμάτων αρρένων και θηλέων τέκνων-σύστημα αρρενογονίας, αρχή της ισότητας των κατιόντων-έθιμο πρωτοτοκίας ή υστεροτοκίας, αναγκαστική ή μη εφαρμογή της αρχής του γονικού, διαφοροποιήσεις ως προς τη σειρά κλήσεως των εξ αδιαθέτου κληρονόμων, διαφοροποιήσεις ως προς το ποσοστό της επιφυλλασσόμενης μερίδας από την κληρονομία υπέρ των συγγενών, διαφοροποιή-

σεις στην εφαρμογή του δικαιώματος προτιμήσεως των συγγενών κ.λπ.) δεν είναι, κατά την προσωπική μας άποψη, αρκετές για να αναιρέσουν τη γενική στρατηγική που ακολουθεί το μεταβυζαντινό εθιμογενές δίκαιο της κυκλαδικής και δωδεκανησιακής περιοχής στα ζητήματα μεταβιβάσεως των οικογενειακών περιουσιών. Πρόκειται για μια στρατηγική που κάθε φορά θέτει το πρόβλημα της μορφής και της έκτασης της "οικογενειακής αλληλεγγύης", του οικογενειακού αρχέτυπου που διατηρείται ζωντανό στις παραστάσεις και τις πρακτικές των κατοίκων και αποτυπώνεται στη διαπλοκή συγγενικών σχέσεων και αγροτικής γής. Ένα πρόβλημα που ακόμη δεν έχει οριστικά απαντηθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Περιλαμβάνονται τα έργα εκείνα που δεν εμφανίζονται στον πίνακα βραχυγραφιών)

- ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΑΔ., "Τα Χρονικά του Μορέως. Συμβολαί εις την Φραγκοβυζαντινήν ιστορίαν και φιλολογίαν", ΔΙΕΕΕ, 6 (1901–1904), σ. 123 επ.
- ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Περί τοπικής αυτοδιοικήσεως εν Ελλάδι εν συγκρίσει προς την εν Γαλλία και Αγγλία, Αθήναι 1879.
- ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., "Αλέξανδρος Μανροκορδάτος ο εξ απορρήτων (1641–1709)", Ελληνικά, 5 (1932), σ. 335–350.
- ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., "Οι προνομακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών", Ελληνικά, 9 (1936), σ. 102–166.
- ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, Πειραιεύς 1946.
- ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., "Περί βυζαντινών διαθηκών", Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης (12–19 Απριλίου 1953), τ. Β', Αθήναι 1956, σ. 281–287. BOERIO G., Dizionario del dialetto Veneziano, Venezia 1929.
- ΑΜΠΕΛΑ Τ., Ιστορία της νήσου Σύρου, 1873.
- ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ Ξ., Η Σκύρος στους περιηγητές και γεωγράφους, Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα 1977.
- ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ–ΜΠΙΜΠΙΚΟΥ Ε., Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα ένας προσωρινός απολογισμός. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας (15ος–19ος αιώνες), Αθήνα 1979, σ. 191–259.
- ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ Α., Έργα, 1–3, Αθήναι 1938–1940.
- ANDRÉADÈS A., "L'administration financière de la Crète sous la domination turque", Rêvue des études grecques, 23, Paris 1910, σ. 131–183 = Ανδρεάδου Α., Έργα, 1 (1938), σ. 625–720 (όπου και παρατέμνεται).
- ARGENTIS RH., Chios vineta, or the occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566–1912), Cambridge 1941.
- ΑΡΜΑΚΟΛΛΑ Ν., Οικονομικά της Τήνου, 1715–1822, εν Αθήναις 1926.
- ΑΣΔΡΑΧΑ Σ., Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών 15ου και 16ου αιώνας, Αθήναι 1979.
- ΑΣΔΡΑΧΑ Σ., "Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων (ιζ'–ιθ' αι.)", Ζητήματα Ιστορίας, Αθήνα 1983, σ. 236–253.
- ΑΣΔΡΑΧΑ Σ., "Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στη τουρκοκρατία", Ιστορικά, 5 (1986), σ. 45–62.

- ΑΣΔΡΑΧΑ Σ., "Νησιωτικές κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (I-II)", *Ιστορικά*, 8-9 (1988), σ. 3-36, 229-258.
- ΜΠΑΜΠΑΚΟΥ Α., Πράξεις κοινής διαθέσεως και άλλα συγγενή φαινόμενα κατά το δίκαιον της αρχαίας Θεσσαλίας, Αθήναι 1961.
- ΜΠΑΜΠΑΚΟΥ Α., Σχέσεις οικογενειακού δικαίου εις την νήσον Κάλυμνον τον Α' μ. χ. αιώνα, Αθήναι 1963.
- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ Δ., "Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής ορολογίας", *ΞΕΝΙΟΝ Vestchrift für P. J. Zepos, III, Athen-Freiburg-Köln*, 1973, Appendix, σ. 519-571.
- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ Δ., Συμβολή εις την μελέτην των νομικών, εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (17ος-19ος αι.), Αθήναι 1990.
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. Γ' Θεσσαλονίκη 1968, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973.
- ΒΑΛΛΗΝΔΑ Α., Κυθνιακά, εν Ερμουπόλει Σύρον 1882.
- ΒΑΛΛΗΝΔΑ Α., Ιστορία της νήσου Κύθνου, Αθήναι 1896.
- ΒΑΛΛΗΝΔΑ Π., "Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου των ετών 1831-33", *Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας*, έτος 62ον, Αθήνα 1943, σ. 321 επ.
- ΒΑΟΥ Ζ., Ναοί και ναύδρια της Μήλου, Αθήναι 1964.
- BATTISTA-DONATO G., *Viaggi a Constantinopoli, Venezia* 1688.
- BEAUCHET L., *Histoire du droit privé de la République athenienne*, I-IV, Amsterdam 1969.
- ΒΕΗ Ν., "Τοπικά νομικά έθιμα Βυτίνης και των περιχώρων αυτής και της επαρχίας Τριπόλεως (της Αρκαδικής)", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 20 (1949), σ. 68 επ.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την ελληνικήν επανάστασιν μέχρι του Καποδιστηρίου, Αθήναι 1941.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., "Οι κοινοί καγκελλάριοι της Νάξου επί Τουρκοκρατίας", *Ανάπτυο από το ΑΙΔ, ΙΒ'* (1945), σ. 3- 16.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., "Αι μεταξύ των συγγόνων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κατά την τουρκοκρατίαν", *ΕΚΕΙΕΔ*, 1 (1948), σ. 1-164.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., "Το υπουργικόν σχέδιον του Β. Διατάγματος της 23 Φεβρουαρίου 1835", *ΕΚΕΙΕΔ*, 3 (1950), σ. 1-7.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., "Το πρόβλημα της Ιστορίας του Μεταβυζαντινού δικαίου", *ΕΚΕΙΕΔ*, 6 (1955), σ. 131-153.
- ΒΙΖΟΥΚΙΔΗ Π., "Ηπειρωτικών θεσμών έρευνα", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 2 (1927), σ. 5 επ.
- BOERIO G., *Dizionario del dialetto Veneziano*, Venezia 1929.
- ΒΟΥΖΙΚΑ Ε., Κληρονομικόν Δίκαιον, τευχ. Β', Αθήναι 1975.
- ΒΟΥΖΙΚΑ Ε., Κληρονομικόν Δίκαιον, τευχ. Α', έκδ. β', Αθήναι 1978.
- ΒΟΥΖΙΚΑ Ε., Γνωμοδότησις, ΝοΒ, Έτος 21ον (1973), σ. 854-874.
- ΜΠΟΣΔΑ Δ., Δημιουργία και εξέλιξις του κληρονομικού καταπιστεύματος, ΝοΒ, Έτος 21ον (1973), σ. 1395- 1403.

- BRUCK E., Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, α' έκδ., München 1926.
- BRUNS G. SACHAU E., Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert, Leipzig 1880.
- ΧΑΛΚΙΑΔΗ Ζ., Λαογραφικά Κάσου, 1971.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Ι., Η ιστορία της Μήλου, Αθήναι 1927.
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., "Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων επί ιδιωτικών διαφορών κατά την βυζαντινήν περίοδον", ΕΕΒΣ 18 (1948), σ. 192-201 = Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 244-254 (όπου και παραπέμπεται).
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., "Η συζυγική κοινοκτημοσύνη κατά το δίκαιον των παπύρων και οι Πέρσαι της επιγονής", Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 94-105.
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., "Σύμπραξη συγγενών σε δικαιοπραξίες. Ο των ατέκνων νόμος", Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο, τ. Α', Ρέθυμνο 1986, σ. 358-361.
- CODDING P., "Les droits du conjoint survivant dans l'ancien droit belge", Famille, droit et changement dans les sociétés contemporaines, Travaux des VIIes Journées d'études juridiques J. Dabin organisées par la Centre de droit de la famille, Bibliothèque de la Faculté de Droit de l'Université Catholique de Louvain XI, Bruxelles 1978, σ. 277-295.
- ΔΑΠΟΝΤΕ Ν., "Το εν Άνδρω έθιμον "περί της τύχης της προικός λυθέντος του γάμου" και ο Νόμος 2310 "περί της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής", Ανδριώτης, Πειραιεύς 1930, σ. 5-31.
- DARESTE R. -HAUSSOULLIER B.-REINACH TH., Recueil des inscriptions juridiques grecques, Roma 1965.
- ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ Σ., "Ερμηνεία της συγγενειακής οργάνωσης σε σχέση με την ιδιοποίηση της γης", Επετηρίς Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Κοινωνίας, 1 (1987), σ. 67-79.
- ΔΕΛΑΡΟΚΚΑ Ι., "Συμβολή στη μελέτη των εθίμων της Νάξου", Ναξιακόν Αρχείον 1(1947), σ. 38-42.
- ΔΗΜΑΚΗ Π., "Η μειονεκτική θέσις της γυναίκος εις το κληρονομικόν δίκαιον της Γόρτυνος", Τόμος εις μνήμην Κ. Καραβά, ΕΕΠΘΕΣ, I(1969), σ. 127-145.
- ΔΗΜΑΚΗ Π., Ο θεσμός της προικός κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον [Συμβολαί εις την έρευναν της Ιστορίας του Ελληνικού και του Ρωμαϊκού δικαίου ως και των άλλων δικαίων της Αρχαιότητος. 10], Αθήναι 1959.
- ΔΗΜΑΚΗ Π., "Τινά περί της λήξεως της πατρικής εξουσίας κατά το βυζαντινόν δίκαιον. Δίκαιον των Μακεδόνων", Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, έτος 78(1959), σ. 53-66.
- ΔΗΜΑΚΗ Π., "Επί του θέματος της κυριότητος των γυναικών επί των προικών αυτών πραγμάτων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον", Επιστημονική Επετηρίς της Νομικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (τόμος προς τιμήν Γ. Θ. Ράμμου), Αθήναι 1979, σ. 943-955.

- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Δ., Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τ. Ζ'.
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Νομικαὶ Ενασχολήσεις, Αθήναι 1927.
- ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ (ΔΗΜΗΤΡΟΓΛΟΥ) Δ., Ἱερονομικὸν Κληρονομικὸν τῶν Μωαμεθανῶν Δίκαιον, Φεράϊζ, Αθήναι 1915.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν., Λαογραφικά τῆς Σάμου, Αθήναι 1983.
- ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ Α., "Ἑπτανησιακαὶ διαιτησίαι ΙΗ' αἰῶνος", Νέον Αθηναῖον, 2 (1957), σ. 87-115.
- ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ Κ., Ο νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ, Αθήναι 1916.
- ΔΡΑΚΑΚΗ Α., "Το ἐν Σύρῳ ἔθιμον τῆς συζυγικῆς κοινοκτημοσύνης", Θ., ΝΣΤ' (1945), σ. 167-170.
- ΔΡΑΚΑΚΗ Α., Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Α', Ερμούπολις 1948.
- ΔΡΑΚΑΚΗ Α., "Ἡ ὀριζόντιος ιδιοκτησία εἰς τὰς Κυκλάδας", ΕΕΝ, 26 (1959), σ. 246-250.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ Ν., Ἡ ἀκίνητος ιδιοκτησία ἐν Τουρκίᾳ, Σμύρνη 1902.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ Ν., Ανατολικά Μελέται, Α'. Τα προνόμια τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου, Σμύρνη 1909.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ Ν., Μοναστηριακαὶ γαίαι. Γαίαι καὶ δάση ἱερῶν Μονῶν Ἀγίου Ὁρους, Αθήναι 1939.
- ERDMANN W., Die Ehe im alten Griechenland, München 1934.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡ., Ἡ νῆσος Σκίαθος, Αθήναι 1913.
- ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ ΣΠ., "Ἡ ρήτρα "κυρά καὶ οικοκυρά" στὶς διαθήκες τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ Λευκάδας", Επετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν, Δ' (1977), σ. 55 ἐπ.
- FLOGAÏTIS SP., Système Vénitien de successions ab intestat et structures familiales dans les îles ioniennes, Centre de Recherches d'histoire et de philologie de la IVe section de l'École Pratique des Hautes Études (V, Hautes Études médiévales et modernes), 45, Genève 1981.
- ΓΑΛΑΝΗ-ΜΟΥΤΑΦΗ Β., "Προίκα καὶ Κοινωνικὴ οργάνωση στὴ Σάμο στὰ μέσα τοῦ 19οῦ αἰῶνα", Ἀντιπελάργηση (Τιμητικός Τόμος στὸν Νικόλαο Α. Δημητρίου), Αθήναι 1992.
- ΓΑΒΑΛΑ Ζ., Ἡ νῆσος Σίκινος, Αθήναι 1931.
- ΓΕΔΕΩΝ Μ., Κανονικαὶ διατάξεις. Ἐπιστολαί, Λύσεις, Θεσπίσματα τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, 1-2, Κωνσταντινουπόλις 1888-1889.
- ΓΕΔΕΩΝ Μ., Βραχέα σημειώσεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων, Κωνσταντινουπόλις 1909.
- ΓΕΔΕΩΝ Μ., Ἐπίσημα γράμματα τουρκικά αναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά ἡμῶν δίκαια, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1909.
- ΓΕΩΡΓΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ ΕΠ., Τηνιακά, ἥτοι ἀρχαία καὶ νεωτέρα γεωγραφία καὶ ἱστορία τῆς νήσου Τήνου, Αθήναι 1889.
- GERNET L., Droit et Société dans la Grèce ancienne, La loi de Solon sur le "testament", Publications de l'Institut de Droit Romain de l'Université de Paris, XIII, Paris 1955.

- ΓΚΙΝΗ Δ., "Η εις φράσιν κοινήν παράφρασις του Νομοκάνονος Μαλαξού", Ελληνικά, 8 (1935), σ. 29-47.
- ΓΚΙΝΗ Δ., "Ο νομοκάνων του Μαλαξού ως πηγή δικαίου του μετά την άλωσην Ελληνισμού", Πρακτικά Ακ. Αθ., 13 (1938), σ. 396-401.
- ΓΚΙΩΝ Κ., Ιστορία της νήσου Σίφνου, Σύρος 1876.
- GLOTZ G., La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce, Paris 1904.
- ΓΚΟΦΑ Δ., "Θαλασσοδάνεια, Σερμαγιές, Βλησιδία. Τρείς μορφές χρηματοδότησης της θαλάσσιας επιχείρησης στα μεταβυζαντινά χρόνια", Πειραϊκή Νομολογία 7 (1985), σ. 119-143 = Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού δικαίου των συναλλαγών αρχαίου, βυζαντινού, μεταβυζαντινού, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ. 133, Αθήναι 1993, σ. 395-413 (όπου και παραπέμπεται) = Ανάλεκτα Ναυτικού Δικαίου Ι, Μνήμη Δημητρίου Μαρχιανού, Αθήναι 1988, σ. 287-311.
- ΓΚΟΦΑ Δ., Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού δικαίου, τ. Ι- VI, Β'/Γ' έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή 1986-1990.
- GOODY J.-TAMBIAN S., Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia, Cambridge 1973.
- ΓΟΥΝΑΡΗ Α., Η Κύθνος, Αθήναι 1938.
- HUNGER H., "Christliches und Nichtchristliches im byzantinischen Eherecht", Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 18 (1967), σ. 303-325.
- JACOBY D., "Les Archontes grecs et la féodalité en Morée franque", Travaux et Mémoires, 2 (1967) = Variorum Reprints, Société et demographie à Byzance et en Roumanie latine, London 1975, III, σ. 421-481 (όπου και παραπέμπεται).
- JACOBY D., "Phénomènes de demographie rurale à Byzance aux XIIIe, XIVe et XVe siècles", Etudes rurales, 5-6 (1962), σ. 163-186 = Variorum Reprints, Société et demographie à Byzance et en Roumanie latine, London 1975, III, σ. 161-186 (όπου και παραπέμπεται).
- JACOBY D., "Les "Assises de Roumanie" et le droit vénitien dans les colonies vénitiennes", Venezia e il Levante fino al secolo XV. Atti del I Convegno internazionale di storia della civiltà veneziana (Venise, 1968), I, 1. Florence, 1973 = Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle. Peuples, sociétés, économies, Variorum Reprints, London 1979, σ. 347-360 (όπου και παραπέμπεται).
- ΚΑΪΡΗ Λ., "Ιστορικά τινά περί των εν Άνδρω νομικών εθίμων", Ανάτυπο με ιδιαίτερη σελιδαρίθμηση από το περιοδικό "Άνδριακές σελίδες", έτος Α', τευχ. 3 (1959) σ. 2-8.
- ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ Μ., Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης (1676-1808), Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης 2, εν Θεσσαλονίκη 1951.
- ΚΑΛΛΙΓΑ Π., Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, τ. Γ', Αθήναι 1885.
- ΚΑΛΛΙΓΑ Π., Μελέται Νομικαί, Πολιτικαί, οικονομολογικαί κ.λπ. και Λόγοι εν τη Εθνοσυνελεύσει και τη Βουλή, τ. Α', "Περί συντάξεως πολιτικού Κώδικος εις την Ελλάδα", έκδ. Γ. Καλλιγά, εν Αθήναις 1899, σ. 443-463.
- ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, Κ. Χιακά Ανάλεκτα, Αθήναι 1890.

- ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ Α., "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας", ΕΜΑ, 5 (1955), σ. 47-91.
- ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ Α., Κουρσάροι και Σκλάβοι. Ανέκδοτα μυκονιάτικα και συριανά έγγραφα, Σύρος 1948.
- ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ Α., "Ναξιακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας. Δικαιοπραξίαι Ιωάννου Γα", ΕΜΑ, 8-9 (1958-59), σ. 125-190.
- ΚΑΖΗΔΑΝ Α.-G. CONSTABLE, "People and Power in Byzantium. An introduction to Modern Byzantine Studies", Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington 1982.
- ΚΑΖΗΔΑΝ Α., "Κεντρομόλες και κεντρόφυγες τάσεις στο βυζαντινό κόσμο (1081-1261). Η δομή της βυζαντινής κοινωνίας", Βυζαντινά, 3 (1983), σ. 91-110.
- ΚΑΖΗΔΑΝ Α., "Η Βυζαντινή οικογένεια, και τα προβλήματά της", Βυζαντινά 14 (1988), σ. 223-236.
- ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Α., Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13ο αιώνα, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe. 4], Αθήνα, 1990.
- ΚΙΣΚΗΡΑ Ι., "Προίσις αρρένων εν Νάξω", ΕΕΝ, ΚΒ' (1955), σ. 1313-1314.
- ΚΙΣΚΗΡΑ Ι., Το Αστικόν δίκαιον της Ύδρας, [Συμβολαί εις την έρευναν της ιστορίας του ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου ως και των άλλων δικαίων της αρχαιότητος. 13], Αθήναι 1961.
- ΚΟΝΙΔΑΡΗ Ι., Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας από τον 9ο μέχρι και τον 12ο αιώνα, Αθήναι 1979.
- ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗ Γ., Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, Αθήνα 1982.
- ΚΟΥΚΚΟΥ Ε., Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία, [Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος. 1], Αθήνα 1980.
- ΚΟΥΚΚΟΥ Ε., Θεσμοί και προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση. Διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία, β' έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή 1988.
- ΚΟΥΡΟΥΚΛΗ Μ., "Τενιά, προίκα και κληρονομιά. Η περίπτωση της Επίσκεψης στην Κέρκυρα", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", Αθήνα 1994, σ. 77-111.
- ΚΡΑΣΣΑ-ΡΟΪΛΟΥ, Κληρονομικόν Δίκαιον, στ' εκδ., Αθήναι 1932.
- LASLETT P., "La famille et le ménage approches historiques," Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 27 (1972), σ. 847-872.
- LAURENT V., Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, I, Paris 1971.
- ΛΑΖΑΡΗ Σ., "Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου. Εξέλιξη και κατανομή των φόρων, τέλη 17ου αρχές 19ου αιώνα", ΕΕΚΜ, ΙΔ' (1991-1993), Πρακτικά Α' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991, Μέρος Α', Αθήνα 1993, σ. 123-149.
- LEWIS K., Das Recht des Familienfideicommisses, 1863.
- ΛΙΑΤΑ Ε., Η Σέριφος κατά την Τουρκοκρατία (17ος-19ος αιώνας). Συμβολή στη μελέτη των κοινωνικών και οικονομικών δομών του κοινοτικού συστήματος, Ρέθυμνο 1986.

- ΛΙΓΝΟΥ Α., "Αρχαίον της Κοινότητος Ὑδρας 1778-1832", 6 (ἔτη 1818-1821), Πειραιεύς 1925.
- ΛΟΓΟΘΕΤΗ Μ., Τα κτηματολόγια της Νισύρου κατά τα χρόνια της δουλείας, 1785-1945, Νισυριακά, Αθήνα 1987.
- MACNAGHTEN W., Principles and Precedents of Moohumudann Law, Calcutta 1825.
- ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗ Μ., "Νησιωτικά Χρονικά-Ανέκδοτα έγγραφα", Ελληνικά, 10 (1938), σ. 69-116, 319-402.
- ΜΑΝΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Το Ναυτικόν Δίκαιον της Ὑδρας (1757-1821), Αθήναι 1939.
- ΜΑΝΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Ιστορία της νήσου Ὑδρας, τ. Α', Αθήναι 1946.
- ΜΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Μ., "Le droit successoral du Zagori (XVIIIe-XIXe siècles): un exemple d'articulation entre coutume, droit coutumier et pratiques sociales", Droit et Cultures, 20 (1990), σ. 55-72.
- ΜΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Μ., "Η πολιτική των εκκλησιαστικών και κοινοτικών αρχών στο ζήτημα της αύξησης του ποσού της προίκας. Η περίπτωση των Ζαγοροχωριών στην Ήπειρο (18ος-19ος αιώνας)", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", Αθήνα 1994, σ. 111-129.
- ΜΑΤΣΗ Ν., Συμβολαί εις την μελέτην του εν Αθήναις κατά την περίοδον της Επαναστάσεως ισχύσαντος δικαίου, Αθήναι 1959.
- ΜΑΤΣΗ Ν., "Ζητήματα εκ του θεσμού της προτιμήσεως εν τω βυζαντινῷ δικαίῳ", ΕΕΒΣ, 36 (1968), σ. 45-54.
- ΜΑΤΣΗ Ν., Η Νεαρά του Πατριάρχου Αθανασίου περί "τρομοιρίας", ΒΝJ, XXI (1971), σ. 177-192.
- ΜΑΤΣΗ Ν., Το οικογενειακόν δίκαιον κατά την νομολογίαν του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως των ετών 1315-1401, Αθήναι 1962.
- MEIER-SCHOEMANN-LIPSIUS, Der attische Process., Berlin 1883-1887.
- ΜΕΡΤΖΙΟΥ Κ., Μία διαθήκη εκ Σίφνου του 1662, ΕΚΕΙΕΔ, 8 (1958), σ. 103-111.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ Μ., Εθιμικόν Δίκαιον Αστυπάλαιας, Λαογραφία, 13 (1951), σ. 125-134.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ Γ., Δίκαιον και Κοινωνική συνείδησις, Λαϊκόν και επίσημον δίκαιον εις την νομικήν ζωήν, Αθήναι 1972.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ Γ., "Επιβιώσεις μητριαρχικών θεσμών στα οικογενειακά και κληρονομικά έθιμα της Καρπάθου και άλλων νησιών", ΕΚΕΙΕΔ, 31 (1995), σ. 1-22.
- MILLER W., Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204-1566, μετάφραση Α. Φουριώτη, Αθήναι 1960.
- MITTEIS L., Reichsrecht und Volksrecht in den öslichen Provinzen des Römischen Kaiserreichs (mit Beiträgen zur Kenntniss des griechischen Rechts und der spätrömischen Rechtsentwicklung), Hildesheim 1963.
- MITTEIS L.-WILCKEN U., Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, Hildesheim 1963.

MONTESQUIEU, De l'esprit des lois, Βιβλ. V, κεφ. 9, έκδ. 1871.

ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ Β., Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15ος–16ος αι.), μετάφραση Ουρ. Ασρινάκη–Ευγ. Μπαλτά, Αθήνα 1990.

ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ Β., "Θηραϊκών εκ πατριαρχικών κωδίκων κατάλοιπα", ΕΕΒΣ, 8 (1931), σ. 301–311.

ΝΑΚΟΥ Γ., "Η φορολογική νομοθεσία κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν (1821–1826)", ΕΕΠΘΕΣ, τ. I (εις μνήμην Κ. Καραβά), Θεσσαλονίκη 1978, σ. 1155 επ.

ΝΑΚΟΥ Γ., Το νομικό καθεστώς των τέντ δημοσίων οθωμανικών γαιών, Θεσσαλονίκη 1984.

ΝΑΚΟΥ Γ., Προβλήματα Βυζαντινού κληρονομικού δικαίου επί Παλαιολόγων–Η λειτουργική ισχύς της Νεαράς 26 Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου, Θεσσαλονίκη 1988.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Β., Στοιχεία του Αστικού Δικαίου. Β'. Εμπράγματα Δίκαια, Αθήναι 1879.

OLIVIER F.–MARTIN O., Histoire du droit Francais des origines à la Revolution, 1948.

OURLIAC P.–J. DE MALAFOSSE, Droit roumain et ancien droit, 2, Paris 1961.

OURLIAC P.–J. DE MALAFOSSE, Histoire du droit privé, III, Le droit familial, Paris 1968.

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., "Ein Beitrag zur Entwicklung der Dialektik im altgriechischen Recht mit besonderer Berücksichtigung des attischen Rechts", Festschrift Paul Koschaker, 3 (1939), σ. 199 επ.

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., "Γένεσις και ανέλιξις του ελληνικού δικαίου μέχρι του αστικού κώδικος", Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, 67 (1949), σ. 27–35.

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Ιστορική Εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου, Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις, α' έκδ. Αθήναι 1953 = ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Α' (1986), σ. 3–132 (όπου και παραπέμπεται).

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., "Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν", Γνώσεις, Αθήναι, 1958 = ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Α', (1986), σ. 93–119 (όπου και παραπέμπεται).

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Τριπλή διαμάχη δικαίων κατά την επίλυσιν κληρονομικής διαφοράς επί Τουρκοκρατίας", ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Γ', σ. 523–604 (όπου και παραπέμπεται) = ΕΕΠΘΕΣ, ΙΒ', τευχ. Ε' (Αφιέρωμα εις Χαράλαμpton Ν. Φραγκίσταν), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 573–665.

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Ρωμαϊκόν Δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσσει προς το ελληνικόν, Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις, τευχ. Α', Β', Θεσσαλονίκη–Αθήναι 1974.

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., "Τα "προνόμια" ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις Χριστιανών Μουσουλμάνων. Συμβολή εις το εθιμικόν κοινοδικαίον της Εγγύς Ανατολής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης", ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ' (1986), σ. 25–90 = ΕΕΠΘΕΣ, Θ'(1975), σ. 815–895 (όπου και παραπέμπεται).

ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Ν., Κληρονομικό Δίκαιο, 4η έκδ., Αθήνα 1985.

ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ–ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ Λ.–Γ. ΡΟΔΟΛΑΚΗ –Δ. ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ, "Οι πράξεις του νοταρίου Καρουνσάδων Κερκύρας πρωτοπαπά Φιλίππου Κατωϊμέρη (1503–1507)", ΕΚΕΙΕΔ, 33 (1997), σ. 9–436.

- ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ Λ., *"Η αναγκαστική εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων. Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου (1600– 1821)"*, ΕΚΕΙΕΔ, 34 (1998), σ. 127–178.
- ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Ν., *Ενοχικόν Δίκαιον*, Αθήναι 1868.
- ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ Χ., *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1984.
- ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ Δ., *Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον εν τη ιστορική αυτού εξέλιξει*, Αθήναι 1912.
- ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ Δ., *Περί της αποστολής των ελλήνων νομικών εν τη ερευνή της ιστορίας του ελληνικού δικαίου*, Αθήναι 1928.
- ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ Δ., *"Συμβολή εις την ιστορίαν της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής εν τω ελληνικώ δικαίω"*, Πρακτικά Ακ. Αθ., Αθήναι 1929, σ. 418–429.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., *"Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, ήτοι τοπικάί εν Άνδρω συνήθειαι περί του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, εμπορικών συμβάσεων, αγροτικών μισθώσεων κ.λπ. μετ' ανεκδότων εγγράφων"*, ΑΟΚΕ, 5 (1925), τευχ. β', σ. 151–174.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., *Η Άνδρος*, τ. 1–2, Αθήνα 1925 και 1927.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., *"Αι Κυκλάδες κατά τους μεταξύ των Τούρκων και Βενετών πολέμους (1644– 1669 και 1684– 1699)"*, τόμος εις μνήμην Σπυριδωνος Λάμπρου, Αθήναι 1935, σ. 132–139.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., *"Κυκλαδικά θέσμιμα μετ' ανεκδότων εγγράφων"*, ΑΙΔ, 6 (1939), σ. 212–261.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., *"Τουρκοκρατούμεναι Κυκλάδες. Η δικαιοσύνη εν Άνδρω επί τουρκοκρατίας"*, ΑΟΚΕ, 19 (1939), σ. 183–202.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν*, Πειραιεύς 1946.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., *"Προνόμια και Διοικήσεις των Κυκλάδων επί Τουρκοκρατίας"*, Ανάτυπον από το "Αρχεῖον Δ. Καλιτσουνάκη", Α' (1948), σ. 120–150.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Γ., *"Πάπυροι της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας"*, Πραγματεῖαι Ακ. Αθ., τ. 10, εν Αθήναις 1939.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Γ., *Α. Νοταριακαί πράξεις Χίου των ετών 1724–1780, Β' Εγγραφα Ρόδου και Καστελλόριζου των ετών 1847–1874, Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου 5 (Παράρτημα της Επιστημονικής Επετηρίδος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών)*, Αθήναι 1963.
- POUMADÉRE J., *Les successions dans le Sud-Est de la France au Moyen Âge*, Paris, 1972.
- ΨΥΛΛΑ Ι., *Ιστορία της νήσου Κέας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήναι 1921.
- RABEL E., *Elterliche Teilung*, Basel 1907.
- RAUCENT L., *"Quel droit patrimonial pour quelle famille?"* στο *Famille, droit et changement social dans les sociétés contemporaines*, Travaux des VIIIes Journées d' études juridiques J. Dabin

- organisées par le Centre de droit de la Famille les 25–26 Mars 1976 à Bruxelles, Bibliothèque de la Faculté de Droit de l' Université Catholique de Louvain, Bruxelles 1978, σ. 226–255.
- ΡΟΔΟΛΑΚΗ Γ., *"Η λαϊκή γλώσσα στα νομικά κείμενα της Τουρκοκρατίας"*, Επιστημονικές Ανακοινώσεις Ακ. Αθ. (1982), σ. 141–160.
- ΡΟΖΑΚΟΥ Ν., *"Θέματα εθμικής διαιτησίας από τη Λακωνία. Η διαιτησία στην Πετρίνα"*, Πελοποννησιακά, 2 (1957), σ. 286–301.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ Κ., Παρομιές και φράσεις από την Νίσυρο, 1983.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Κ., Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715–1821), Αθήναι 1939.
- SAUGER P., Ιστορία των αρχαίων δουκών και λοιπών ηγεμόνων του Αιγαίου Πελάγους, μετάφραση Α. Καράλη, Ερμούπολις Σύρου 1878.
- SAULNIER–THIERCELIN F., *"Αρχές και πρακτικές της διανομής των αγαθών. Το παράδειγμα της Κρήτης"*, στον τόμο *"Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο"*, μετάφραση Μ. Μαροπούλου, Αθήνα 1994, σ. 55–76.
- SEFERIADÈS ST., *Le régime immobilier en Turquie au point de vue du droit international*, Paris 1913.
- ΣΕΒΑΣΤΑΚΗ ΑΛ., Το Δημόσιον Δίκαιον εν Σάμω κατά την Τουρκοκρατίαν, την Επανάστασιν και το ηγεμονικόν καθεστώς, Θεσσαλονίκη 1959.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑ Β., Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο Θεσμός και οι φορείς, Αθήναι 1965.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑ Β., *"Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών"*, ΕΕΚΜ, 5 (1965–1966), σ. 635–667.
- ΣΙΑΤΡΑ Δ., Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, Αθήνα 1992.
- ΣΙΜΩΝΕΤΟΥ Γ., *"Αι περιουσιακαί σχέσεις των συζύγων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον. Επιδράσεις αυτού μέχρι της Εξαβίβλου του Αρμενοπούλου και των εν Ρουμανία ελληνικών κωδικοποιήσεων"*, Τόμος Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου αυτού, ΕΕΠΘΕΣ, ΣΤ' (1952), σ. 551– 623.
- ΣΚΟΠΕΤΕΑ Σ., *"Εγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547–1560"*, ΕΚΕΙΕΔ, 3 (1950), σ. 60–117.
- SLOT B., *"Καθολικαί Εκκλησiae Κιμώλου και των πέριξ νήσων, Ιστορία των Δυτικών ναυτικών κοινοτήτων των ΝΔ Κυκλάδων και των Εκκλησιών των (1600–1893)"*, Κιμωλιακά, 5, (1975), σ. 51–304.
- SLOT B., *"Ολλανδοί πρόξενοι Μήλου–Κιμώλου"*, Κιμωλιακά, 8 (1978), σ. 157 επ.
- ΣΟΝΤΗ Ι., Αι περιωρισμένα προσωπικά δουλείαι. Συμβολή εις την γενικήν θεωρίαν των δουλειών, Αθήναι 1957.
- ΣΟΝΤΗ Ι., Παράδοσεις εμπραγμάτου δικαίου, 1965.
- ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ ΕΠ., Βιογραφία των Ελλήνων μεγάλων διερμηνέων του οθωμανικού κράτους, Αθήναι 1865.
- STOTT M., *Economic transition and the family in Myconos*, Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών, 17 (1973), σ. 122– 133.

- SVORONOS N., Histoire des institutions de l'empire byzantin, Annuaire de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, IVe section, Sciences Historiques et Philologiques, Paris 1969–1970, σ. 331–346.
- ΘΕΟΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Π., Σύστημα Ρωμαϊκού δικαίου, Αθήναι 1899.
- ΘΕΟΤΟΚΑ Μ., Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήτοι της Ι. Συνόδου και του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου επί του αστικού, κανονικού και δικονομικού δικαίου (...) από του έτους 1800 μέχρι του 1896 μετά σημειώσεων, εν Κωνσταντινουπόλει 1897.
- THOMSON G., The Prehistoric Aegean, Studies in Ancient Greek Society, London 1978.
- ΤΟΡΝΑΟΥΦ Ν. –ΕΣΒΑΧ Μ. –ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Μουσουλμανικόν Δίκαιον κατά τας πηγάς του, τ. 1–2, Σμύρνη 1872.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., Το φονικόν και η αποζημίωσις του παθόντος, Αθήναι 1960.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Περί της ποινικής δικαιοσύνης επί τουρκοκρατίας και μετ' αυτήν μέχρι και του Καποδιστρίου. Βυζαντιναί τινές επιδράσεις επί το εφαρμοσθέν δίκαιον", ΕΚΕΙΕΔ, 15 (1972), σ. 1–37.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Τινά περί ανακλήσεως διαθηκών εις την Νάξον κατά τον 18ον αιώνα (Παρατηρήσεις επί αποφάσεως δραγομένου του στόλου)", Αθηνά, ΟΓ'–ΟΔ' (1973), σ. 369–378 = Μελετήματα Α, σ. 131–140 (όπου και παραπέμπεται).
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Απονομή Δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία (Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού δικαίου)", Ανακοίνωση στο ΣΤ' Επιστημονικό Συμπόσιο: "Χριστιανική Θεσσαλονίκη– Οθωμανική περίοδος 1430–1912", Β, Ιερά μονή Βλατάδων 9–11 Νοεμβρίου 1992 (ΚΖ' Δημήτρια) = Μελετήματα Β, σ. 237–250 (όπου και παραπέμπεται).
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Φορολογικές διενέξεις "Φράγκων" και "Ρωμαίων" στην Νάξο κατά την Τουρκοκρατία", ΕΕΚΜ, ΙΔ', Πρακτικά Α' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5–9 Σεπτεμβρίου 1991, Μέρος Α', Αθήναι 1993, σ. 37 επ. = Μελετήματα Β, σ. 225–236 (όπου και παραπέμπεται).
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Παρατηρήσεις επί της φερομένης ως "Νεαράς 26" του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου", Πρακτικά Ακ. Αθ. (Συνεδρία της 19–1–1995), σ. 1–23.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Παρατηρήσεις επί της απονομής δικαιοσύνης κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια. Το παράδειγμα της διαφοράς μεταξύ Μοσχούς συζύγου Αποστόλου Γρυπάρη και Αικατερίνης Ι. Μπάου", ΕΚΕΙΕΔ, 31 (1995), σ. 51–149.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Η εξασφάλιση των δικαιωμάτων στα μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά έγγραφα. Επιβιώσεις αρχαίων ελληνικών δικαίων", Πρακτικά Ακ. Αθ. (Συνεδρία της 8–2–1996), τ. 71 (1996), σ. 115–137.
- ΤΟΥΣΗ Α., Κληρονομικόν Δίκαιον, 1969.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Ο φαλκίδιος νόμος εν τω βυζαντινώ δικαίω, Αθήναι 1912.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., "Die Novelle des Patriarchen Athanasius über die "τρυμιορία", BNJ, VIII (1930), σ. 136–146.

- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Κ., "Η πρώτη ελληνική μετάφρασις του Γαλλικού Εμπορικού Κώδικος και τα εξ αυτής διδάγματα", ΑΙΔ, Γ'(1943), σ. 361-383.
- ΤΡΩΪΑΝΟΥ ΣΠ., "Το έμβρυο στο βυζαντινό κανονικό δίκαιο", Βυζαντιναί Μελέται, τ. Γ' (ανάτ. με ιδιαίτερη σελιδαρίθμηση), Αθήναι 1991, σ. 3-30.
- ΤΣΟΠΟΤΟΥ Δ., Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία επί τη βάσει ιστορικών πηγών, Βόλος 1912.
- WILLETTS R., The law Code of Gortyn, Berlin 1967.
- WINDSCHEID B. – ΤΗ. ΚΙΡΡ (μετ. Α. ΑΡΓΥΡΟΥ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. ΣΤ'. Κληρονομικόν Δίκαιον, Αθήναι 1909.
- WINDSCHEID B. – ΤΗ. ΚΙΡΡ (μετ. Α. ΑΡΓΥΡΟΥ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. Β'. Εμπράγματον Δίκαιον, Αθήναι 1915.
- ZAKYTHINOS D., Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque, Athènes 1939.
- ZAKYTHINOS D., "La Commune grecque. Les conditions historiques d'une décentralisation administrative", L' Hellénisme contemporain, II (1948), σ. 295-310, 414-428.
- ZAKYTHINOY Δ., Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις την νεωτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού, Αθήναι 1957.
- ΖΕΗ Ε., "Ο γάμος, ο θάνατος και η ακίνητη ιδιοκτησία στην Πάρο τον 18ο αιώνα: πρώτες προσεγγίσεις", Ιστορικά, τ. 11, τευχ. 20 (1994), σ. 53-70.
- ΖΕΠΟΥ Π., Η ιδιοκτησία κατ' ορόφους. Νόμος 3741/1929, Αθήναι 1931.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Η παράδοσις δι' εγγράφου εν τω Βυζαντινώ και τω Μεταβυζαντινώ δικαίω", Τόμος Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου αυτού (1345-1945), ΕΕΠΘΕΣ, τ. ΣΤ' (1952), σ. 199-242.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Το δίκαιον εις το Χρονικόν του Μορέως", ΕΕΒΣ, 18 (1948), σ. 202-220.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Τό δίκαιον εις τας Ελληνικάς Ασείζας της Κύπρου", ΕΕΒΣ, 25 (1955), σ. 306-330.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Το δίκαιον εις τας Ασείζας της Αντιοχείας", Εράνιον προς τον Γ. Σ. Μαριδάκην, τ. Α', Αθήναι 1963, σ. 111-119.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Το δίκαιον της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας", ΕΚΕΙΕΔ, 23 (1978), σ. 123-141.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Ψυχάριον", "Ψυχικά", "Ψυχοπαίδι", Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Περίοδος Δ', τ. Γ' (1980-81), σ. 17-28.
- ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ Π., "Ανασύστασις των γαλλικών προξενείων εν ταις Κυκλάδις εν έτει 1724", Νέος Ελληνομνημων, ΙΑ' (1918), σ. 133-134.
- ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ Π., Φεουδαλική Πολιτεία εν τη νήσω Νάξω, Ερμούπολις 1925.
- ΖΟΛΩΤΑ Γ., Ιστορία της Χίου, Γα Τουρκοκρατία, Αθήναι 1926.

